

ISSN 1563-0358; eISSN 2617-7161

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Экономика сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия экономическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

THE JOURNAL

of Economic Research & Business Administration

№1 (147)

Алматы
«Қазақ университеті»
2024

ХАБАРШЫ

ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ №1 (147) наурыз

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Куәлік № 165000-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Купенова Ж.Қ. (Қазақстан)
E-mail: ms.kupenova@mail.ru

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Бимендиева Л.А., э.ғ.к., профессор м.а. – ғылыми редактор (Қазақстан)
Кожамқұлова Ж.Т., э.ғ.к., профессор м.а. – ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)
Мухамедиев Б.М., э.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Сансызбаева Г.Н., э.ғ.к., профессор (Қазақстан)
Сағиева Р.К., э.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жидебекқызы А., PhD (Қазақстан)
Даулиева Г.Р., э.ғ.к., профессор м.а. (Қазақстан)
Ахметова З.Б., э.ғ.к., профессор м.а. (Қазақстан)

Куанова Л.А., PhD (Қазақстан)
Джай Натан, PhD (АҚШ)
Ласло Васа, профессор (Венгрия)
Исайас Бианчи Скалабрин, PhD, доцент (Бразилия)
Ахмад Аффанди Махфудз, PhD (Индонезия)
Толуев Ю., т.ғ.д., профессор (Латвия, Германия)
Яковлева Т., PhD (Норвегия)
Билан Ю., PhD (Чехия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Мұса Қ.А. (Қазақстан)

Журналдың негізгі тақырыптары – экономика, халықаралық қатынастар, қоғамның дамуының қаржылық, экономикалық, әлеуметтік-экономикалық және іскерлік аспектілері.

Жоба менеджері
Гульмира Шаққозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ №15314

Пішімі 60x84/8. Көлемі 17,3 б.т. Тапсырыс №618.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

А.Б. Мухамедиева¹ , **С.Б. Жаманбаев^{2*}** ,
Б.М. Мухамедиев²

¹Академия Государственного управления при Президенте РК, Казахстан, г. Астана

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: zhamanbaev.sayat@mail.ru

ВЛИЯНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ ЦЕНТРАЛЬНЫХ БАНКОВ НА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ

В статье исследуются связи макроэкономических показателей с независимостью центрального банка (НЦБ) для постсоветских и развитых стран. Проблеме влияния НЦБ на инфляцию посвящено немало публикаций, но недостаточно изучено ее влияния на другие макроэкономические показатели, особенно для постсоветских стран. В данной статье представлены результаты проверки гипотезы о наличии влияния и направлении влияния НЦБ на макроэкономические показатели: экономический рост, экспорт, импорт и неравенство по доходу. Исследование проводилось методом анализа панельных данных с фиксированными эффектами по двадцатилетним данным начиная с 2001 года. Согласно полученным результатам, повышение НЦБ, измеряемой по двум известным индексам, способствует уменьшению темпов экономического роста, сокращению экспорта и импорта и снижению неравенства по доходу в постсоветских странах, но не оказывает значимого воздействия на эти показатели в развитых странах. Вместе с тем, выявлено статистически значимое влияние на них некоторых подиндексов этих индексов как в постсоветских, так и в развитых странах. Результаты данного исследования отражают значение и роль независимости центрального банка, особенно в постсоветских странах, для достижения целей экономического развития.

Ключевые слова: НЦБ, экономический рост, экспорт, импорт, неравенство, постсоветские страны, развитые страны.

A.B. Mukhamediyeva¹, S.B. Zhamanbaev^{2*}, B.M. Mukhamediyev²

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Astana

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: zhamanbaev.sayat@mail.ru

The impact of Central Bank's Independence on macroeconomic indicators

The article reveals the relationship between the Central Banks' Independence (CBI) and macroeconomic indicators for post-Soviet and developed countries. Many publications are devoted to the problem of the influence of CBI on inflation. Still, its influence on other macroeconomic indicators has not been sufficiently studied, especially for post-Soviet countries. This article presents the results of testing the hypothesis about the presence and direction of influence of CBI on macroeconomic indicators: economic growth, exports, imports, and income inequality. The study used panel data analysis with fixed effects on twenty years of data starting from 2001. According to the results, an increase in CBI, evaluated by two well-known indices, contributes to a decline in economic growth rates, a decrease in exports and imports, and a decrease in income inequality in post-Soviet countries but does not significantly impact developed countries. At the same time, a statistically significant impact of some sub-indices of these indices on them was revealed in both post-Soviet and developed countries. The results of this study reflect the importance of central bank independence, especially in post-Soviet countries, in achieving economic development goals.

Key words: central bank independence, economic growth, exports, imports, inequality, post-Soviet countries, developed countries.

JEL Classification: E58, O47.

А.Б. Мұхамедиева¹, С.Б. Жаманбаев^{2*}, Б.М. Мұхамедиев²

¹ҚР Президент жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Қазақстан, Астана қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: zhamanbaev.sayat@mail.ru

Орталық Банктердің Тәуелсіздігінің макроэкономикалық көрсеткіштерге әсері

Мақалада посткеңестік және дамыған елдер үшін макроэкономикалық көрсеткіштер мен орталық банктің (ОБТ) тәуелсіздігі арасындағы байланыс қарастырылады. Көптеген жарияланымдар ұлттық орталық банктердің инфляцияға ықпалы мәселесіне арналған, бірақ оның басқа макроэкономикалық көрсеткіштерге әсері, әсіресе посткеңестік елдер үшін жеткілікті түрде зерттелмеген. Бұл мақалада ОБТнің макроэкономикалық көрсеткіштерге: экономикалық өсуге, экспортқа, импортқа және табыс теңсіздігіне әсер етуінің болуы мен бағыты туралы гипотезаны тексеру нәтижелері берілген. Зерттеу 2001 жылдан бастап жиырма жылдық деректерге тіркелген әсерлері бар панельдік деректерді талдау арқылы жүргізілді. Алынған нәтижелерге сәйкес, екі белгілі индекс өлшенетін ОБТ-нің өсуі посткеңестік елдерде экономикалық өсу қарқынының төмендеуіне, экспорт пен импорттың төмендеуіне және кірістер теңсіздігінің төмендеуіне ықпал етеді, бірақ ол дамыған елдерде бұл көрсеткіштерге айтарлықтай әсер етпейді. Сонымен қатар, посткеңестік елдерде де, дамыған елдерде де осы индекстердің кейбір қосалқы индекстерінің оларға статистикалық маңызды әсері анықталды. Бұл зерттеудің нәтижелері орталық банк тәуелсіздігінің, әсіресе посткеңестік елдердегі экономикалық даму мақсаттарына қол жеткізудегі маңыздылығы мен рөлін көрсетеді.

Түйін сөздер: орталық банктің тәуелсіздігі, экономикалық өсу, экспорт, импорт, теңсіздік, посткеңестік елдер, дамыған елдер.

Введение

Независимость центрального банка означает свободу его решений на основе собственной оценки экономической ситуации в стране, исключая возможность политического или иного вмешательства. В разных странах центральные банки обладают большей или меньшей степенью независимости, что определяет их способность влиять на поведение макроэкономических показателей. В то же время, для понятия НЦБ не существует строгого определения. Поэтому были предложены различные способы измерения независимости центрального банка.

В качестве показателей независимости центрального банка наиболее часто используются два индекса. Первый из них GMT-индекс, предложенный Grilli, V., Masciandaro, D. и Tabellini, G., выделяет подиндексы политической и экономической его независимости (Grilli и соавторы, 1991). В составе CWN-индекса, предложенного Cukierman, A., Webb, S.B. и Neuyarti, B., есть четыре подиндекса (Cukierman и соавторы, 1992).

Роль центрального банка важна для социально-экономического развития страны, поскольку его действия могут оказывать влияние процессы в экономике через воздействие денежно-кредитной политики на макроэкономические показатели. Особенно много исследований посвящено влиянию НЦБ на инфляцию. Тем не менее, в них нет однозначного вывода. Одни исследователи

утверждают о наличии отрицательной связи между НЦБ и инфляцией, а другие ее отрицают. В частности, Bernanke (2017) считает вполне вероятным, что концепция независимости центральных банков устарела. А Rogoff (2019), напротив, утверждает, что без НЦБ будет возврат к высокой инфляции. В то же время, недостаточно изучено влияние независимости центральных банков на другие макроэкономические показатели.

Настоящее исследование посвящено изучению влияния НЦБ на поведение макроэкономических показателей: экономического роста, экспорта, импорта и неравенства по доходам в постсоветских и развитых странах за 2001–2020 годы. Исследовательская гипотеза состоит в следующем: существует статистически значимая зависимость макроэкономических показателей от степени независимости центрального банка, измеряемой индексами GMT и CWN, а также их подиндексами. Исследование проводится на основе модели панельных данных. Сравнение результатов расчетов для постсоветских и развитых стран позволяет сделать выводы относительно роли НЦБ в этих двух группах стран.

Обзор литературы

Основная масса исследований, связанных с независимостью центральных банков, посвящена ее роли в достижении ценовой стабиль-

ности и в гораздо меньшей степени связана с ее воздействием на другие макроэкономические показатели. На результаты этих исследований влияют различные факторы, например, являются ли страны развитыми или развивающимися, экспортируют или импортируют они нефть, газ. Также на результаты исследования может повлиять способ измерения независимости центрального банка. Применяя в качестве индикатора НЦБ частоту смены управляющего для выборки 82 центральных банков развивающихся стран за 1980–1989 годы, Наан и Коо (2000) не выявили подтверждений о том, что НЦБ влияет на экономический рост. Нет установившегося общего мнения о значении независимости центрального банка для экономического роста.

Согласно предположению экономической теории независимость центрального банка приводит к расколу между политической и монетарной властью. Он неизбежен, такой раскол позволяет не допускать нестабильность цен без ущерба другим макроэкономическим показателям, таким как экономический рост или безработица (Bogari, 2020). Кроме того, фактическая независимость центрального банка может не совпадать с его юридической независимостью, которая согласно (Jafari-Samimi и соавторы, 2010) не оказывает никакого влияния на экономический рост. Nagas и Rizvanoghlu (2018) изучали связь между НЦБ и макроэкономическими показателями, такими как рост ВВП, дефлятор ВВП по данным в странах Кавказа и Центральной Азии. Они нашли, что часто фактическая независимость центрального банка может значительно отличаться от степени его юридической независимости. Особенно такие отклонения более присущи развивающимся странам, чем в развитым.

Choi и соавторы (2022) выясняют, может ли сдерживание инфляции поддерживать экономический рост? На основе панельных данных об отраслевом росте для 22 отраслей обрабатывающей промышленности из 39 стран с развитой экономикой и стран с формирующимся рынком за 1990–2014 годы, они находят, что отрасли с высокой внешней финансовой зависимостью, интенсивностью НИОКР, как правило, растут быстрее в странах с установившимися инфляционными ожиданиями.

Влияние НЦБ на макроэкономические показатели может быть сопряжено с ее влиянием на инфляцию. О влиянии НЦБ на инфляцию также существуют противоречивые мнения (Bernanke, 2017; Rogoff (2019). King и Ma, (2001) утверж-

дали, что НЦБ и инфляция не имеют существенной связи. Однако, Brumm (2002) выяснил, что была использована неточная прокси для НЦБ, и привел свои результаты, которые доказывают существование сильной отрицательной связи между НЦБ и инфляцией. К такому же выводу пришли Berger и соавторы (2001), они на основе обзора заключили, что отрицательная зависимость между независимостью центрального банка и инфляцией является существенной. Между тем, результате анализа Agoba и соавторы (2017) делают вывод, что большее уважение политических прав ассоциируется с низкой инфляцией. Но только в развитых странах усиление НЦБ снижает инфляцию.

Было высказано сомнение в том, что вследствие НЦБ инфляция низкая (Baumann и соавторы, 2021). Они утверждают, что связь между независимостью и инфляцией может существовать лишь слабая связь. Согласно Bandaogo (2021), преимущества независимости центрального банка от политического вмешательства неоспоримы. Она обеспечила низкий уровень инфляции в странах по всему миру и способствуют устойчивости долга.

Некоторые исследования взаимосвязи между НЦБ и инфляцией используют критерии, отличные от GMT и CWN, и основанные на частоте сменяемости управляющих или законов и внутренних показателей регулирования центральных банков. Chiquiar и Ibarra (2020) на основе анализа по 182 странам нашли, что большая НЦБ соответствует более низкому уровню инфляции независимо от уровня дохода в этих странах. A Lim (2021), основываясь на степени демократического представительства как инструменте независимости денежно-кредитных органов, опровергают стандартную отрицательную зависимость инфляции от НЦБ.

Исследуя влияние юридической независимости в развивающихся странах, Garriga и Rodriguez (2020) для выборки из 118 стран в период с 1980 по 2013 год обнаружили, что более высокая независимость центрального банка соответствует более низким темпам инфляции. Результаты исследования Kokoszczynski и Mackiewicz-Lyziak (2020) также показывают, что СВИ оказывает понижающее влияние на инфляцию, в основном за счет результатов для развитых стран.

Влияние НЦБ на неравенство по доходам, экспорт и импорт может проявляться через ее влияние на инфляцию (Aklin и Kern, 2021; Ugurlu и Razmi, 2023). Существование связи между

НЦБ и неравенством объясняется, во-первых, ослаблением способности правительства принимать участие в перераспределении, поскольку НЦБ ограничивает фискальную политику. Во-вторых, из-за дерегулирования финансовых рынков происходит бум в стоимости активов, которыми в основном владеют более обеспеченные слои населения. В-третьих, в условиях инфляционного давления политика правительства ослабляет позиции рабочих на переговорах.

Хотя многочисленные исследования подтверждают положительную корреляцию между инфляцией и неравенством доходов, Binder (2019) заявляет, что эта корреляция изменилась, особенно в европейских экономиках. То, что она положительна или отрицательна, зависит от периода времени и выборки стран. Оценки на основе панельной регрессии выявили, что в демократических странах независимые центральные банки в условиях политического давления способны ограничивать инфляцию, тем самым способствовать снижению неравенства по доходу. В исследовании 44 стран Африки показано, что НЦБ помогает сдерживать инфляцию и через нее также снижать уровень бедности (Gyekedako, 2022).

Слабое верховенство закона при отсутствии НЦБ способствует политике смягчения денежно-кредитной политики. Такая политика усилит эксплуатацию работников. В то же время НЦБ в сочетании с верховенством закона могут уменьшить экономическое неравенство (Tomita, 2023).

Страны, зависящие от нефти, с большей вероятностью пострадают от изменений цены нефти вследствие роста неравенства доходов. O'Hara и Gentile (2009) провели масштабный географический анализ доходов домохозяйств по всему Казахстану. Целью исследования было, насколько увеличение личных доходов населения соответствовало росту ВВП Казахстана в постсоветский период. Они сделали вывод о неравномерном распределении выгод от добычи нефти и газа среди населения страны и выявили регионы-бенефициары, в основном сосредоточенные в двух основных городских центрах страны и районах добычи ресурсов.

Таким образом, обобщая рассмотренные результаты исследований по разным странам, можно прийти к следующим выводам: влияние НЦБ на макроэкономические показатели может быть понижающим, повышающим или отсутствовать, поскольку оно также зависит от выборки стран, уровня демократии и верховенства закона; влияние НЦБ на макроэкономические показатели

может передаваться через ее воздействие на инфляцию.

Данные и методы исследования

В исследовании используются годовые данные за 2001–2020 годы в развитых и постсоветских странах. Данных по показателям экономического роста, экспорта, импорта и неравенству по доходам, измеряемому индексом Джини, получены с сайта Всемирного банка (Worldbank, 2023). Значения подиндексов GMT и CWN выбраны из законов о центральном банке каждой страны. Учитывая то, что изменения в такие законы редко вносятся, исследование проводилось для следующих развитых стран: Австралия, Бельгия, Великобритания, Венгрия, Исландия, Канада, Кипр, Латвия, Литва, Нидерланды, Норвегия, Португалия, Румыния, Словакия, Финляндия, Хорватия, Швейцария, Эстония и постсоветских стран: Азербайджан, Армения, Беларусь, Грузия, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Россия и Украина.

Значение GMT-индекса независимости центрального банка *gmt* рассчитывается как сумма двух подиндексов *gmt1* и *gmt2*, которые, в свою очередь, определяются на основе подиндексов уровня второго уровня (Grilli и соавторы, 1991):

gmt1 – подиндекс политической независимости,

gmt2 – подиндекс экономической независимости,

А CWN-индекс *cwn* равен взвешенной сумме своих четырех подиндексов (Cukierman, и соавторы, 1992):

cwn1 – подиндекс кадровой автономии,

cwn2 – подиндекс разработки денежно-кредитной политики,

cwn3 – подиндекс приоритетов и основных целей монетарной политики,

cwn4 – подиндекс ограничений для финансирования дефицита государственного бюджета.

Показатели независимости центральных банков характеризуются слабой изменчивостью по годам, поскольку страны редко вносят изменения в закон о центральном банке. Поэтому в исследовании использованы усредненные данные на четырех пятилетних интервалах с 2001 по 2020 годы. В таблице 1 представлена описательная статистика по основным индексам НЦБ *gmt* и *cwn*, их подиндексам и макроэкономическим показателям *Growth*, *Export*, *Import* и *Gini*. Можно заметить, что средние значения этих макроэкономических показателей в постсоветских странах выше, чем в развитых странах.

Таблица 1 – Описательная статистика

Переменная	Постсоветские страны				Развитые страны			
	Mean	Std. Dev.	Min	Max	Mean	Std. Dev.	Min	Max
<i>gmt</i>	9	1.71	6	11	7.92	2.26	4	12
<i>gmt1</i>	6.28	1.36	3	8	4.83	2.04	1	8
<i>gmt2</i>	2.72	0.88	1	4	3.09	0.63	2	5
<i>cwn</i>	0.53	0.07	0.39	0.67	0.50	0.07	0.38	0.63
<i>cwn1</i>	0.52	0.14	0.25	0.69	0.45	0.20	0	0.86
<i>cwn2</i>	0.65	0.07	0.59	0.80	0.73	0.09	0.59	0.88
<i>cwn3</i>	0.52	0.27	0	0.80	0.43	0.26	0	0.80
<i>cwn4</i>	0.87	0.21	0.33	1.00	0.23	0.05	0.15	0.31
<i>Growth</i>	4.66	3.98	-2.8	16.9	2.18	1.86	-1.6	8.17
<i>Export</i>	41.9	12.0	17.8	65.7	51.4	20.2	19.5	92.3
<i>Import</i>	49.8	18.5	20.4	86.4	51.0	18.7	21.0	90.1
<i>Gini</i>	28.3	10.3	15.7	40.8	25.6	9.51	14.3	36.9

Поскольку число периодов мало, проверять данные на стационарность не требовалось.

Методы

Для структуры имеющихся данных наиболее подходящей является модель панельных данных. Она связывает как пространственные компоненты данных, так и их временные изменения. Модель панельных данных обеспечивает контроль индивидуальной гетерогенности объектов, что не всегда доступно для моделей перекрестных данных и временных рядов. Как известно, наличие индивидуальной гетерогенности может вести к получению смещенных оценок коэффициентов регрессии. Свойства моделей панельных данных представлены, например, в (Baltagi, 2013). Мы использовали усредненные данные на четырех пятилетних интервалах для расчетов на модели панельных данных следующего вида:

$$MacVar_{it} = \beta_1 + \beta_2 CBivar_{it} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Здесь:

$MacVar_{it}$ – зависимая макроэкономическая переменная, в качестве которой могут выступать:

$Growth_{it}$ – темп экономического роста,

$Export_{it}$ – экспорт,

$Import_{it}$ – импорт,

$Gini_{it}$ – децильный индекс Джини неравенства по доходу;

$CBivar_{it}$ – один из индексов cwn , или gmt , или их подиндекс,

β_1, β_2 – коэффициенты,

u_i – ненаблюдаемый индивидуальный эффект,

ε_{it} – остаточное возмущение,

i – номер страны, и t – номер временного пятилетнего интервала, принимающий значения от 1 до 4.

В каждое уравнение вида (1) включается только один индекс или подиндекс независимости центрального банка, поскольку, во-первых, смешивание индекса и его подиндексов как независимых переменных не имеет смысла, а во-вторых, многие подиндексы коррелированы между собой. Также в уравнение (1) не включены временные эффекты из-за малого числа интервалов.

Результаты и обсуждение

Для зависимых переменных $Growth$, $Export$, $Import$ и $Gini$ уравнение (1) было оценено с включением в него в качестве независимой переменной индекса cwn , или gmt , или каждого их подиндекса. Соответствующие результаты оценивания модели панельных данных с фиксированными эффектами приведены в Таблицах 2–3. В целях исключения последствий возможной гетероскедастичности для оценки значимости оцененных коэффициентов для них получены робастные оценки. Тест Хаусмана подтвердил

предпочтительность использования модели с фиксированными эффектами по сравнению с моделью со случайными эффектами. В таблицах

2 и 3 лишь те результаты считаются надежными, в которых коэффициент и константа статистически значимы хотя бы на 5% уровне.

Таблица 2 – Панельный анализ данных с фиксированными эффектами для постсоветских стран

Независимые переменные	Зависимые переменные							
	Экономический рост		Экспорт		Импорт		Индекс Джини	
	Coeff.	Constant	Coeff.	Constant	Coeff.	Constant	Coeff.	Constant
<i>cwn</i> – CWN-индекс независимости центрального банка	-24.4* (9.6)	17.6** (5.1)	-82.2** (11.0)	85.4** (5.8)	-130** (31.8)	118** (16.8)	-84.5** (14.2)	73** (7.5)
<i>cwn1</i> – подиндекс кадровой автономии	-14.4 (13.6)	12.3 (7.2)	-27.4 (18.2)	56.5** (9.7)	130* (45.4)	-30.3 (24.2)	-27.0** (3.4)	42** (1.8)
<i>cwn2</i> – подиндекс разработки монетарной политики	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>cwn3</i> – подиндекс приоритетов и основных целей монетарной политики	-8.2 (3.8)	8.9** (2.0)	-24.8** (2.7)	54.9** (1.4)	-47.0** (3.6)	74.4** (1.9)	-26.1** (4.4)	42** (2.3)
<i>cwn4</i> – подиндекс ограничений для финансирования дефицита госбюджета	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>gmt</i> – GMT-индекс независимости центрального банка	-1.07* (0.41)	14.3** (3.7)	-3.73** (0.47)	75.5** (4.2)	-7.15** (0.75)	114** (6.7)	-3.84** (0.63)	62** (5.7)
<i>gmt1</i> подиндекс политической независимости	-2.14* (0.82)	18.1** (5.2)	-7.45** (0.93)	88.7** (5.04)	-14.3** (1.5)	139** (9.4)	-7.67** (1.3)	76** (7.9)
<i>gmt2</i> – подиндекс экономической независимости	-2.14* (0.82)	10.5** (2.2)	-7.45** (0.93)	62.2** (2.5)	-14.3** (1.5)	88.7** (4.1)	-7.67** (1.3)	49** (3.4)
Примечания: 1) составлено авторами, 2) оценки коэффициентов робастные, в скобках указаны их стандартные ошибки, 3) *, ** – значимость на 5% и 1% уровнях соответственно, n.a. – неопределено.								

Сравнивая результаты оценивания в таблицах 2 и 3, заметим, что влияние индексов GMT и CWN на переменную экономического роста *Growth* оказалось незначимым для развитых стран, но было значимо для постсоветских стран, причем коэффициенты при них отрицательны. Значит, независимость центральных банков развитых стран не имела существенного воздействия на их темпы экономического роста, что согласуется с (Naan и Kooi, 2000; Vogari, 2020, Jafari-Samimi и соавторы, 2010).

Но для постсоветских стран она в целом снижала их темпы экономического роста, как

и увеличение «подиндекса политической независимости» и «подиндекса экономической независимости». Объяснить это можно тем, что более низкая степень независимости центрального банка дает возможность правительству вмешиваться в его деятельность для поддержки экономического роста и тем, что возможны отклонения фактической независимости от юридической независимости центральных банков в этих странах (Nagac и Rizvanoghlu, 2018). Хотя для развитых стран в целом влияния индексов GMT и CWN на экономический рост не выявлено, коэффициент при «подиндексе экономиче-

ской независимости» значим, и его увеличение также оказывает понижающее воздействие на экономический рост.

Для постсоветских стран влияние увеличения индексов GMT и CWN, а также подиндексов «приоритеты и основные цели денежно-кредитной политики», «подиндекса политической независимости» и «подиндекса экономической независимости» значимо и оказывает понижающее воздействие на показатель *Export*. А для развитых стран влияние НЦБ, измеряемое индексами GMT и CWN, на экспорт незначимо, но значимо и отрицательно влияние на экспорт подиндекса

«ограничения на финансирование дефицита государственного бюджета» и «подиндекса экономической независимости».

Аналогичная ситуация для показателя *Import*. Влияние индексов GMT и CWN значимо и отрицательно на показатель импорта в постсоветских странах и незначимо в развитых странах. Для постсоветских стран также значимо и отрицательно воздействие на импорт подиндексов политической и экономической независимости, а для развитых стран значимо и отрицательно воздействие на импорт только подиндекса экономической независимости.

Таблица 3 – Панельный анализ данных с фиксированными эффектами для развитых стран

Независимые переменные	Зависимые переменные							
	Экономический рост		Экспорт		Импорт		Индекс Джини	
	Coeff.	Constant	Coeff.	Constant	Coeff.	Constant	Coeff.	Constant
<i>cwn</i> – CWN-индекс независимости центрального банка	10.1 (11.8)	-2.9 (5.9)	-76.5 (57.8)	89.6** (28.8)	-31.5 (49.1)	66.7* (24.5)	-160 (149)	106 (74)
<i>cwn1</i> – подиндекс кадровой автономии	-1.83 (1.84)	3.01** (0.83)	7.99 (12.5)	47.8** (5.64)	7.91 (5.80)	47.4** (2.62)	7.34 (7.24)	22.3** (3.27)
<i>cwn2</i> – подиндекс разработки монетарной политики	1.31 (3.91)	1.23 (2.84)	-55.1 (48.7)	91.5* (35.4)	-40.8 (27.1)	80.7** (19.8)	-43.0* (19.0)	56.9** (13.8)
<i>cwn3</i> – подиндекс приоритетов и основных целей монетарной политики	2.01 (6.93)	1.32 (2.98)	43.1 (40.5)	32.9 (17.4)	36.0 (33.3)	35.5* (14.3)	71.7 (59.7)	-5.24 (25.7)
<i>cwn4</i> – подиндекс ограничений для финансирования дефицита госбюджета	27.1 (13.7)	-4.18 (3.21)	-177.7* (66.2)	93.1** (15.5)	-113 (63.0)	77.7** (14.8)	-354** (116)	108** (27.2)
<i>gmt</i> – GMT-индекс независимости центрального банка	-0.43 (0.54)	5.57 (4.25)	-0.08 (3.44)	52.1 (27.3)	1.39 (2.47)	40.0 (19.5)	-4.58 (4.10)	61.9 (32.4)
<i>gmt1</i> подиндекс политической независимости	-0.46 (0.61)	4.39 (2.94)	1.11 (3.55)	46.1* (17.1)	2.41 (2.51)	39.4** (12.1)	-4.42 (4.64)	46.9 (22.4)
<i>gmt2</i> – подиндекс экономической независимости	-0.22** (0.02)	2.85** (0.07)	-8.60** (2.0)	78.0** (6.2)	-5.83** (1.7)	69.0** (5.3)	-5.72** (0.78)	43.3** (2.4)
Примечания: 1) составлено авторами, 2) оценки коэффициентов робастные, в скобках указаны их стандартные ошибки, 3) *, ** – значимость на 5% и 1% уровнях соответственно.								

В последних двух столбцах таблиц 2 и 3 показаны оценки влияния индексов GMT и CWN и их подиндексов на неравенство по доходу *Gini*. Влияние НЦБ, измеряемое этими индексами, на неравенство по доходу в постсоветских странах значимо и отрицательно, но незначимо для развитых стран. Есть противоположные ут-

верждения о влиянии НЦБ на неравенство по доходу (Binder, 2019; Aklin и Kern, 2021; Tomita, 2023). Увеличение подиндексов «Кадровой автономии», «Разработки денежно-кредитной политики», «Приоритетов и основных целей денежно-кредитной политики», «Политической независимости» и «Экономической независимо-

сти» способствовало также снижению неравенства в постсоветских странах.

А в развитых странах хотя рост подиндексов «Разработки денежно-кредитной политики», «Ограничений на финансирование дефицита государственного бюджета» и «Экономической независимости» поддерживал снижение неравенства, в целом их воздействие на неравенство было недостаточным для значимости влияния на него увеличения индексов GMT и CWN.

Заключение

Цель настоящего исследования состояла в выявлении связей между независимостью центральных банков и макроэкономическими показателями постсоветских и развитых стран. Существуют достаточно много исследований о влиянии НЦБ на инфляцию и относительно мало работ, посвященных влиянию НЦБ на другие макроэкономические показатели. Поэтому в данной статье основное внимание было направлено на изучение и оценку влияния НЦБ на четыре макроэкономических показателя: экономический рост, экспорт, импорт и неравенство по доходу. Результаты получены с использованием модели панельных данных с фиксированными эффектами при соблюдении требований статистической надежности на основе соответствующих эконометрических тестов.

Обобщая результаты проведенного исследования, можно отметить, что для постсоветских стран оба индекса GMT и CWN независимости центрального банка имеют статистически значимое влияние на эти макроэкономические показатели. При этом увеличение GMT и CWN снижало темпы экономического роста, сокращало экспорт и импорт и в то же время снижало уровень неравенства по доходу. Кроме того, выявлено понижающее влияние подиндексов GMT политической и экономической независимости

на все четыре макроэкономических показателя, подиндексов CWN приоритетов и основных целей денежно-кредитной политики на экспорт и неравенство по доходу и автономии персонала – на неравенство по доходу.

Для развитых стран ситуация иная. Для них влияние индексов GMT и CWN на все четыре рассматриваемых показателя статистически незначимо. Другими словами, независимость центральных банков не оказывала существенного влияния на экономический рост, экспорт, импорт и неравенство по доходу в 2001–2020 годы. По-видимому, это связано с воздействием НЦБ на инфляцию. Ее влияние на инфляцию в развитых странах, согласно другим исследованиям, отсутствует. В развитых странах темп инфляции, в основном, держится на уровне около 2 процентов, и центральные банки не стремятся его еще снизить. Однако, некоторые подиндексы GMT и CWN все же имеют значимое влияние на макроэкономические показатели. Увеличение подиндекса экономической независимости индекса GMT снижало значения темпов экономического роста, экспорта, импорта и уровня неравенства по доходу. А рост подиндекса CWN разработки денежно-кредитной политики снижал неравенство по доходу, и увеличение подиндекса CWN ограничения на финансирование дефицита государственного бюджета способствовало сокращению экспорта и неравенства по доходу.

Таким образом, выявлены существенные различия во влиянии независимости центральных банков постсоветских и развитых стран на макроэкономические показатели. Последующие исследования могут быть направлены на выявление причин таких различий. Результаты данного исследования отражают значение и роль независимости центрального банка, особенно в постсоветских странах, для достижения целей экономического развития.

Литература

1. Agoba A. M., Abor J., Osei K. A. Sa-Aadu J. (2017) Central bank independence and inflation in Africa: The role of financial systems and institutional quality. *Central Bank Review*, 17(4), 131-146.
2. Aklin M., Kern A. (2021) The Side Effects of Central Bank Independence. *American Journal of Political Science*, 65(4), 971-987.
3. Baltagi B. H. (2013) *Econometric Analysis of Panel Data*, 5th ed. NY: John Wiley & Sons Ltd. Available at <https://www.stata.com/bookstore/econometric-analysis-of-panel-data>.
4. Bandaogo M. S. (2021) Why Central Bank Independence Matters. Available at <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36672/Why-Central-Bank-Independence-Matters.pdf?sequence=1>
5. Baumann P., Rossi E., Schomaker M. (2021) Central bank independence and inflation: Weak causality at best. Available at <https://voxeu.org/article/central-bank-independence-and-inflation>.

6. Berger H., De Haan J., Eijffinger S. (2001) Central Bank Independence: An Update of Theory and Evidence. *Journal of Economic Surveys*, 15(1), 3-40.
7. Bernanke B. (2017) Monetary policy in a new era. Available at <https://www.brookings.edu/research/monetary-policy-in-a-new-era/>.
8. Binder C. (2019) Inequality and the inflation tax. *Journal of macroeconomics*, 61, 103122.
9. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2019.103122>
10. Bogari A. (2020) Central Bank Independence, Economic Growth and Inflation: Theories and Empirical Validations. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 6(1), 11-21.
11. Brumm H.J. (2002) Inflation and Central Bank independence revisited. *Economics Letters*, 77(2), 205-209.
12. Chiquiar D., Ibarra, R. (2020) The independence of central banks and inflation: an empirical analysis. *Investigacion economica*, 79(311), 4-34.
13. Choi S., Furceri, D., Loungani, P., Shim, M. (2022) Inflation anchoring and growth: The role of credit constraints. *Journal of economic dynamics and control*, 134, 104279.
14. Cukierman A., Webb S. B., Neyapti B. (1992) Measuring the independence of central banks and its effect on policy outcomes. *The World Bank Economic Review*, 6(3), 353-398.
15. Garriga A. C., Rodriguez C. M. (2020) More effective than we thought: Central bank independence and inflation in developing countries. *Economic Modelling*, 85, 87-105.
16. Grilli V., Masciandaro D., Tabellini G. (1991) Political and Monetary Institutions and Public Financial Policies in the Industrial Countries. *Economic Policy*, 13, 341-392.
17. Gyeke-Dako A., Agbloyor E.K., Agoba A.M., Agoba A.M., Turkson F., Abbey E. (2022) Central Bank Independence, Inflation, and Poverty in Africa. *Journal of Emerging Market Finance*, 21(2), 211-236.
18. Haan J., Kooi W.J. (2000) Does central bank independence really matter? New evidence for developing countries using a new indicator. *Journal of banking and finance*, 24(4), 643-664.
19. Jafari-Samimi A., Rajabi S., Shahir S.A. (2010) The impact of central bank independence on economic growth: A cross-section analysis. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 4(10), 4823-4831.
20. King D., Ma Y. (2001) Fiscal decentralization, central bank independence, and inflation. *Economics Letters*, 72(1), 95-98.
21. Kokoszczynski R., Mackiewicz-Lyziak J. (2020) Central bank independence and inflation – Old story told anew. *International Journal of Finance and Economics*, 25(1), 72-89.
22. Lim J. J. (2021) The limits of central bank independence for inflation performance. *Public Choice*, 186, 309-335.
23. Nagac A., Rizvanoghlu I. (2018) Central Bank independence and economic performance in Caucasus and Central Asian Countries. *Journal of Eastern European and Central Asian Research*, 5(2), 10-23.
24. O'Hara S., Gentile M. (2009) Household Incomes in Central Asia: The Case of Post-Soviet Kazakhstan. *Eurasian geography and economics*, 50(3), 327-347.
25. Rogoff K. (2019) How Central-Bank Independence Dies. Available at <https://www.project-syndicate.org/onpoint/how-central-bank-independence-dies-by-kenneth-rogoff-2019-05>.
26. Tomita Y. (2023) Effects of the rule of law and central bank independence on economic inequality and surplus value. *Applied Economics*, 55(11), 1184-1200.
27. Ugurlu E.N., Razmi A. (2023) Political economy of real exchange rate levels. *Journal of Comparative Economics* 51 (3), 918-940.
28. World Bank. (2023) World Development Indicators. Available from: <http://www.datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/themes/economy.html/> (Accessed 12 July 2023).
29. Ugurlu, E.N. & Razmi, A. (2023) Political economy of real exchange rate levels. *Journal of Comparative Economics* 51 (3), pp. 918-940.

gmt11 – глава центрального банка назначается без вмешательства правительства,

gmt12 – глава центрального банка назначается на срок более 5 лет,

gmt13 – правление центрального банка назначается без участия правительства,

gmt14 – члены правления центрального банка назначаются на срок более 5 лет,

gmt15 – нет обязательного присутствия представителей правительства в совете банка

gmt16 – нет необходимости утверждать основные направления монетарной политики правительством,

gmt17 – закрепление стабильности цен в законодательстве как основная цель центрального банка,

gmt18 – наличие юридической поддержки со стороны центрального банка в случае конфликта с правительством,

gmt21 – автоматической процедуры выдачи кредитов правительству не существует,

gmt22 – центральный банк не участвует в первичном размещении государственных ценных бумаг,

gmt23 – центральный банк самостоятельно устанавливает процентные ставки по своим операциям,

gmt24 – надзор за банками не входит в функции центрального банка.

swpn11 – срок полномочий руководства центрального банка,

swpn12 – учреждение, которое назначает главу центрального банка,

swpn13 – досрочное отстранение председателя центрального банка от должности,

swpn14 – способность председателя центрального банка выполнять другие функции в правительстве,

cwn21 – учреждение, занимающееся разработкой денежно-кредитной политики,
cwn22 – учреждение, за которым остается последнее слово в разрешении конфликтов,
cwn23 – участие центрального банка в разработке фискальной политики,
cwn41 – ограничения на выдачу прямых кредитов правительству,
cwn42 – покупка государственных ценных бумаг,
cwn43 – условия кредита,
cwn44 – потенциальные заемщики банка,
cwn45 – лимиты на кредитование центрального банка,
cwn46 – срок погашения кредитов,
cwn47 – процентные ставки по кредитам,
cwn48 – операции с государственными ценными бумагами на первичном рынке.

Сведения об авторах:

А.Б. Мухамедиева – к.э.н., Академия Государственной службы при Президенте РК (г. Астана, Казахстан, e-mail: aliya.mukhamediyeva@gmail.com)

С.Б. Жаманбаев – (корреспондентный автор) PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан, e-mail: zhamanbaev.sayat@mail.ru)

Б.М. Мухамедиев – д.э.н., Казахский национальный университет имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан, e-mail: bmukhamediyev@gmail.com)

Information about authors:

A.B. Mukhamediyeva – PhD, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan, e-mail: aliya.mukhamediyeva@gmail.com)

S.B. Zhamanbaev, PhD doctoral student, al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhamanbayev.sayat@mail.ru)

B.M. Mukhamediyev, Doctor of Economics, Professor, al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: bmukhamediyev@gmail.com)

Поступило 15 февраля 2024

Принято 26 февраля 2024

I.V. Mishchenko^{1*} , M.G. Krayushkin¹ ,
S.I. Mezhov¹ , I.S. Bianchi²

¹Altai State University, Russia, Barnaul

²Federal university of Santa Catarina, Brazil, Florianopolis

*e-mail: mis.iv@mail.ru

IMPROVEMENT OF MIGRATION BALANCE FORECASTING WITHIN THE FRAMEWORK OF MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF SINGLE-INDUSTRY TOWNS ON THE BASIS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (on the materials of the Republic of Kazakhstan)

In this study, models of artificial neural networks of migration balances are developed in order to improve the efficiency of management of socio-economic development of single-industry towns in the Republic of Kazakhstan. Now there are no universal tools for forecasting indicators of socio-economic development in general and characterising migration processes in particular. However, the volume of budget allocations to address human resources issues in single-industry towns, the creation of social facilities and the implementation of other activities that are significant for economic, social and infrastructural development, the direction of development of single-industry towns depend on the forecast of migration balance. In addition, the forecast of migration balance is important for identifying core areas and their subsequent priority development. In this article, a substantial analysis of researchers' works is carried out, and it is determined that artificial intelligence models, in particular, the most adaptive neural networks are not used in forecasting the migration balance. The purpose of this study is to develop models of artificial neural networks of migration balance to improve the efficiency of management of socio-economic development of single-industry towns in the Republic of Kazakhstan. The result of the research is a methodological approach and a toolkit for forecasting the migration balance for single-industry towns in the Republic of Kazakhstan. The developed approach to forecasting and the toolkit are universal in the field of forecasting socio-economic indicators. In addition, the results described in the article can be used in other studies in the field of forecasting and planning. In particular, the developed toolkit can be used to assess the effectiveness of management decisions, for example, in the implementation of evidence-based policy for the development of single-industry towns.

Key words: migration balance, single-industry towns, artificial intelligence models, artificial neural networks, model error, management of socio-economic development.

И.В. Мищенко^{1*}, М.Г. Краюшкин¹, С.И. Межов¹, И.С. Бианчи²

¹Алтай мемлекеттік университеті, Ресей, Барнаул қ.

²Санта Катарина Федералдық Университеті, Бразилия, Флорианополис қ.

*e-mail: mis.iv@mail.ru

Жасанды интеллект негізінде моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық дамуын басқару шеңберінде (Қазақстан Республикасының материалдарында) көші-қон сальдосын болжауды жетілдіру

Бұл зерттеуде Қазақстан Республикасы моноқалаларының әлеуметтік-экономикалық дамуын басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында көші-қон сальдосының жасанды нейрондық желілерінің модельдері әзірленді. Қазіргі уақытта жалпы әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерін болжаудың және атап айтқанда көші-қон процестерін сипаттайтын әмбебап құралдар жоқ. Алайда, моноқалаларды дамыту бағыттары, моноқалалардағы кадрлық мәселелерді шешуге, әлеуметтік объектілерді құруға және экономикалық, әлеуметтік және инфрақұрылымдық даму үшін маңызды басқа да іс-шараларды іске асыруға бағытталған бюджеттік қаражат көлемі көші-қон сальдосының болжамына байланысты. Сонымен қатар, тірек аумақтарды анықтау және оларды кейіннен басым дамыту мақсатында көші-қон сальдосының болжамы маңызды. Бұл мақалада зерттеушілердің жұмысына мазмұнды талдау жасалды, оның нәтижелері бойынша жасанды интеллект модельдері, атап айтқанда, ең бейімделгіш нейрондық желілер көші-қон сальдосын болжауда қолданылмайтындығы анықталды. Бұл зерттеудің мақсаты-

Қазақстан Республикасы моноқалаларының әлеуметтік-экономикалық дамуын басқарудың тиімділігін арттыру үшін көші-қон сальдосының жасанды нейрондық желілерінің модельдерін әзірлеу. Зерттеу нәтижесі Қазақстан Республикасының моноқалалары үшін көші-қон сальдосын болжаудың әдістемелік тәсілі мен құралдары болып табылады. Болжауға әзірленген тәсіл мен құралдар жиынтығы әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді болжау саласында әмбебап болып табылады. Сонымен қатар, мақалада сипатталған нәтижелер болжау, жоспарлау саласындағы басқа зерттеулерде қолданылуы мүмкін. Атап айтқанда, әзірленген құралдар жиынтығын басқару шешімдерінің тиімділігін бағалау үшін қолдануға болады, мысалы моноқалаларды дамыту мақсатында дәлелді саясатты іске асыру кезінде.

Түйін сөздер: көші-қон сальдосы, моноқалалар, жасанды интеллект модельдері, жасанды нейрондық желілер, модель қатесі, әлеуметтік-экономикалық дамуды басқару.

И.В. Мищенко*¹, М.Г. Краюшкин¹, С.И. Межов¹, И.С. Бианчи²

¹Алтайский государственный университет, Россия, г. Барнаул

²Федеральный университет Санта Катарины, Бразилия, г. Флорианополис

*e-mail: mis.iv@mail.ru

Совершенствование прогнозирования сальдо миграции в рамках управления социально-экономическим развитием моногородов на основе искусственного интеллекта (на материалах Республики Казахстан)

В данном исследовании разработаны модели искусственных нейронных сетей сальдо миграции с целью повышения эффективности управления социально-экономическим развитием моногородов Республики Казахстан. На данный момент не существует универсальных инструментов прогнозирования показателей социально-экономического развития в целом и характеризующих миграционные процессы в частности. Однако объем бюджетных ассигнований, направляемый на решение кадровых вопросов в моногородах, создание социальных объектов и реализацию других мероприятий, значимых для экономического, социального и инфраструктурного развития, направления развития моногородов зависят от прогноза сальдо миграции. Кроме того, прогноз сальдо миграции важен с целью определения опорных территорий и их последующего приоритетного развития. В данной статье проведен содержательный анализ работ исследователей, по результатам которого определено, что модели искусственного интеллекта, в частности наиболее адаптивные нейронные сети не используются при прогнозировании сальдо миграции. Цель данного исследования – разработка моделей искусственных нейронных сетей сальдо миграции для повышения эффективности управления социально-экономическим развитием моногородов Республики Казахстан. Результатом исследования является методический подход и инструментарий прогнозирования сальдо миграции для моногородов Республики Казахстан. Разработанный подход к прогнозированию и инструментарий являются универсальными в области прогнозирования социально-экономических показателей. Кроме того, результаты, описанные в статье, могут быть использованы в других исследованиях в области прогнозирования, планирования. В частности, разработанный инструментарий можно применять для оценки эффективности управленческих решений, например, при реализации доказательной политики с целью развития моногородов.

Ключевые слова: сальдо миграции, моногорода, модели искусственного интеллекта, искусственные нейронные сети, ошибка модели, управление социально-экономическим развитием.

Introduction

One of the important mechanisms of space development is population migration. In the conditions of the global world, population migration is changing its character. If at the beginning of the 20th century the main population movements were associated with wars and emergencies, now population migration is a conscious process of searching for better living conditions and application of labor.

At the same time, uncontrolled population migration can lead to a sharp contraction of economic space and loss of territorial integrity of the state. The

task of the authorities is to manage migration processes competently. For this purpose, it is necessary to understand what factors influence this process and to create conditions for controlling migration processes.

Unfortunately, now there is no clear strategy and policy for the development of single-industry towns in the Republic of Kazakhstan. The study of demographic trends in these cities plays a primary role in building a clear policy and development strategy in relation to these cities. In recent years, there has been a strong outflow of population from single-industry towns, which also creates a problem for their further development (Akhmetova, 2023:

86). Therefore, the study of demographic trends and conditions of demographic sustainability of single-industry towns, as well as the development of mechanisms for managing these processes is becoming increasingly important. (Turgel, 2016: 30)

To solve the problem of migration in single-industry towns requires a significant amount of budget allocations to address human resources issues in single-industry towns, the creation of social facilities and the implementation of other activities that are significant for economic, social and infrastructural development. Thus, the depreciation of water supply and sewerage networks in single-industry towns averages 61%, heat networks and power lines – 55% (Single-industry towns of Kazakhstan).

In addition, the forecast of migration balance is important for identifying core areas and their subsequent priority development.

Now there are no universal tools for forecasting indicators of socio-economic development in general and migration balance in particular.

A substantive analysis of researchers' works has shown that the most common methodological approaches to demographic forecasting, including the migration balance, are:

- time series modelling.
- construction of regression models.

However, the main disadvantage of these models is their poor adaptability to changes in the socio-economic situation in the region, which negatively affects the accuracy of the forecast.

The aim of the study is to develop models of artificial neural networks of migration balances in order to improve the efficiency of management of socio-economic development of single-industry towns in the Republic of Kazakhstan.

Objectives of the study:

- Determination of factors that have the strongest influence on migration in single-industry towns;
- development of a methodological approach for building a forecast of migration balance in single-industry towns;
- development of tools for forecasting migration balance in single-industry towns;
- approbation of the developed toolkit in the management of socio-economic development of single-industry towns.

The object of this research is the system of management of socio-economic development of single-industry towns in the Republic of Kazakhstan, the subject is economic and managerial relations arising in the management of single-industry town development when using the migration balance forecast.

Literature review

Content analysis of the works of researchers has shown that the most common methodological approaches to forecasting migration processes are:

- On the basis of time series analysis and modelling.
- Based on the construction and use of regression models.

This conclusion is based on a substantive analysis of the works of more than 30 researchers.

A significant contribution to the development of tools for building computer models of migration balances was made by: Meadows D. (Meadows, 2007: 16), Simon G.A. (Simon, 1978: 7), Forrester J. (Forrester, 2003: 56; Forrester, 1974: 35) and others. In the works, the aforementioned researchers also focused on the possibility of predicting migration processes using regression and time series models. However, the main disadvantage of these models is their poor adaptability to changes in the socio-economic situation, which negatively affects accuracy.

A constructive analysis of studies, including the most recent ones from 2023-2024, which used artificial neural network models to build migration forecasts, showed that forecasts using neural networks are built either for the whole country or non-adaptive algorithms are used in the process of building neural networks. In turn, such neural network forecasts have little or no value for managing socio-economic development (Lutfiani., 2018; Bheemanna, 2023; Mohammad, 2023; Rajesh, 2024).

In turn, the scientific problem can be defined as follows: the use of subjective, non-adaptive methodological approaches to forecasting indicators of socio-economic development leads to high forecast error and, as a consequence, inefficient management of single-industry towns' development. This has a negative impact on the living standards of the population.

Methodology

The study is based on the data of the National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, works of researchers engaged in forecasting migration processes, as well as the development and analysis of algorithms for building artificial intelligence models.

Autocorrelation and cluster analysis are used in the development of tools for the formation of the information base, and artificial neural networks are used for modelling.

Neural network training was chosen as a paradigm: with a teacher; learning rule – error correction; architecture – multilayer neural network; training algorithm (optimiser) – BFGS.

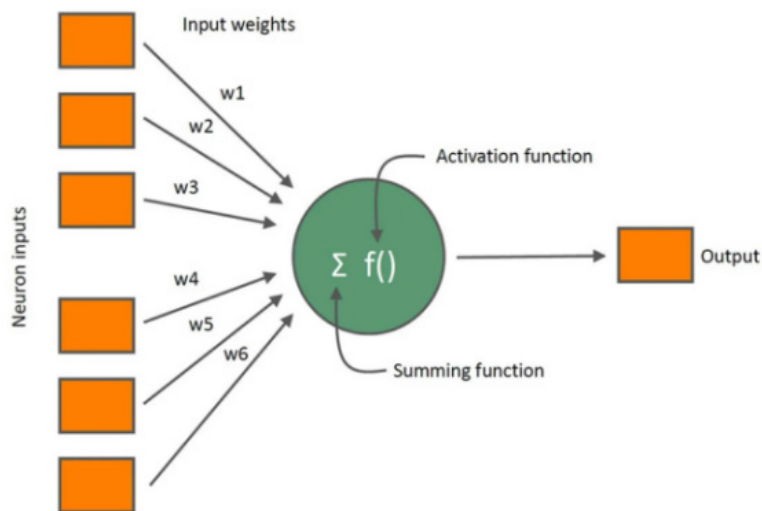
When building models of artificial neural networks with a teacher during error correction, the parameters of the neural network are determined in such a way that the actual data are as close as possible to the values obtained by the model, i.e. that the model error is minimal (it is found by the test sample). To solve the forecasting problem, it is important that the accuracy of the model is as high as possible, because the effectiveness of management of socio-economic development of single-industry towns depends on the accuracy of the forecast. Therefore, neural network training with a teacher and the learning-error-correction rule were chosen as the paradigm.

Only multilayer neural networks are needed to solve the prediction problem. After all, when a large number of parameters are taken into account, the probability of increasing the accuracy of modelling increases.

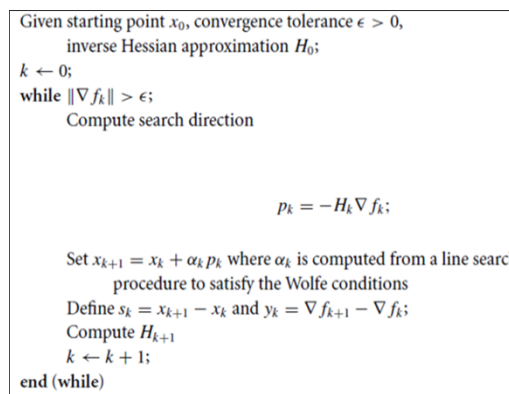
The BFGS algorithm was chosen as an optimizer because it is one of the most efficient ways of optimisation. Numerous publications on the effectiveness of using this algorithm to solve complex problems not only in forecasting, the use of this algorithm in modern neural network modelling systems proves the feasibility of its application within the framework of the study (Poluhin, 2019:135).

The structure of the artificial neuron can be represented as follows (Fig. 1).

The scheme of operation of the BFGS algorithm is shown in Figure 2.

Figure 1 – Structure of an artificial neuron
Note: compiled by the authors

Figure 2 – Schematic diagram of BFGS algorithm operation
Note: compiled by the authors

The algorithm works as follows: at the first iteration the initial weight coefficients of links in the neural network are determined. At the next iterations the weight coefficients are changed until the value of the error on the test sample becomes minimal.

The STATISTICA software package version 13 is used for forming the information base, building neural network models and forecasting on their basis.

Results and discussion

Modern neural network models, compared to time series and regression models, are significantly more accurate, they have a more extensive degree of applicability and are more adaptive. Using specialised software products, they can be built by a specialist without in-depth knowledge of neural network modelling (Pattanayak, 2019:35).

Accordingly, to improve the accuracy of migration balance forecasts, it is advisable to use an approach based on the construction of artificial intelligence models, namely artificial neural networks.

The characteristics of the approach developed in the research are:

- Construction of models that conceptually work in a similar way as an expert who develops a forecast.

- Using only adaptive algorithms for building neural network models.

The approach based on the construction and use of neural networks can also be applied to the forecasting of other indicators. In particular, the neural network approach has already shown its usefulness in planning socio-economic development in the study devoted to the development of tools for forecasting one of the most important parameters of socio-economic development forecast – the consumer price index (Mezhov, 2022: 121)

At the first stage of building artificial intelligence models of migration balance for single-industry towns we took data on migration balance (thousand people) and factors affecting it from 2013 to 2022 (Bureau of National Statistics):

- Unemployment rate (%).
- Real money income index (in per cent of the previous year).
- Water supply; sewerage system, control of waste collection and distribution.
- Dynamics of the number of hospitals (units).
- Dynamics of the number of pre-school institutions (units).
- Supply of electricity, gas, steam, hot water and conditioned air.

- Commissioning of residential buildings (thousand square metres of total area).

- Main indicators of school development in single-industry towns of the Republic of Kazakhstan.

- Number of colleges in single-industry towns.

- Dynamics of the number of universities.

- Number of organisations (enterprises) carrying out R&D (units).

- The level of youth unemployment of 15-28 years old (%).

Then a correlation analysis was carried out to identify the factors that most strongly influence the migration balance. The results are presented in Table 1.

Table 1 – Correlation coefficients

Factor affecting the migration balance	Pearson correlation coefficient value
Unemployment rate	-0,75778
Real money income index	0,742508
Water supply; sewerage system, control over waste collection and distribution	0,51744
Dynamics of the number of hospitals	0,823862
Dynamics of the number of pre-school institutions	0,832707
Electricity, gas, steam, hot water and conditioned air supply	0,711722
Commissioning of residential buildings	0,39744
Key indicators of school development	0,29512
Number of colleges in single-industry towns	0,428152
Dynamics of the number of universities	9,54E-17
Number of R&D organisations (enterprises)	0,378317
Youth unemployment rate 15-28 years old	-0,51174

Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan when using correlation analysis

Based on the analysis of the relationship between the migration balance and the factors affecting it (Table 1), it can be seen that the strongest impact on migration in single-industry towns is:

- Unemployment rate.

- Index of real monetary incomes.
  - Dynamics of the number of hospitals.
  - Dynamics of the number of pre-school institutions.
  - Supply of electricity, gas, steam, hot water and conditioned air.
- In the second stage, autocorrelation analysis was performed to identify the trend.

Table 2 – Autocorrelations on the dynamics of the indicator “migration balance”

1 time interval	2 time interval	3 time interval	4 time interval	5 time interval
0,53	0,74	0,54	-0,33	-0,26
0,72	0,53	0,51	-0,45	-0,27
0,63	0,66	0,67	-0,39	-0,29
0,70	0,73	0,51	0,30	0,23
1,00	1,00	1,00	0,20	0,11
0,58	-0,09	-0,11	0,04	-0,03
-0,59	-0,60	-0,45	-0,41	-0,49
0,03	-0,30	-0,24	-0,13	-0,38
0,16	0,34	-0,13	-0,41	-0,36
0,54	0,52	0,51	-0,42	0,44
-0,99	-0,06	0,12	0,01	-0,02
0,54	0,56	0,72	-0,38	0,22
-0,20	-0,40	0,18	-0,47	-0,33
-0,22	0,19	0,03	-0,41	-0,39
0,53	0,63	-0,06	0,16	0,16
0,81	0,63	0,35	0,19	-0,08
0,75	0,72	0,29	0,01	-0,18
0,20	-0,07	0,29	-0,01	0,18
0,71	0,24	-0,58	-0,04	-0,03
0,31	0,46	-0,49	-0,01	0,45
0,06	-0,05	0,51	-0,31	0,10
0,11	-0,40	0,32	0,17	0,10
0,82	0,57	0,80	0,81	0,55
0,54	0,81	0,53	0,73	0,78
0,58	0,68	-0,42	-0,31	0,40
0,61	0,25	-0,42	-0,34	-0,21
1,00	1,00	0,91	0,45	0,55

Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan when using autocorrelation analysis

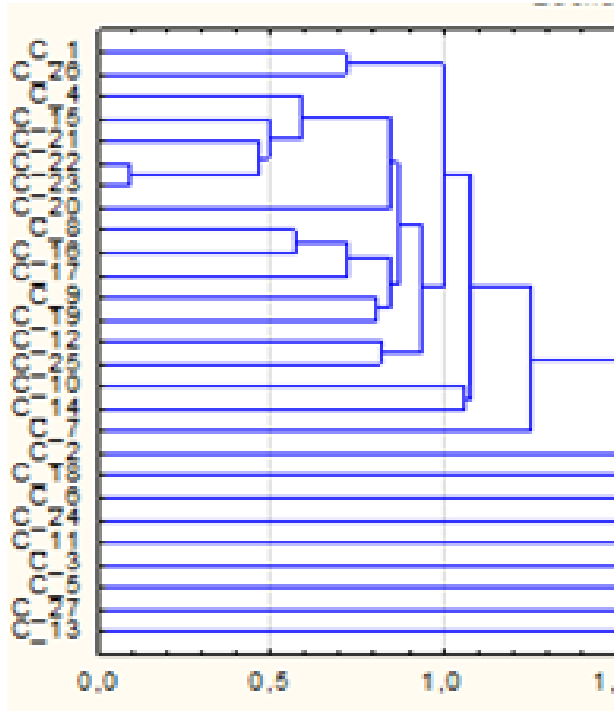
Table 2 shows the values of the autocorrelation coefficients (for example, on time interval 1, the values of the autocorrelation coefficients between the current migration balance value and its value a year ago are presented). Statistically significant autocorrelation coefficients are highlighted in color. The calculation of autocorrelation coefficients was carried out in order to determine on which lags

there is a trend. As a result of the study, it was determined that on average there is a steady trend in 3 time interval. Accordingly, it is necessary to build artificial intelligence models as follows: take 2 years to train the model, 1 year to test the model. In turn, the test sample is the closest values to the forecast period. Experts build a forecast in a similar way. In addition to trend analysis, they assess the data

as close as possible to the forecast period in order to take into account changes in the socio-economic situation (within the study, this is a test sample). According to the results of autocorrelation analysis, we can see that it is reasonable to build models using data from 2017 to 2022.

Then cluster analysis was carried out using tree clustering and k-means methods to identify data sets for further modelling.

Figure 3 – Graphical result of tree clustering

Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan when using tree clustering

Figure 3 shows that it is reasonable to build 3 or 4 clusters to make the clusters of high quality for further modelling. Let’s build 3 clusters.

Based on the analysis of Table 3, it can be seen that the clusters are obtained qualitatively because the distance from the center of the cluster is less than 1 everywhere.

Then the construction of neural network models for the corresponding clusters was carried out.

Absolute verification of the models for the first cluster is presented in Figures 4-6.

Table 3 – Clusters

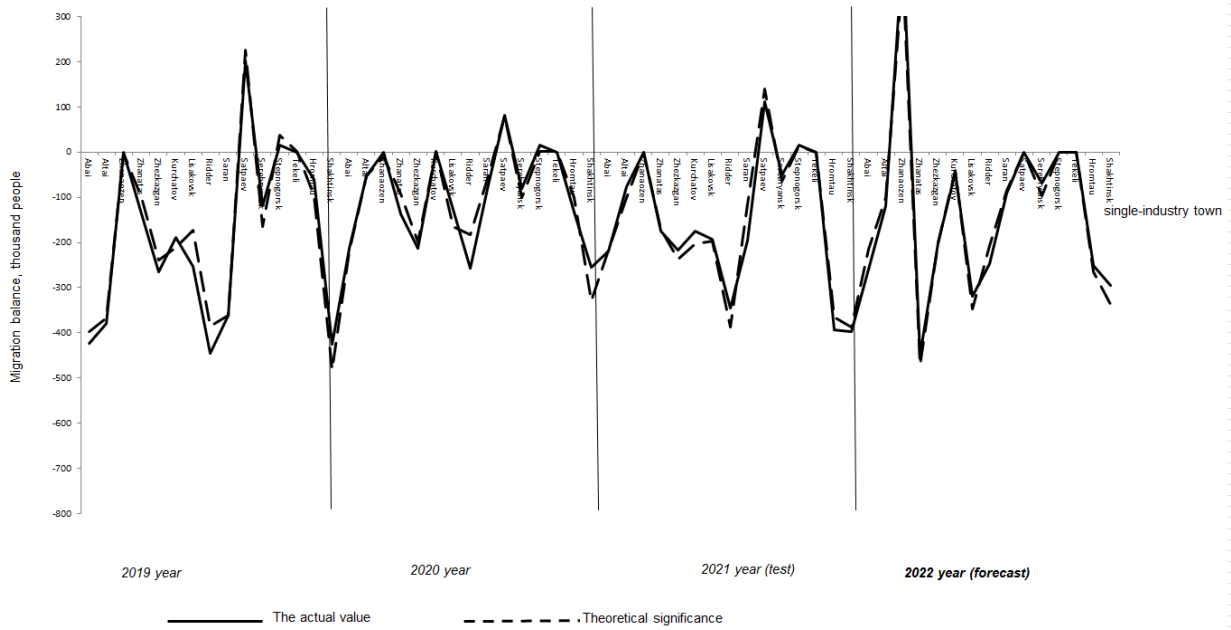
Single-industry town	Distance from the center of the cluster
1 cluster	
Abay	0,559895
Altai	0,232837
Zhanaozen	0,712964
Zhanatas	0,398467
Zhezkazgan	0,245847
Kurchatov	0,164480
Lisakovsk	0,275964
Ridder	0,423842
Saran	0,465675
Satpayev	0,737099
Serebryansk	0,225387
Stepnogorsk	0,402340
Tekeli	0,367825
Khromtau	0,459599
Shakhtinsk	0,785444
2 cluster	
Aksai	0,488831
Balkhash	0,649816
Karatau	0,390149
Rudnyi	0,788840
Temirtau	0,760065
3 cluster	
Aksu	0,880354
Arkalyk	0,999928
Zhitikara	0,529747
Karazhal	0,607448
Kentau	0,379088
Kulsary	0,564300
Ekibastuz	0,424137

Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan when using clustering by the k-means method

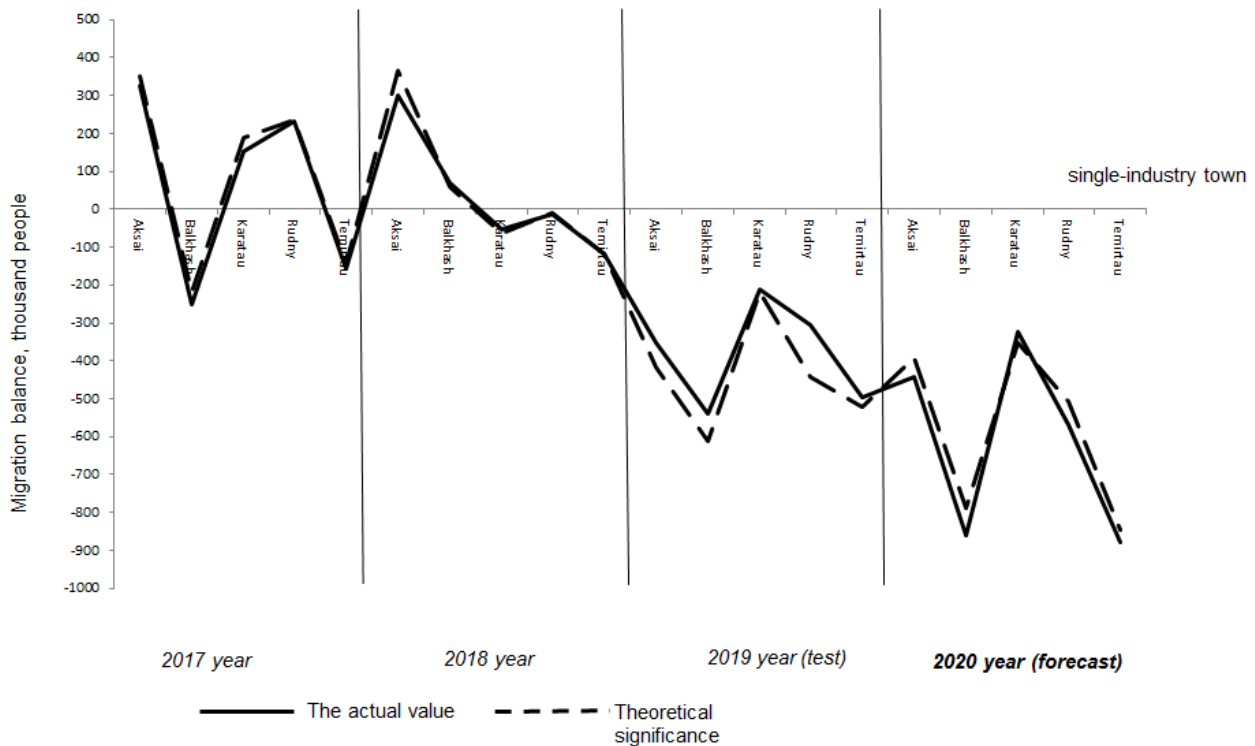
The accuracy of the neural network models for the first cluster is more than 93 per cent.

Absolute verification of the models for the second cluster is presented in Figures 7-9.

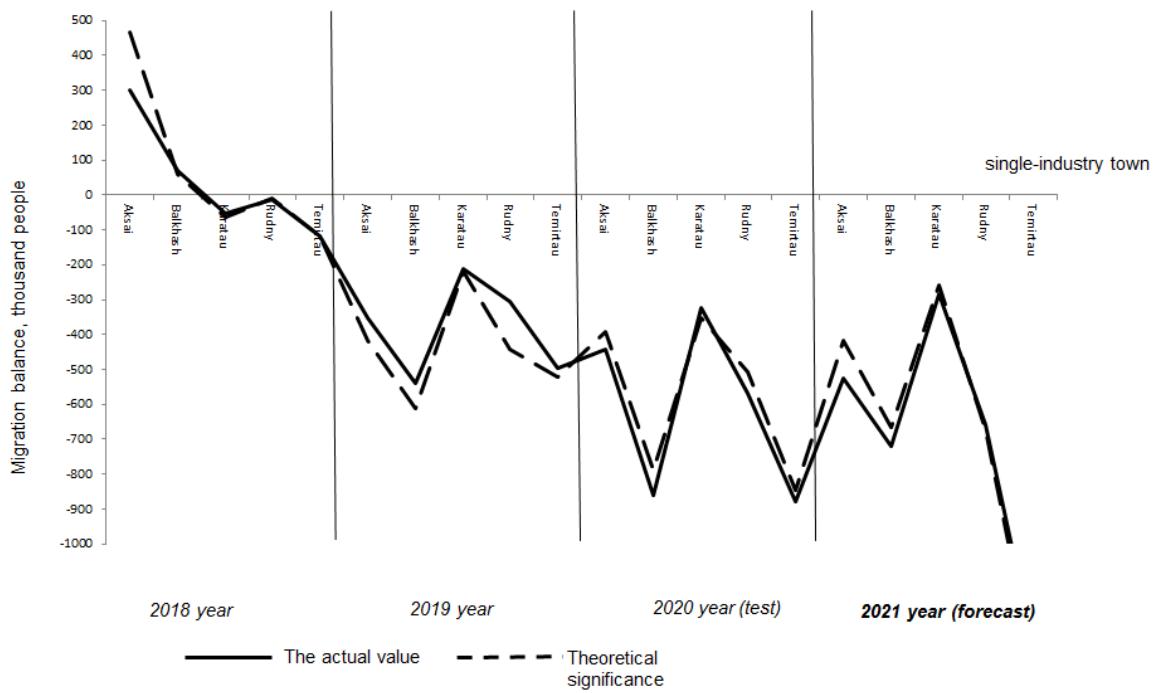

Figure 6 – Model quality assessment for cluster 1 (retrospective forecast for 2022)
 Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the results obtained from the neural network model constructed by the authors of the article

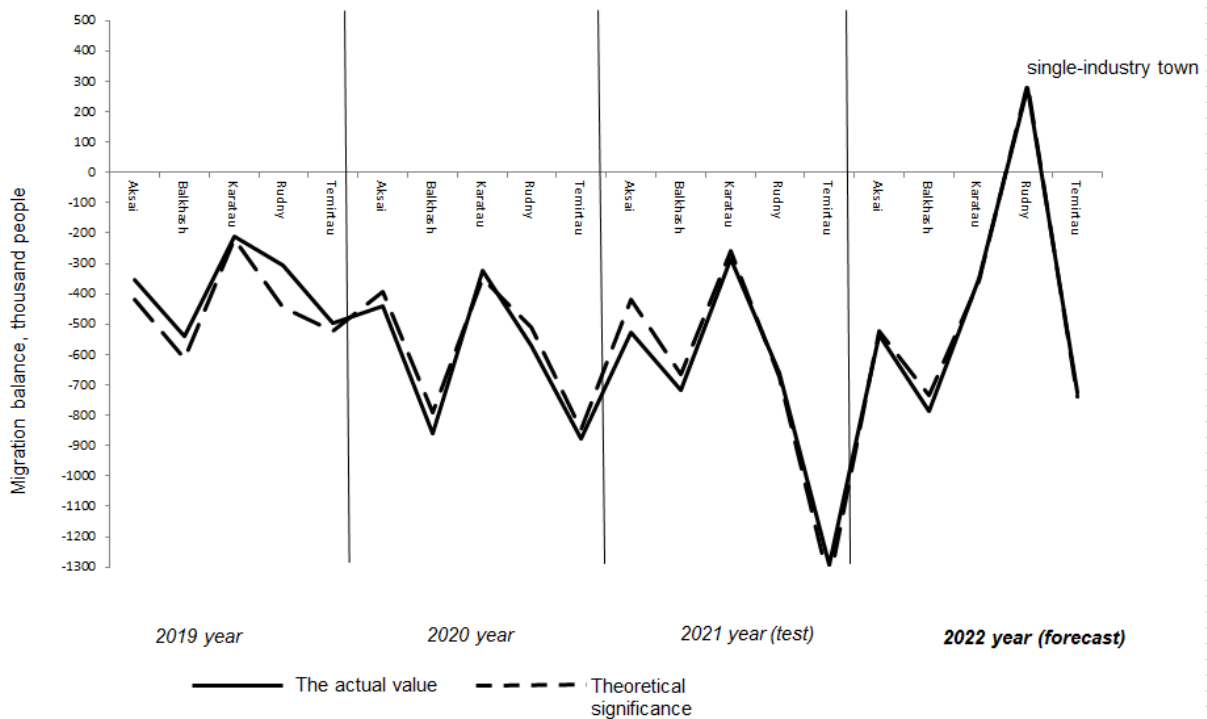

Figure 7 – Model quality assessment for cluster 2 (retrospective to 2020)
 Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the results obtained from the neural network model constructed by the authors of the article

Figure 8 – Model quality assessment for cluster 2 (retrospective to 2021)

Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the results obtained from the neural network model constructed by the authors of the article

Figure 9 – Model quality assessment for cluster 2 (retrospective forecast for 2022)

Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the results obtained from the neural network model constructed by the authors of the article

The accuracy of the neural network models for the second cluster is more than 95 per cent. The accuracy of the neural network models for

the third cluster is more than 95 per cent. The graph of the neural network for the 3rd cluster is presented in Figure 13.

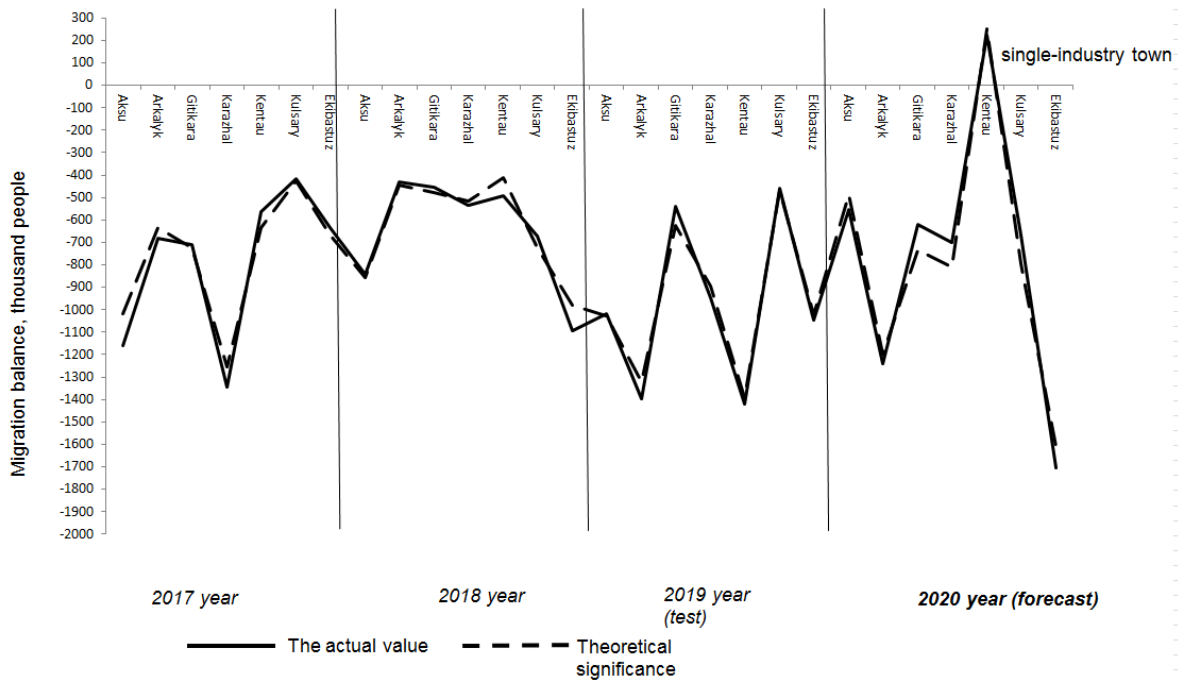

Figure 10 – Model quality assessment for Cluster 3 (retrospective to 2020)

Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the results obtained from the neural network model constructed by the authors of the article

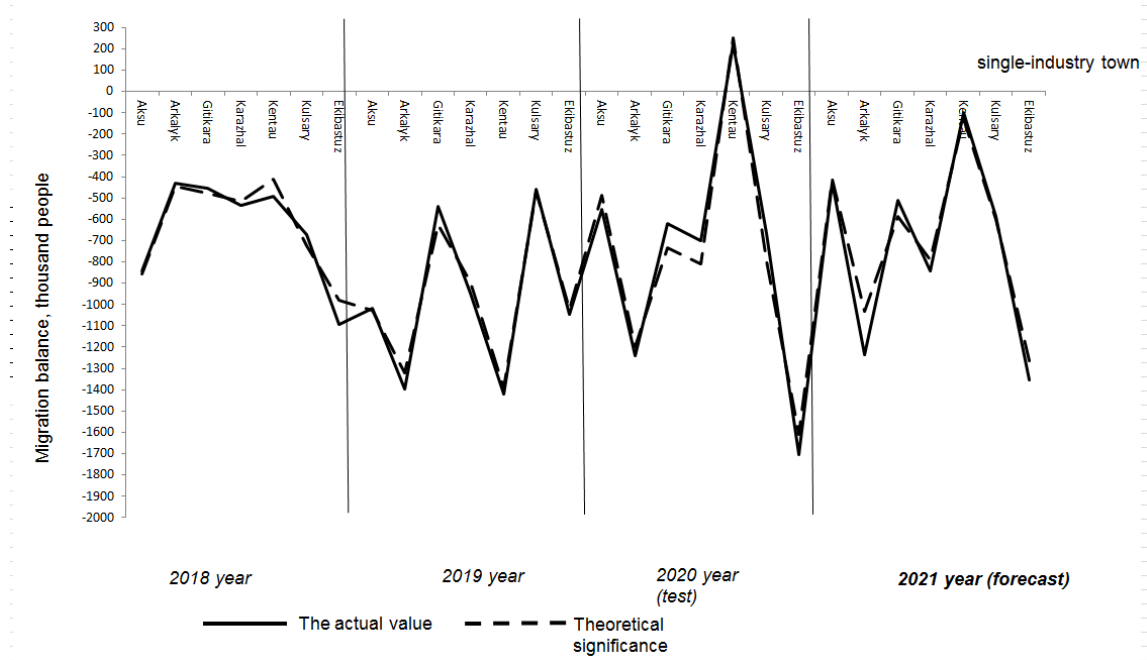
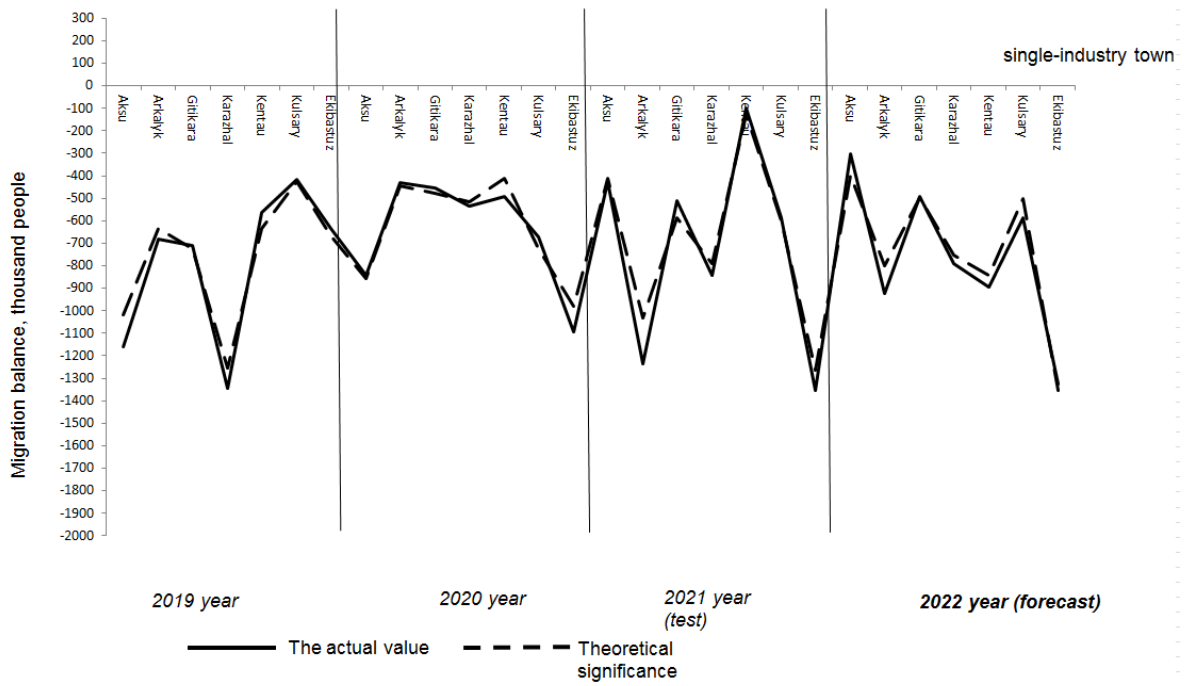

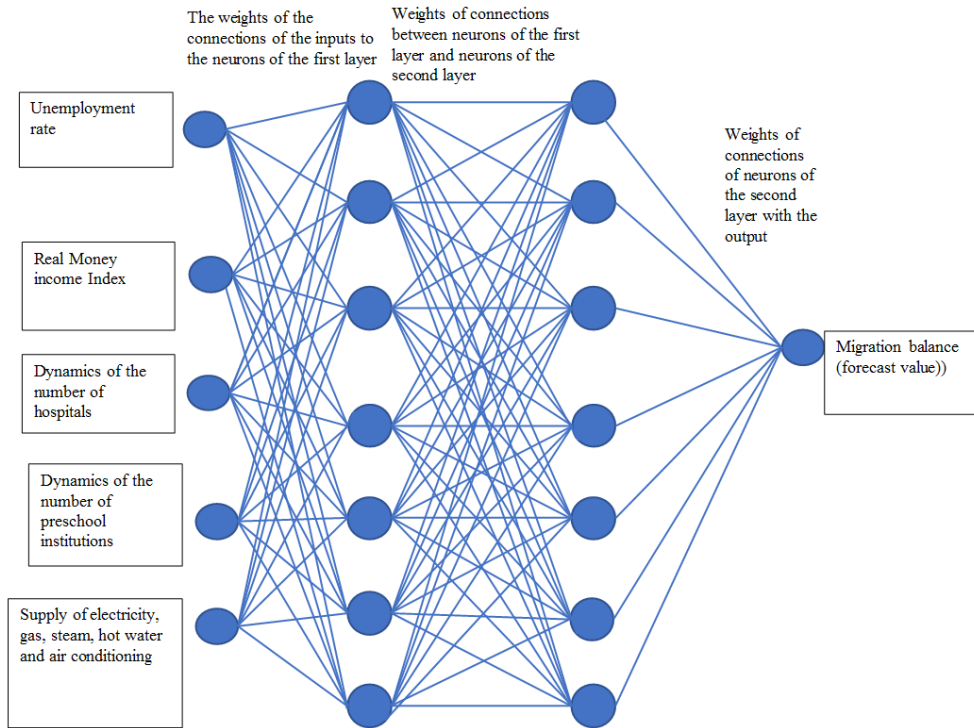
Figure 11 – Model quality assessment for cluster 3 (retrospective to 2021).

Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the results obtained from the neural network model constructed by the authors of the article

Figure 12 – Model quality assessment for cluster 3 (retrospective forecast for 2022)
 Note: compiled by the author according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the results obtained from the neural network model constructed by the authors of the article

Figure 13 – Neural network graph for the 3rd cluster
 Note: compiled by the authors

The forecasts based on the application of neural network models are quite accurate, which confirms the feasibility of using the developed toolkit.

A medium-term basic forecast of the migration growth balance for single-industry towns for 2024-2026 was built, provided that trends in the dynamics of factor attributes are preserved.

Table 4 – Forecast of migration balance

Monotown	2023 (estimate)	2024 (estimate)	2025 (forecast)	2026 (forecast)
Abay	-288	-296	-302	-333
Aksai	-636	-706	-791	-854
Aksu	-324	-339	-441	-481
Altai	-135	-157	-162	-173
Arkalyk	-851	-996	-981	-1308
Balkhash	-893	-923	-981	-1177
Zhanaozen	-0,5	-0,6	-0,7	-1
Zhanatas	-543	-573	-622	-678
Zhezkazgan	-222	-253	-315	-335
Zhitikara	-489	-507	-637	-669
Karazhal	-908	-914	-925	-995
Karatau	-297	-348	-399	-463
Kentau	-828	-1028	-1273	-1430
Kulsary	-503	-564	-588	-641
Kurchatov	-54	-75	-110	-120
Lisakovsk	-269	-309	-342	-425
Ridder	-254	-285	-343	-369
Rudnyi	270	313	405	417
Saran	-75	-85	-100	-120
Satpayev	174	184	205	264
Serebryansk	-58	-77	-89	-100
Stepnogorsk	15	18	18	19
Tekeli	-0,26	-0,29	-0,49	-0,54
Temirtau	-604	-780	-925	-986
Khromtau	-246	-283	-324	-366
Shakhtinsk	-273	-302	-333	-371
Ekibastuz	-1340	-1384	-1424	-1592

Note: compiled by the authors based on the results obtained from the neural network models built by the authors

Based on the analysis of Table 4, it can be seen that almost all single-industry towns are experiencing migration loss. To change the situation, it is necessary to implement effective economic, social, and other measures to reduce the migration loss of the population.

An increase is needed the level of wages, developing public-private partnerships, improving the business climate, and creating special preferential lending programmes for small and medium-sized businesses. These measures are the basis of a stimulating regional policy that leads to the emergence of “growth zones”.

Social measures include measures of social support of citizens, maintaining a sufficient level of social attractiveness of territories. This is possible through the development of the school and pre-school education system, provision of affordable and qualified medical care, etc. These measures are the basis of compensatory policy. These measures are the basis of the compensatory policy (Mishchenko, 2024:81).

Infrastructural measures are among the key ones. They include the availability of necessary engineering and transport infrastructure.

Since the majority of single-industry towns in Kazakhstan are based on mining and processing specialisation, it is important to monitor the application of a system of measures to support environmental safety in these territories.

It is also necessary to use measures of territorial marketing, creation of a positive image of the city. Such measures include assessment of the attractiveness of a single-industry town, ranking model of competitive advantages, opportunities and ways of their realization, a real image of a single-industry town should be created by forming a desirable image (Akhmetova, 2023: 96).

According to the analysis conducted and taking into account the limited financial resources allocated for the implementation of regional policy, we propose the following. For single-industry towns of the first cluster it is proposed to pursue a stimulating policy. This group of territories is characterized by a more stable migration situation. Thus, in the single-industry towns Rudnyi, Satpayev, Stepnogorsk migration growth is forecasted. These cities may become stronghold settlements. In order to maintain migration growth in these cities it is necessary to accelerate their development, which will be an impetus for the development of the regions in which they are located.

For the 2nd cluster we propose the use of compensatory measures to smooth the level of socio-

economic development and create more favorable conditions for living in them.

The situation with single-industry towns of cluster 3 is the most difficult. We propose to use the shift method of work organization for this cluster. This will attract additional labor force and allow for a more rational regional policy on the distribution of limited financial resources.

As for infrastructural and environmental measures, they should be implemented in all single-industry towns of the Republic of Kazakhstan as basic.

The developed toolkit can be applied not only for the purposes of forecasting, but also for the purposes of assessing the effectiveness of management decisions, in particular, when implementing evidence-based policy for the development of single-industry towns.

By influencing the factors it is possible to assess how migration in single-industry towns will change. Thus, using the toolkit, it is possible to determine how and by how much the factors need to be influenced in order for the migration balance to change by a certain number of per cent. This is important for the development of strategies, budgets and other development plans.

Accordingly, using the toolkit developed in the framework of the research, it is possible to create conservative (based on the assumption of unfavorable environmental situation, significant deterioration of external economic conditions, accelerating inflation, rising cost of financial resources), basic (assuming moderate development of the social sphere, economy and infrastructure) and target scenarios (assuming accelerated development of the social sphere, economy and infrastructure) of single-industry towns' development and carry out quantitative assessment

The use of the toolkit will lead to the interconnection (balancing) of indicators in the development of single-industry towns' development strategies.

Also on the basis of the toolkit it is possible to assess the effectiveness of management decisions aimed at the development of single-industry towns, which in turn will lead to optimization of budget expenditure allocation.

In order to accelerate the development of single-industry towns, it is necessary to priorities the factors that have a significant impact on migration.

It is for these single-industry towns it is advisable to develop plans for their long-term development. It is advisable to create special economic zones in single-industry towns, develop infrastructure,

including through the provision of infrastructure budget loans. This will have a positive impact on the growth of real incomes of citizens, reduction of unemployment. In turn, these factors have a maximum impact on the dynamics of migration.

Agglomeration processes in our time are a natural process. Accordingly, priority attention should be given to support single-industry towns with a high concentration of production, educational institutions and scientific organizations. In turn, this will contribute to the innovative development of the economy, growth of employment and income of citizens.

Conclusion

Based on the above, the following conclusions can be drawn:

- Firstly, the factors that have the strongest impact on migration in single-industry towns have been identified. These are unemployment rate, real money income index, dynamics of the number of hospitals, dynamics of the number of pre-school institutions, supply of electricity, gas, steam, hot water and conditioned air;

- secondly, a methodological approach for building a forecast of migration balance in single-industry towns was developed. The characteristics of the approach developed in the framework of the research are: building models that conceptually work in a similar way as the expert who develops the forecast, using only adaptive algorithms for building neural network models;

- Thirdly, a toolkit for building a forecast of migration balances in single-industry towns has been developed. The constructed models are very accurate. For some models the accuracy reaches 98 per cent;

- Fourthly, the developed toolkit was tested in the management of socio-economic development of single-industry towns. It was determined that migration growth is forecasted in the single-industry towns Rudnyi, Satpayev, Stepnogorsk. These cities will probably become stronghold settlements. In order to maintain the migration growth in these cities it is necessary to accelerate development. By influencing the factors it is possible to estimate how migration in single-industry towns will change. Thus, using the toolkit, it is possible to determine how and by how much the factors need to be influenced in order for the migration balance to change by a certain number of per cent. This is important for the development of strategies, budgets and other development plans. In general, the development of single-industry towns requires prioritising factors that have a significant impact on migration.

Source of financing

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (BR18574200 «The revival of monotowns in the conditions of the creation of New Kazakhstan on the basis of territorial marketing»)

References

1. Bheemanna N., Megeri M. (2023) Prediction of India's demographic and economic variables using the neural network auto-regression model. *International Journal of Statistics and Applied Mathematics*, vol. 11, pp. 44-55.
2. Lutfiani S., Sri M., Hendrisman R. (2018) Forecasting the mortality rates of Indonesian population by using neural network. *International Conference on Mathematics: Pure, Applied and Computation*, IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series: 974; pp. 1-7.
3. Mezhov S., Krayushkin M. (2022) Comparative Analysis of Methods of Forecasting the Consumer Price Index for Food Products (on the Example of the Altai Territory). *Proceedings of International Conference on Applied Innovation in IT*, vol.10, Issue 1, pp. 119-124.
4. Mishchenko I. V., Mishchenko Val.V. (2023) Differentiated Approach To Functioning and Development of Single-Industry Towns in Kazakhstan. *The Journal of Economic research and Business administration*, vol.3, pp. 74-83.
5. Mohammad M. F., Azad A.S.I, Soran H.M. (2023) Comparison Markov Chain and Neural Network Models for Forecasting Population Growth Data in Iraq. *University of Kirkuk Journal for Administrative and Economic Science*, vol. 13(4), pp. 1-14.
6. Pattanayak S. (2019) Deep Learning with TensorFlow: A Mathematical Approach to Advanced Artificial Intelligence in Python: textbook / S. Pattanayak. – Apress, 480 p.
7. Rane R., Dubey A., Rasool A., Wadhvani R. (2023) Neural Network Based Mortality Prediction in Covid-19 Dataset. *University of Kirkuk International Conference on Artificial Intelligence of Things*, vol. 1929, pp. 354-366.
8. Simon H.A. (1978) Rationality as Process and as Product of Thought. *American Economic Review*, vol.68, no. 2, pp.1-16.
9. Ахметова З., Товма Н., Шуренов Н. Анализ демографических тенденций моногородов Восточно-Казахстанской области // Научный журнал. 2023. №3 (107), с. 85-99.

10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <http://www.taldau.stat.gov.kz>.
11. Медоуз Д. Пределы роста, 30 лет спустя: пер. с англ. / Д. Медоуз, Й. Рандерс, Д. Медоуз. – М.: Академкнига, 2007. – 342 с.
12. Моногорода Казахстана: программы принимаются, проблемы не решаются [Электронный ресурс] // Ритм Евразии. 2023. URL: https://dzen.ru/a/Y75-toE8Eg_tY_nj
13. Полухин П.В. Инструменты повышения эффективности численных алгоритмов обучения структуры динамических байесовских сетей // Вестник ВГУ, серия: системный анализ и информационные технологии. 2019, № 4, с. 132- 140.
14. Тургель И.Д., Божко Л.Л., Сюй Л. Государственная поддержка развития моногородов России и Казахстана // Вестник Финансового университета .2016. №2. с. 22-32.
15. Форрестер Дж. Динамика развития города: пер. с англ. / Дж. Форрестер. – М.: Прогресс, 1974. – 281 с.
16. Форрестер Дж. Мировая динамика: пер. с англ. / Дж. Форрестер. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 379 с.

References

1. Ahmetova Z., Tovma N., Shurenov N. (2023) Analiz demograficheskikh tendencij monogorodov Vostochno-Kazahstanskoj oblasti [Analysis of demographic trends of single-industry towns of East Kazakhstan region] *Nauchnyj zhurnal*, vol. 13 (107), pp. 85-99.
2. Bheemanna N., Megeri M. (2023) Prediction of India's demographic and economic variables using the neural network auto-regression model. *International Journal of Statistics and Applied Mathematics*, vol. 11, pp. 44-55.
3. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronnyj resurs]. URL: <http://www.taldau.stat.gov.kz>.
4. Forrester Dzh. (2003). Mirovaya dinamika [World dynamics]: per. s angl. / Dzh. Forrester. – М.: AST ; SPb. : Terra Fantastica. – 379 P.
5. Forrester Dzh. (1974) Dinamika razvitiya goroda [City development dynamics]: per. s angl. / Dzh. Forrester. – М.: Progress. – 281 P.
6. Lutfiani S., Sri M., Hendrisman R. (2018) Forecasting the mortality rates of Indonesian population by using neural network. *International Conference on Mathematics: Pure, Applied and Computation*, IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series: 974; pp.1-7.
7. Medouz D. (2017) Predely rosta, 30 let spustya [Growth Limits, 30 Years Later]: per. s angl. / D. Medouz, J. Randers, D. Medouz. – М.: Akademkniga. – 342 P.
8. Mezhev S., Krayushkin M. (2022) Comparative Analysis of Methods of Forecasting the Consumer Price Index for Food Products (on the Example of the Altai Territory). *Proceedings of International Conference on Applied Innovation in IT*, vol.10, Issue 1, pp. 119-124.
9. Mishchenko I. V., Mishchenko Val.V. (2023) Differentiated Approach To Functioning and Development of Single-Industry Towns in Kazakhstan. *The Journal of Economic research and Business administration*, vol.3, pp. 74-83.
10. Mohammad M. F., Azad A.S.I, Soran H.M. (2023) Comparison Markov Chain and Neural Network Models for Forecasting Population Growth Data in Iraq. *University of Kirkuk Journal for Administrative and Economic Science*, vol. 13(4), pp. 1-14.
11. Monogoroda Kazahstana: programmy prinyimayutsya, problemy ne reshayutsya (2023) [Single-industry cities of Kazakhstan: programs are accepted, problems are not solved] [Elektronnyj resurs] *Ritm Evrazii*. URL: https://dzen.ru/a/Y75-toE8Eg_tY_nj
12. Pattanayak S. (2019) Deep Learning with TensorFlow: A Mathematical Approach to Advanced Artificial Intelligence in Python: textbook / S. Pattanayak. – Apress, 480 p.
13. Poluhin P.V.(2019) Instrumenty povysheniya effektivnosti chislennyh algoritmov obucheniya struktury dinamicheskikh bajesovskih setej [Tools to improve the efficiency of numerical algorithms for training the structure of dynamic Bayesian networks] *Vestnik VGU*, seriya: sistemnyj analiz i informacionnyye tekhnologii, vol. 4, pp. 132- 140.
14. Rane R., Dubey A., Rasool A., Wadhvani R. (2023) Neural Network Based Mortality Prediction in Covid-19 Dataset. *University of Kirkuk International Conference on Artificial Intelligence of Things*, vol.1929, pp. 354-366.
15. Simon H.A. (1978) Rationality as Process and as Product of Thought. *American Economic Review*, vol.68, no. 2, pp.1–16.
16. Turgel I.D., Bojko L.L., Syui L (2016). Gosudarstvennaya podderjka razvitiya monogorodov Rossii i Kazahstana [State support for the development of single-industry towns in Russia and Kazakhstan]. *Vestnik Finansovogo universiteta* , vol. 2. pp. 22-32.

Авторлар туралы мәлімет:

Мищенко Инна Витальевна – (корреспондент автор) экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Алтай мемлекеттік университеті (Барнаул қ., Ресей, e-mail: mis.iv@mail.ru)

Краюшкин Максим Геннадьевич – аспирант, Алтай мемлекеттік университеті (Барнаул қ., Ресей, e-mail: Kramaks-97@mail.ru)

Межов Степан Игоревич – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Алтай мемлекеттік университеті (Барнаул қ., Ресей, e-mail: megofff@mail.ru)

Бианчи Исайас Скалабрин – PhD, қауымдастырылған профессор, Санта-Катарина Федеральды университеті (Флорианополис қ., Бразилия, e-mail: isaias.bianchi@gmail.com)

Information about authors:

Mishchenko Inna – (corresponding author) candidate of economic sciences, Associate Professor. Altai State University (Barnaul, Russia, e-mail: mis.iv@mail.ru)

Krayushkin Maksim – applicant, Altai State University (Barnaul, Russia, e-mail: Kramaks-97@mail.ru)

Mezhov Stepan – doctor of economics sciences, Professor, Altai State University (Barnaul, Russia, e-mail: megofff@mail.ru)

Bianchi Isaias – PhD, Associate Professor, Federal university of Santa Catarina (Florianopolis, Brazil, e-mail: isaias.bianchi@gmail.com)

Поступило 12 февраля 2024 г.

Принято 26 февраля 2024 г.

A.A. Kireyeva^{1*} , A.A. Kredina² ,

G.S. Nygymetov³ , K. Nurgaliyeva²

¹Institute of Economics CS MSHE RK, Kazakhstan, Almaty

²University of International Business, Kazakhstan, Almaty

³M.S. Narikbaev KAZGUU University, Kazakhstan, Astana

*e-mail: kireyeva.anel@ieconom.kz

BIBLIOMETRIC STUDY: THE IMPACT OF EDUCATION ON ECONOMIC PROGRESS

Today, access to education remains a severe problem in Kazakhstan. Despite the Government's efforts to improve the education system, more efforts should be made to improve the availability of educational resources for all population segments. This article presents a bibliometric analysis of more than 42 sources from various databases, 22 unique journals have been identified. The main formats of the included research are journal articles, books, scientific documents, conference materials and reports. The authors revealed that most scientific articles are published in journals indexed in the most extensive databases, such as Scopus, WoS, PubMed, JSTOR, EconLit and others. The reviewed literature contains articles of various types, including descriptive and empirical, covering education-related topics. The range of research papers studied covered documents published between 1961 and 2023. The main problems of education raised in the selected articles include accessibility, quality, inequality in access to education, the cost of education, lack of attention to research, insufficient training and inadequate social infrastructure. The analysis of these articles included several stages, including analysis of the time volumes of selected journals, data visualization using a landscape map and keyword analysis. Solving the problems of accessibility in the field of education requires the development of distance education, improvement of infrastructure, government programs, training and partnership of the state, business and educational institutions. The introduction of technologies, especially ICT, promises to change the educational landscape, but for the successful implementation of reforms, it is also necessary to consider existing political constraints.

Key words: education, region, human capital, economic growth, bibliometric, analysis of conceptual literature.

A.A. Киреева^{1*}, А.А. Кредина², Г.С. Ныгметов³, К.О. Нурғалиева²

¹ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Қазақстан, Алматы қ.

²Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³М.С. Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ Университеті, Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: kireyeva.anel@ieconom.kz

Библиометриялық зерттеу оқу жүйесінің экономикалық көбірекке тиесілігі

Қазақстанда білімге қолжетімділік күрделі мәселе болып қала береді. Үкіметтің білім беру жүйесін жетілдіруге күш салып жатқанына қарамастан, халықтың барлық топтары үшін қолжетімділікті жақсарту үшін көп жұмыс істеу қажет. Бұл мақалада 22 бірегей журналды анықтайтын әртүрлі дерекқорлардағы 42-ден астам дереккөздің талдауы берілген. Қамтылған зерттеудің негізгі форматтары журнал мақалалары, кітаптар, жұмыс құжаттары, конференция материалдары және баяндамалар болып табылады. Көптеген ғылыми мақалалар Scopus, Web of Science, PubMed, JSTOR, EconLit және т.б. сияқты ірі дерекқорларда индекстелген журналдарда жарияланады. Қаралған әдебиеттер білімге қатысты тақырыптарды қамтитын сипаттамалық және эмпирикалық мақалаларды қоса алғанда, әртүрлі мақалаларды қамтиды. Ғылыми еңбектер 1961-2023 жылдар аралығында жарық көрді. Таңдалған мақалаларда көтерілген білім берудегі негізгі мәселелерге қолжетімділік, сапа, білімге қол жеткізудегі теңсіздік, білім беру құны, зерттеулерге көңіл бөлмеу, кадрларды даярлаудың жеткіліксіздігі және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткіліксіздігі жатады. Бұл мақалаларды талдау бірнеше қадамдарды қамтиды, соның ішінде таңдалған журналдардың уақытша көлемін талдау, ландшафт картасын пайдаланып деректерді визуализациялау және кілт сөздерді талдау. Білім беру саласындағы қолжетімділік мәселелерін шешу қашықтан білім беруді дамытуды, инфрақұрылымды, мемлекеттік бағдарламаларды

кадрларды даярлауды және мемлекет, бизнес пен білім беру мекемелері арасындағы әріптестік қарым-қатынасты қажет етеді. Технологияларды, әсіресе АКТ-ны енгізу білім беру ландшафтын өзгертуге уәде береді, бірақ реформаларды сәтті жүзеге асыру үшін бар саяси шектеулерді де ескеру қажет.

Түйін сөздер: білім, аймақ, адами капитал, экономикалық өсу, библиометрия, тұжырымдамалық әдебиеттерді талдау.

А.А. Киреева^{1*}, А.А. Кредина², Г.С. Ныгметов³, К.О. Нургалиева²

¹Институт экономики КН МНВО РК, Казахстан, г. Алматы

²Университет международного бизнеса имени Кенжегали Сагадиева, Казахстан, г. Алматы

³Университет КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева, Казахстан, г. Астана

*e-mail: kireyeva.anel@ieconom.kz

Библиометрическое исследование: влияние образования на экономический прогресс

Сегодня доступ к образованию остается серьезной проблемой в мире. Несмотря на усилия правительств по улучшению системы образования, необходимо приложить больше усилий для улучшения доступности образовательных ресурсов для всех слоев населения. В данной статье представлен библиометрический анализ более 42 источников из различных баз данных, выявлено 22 уникальных журнала. Основными форматами включенных исследований являются журнальные статьи, книги, научные документы, материалы конференций и отчеты. Авторами было выявлено, что большинство научных статей публикуются в журналах, индексируемых в крупнейших базах данных, таких как Scopus, WoS, PubMed, JSTOR, EconLit и других. В обзорной литературе представлены статьи различного типа, в том числе описательные и эмпирические, освещающие темы, связанные с образованием. Диапазон изученных исследовательских работ охватывал документы, опубликованные в период с 1961 по 2023 год. Основные проблемы образования, поднятые в избранных статьях, включают доступность, качество, неравенство в доступе к образованию, стоимость образования, отсутствие внимания к исследованиям, недостаточную подготовку и неадекватную социальную инфраструктуру. Анализ этих статей включал несколько этапов, включая анализ временных объемов выбранных журналов, визуализацию данных с использованием ландшафтной карты и анализ ключевых слов. Решение проблем доступности в сфере образования требует развития дистанционного образования, совершенствования инфраструктуры, государственных программ, подготовки кадров и партнерства государства, бизнеса и образовательных учреждений. Внедрение технологий, особенно ИКТ, обещает изменить образовательный ландшафт, но для успешной реализации реформ необходимо также учитывать существующие политические ограничения.

Ключевые слова: образование, регион, человеческий капитал, экономический рост, библиометрика, анализ концептуальной литературы.

Introduction

Education plays a key role in the economic development of regions and countries as a whole. Educated people, as a rule, have a greater potential for professional growth and can more easily adapt to changes in the economy. Regions with a high level of education usually have a more skilled workforce. This can attract investments and businesses that need highly qualified employees. However, it should be noted that the impact of education on economic development can be more complex and contextual, depending on the specific conditions and policies in the region. An effective education system that supports innovation and provides resources for professional development plays a key role in ensuring sustainable economic growth in the region.

The impact of education on the economic development of the region and the formation of human capital is extremely important and closely related. The study of human capital can be divided into many components: education, medicine, quality of life of the population, access to natural, social and economic resources of the population, and many others. When developing measures to solve problems in these areas, it is possible to rely on the data that scientists collect, so the results of research in each area are of wide interest. In this study, the emphasis is on the field of education. Through the development of human capital and the social sphere in general, innovation develops and, as a result, leads to a more excellent circulation of money in the region and, as a consequence, to increased economic efficiency. Thus, education plays an essential role in the formation of human

capital, which is a crucial engine of economic development of the regions.

Education is a key tool for the development of human capital, which in turn serves as a key component of the economy and society. Human capital is the main part of human civilization: the higher the qualifications of workers, the more efficient production becomes. Workers who have the necessary knowledge make fewer mistakes and accidents when working with equipment or can provide better and faster services. By thinking through the work process, such employees can save on raw materials and optimize the production process.

In the regions, education can become a factor that stimulates the creation of new jobs in the field of education. For example, the opening of new educational institutions and the attraction of more qualified teachers may lead to an increase in demand for jobs in other sectors of the economy: science, technology or medicine. More qualified teachers can improve the quality of teaching and research. It can also lead to the creation of new technologies, and innovations in science or technology. Educated people can create new ideas, and develop new technology or products to improve the economic situation of the region.

Education can improve the quality of life of the region's residents. People with higher levels of education typically have higher income levels and better careers, which can improve their standard of living and increase economic security. Health: Studies have shown that people with high education can understand the importance of a healthy lifestyle and receive better health care (better health care). Educated people have higher incomes, better social infrastructure, and better health – they receive better cultural values as a result of education. A high level of education can help improve tolerance and respect for differences between people, which helps reduce social tensions in regions.

Bibliometric review

Although the prevailing view is that raising educational standards can stimulate economic growth and strengthen the overall health of the economy, it is necessary to consider not only the volume of education itself but also its quality and accessibility to all segments of society. A bibliometric review of various scientific articles reveals consensus on several key strategies for creating inclusive, adaptable educational environments that can offer quality education to a large number of young

people. Firstly, there is an urgent need to develop a strong spirit of research and development in the education sector. Secondly, the creation of hubs or idea centres can facilitate the dissemination of innovative educational concepts. Thirdly, tapping into experiences and skills that exist outside the traditional classroom can provide invaluable insight. Fourthly, targeted financial investments are required, especially at the intermediate stages of educational projects. Finally, the emphasis is on using a data-driven approach, where continuous learning and data analysis help identify effective methodologies.

As we know from the literature, education and economic growth are related to each other in a number of ways. One mechanism most often cited is human capital theory (which states that learning increases people's knowledge) – which will ultimately lead to increased economic returns. As early as Mincer (1958), it was argued that education can be viewed as an investment in human capital. A bibliometric review of more recent literature confirms a direct positive relationship between educational attainment and a country's economic growth (Zhao & He, 2022; Abdullah, 2013; Dai et al., 2007). Some scientists study the return on higher education using the formula of J. Mintzer (1974), which estimates the level of wages through the duration of study, and work experience, taking into account gender and random errors. There is also a study that says that in countries with high GDP (per capita), the population has high access to good education, but the relationship is not direct. It was also found that the country is experiencing technological growth, accelerating innovative development and increasing labor productivity (Checchi & García-Peñalosa, 2010).

By examining the literature on the SDGs, which addresses educational development issues and often plays an important role in providing decent work opportunities and economic growth. Education, especially gender-sensitive education, can give people the skills and knowledge needed to access better job opportunities, leading to economic recovery. It is believed that investing in education will improve the quality of the economy. Scientists write that the main directions of investing in education have two directions: a) carrying out systematic work to determine the most popular specialties and professions; b) the use of dual training to bring theoretical education as close as possible to practice (Baidybekova et al., 2022; Barro, 2001).

Human capital refers to the knowledge, skills and abilities of people. that can be used to produce goods or services. Scientists have found that the quality of

education is important for economic growth. Other factors (access to education and gender inequality) may influence the relationship between education and economic growth. The article is structured as follows: the problems of education are studied; areas that are influenced by the education sector and through which economic development occurs are identified; recommendations are being developed to overcome issues in the education sector.

Methodology

This study aims to analyze the problems of access to education comprehensively. Based on the aim, the research question can be posed: “What factors limit the accessibility of education and what strategies can be effective to improve the situation?”

Hypothesis: Accessibility challenges continue to exist due to insufficient infrastructure, limited access to distance education and socio-economic inequalities.

This article analyzed more than 48 sources from several databases. From the provided list, 22 unique journals were identified. According to the list at the end, the main formats for submitted research are journal articles, books, working papers, conference proceedings and reports. Most of the scientific articles reviewed were published in journals that are indexed in major databases such as Scopus, Web of Science, PubMed, JSTOR, and EconLit, among others.

Journals indexed in Scopus: 13 (27.08% of total), in Web of Science: 7 (14.58% of total), in PubMed: 2 (4.17% of total), journals indexed in multiple databases: 3 (6.25% of total). Magazine languages: English: 41 (97.92% of the total), Russian: 1 (2.08% of the total). Journals with DOI references: 41 (85.42% of the total), without DOI references: 7 (14.58%) – works over 20 years old and books.

Journal articles: These are scientific articles that are published in academic journals. They are usually peer-reviewed before publication. Journal articles often have volume and issue numbers. The majority of entries in the list (42) fall into this category (87.5%). Books are separate publications that deal in detail with a specific topic. They do not belong to journals or have a volume or issue number. In total, two books were reviewed (12.5%).

Working papers: These are preliminary research reports and are often not peer-reviewed. It is a way for researchers to share their findings and receive feedback before formal publication. This study reviewed 1 document (2.08%).

Conference materials: these are collections of scientific articles that are presented at professional conferences (1 paper or 2.08%). They may go

through a peer review process, which is usually less rigorous than journal articles.

Reports are detailed reports or statements on a specific topic, often produced by institutions or organizations. This study examined one report from the Center for Universal Education at The Brookings Institution (2.08%).

Data for analysis are presented by article types: descriptive or empirical. The literature shown includes references to scientific articles, books, summaries and reports of research projects, and other work formats. Some articles describe existing problems and pose hypotheses that are ultimately tested. The papers were published between 1956 and 2023 on topics related to the field of education (see Figure 1).

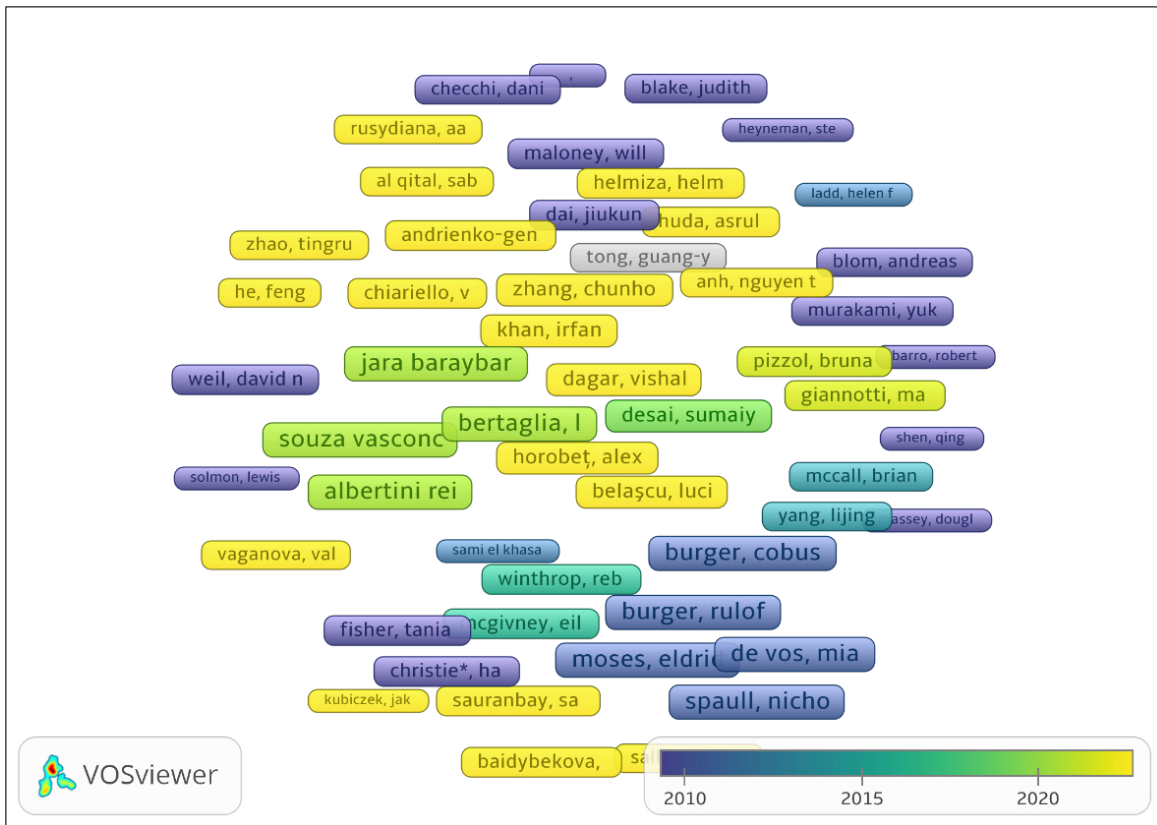
For the conceptual literature analysis of the available articles, the following basic steps were used:

- a) analysis of the temporal volume of the selected journals (co-authorship);
- b) data visualization by making a landscape map;
- c) generating a visual map keyword analysis of the selected articles (Qital & Rusydiana, 2022).

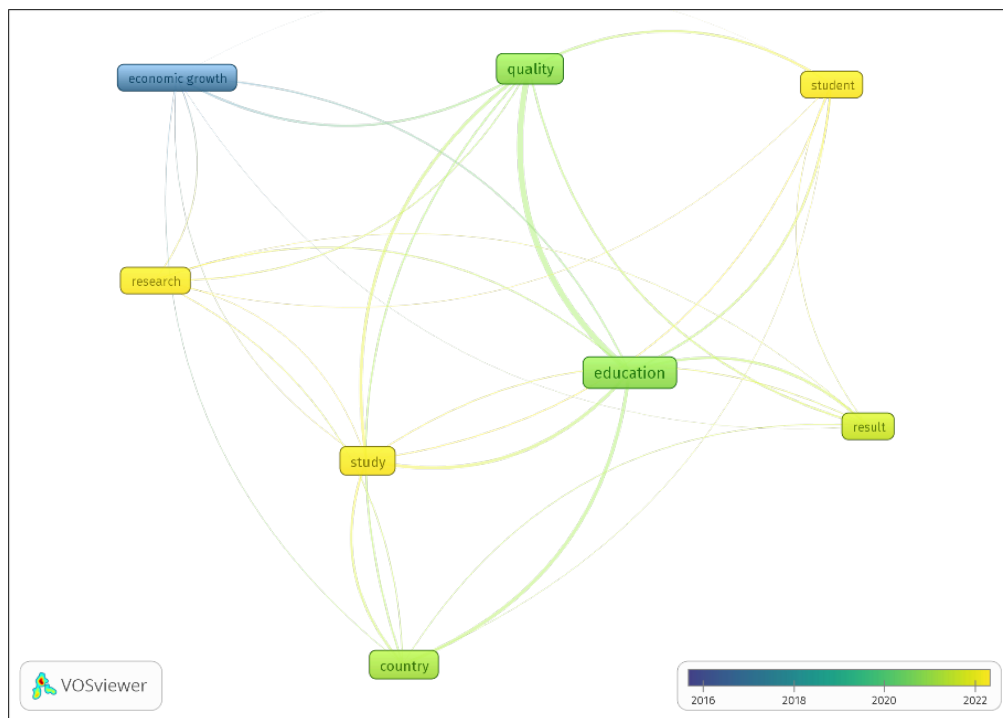
Visualizing the connections between authors based on joint publications allows you to identify leading authors in a particular field or community based on the number of collaborations. Temporal analysis offers the ability to analyze co-authorship networks over multiple time periods. In this work, about 100 co-authors were identified from 42 papers, and the program identified the leading authors based on a time analysis of the written documents. As this analysis shows, the sources in the article were selected relatively proportionally to the time the articles were written, with an emphasis on modern works (see Figure 2).

Node and Edge Metrics VOSviewer provides metrics such as degree centrality, betweenness centrality, and edge weight to quantify the importance of nodes and links. The size of a node indicates the centrality of the author in the network (often measured by the number of collaborations or publications), and the thickness of the boundary between nodes indicates the strength of the collaborative relationship. After analyzing all the sources that were discussed in this article, the program identified eight main clusters that covered publications. As you can see in the figure, earlier publications dealt with the topic of countries' economic growth; until about 2020, the topic of education in the country was studied more. Modern publications focus more on learning outcomes, students and research.

Figure 1 – Bibliometric analysis of co-authorship
 Note: compiled by authors

Figure 2 – Landscape map (clusters by meaning 2015-2022)
 Note: compiled by authors

No.	Problem	The time range considered in the papers	Authors
6	Insufficient training of the workforce	1961-2021	Johnston & Mellor; Bozhko & Naizabekov; Porter; Sami El-Khasawneh; Indrawati & Kuncoro; Baidybekova et al.; Baituova et al.
7	Lack of social infrastructure	1956-2021	Davis & Blake; Oliveira et al.; Massey; Molchanov et al.; Zhalnina

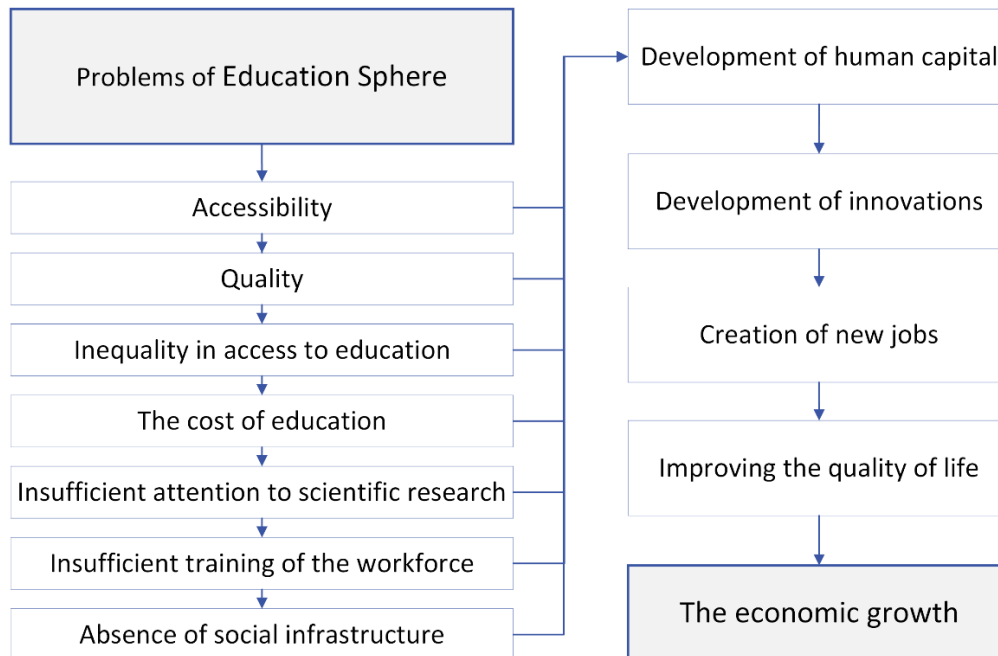
Note: compiled by authors

This table provides an overview of academic papers on various issues in education. Problems range from access and quality education to social infrastructure and inadequate workforce training. The time frame of publications indicates how long or recently these issues have been the subject of research.

Interestingly, some issues, such as “Inadequate workforce training,” have been studied for a long time (from 1961 to 2021), while others, such as “Inequality in access to education,” are relatively new and relevant (2021-2023). Some authors, such as Rodriguez-Segura, appear more than once,

which may indicate their crucial role in this area of research.

Based on the logic of the study, if there are problems in the field of education, this affects the economic growth of the entire country. Hypothetically, if such issues are solved, it is possible to improve the standard of living not only for students and employees employed in the field of education but also for workers employed in other economic spheres. Below is the authors’ logical hypothesis. The authors suggested the following hypotheses for the impact of education on the economic growth of the country (see Figure 4).

Figure 4 – Hypothesis: the relationship between the education sector and the country’s economy
Note: compiled by authors

Availability

Access to a high level of education in general is studied from the perspective of transport accessibility. In cities, the transport infrastructure is higher, which reduces the travel time for children and staff to school, university and back. Accordingly, in villages, and especially in remote settlements, a decrease in the quality of education is observed due to less training time. Fee-paying schools and private universities often provide higher-quality education and are located in cities. Accordingly, this delays the opportunity for rural children to attend such educational institutions (Pizzol et al., 2021). The researchers believe that while roads can indeed contribute to economic empowerment through improved access to markets, education and health care, their effectiveness as a poverty alleviation tool depends on various factors, including road quality, maintenance and integration with more comprehensive initiatives in the country development areas (Sewell et al., 2019).

There is also a problem in accessibility to education if the educational organization or students have problems with Internet access. And if earlier in 2019, most of the population really did not have access to the Internet, then after the Covid-19 pandemic, the situation has changed. The Internet was brought to many rural communities, and massive online courses (MOOCs) were introduced into the educational process. However, in remote regions the Internet still does not work. Also, the Internet speed is of great importance, so the government is striving to achieve 4G or 5G speeds and develop the efficiency of EdTech platforms (Kurt, 2018; Zhang et al., 2022; Rodriguez-Segura, 2022).

Financing of the education system is also a factor influencing access to higher education. Financial inclusion must be measured in terms of standard of living, cost of education, number of training grants, and many others. Some studies have shown that by reducing per-student funding for college, the cost of providing access to higher education overall has been significantly increased. At the same time, access to higher education in 86 countries was analyzed. The calculations were based on education expenditures as a percentage of GDP (Yang & McCall, 2014). The authors of Toybazarova & Nazarova (2018) write in their article that if we expand the availability of education, this will ultimately lead to an increase in the quality of human capital in Kazakhstan. Increasing access to education means increasing opportunities for people to obtain education, including access to higher education, vocational courses and other forms of training.

The quality of education

When curriculum standards, teacher qualifications, and learning outcomes are considered, countries that invest in high-quality education are better positioned for sustainable economic growth (Solmon, 1985). Poor quality education can lead to children not thinking as they grow up. To continue their studies or do not have the opportunity to enter universities. This creates a barrier that is difficult for the poor population to jump over to get a well-paid job. Scientists rely on a study of World Bank data – the results of testing the quality of knowledge of mathematics, reading, and the scientific component among school students. For example, in Africa, monitoring of school curriculum quality revealed a trend of poorer results in the six poorest countries (Van der Berg et al., 2011). Older studies have conducted that showed that another pattern can be traced among the countries of the Pacific region: low wages are observed among those workers who showed low results in writing articles, essays and tests of knowledge in mathematics, reading, and science component (Heyneman, 1983). In the future, some regions may face the problem of poor quality of education, which may limit the opportunities of pupils and students and affect their future. In Kazakhstan, the quality of preschool, primary and secondary education is controlled by the state, and the quality of higher education is controlled both by the Ministry of Science and Higher Education and by higher educational institutions (Kerimkulova & Kuzhabekova, 2017). Ensuring high quality education is critical for the preparation of qualified specialists who are competitive in the global labor market, and for the development of scientific and innovative initiatives.

Inequality in access to education

Authors Chiariello, Rotondo & Scalera (2021) examined the efficiency of Italian regions in providing public primary and secondary education, highlighting evident inequalities between North and South, which are influenced by socio-economic factors. The study aims to understand the underlying reasons for the southern regions' underperformance by looking at various contextual variables, including gross domestic product per capita, poverty levels, institutional quality and adult education.

In a study focusing on Vietnam, Nguyen & Cao (2023) discussed the challenges faced by children from poor ethnic and mountainous areas in accessing quality education. The article provides statistics showing the high proportion of children out of school among some ethnic minorities, highlighting

the problems they face, such as inadequate facilities, transport problems and intellectual limitations. In addition, the article draws attention to the nutritional needs of students, emphasizing the importance of providing them with adequate nutrition to support their learning and development. Inequality in education can subsequently lead to inequality in economic opportunity. Lack of quality education not only reduces individual potential but also perpetuates cycles of poverty and disadvantage across generations (Rodriguez-Segura, 2022). Inequality in education may arise because of the equal distribution of costs in the education sector and lead to regional disparities (Kireyeva et al., 2023).

Some have researched and found a relationship between women's education and economic growth in Western Balkan countries and found that women's education positively affects economic growth. This is due to the fact that educated women tend to build a family in which children also receive education, which consequently positively affects the income of the next generation in the future (Jusaj & Fetaj, 2022).

Cost of education

Moreover, the affordability of higher education varies by country, with residents living in high-income countries paying less than 20 per cent of wages per year for their children's education. In comparison, parents in low-income countries spend more than 60 per cent (Murakami & Blom, 2008). On the other hand, even in a developed country (the US is an example), there is a gap in primary academic achievement (a test measured by the National Assessment of Educational Progress (NAEP)) between children of different skin colors at age 13. Race was more pronounced in the 1970s, but the gap is now calculated between children from families with low and high-income parents. Moreover, as a factor that influences assessments, the author named:

- a) the opportunity to invest in additional clubs that improve performance in core subjects;
- b) behavior and preferences of teachers,
- c) limited access to high-quality preschool institutions;
- d) housing market and many other factors.

Also, one of the reasons for students expelling from universities is an unstable financial situation. Students who do not experience financial hardship are more likely to graduate and receive a diploma (Ladd, 2012; Christie et al., 2004; Onyusheva, 2017).

Lack of attention to scientific research

Using examples from various EU countries, researchers demonstrate the link between education, economic growth and innovation, emphasizing the importance of R&D and education in promoting innovation and economic development. The high role of remuneration in the formation of human capital in academia should be noted, highlighting the insufficient funding in Polish higher education and the inequality in academic staff salaries (Botoroga et al., 2022; Kubiczek, 2023). In Romania, Simut & Simut (2022) examined the relationship between economic growth and R&D expenditure, suggesting that R&D expenditure in the business enterprise sector plays a significant role in economic growth.

In China (using the example of Shandong province), in recent years, there has been a constant increase in the number of universities and the number of students. Still, the equipment of higher education institutions lags behind. Insufficient funding and technical supply of universities, especially between urban and rural investments, lead to deterioration in university performance (Tong & Yang, 2017). In Kazakhstan, the concept of knowledge-based economy (KBE) is considered, which is based on the development of ICT (Sapargaliyev & Shulenbayeva, 2013), secondary education, control over corruption and Research and Development (R&D). Only with the targeted development of all four factors in the country will it be possible to achieve economic stability (Toimbek, 2022).

Insufficient workforce training

By studying urban studies, one can identify the strengths of large urban agglomerations and the weaknesses of smaller cities in different countries. Thus, Porter (2015) argues that inner cities, which are often overlooked and underinvested, have inherent advantages that can be harnessed for economic revitalization. To do this, it is necessary to revise educational policies to modernise human resources and increase the country's competitiveness, focusing on educational resources and innovative technologies not only in large population centres (Sami El-Khasawneh, 2012; Johnston & Mellor, 1961).

Other scholars, looking at Indonesia's vision for human capital development for the period 2019-2024, highlight the country's initiatives, policies and strategies, which support this theory. The authors argue that by focusing on vocational training and higher education everywhere, Indonesia aims to equip its workforce with the necessary skills and knowledge to meet the needs of the modern

global economy through five key areas: a) access to education; b) quality of education; c) synergy between government, industry and higher education; d) industry connections; e) incentives (Indrawati & Kuncoro, 2021).

For example, in Kazakhstan there is a demand for labor in the real sector of the economy, in healthcare or ICT, and the government is adopting programs that fill the need. However, the achievement of such goals is belated since retraining of specialists takes time. This leads to a low rate of development of innovative programs (Bozhko & Naizabekov, 2017; Baidybekova et al., 2022; Baituova et al., 2023).

Very often, in many countries worldwide, strengths include strategic location, concentrated workforce and local market demand. However, issues such as insufficient workforce training can hamper the development of economic sectors, leading to low productivity and reduced competitiveness in the market.

Lack of social infrastructure

The quality of education in different regions is a matter of concern for researchers. Oliveira et al. (2020), who emphasized the importance of health education to improve the quality of life of vulnerable populations, especially in regions with limited access to healthcare and socioeconomic challenges.

There is a view that low social norms, economic pressures and household strategies shape migration patterns, which is called “cumulative causation”. This concept suggests that migration, once initiated, can create feedback loops, increasing the likelihood of future migrations and potentially changing the socioeconomic landscape of both origin and destination regions. Accordingly, one of the reasons for the migration of high-level specialists from rural areas is the desire to provide a better education to their children (Massey, 1990). Not only the regional migration of education specialists causes instability in the teaching staff, but also international migration, including students, results in personnel drain. Many students go to study abroad and try to find employment there (Molchanov et al., 2018; Zhalnina 2021).

Another problem arising from the low level of social security of the population is the low birth rate and, as a consequence, the outflow of specialists from rural regions. This demographic phenomenon leads to the destruction of the concept of middle-class formation and the destruction of economic trajectories and political landscapes (Davis & Blake, 1956; Wacquant, 2019; Parscale et al., 2022). This is an essential aspect as the aspirations and demands

of the middle class play an important role in driving educational institutions towards excellence, innovation and quality assurance. Their influence is evident in efforts to improve teacher strategies, digital learning tools, and international accreditation standards (Helmiza et al., 2022; Vaganova & Kuchumova, 2022; Sutarman & Salleh, 2023).

The spatial distribution of educational institutions, training centers and other skill development centers in these areas can play a decisive role in determining residents’ employment opportunities. If educational resources are remote or inaccessible, residents may have difficulty acquiring the necessary skills or qualifications, further limiting their employment prospects. Conversely, areas with better access to educational institutions can improve the skill sets of their residents, increasing their chances of obtaining decent jobs (Shen, 1998).

Hypothesis. Accessibility challenges continue to exist due to insufficient infrastructure, limited access to distance education and socio-economic inequalities – accepted.

Conclusion

This study aimed to comprehensively analyze the problems of access to education. The research question was: “*What factors limit the accessibility of education, and what strategies can be effective to improve the situation?*” *Main conclusion regarding the research question:* Despite government initiatives to improve access to education, accessibility challenges continue to exist due to insufficient infrastructure, limited access to distance education, and socio-economic inequalities. The introduction of ICT and strategic partnerships between government, business and educational institutions can significantly improve the situation.

It should be noted that access to education is one of the most critical problems in Kazakhstan’s education field. Although the government of Kazakhstan is investing significant efforts in improving the educational system, much more needs to be done to improve access to education for all population categories. To solve the problem of access to education in Kazakhstan, it is necessary to consider the following measures:

a) Development of distance education. In today’s world, online courses and distance learning are becoming increasingly popular and widely used. Such forms of education provide education to everyone, even those who are in remote areas and cannot afford to move to big cities for education.

b) Infrastructure development. To ensure accessibility of education, appropriate infrastructure is needed: modern educational institutions, equipped laboratories and classrooms, access to current information technologies and the Internet.

c) Development of a state program to ensure accessibility of education for all categories of the population. Within the framework of such a program, various support measures can be provided, such as providing grants and scholarships, subsidizing education, establishing benefits for large families, etc.

d) Development and implementation of programs to improve the skills and retraining of workers, especially in areas related to innovation and technology. This will help improve the competitiveness of the economy and reduce unemployment.

e) Strengthening partnerships between government, business and educational institutions. Such partnerships can contribute to the creation of new educational programs and projects, as well as provide financial support for the development of educational infrastructure.

Addressing the shortcomings present in the education sector has become a priority for many decision-makers. Recognizing the profound impact of education on a country's economic trajectory, policymakers are placing increased emphasis on improving the quality of education. They see it not just as a short-term solution but as a fundamental strategy to ensure sustainable economic growth and prosperity in the long term.

a) The solution to the problem of low levels of education in the population may be to increase investment in education, increase teacher salaries and create additional educational opportunities for the wider population.

b) The solution to the problem of uneven distribution of resources and access to education can be the creation of programs aimed at supporting poor and disadvantaged groups, as well as improving access to education for people living in remote and underprivileged areas, which will reduce inequality in society.

c) The solution to the problem of insufficient efficiency of the education system, in which

graduates do not have sufficient knowledge and skills necessary for successful employment, can be strengthening control over the quality of education, reforming the education system, improving the qualifications of teachers and expanding opportunities for practical training.

d) Lack of innovation can slow down economic development and lead to loss of competitiveness. A solution to this problem could be to increase funding for research and development create innovation centers and start-up support programs.

It is essential to understand that isolated solutions may not produce the desired results. Instead, what is needed is a holistic approach in which different strategies seamlessly integrate and complement each other to create a coherent plan of action. One such process that has received significant attention is increasing technological accessibility in the educational sector. Providing students, teachers and educational institutions with easy access to modern technological tools can significantly improve the quality and accessibility of education. In this context, the development of information and communication technologies (ICT) appears to be a promising solution. Recent studies such as those by Zhang et al. (2022) and Rodriguez-Segura (2022) highlight the transformative potential of ICT in changing the educational landscape, making it more inclusive, dynamic and effective. However, while these strategies are promising, it is critical to consider existing policy constraints. These constraints, often rooted in politics, bureaucracy or management, can pose challenges to the smooth implementation of education reforms and must be addressed proactively to ensure the success of any education improvement initiative.

Acknowledgement

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (AP14869297 Priorities and mechanisms against rural women of Kazakhstan's unequal access to resources).

References

1. Abdullah, A. J. (2013). Education and economic growth in Malaysia: the issues of education data. *Procedia Economics and Finance*, 7, 65-72. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(13\)00219-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(13)00219-0)
2. AlQital, S., & Rusydiana, A. S. (2022). Islamic Economic Crisis: A Systematic Review Using Bibliometric Analysis. *Journal of Islamic Economics (JoIE)*, 2(2), 126-149. <https://doi.org/10.21154/joie.v2i2.5075>
3. Baidybekova, S., Sauranbay, S., & Yermekbayeva, D. (2022). Investment in Education as a Factor of Economic Growth of the Country. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 4(66), 105-114. <https://doi.org/10.47703/ejeb.v4i66.194>
4. Baituova, L., Tleuzhanova, M., & Agipar, B. (2023). Issues Related to Human Resources Development in the Conditions of Industrial and Innovative Economy in the Republic of Kazakhstan. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-21. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01358-x>
5. Barro, R. J. (2001). Education and economic growth. *Human and social capital contribute to sustained economic growth and well-being*, 79(3), 13-41.
6. Botoroga, C.-A., Horobet, A., Belașcu, L., Popoviciu, A. S., & Gierlovan, A. (2022). Assessing the Nexus Between Education, Economic Growth, and Innovation: An Empirical Analysis. *Link*. <https://doi.org/10.2478/sbe-2022-0043>
7. Bozhko, L., & Naizabekov, A. (2017). Challenges of securing the human resources for implementation of industry innovative projects in Kazakhstan. *Energy Procedia*, 128, 406-410. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2017.09.046>
8. Checchi, D., & García-Peñalosa, C. (2010). Labour market institutions and the personal distribution of income in the OECD. *Economica*, 77(307), 413-450. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2007.02111.x>
9. Chiariello, V., Rotondo, F., & Scalera, D. (2021). Efficiency in education: primary and secondary schools in Italian regions. *Regional Studies*, 56(10), 1729-1743. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.2005245>
10. Christie*, H., Munro, M., & Fisher, T. (2004). Leaving university early: Exploring the differences between continuing and non-continuing students. *Studies in Higher Education*, 29(5), 617-636.
11. Dai, J., Goodrum, P. M., & Maloney, W. F. (2007). Analysis of craft workers' and foremen's perceptions of the factors affecting construction labour productivity. *Construction Management and Economics*, 25(11), 1139-1152. <https://doi.org/10.1080/01446190701598681>
12. Davis, K., & Blake, J. (1956). Social structure and fertility: An analytic framework. *Economic development and cultural change*, 4(3), 211-235. <https://doi.org/10.1086/449714>
13. Helmiza, H., Irfan, D., & Huda, A. (2022). Development of Android-Based Network Service Technology Learning Media for Vocational Middle School Students. *JSON*. doi:10.30865/json.v4i1.4384
14. Heyneman, S. (1983). Improving the quality of education in developing countries. *Finance and development*, 20(1), 18.
15. Indrawati, S. M., & Kuncoro, A. (2021). Improving competitiveness through vocational and higher education: Indonesia's vision for human capital development in 2019–2024. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 57(1), 29-59. <https://doi.org/10.1080/00074918.2021.1909692>
16. Johnston, B. F., & Mellor, J. W. (1961). The role of agriculture in economic development. *The American Economic Review*, 51(4), 566-593.
17. Kerimkulova, S., & Kuzhabekova, A. (2017). Quality assurance in higher education of Kazakhstan: a review of the system and issues. *The Rise of Quality Assurance in Asian Higher Education*, 87-108. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-100553-8.00006-9>
18. Kireyeva, A. A., Nurbatsin, A. S., & Khalitova, M. M. (2023). Assessing Inequality of Income Distribution and Education in the Regions of Kazakhstan. *Экономика региона*, 19(3), 741-752. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2023-3-10>
19. Kubiczek, J. (2023). On the effectiveness of remuneration of public universities' lecturers in Poland. *Link*. <https://doi.org/10.35765/hp.2278>
20. Kurt, S. (2018). Moving toward a universally accessible web: Web accessibility and education. *Assistive Technology*, 31(4), 199-208. <https://doi.org/10.1080/10400435.2017.1414086>
21. Ladd, H. F. (2012). Education and poverty: Confronting the evidence. *Journal of Policy Analysis and Management*, 31(2), 203-227. <https://doi.org/10.1002/pam.21615>
22. Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The quarterly journal of economics*, 107(2), 407-437. <https://doi.org/10.2307/2118477>
23. Massey, D. S. (1990). Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population index*, 3-26. <https://doi.org/10.2307/3644186>
24. Mincer, J. (1974). Schooling, Experience, and Earnings. *Human Behavior & Social Institutions* No. 2.
25. Mincer, J. (1958). Investment in human capital and personal income distribution. *Journal of political economy*, 66(4), 281-302. <https://doi.org/10.1086/258055>
26. Molchanov, M., Baikushikova, G., & Kuzembayeva, A. (2018). Educational migration in Eurasia: new trends. *Bulletin of KazNU. International Relations and International Law Series*, 82(2), 71-79.
27. Murakami, Y., & Blom, A. (2008). Accessibility and affordability of tertiary education in Brazil, Colombia, Mexico and Peru within a global context. *World Bank Policy Research Working Paper*, (4517).
28. Nguyen Thi Bao Anh, & Cao Thanh Thuy. (2023). Vietnamese Regulations on the Poor Ethnic and Mountainous Children's Protection. *Russian Law Journal*, 11(6s). <https://doi.org/10.52783/rj.v11i6s.904>
29. Oliveira, A. J. B. A. D., Reis, B., Fedrigo, B., Vasconcellos, G., Bertaglia, L., Espinosa, M., ... & Moreira, A. G. (2020). Importance of health education actions to improve quality of life of vulnerable populations. *European Journal Of Public Health*, 30(Supplement_5), ckaa166-468. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa166.468>

30. Onyusheva, I. (2017). Analytical and managerial issues of human capital in conditions of global competitiveness: the case of Kazakhstan. *Polish Journal of Management Studies*, 16. <https://doi.org/10.17512/pjms.2017.16.2.17>
31. Pizzol, B., Giannotti, M., & Tomasiello, D. B. (2021). Qualifying accessibility to education to investigate spatial equity. *Journal of Transport Geography*, 96, 103199. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2021.103199>
32. Robinson, J. P., & Winthrop, R. (2016). Millions Learning: Scaling up Quality Education in Developing Countries. *Center for Universal Education at The Brookings Institution*.
33. Rodriguez-Segura, D. (2022). EdTech in developing countries: A review of the evidence. *The World Bank Research Observer*, 37(2), 171-203. <https://doi.org/10.1093/wbro/lkab011>
34. Parscale, S., Reams, L. C., & Andrienko-Genin, T. (2022). US Accreditation as a World-Class Education Quality Indicator. *Philosopheducation*. doi:10.31874/2309-1606-2022-28-1-6
35. Porter, M. (2015). *The competitive advantage of the inner city*. In *The city reader* (pp. 358-371). Routledge.
36. Sami El-Khasawneh, B. (2012). Challenges and remedies of manufacturing enterprises in developing countries: Jordan as a case study. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 23(3), 328-350. <https://doi.org/10.1108/17410381211217407>
37. Sapargaliyev, D., & Shulenbayeva, K. (2013). Informatization of Kazakhstani higher education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 83, 468-472. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.092>
38. Sewell, S. J., Desai, S. A., Mutsaa, E., & Lottering, R. T. (2019). A comparative study of community perceptions regarding the role of roads as a poverty alleviation strategy in rural areas. *Journal of rural studies*, 71, 73-84.
39. Shen, Q. (1998). Location characteristics of inner-city neighborhoods and employment accessibility of low-wage workers. *Environment and planning B: Planning and Design*, 25(3), 345-365. <https://doi.org/10.1068/b250345>
40. Solmon, L. C. (1985). Quality of education and economic growth. *Economics of Education Review*, 4(4), 273-290. [https://doi.org/10.1016/0272-7757\(85\)90013-5](https://doi.org/10.1016/0272-7757(85)90013-5)
41. Sutarman, S., & Salleh, R. B. (2023). Strategies for Increasing Teacher Competence and the Quality of Islamic Education Learning at State Middle School 8 Medan. *IJEMS*. doi:10.58818/ijems.v2i1.25
42. Tong, G., & Yang, W. (2017). An Empirical Research on the Relationship between Education Investment and Economic Growth for Shandong Province. <https://doi.org/10.12783/dtssehs/emass2016/6838>
43. Toimbek, D. (2022). Problems and perspectives of transition to the knowledge-based economy in Kazakhstan. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(2), 1088-1125. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00742-9>
44. Toybazarova, N. A., & Nazarova, G. (2018). The modernization of education in Kazakhstan: trends, perspective and problems. *Bulletin of National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 6(376), 104-114. <https://doi.org/10.32014/2018.2518-1467.33>
45. Vaganova, V. I., & Kuchumova, O. (2022). Information-motivational environment: quality improvement and self-organization development in the conditions of education informatization. *World Development*. doi:10.22363/2312-8631-2022-19-3-239-248
46. Van der Berg, S., Burger, C., Burger, R., de Vos, M., du Rand, G., Gustafsson, M., Moses, E., Shepherd, D., L., Spaul, N., Taylor, S., van Broekhuizen, H., & von Fintel, D. (2011). Low quality education as a poverty trap. 25, 22. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2973766>
47. Wacquant, L. J. (2019). Making class: the middle class (es) in social theory and social structure. In *Bringing class back In* (pp. 39-64). Routledge.
48. Yang, L., & McCALL, B. (2014). World education finance policies and higher education access: A statistical analysis of World Development Indicators for 86 countries. *International Journal of Educational Development*, 35, 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2012.11.002>
49. Zhalnina, K. (2021). International Educational Migration: Case of Kazakhstan. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 3(61), 62-78. <https://doi.org/10.47703/ejeb.v3i61.58>
50. Zhang, C., Khan, I., Dagar, V., Saeed, A., & Zafar, M. W. (2022). Environmental impact of information and communication technology: Unveiling the role of education in developing countries. *Technological Forecasting and Social Change*, 178, 121570.
51. Zhao, T., & He, F. (2022). Does the Pilot Free Trade Zone Promote the Quality of Urban Economic Growth: An Empirical Research Based on Quasi-Natural Experiment. *Sustainability*, 14(12), 7352. <https://doi.org/10.3390/su14127352>

Авторлар туралы мәлімет:

Киреева Анель Ахметовна – (корреспондент автор) экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: kireyeva.anel@ieconot.kz)

Кредина Анна Александровна – PhD докторант, К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: anna.kredina@gmail.com)

Ныгметов Галым Сактаганович – экономика ғылымдарының кандидаты, М.С. Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ университеті (Астана қ., Қазақстан, e-mail: g.nygmetov@nu.edu.kz)

Нурғалиева Куралай Оразғалиевана – экономика ғылымдарының кандидаты, К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті проректоры (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: nurgaliyeva.k@uib.kz)

Information about authors:

Kireyeva Anel – (corresponding author) candidate of economic sciences, Associate Professor. Institute of Economics CS MSHE RK (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kireyeva.anel@ieconom.kz)

Kredina Anna – PhD candidate, University of International Business named after K. Sagadiyev (Almaty, Kazakhstan, e-mail: anna.kredina@gmail.com)

Nygymetov Galym – candidate of economic sciences, KAZGUU University named after M.S. Narikbaeva (Astana, Kazakhstan, e-mail: g.nygymetov@nu.edu.kz)

Nurgaliyeva Kuralay – candidate of economic sciences, University of International Business named after K. Sagadiyev (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nurgaliyeva.k@uib.kz)

Поступило 26 сентября 2023 г.

Принято 12 февраля 2024 г.

Ғ.Е. Керімбек^{1*} , **К.Б. Сатымбекова²** ,
К.К. Мамутова² , **Г.Б. Есенгараева³**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

³«Болашақ» Қызылорда университеті, Қазақстан, Қызылорда қ.

*e-mail: kerimbek2009@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІ: ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫҚТАРЫ

Мақалада салықтың ежелгі тарихи дамудан бүгінгі күнге дейін экономикалық мазмұны мен мәні көптеген өзгерістерге ұшырауының себептері баяндалды. Салық мемлекеттің қалыптасуымен пайда болды және мемлекеттің өркендеуінің және дамудың негізі көзі болып табылады, заманауи жағдаймен, мемлекеттік құрылымның өзгеруінде, өркендеуінде салық жүйесінің қайта құрылуында және жаңаруында қалыптасатыны айқындалған. Сондықтан мемлекетте салық салу қыметінің негізінде салықтарды бекіту, енгізу және оларды алу жөніндегі қызметтерді жүзеге асырады. Сонымен қатар мемлекет салық салу үдерісі негізінде мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандырып келеді.

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы салық пен бюджет үшін төленетін басқа да міндетті төлемнің дамуын және жүзеге асыру жүйесін талдаудың нәтижесінде және оны жетілдіру жолын анықтау. Осы мақсатқа орай, Қазақстан Республикасының бюджеттік түсімдеріне, оның ішінде салықтық, салықтық емес төлемнің көрсеткіштері талданды. Салықтық түсімдердің өсу немесе төмендеу серпініне баға берілді және оның салдары айқындалды. Қазақстан Республикасының қазіргі кездегі салық жүйесінің мықты жақтарын және әлсіз тұстарын, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін қамтыған SWOT талдау жасалды.

Қазақстанда жергілікті салық тетігінің тиімділігін арттыру елдің экономикалық дамуы үшін өте маңызды болып саналады. Осыған орай жаңадан қабылданатын Салық кодексін жеңілдету шаралары, салықтық әкімшілендіруді цифрландыру жұмыстары, салықтық бақылауды күшейту бағыттары, салық төлеушілердің білім деңгейін арттыру бағдарламалары, ашықтықты арттыру және салықтың түрлерін үйлестіруді жақсарту бойынша ұсыныстар қарастырылды.

Түйін сөздер: салық, бюджет, қаржы, кіріс, шығыс, салық салу, салықтық түсімдер, салықтық емес түсімдер, салық жүйесі.

G. Kerimbek^{1*}, K. Satymbekova²,

K. Mamutova², G. Yessengarayeva³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Auezov University, Kazakhstan, Shymkent

³«Bolashak» Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda

*e-mail: kerimbek2009@mail.ru

Tax system of the Republic of Kazakhstan: current issues and main development priorities

The article outlines the causes why the tax has undergone many changes in economic content and meaning from ancient historical development to the current day. It is determined that taxes arose together with the formation of the state and are the main source of prosperity and development of the state, as well as in modern conditions, when the change and prosperity of the state structure, whatever it may be, are formed together with the reorganization, updating of its tax system. Therefore, the state, through the taxation system, carries out activities for the approval, introduction and collection of taxes. In addition, the State meets the social and economic needs of the State on the basis of the taxation process.

The goal of the article is to determine the results of the analysis of the system of development and implementation of taxes and other mandatory payments to the budget in the Republic of Kazakhstan and ways to further develop it. In accordance with these goals, the indicators of budget revenues of

the Republic of Kazakhstan, including tax and non-tax payments, were analyzed. An assessment of the dynamics of growth or decline in tax revenues is given and its consequences are determined. A SWOT analysis was carried out covering the strengths and weaknesses, opportunities and risks of the modern tax system of the Republic of Kazakhstan.

Improving the efficiency of the local tax mechanism in Kazakhstan is claimed necessary for the economic improvement of the country. In this regard, measures to simplify the newly adopted Tax Code, work on digitalization of tax administration, directions for strengthening tax control, programs to increase the level of education of taxpayers, proposals to increase transparency and improve coordination of types of taxes were considered.

Key words: tax, budget, finance, income, expenses, taxation, tax revenues, non-tax revenues, tax system.

Ғ.Е. Керімбек^{1*}, К.Б. Сатымбекова²,
К.К. Мамутова², Г.Б. Есенгараева³

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент

³Кызылординский Университет «Болашак», Казахстан, г. Кызылорда

*e-mail: kerimbek2009@mail.ru

Налоговая система Республики Казахстан: актуальные вопросы и основные приоритеты развития

В статье изложены причины, по которым налог претерпел множество изменений в экономическом содержании и значении от древнего исторического развития до наших дней. Установлено, что налоги возникли вместе с образованием государства и являются основным источником процветания и развития государства, а также в современных условиях, когда изменение и процветание государственного устройства, каким бы оно ни было, формируются вместе с реорганизацией, обновлением его налоговой системы. Поэтому государство через систему налогообложения осуществляет деятельность по утверждению, введению и взиманию налогов. Кроме того, государство удовлетворяет социальные и экономические потребности государства на основе процесса налогообложения.

Цель статьи – определение результатов анализа системы развития и реализации налогов и других обязательных платежей в бюджет в Республике Казахстан и путей ее дальнейшего совершенствования. В соответствии с указанными целями проанализированы показатели бюджетных поступлений Республики Казахстан, в том числе налоговых и неналоговых платежей. Дана оценка динамики роста или снижения налоговых поступлений и определены ее последствия. Проведен SWOT-анализ, охватывающий сильные и слабые стороны, возможности и риски современной налоговой системы Республики Казахстан.

Повышение эффективности местного налогового механизма в Казахстане считается очень важным для экономического развития страны. В этой связи были рассмотрены меры по упрощению вновь принимаемого Налогового кодекса, работа по цифровизации налогового администрирования, направления усиления налогового контроля, программы повышения уровня образования налогоплательщиков, предложения по повышению прозрачности и улучшению координации видов налогов.

Ключевые слова: налог, бюджет, финансы, доходы, расходы, налогообложение, налоговые поступления, неналоговые поступления, налоговая система.

Кіріспе

Салық жүйесі – елдің қызмет етуінде және жалпы экономиканы реттеудің негізгі кепілі. Салық саясаты – мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық үрдісіне әсер ететін құралдың бірі. Салық пен төлемнің қолайлы жүйесін қалыптастыру қажеттілігінің негізінде ұйымдық үдеріспен қолайлы әлеуметтік-экономикалық үдерістер құрылады. Әлем елінде салық саясаты экономикалық реттеудің құралы болып кеңінен қолданыс табады. Сондай-ақ, экономикалық

үдерістің ажырамас бөлігі ретінде тұрақты түрде жұмыс істейтін жүйенің бірі. Сондықтан экономикалық шарттың өзгерісінде, салық жүйесінің өзгерісі де заңдылық болып саналады. Қазақстанда жүзеге асырылған барлық реформалық өзгерістер елдің салықтық-бюджеттік қарым-қатынасына тікелей түрде байланысты. Оның қызметі мен атқарымы сапасының жоғарылауы оның болашақтағы мерзімдегі экономикалық өсуіне әсерін нығайтады. Осыған орай дәйекті және нақты мәселелерді қамтыған реформалар алдағы

мерзімде елдің экономикалық өсуі үшін негізгі шарттар болып саналады. Қазақстанда қолайлы реформаның жалғасуы міндетті түрде мемлекеттің салықтық және қаржылық-бюджеттік жүйесінің түрленуімен тікелей байланысты екені айқын. Егемендік алғалы республикамыздың салық жүйесі өз алдына жеке қызмет атқарып келеді. Сондықтан елдің салық жүйесі мемлекет үшін елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қажетті негізгі мәселені жүзеге асыруда және өндірістің тиімді дамуы мен өркендеуін реттеу үшін бақылауды жүзеге асыруда қажет болып табылады.

Әдебиетке шолу

Салықтың жалпы мәселесі салық салу саласы бойынша ғалымның зерттеуінде біршама зерттелген. Салық – елдің қазыналық саясатының басты құралы ретінде, дәлірек айтқанда бюджетті толықтырудың, бюджет тапшылығын азайту үшін толық және нақты зерттеуді талап етеді. Әлемнің бірқатар экономист-ғалымның еңбегінде салықтың тақырыбы мен мазмұны, қоғамның өркендеуі жолындағы орны мен экономикада атқаратын қызметі жан жақты зерттелді. Сондай-ақ, тәжірибеде теориялық көзқарастары мен дамыған елдердің өркендеу тәжірибесіне арқау болатын ғылыми зерттеу нәтижелері де жарық көруде.

Салық – Қазақстан Республикасында қабылданған «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Заңның 1-бабы бойынша, мемлекеттің заң жүзінде арнайы белгіленген, белгілі бір мөлшерде жүзеге асырылатын, қайтарымсыз, өтеусіз сипаттағы және бюджет үшін төленетін міндетті төлем (Tax Code, 2023).

Мемлекет бюджеті бірнеше көзден қалыптасады: ішкі немесе сыртқы көздер, яғни қаражаттың иесінің қарыз алушыға қаржыны өз еркімен беруі; салық арқылы, мұнда қаржы керісінше мәжбүрлі түрде өндіріп алынады.

Салық – әскери табыстардың және баждармен бірге пайда болған мемлекет үшін қор жинау көзінің бірі, нақтырақ айтқанда заңды түрде белгілі бір мөлшерлеме бойынша халықтың және шаруашылық субъектісі табысының бір бөлігінен алынатын міндетті алым (Umbataliyev, 2017).

Салық ұғымында ғалымның анықтамасы бойынша айырмашылығы бар болғанымен, мазмұны бір. Америкалықтың айтуынша «Салық – қоғамда өркениетке жетудің құралы»

деп анықтама берген. Б.Франклин «Жалпы өмірде екі күмәнсіз нәрселер орын алған: өлім мен салық» деп пікір білдірген. Бұл көзқараспен Ф.Аквинскийде келіседі, экономикалық теорияның негізін қалаушының бірі А.Смит «Салық – төлеушілер үшін құлдықтың емес, бостандықтың белгісі» деп тұжырым жасады (Yoram Barzel, 1976).

Салықтың экономикалық мазмұны және мәні – салық заңды тұлға табысының қалыптасуы үшін қаржылық қатынастың бір бөлігін көрсетеді; ал енді жеке тұлға табысының нақты бір мөлшері мемлекеттің үлесіне жинақталады да, қор жинаудың қаржылық қарым-қатынасын көрсетеді.

Салық – бюджетке түсетін төлем, ал негізгі атқарымы – мемлекеттік бюджет кіріс бөлігінің құрылымын қамтамасыз етуші қазыналық қызмет. Осы қызметпен салықтың қоғам алдындағы міндеттемесі өседі, бюджет кіріс көзіне топталып әлеуметтік, мәдени, әскер, құқық қорғау, діни және т.б. шараның жүзеге асырылуын қамтиды. Қазыналық қызметтің нәтижесінде түскен қаражатты бюджетке орталықтандыруды сипаттайды, орталыққа түскен қаражат одан әрі бөліске түседі. Сонымен қатар қазыналық қызмет бірнеше қызметті атқарады: бюджеттік, жұмылдырушы, жинақтаушы.

Қазақстанда заңды және жеке тұлғалар үшін екі деңгейден тұратын салық салу жүйесі қолданылады: алғашқы деңгейі – республикалық салықтар, мемлекеттің барлық аймағында жүзеге асады, республикалық бюджет бойынша басты кіріс көзін қалыптастырады, сондай-ақ, кіріс көзінің түсімі ауқымды бөлігін құрайтындықтан, оның есебінен жергілікті бюджеттің қаржылық тұрақтылығы сақталады; екінші деңгейі – жергілікті салықтар, яғни мемлекеттің құрамындағы республикалық маңызы бар қала, облыс пен ауданның бюджетіне түсетін салықтар (Umbataliyev, 2017).

Әдіснама

Бұл мақалада негізінен көрсеткіштерді салыстырмалы талдау, қорытындылау, жүйелі көзқарас, мәліметтер бойынша SWOT талдау әдістері қолданылды.

Қазақстан – Орталық Азияда орналасқан, Ресеймен, Қытаймен, Қырғызстанмен, Өзбекстанмен және Түрікменстанмен шектесетін орасан зор мемлекет. Қазақстан мемлекеті өзінің қаржыларын еліміздің қаржы жылы бойынша кірістердің және шығыстардың жоспа-

ры баяндалған жылдық бюджеттің көмегімен басқарады. Үкімет денсаулық сақтау, білім беру, ғылым, мәдениет, инфрақұрылым және әлеуметтік қамсыздандыру бағдарламаларын қоса алғанда, әр түрлі секторларға қаражат бөледі. Бюджеттің едәуір бөлігі әлеуметтік қамсыздандыру бағдарламаларына, соның ішінде зейнетақыларға, әлеуметтік қамсыздандыруға және табысы төмен отбасыларға көмекке бөлінеді. Үкімет сонымен қатар білім беру мен денсаулық сақтау саласына инвестиция салып, қолданыстағы мекемелерді жаңартуды және азаматтардың қызметтерге қол жетімділігін кеңейтуді жоспарлайды.

Сондай-ақ, бюджетте автокөлік жолдарын, әуежайлар мен темір жолдарды салуды қоса алғанда, инфрақұрылымды дамытуға қаражат көзделген. Үкімет экономикалық өсуді ынталандыру және көрші елдермен байланысты жақсарту үшін елдің көлік желісін жақсартуға тырысады. Соңғы жылдары үкімет экономиканы әртараптандыруға және оның мұнай мен газ экспортына тәуелділігін төмендетуге күш салуда. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін «Нұрлы жол» инфрақұрылымын дамыту бағдарламасын және елдің технологиялары мен цифрлық

инфрақұрылымын дамытуға бағытталған «Цифрлық Қазақстан» стратегиясын қоса алғанда, бірнеше бастамаларды іске қосты (Digital Kazakhstan, 2017).

Бюджет кірістері бір орталыққа құрылған қаражат қорының құрылуы барысында еліміздегі компанияның және халықтың арасында орын алатын экономикалық қатынастардан құралады. Бюджет кірісі, қорлану жағынан, ұдайы өндірістік үдерістің сан алуан қатысушыларының арасындағы қоғамдық өнімнің құнын бөлудің нәтижесі болса, екінші тарапынан – мемлекеттің иелігінде жиналған құнды одан ары қарай бөлудің объектісі болып табылады (Douglas A. Shackelford et al., 2010).

Салық – мемлекеттік бюджеттің негізгі кірістің көзі болуымен қоса, өндірістік реттеуде, әлеуметтік кепілдікті қамтамасыз етуде, субъектілердің және жергілікті өзін-өзі басқару органының қаржылық базасын құру атқарымын орындайтын қоғамдық қайта құру негізінің жаңа құралы бола алады. Осыған орай 2020-2022жж аралығында жалпы Қазақстан Республикасы бойынша түскен бюджеттік түсімдер мен оның серпініне жасалған талдау төмендегі 1-кестеде берілген.

1-кесте – 2020-2022 жылдардағы Қазақстан Республикасының бюджеттік түсімдер көрсеткіші, млрд теңге

Көрсеткіштер	Түсімдер			Үлесі, %			Серпін, %	
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2021/2020	2022/2021
Барлық түсімдер	9 753,9	11 369,7	15 776,4	100,0	100,0	100,0	116,6	138,8
Салықтық түсімдер	8 561,2	10 724,3	14 843,3	87,8	94,3	94,1	125,3	138,4
Табыс салығы	2 973,2	3 962,2	5 462,2	30,5	34,8	34,6	133,3	137,9
Корпоративтік табыс салығы	2 043,7	2 828,1	3 962,5	21,0	24,9	25,1	138,4	140,1
Мұнай компания қоспағанда, ірі бизнес субъектісінен корпоративтік табыс салығы	1 562,1	2 095,8	2 920,8	16,0	18,4	18,5	134,2	139,4
Мұнай компания мен ірі бизнес субъектісін қоспағанда, заңды тұлғадан корпоративтік табыс салығы	481,6	732,3	1 041,7	4,9	6,4	6,6	152,1	142,2
Жеке табыс салығы	929,6	1 134,1	1 499,7	9,5	10,0	9,5	122,0	132,2
Әлеуметтік салық	727,1	841,3	1 035,1	7,5	7,4	6,6	115,7	123,0
Меншікке салынатын салықтар	369,4	421,0	455,3	3,8	3,7	2,9	114,0	108,2
Мүлік салығы	292,7	331,3	357,8	3,0	2,9	2,3	113,2	108,0
Заңды тұлғаның мүлік салығы	280,1	316,2	340,2	2,9	2,8	2,2	112,9	107,6
Жеке тұлғаның мүлік салығы	12,6	15,0	17,6	0,1	0,1	0,1	119,3	117,0
Жер салығы	17,1	16,4	15,8	0,2	0,1	0,1	95,9	96,1
Көлік салығы	59,6	73,3	81,7	0,6	0,6	0,5	123,0	111,5

Кестенің жалғасы

Көрсеткіштер	Түсімдер			Үлесі, %			Серпін, %	
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2021/2020	2022/2021
Заңды тұлғаның көлік салығы	10,0	11,4	11,8	0,1	0,1	0,1	113,3	104,0
Жеке тұлғаның көлік салығы	49,6	61,9	69,9	0,5	0,5	0,4	125,0	112,9
Тауарларға, қызметтерге салынатын ішкі салықтар	3 509,8	3 951,5	5 784,3	36,0	34,8	36,7	112,6	146,4
Қосылған құн салығы	2 532,5	2 807,7	4 226,4	26,0	24,7	26,8	110,9	150,5
Акциздер	432,7	468,5	757,3	4,4	4,1	4,8	108,3	161,6
ҚР аумағында өндірілген тауарларға акциздер	327,5	357,2	603,6	3,4	3,1	3,8	109,1	169,0
Кедендік одақ және одан тыс елдерден импортталған тауарларға акциздер	105,1	111,3	153,6	1,1	1,0	1,0	105,8	138,1
Сыртқы операцияларға салынатын салықтар	928,6	1 483,0	2 026,7	9,5	13,0	12,8	159,7	136,7
Кедендік баждар	907,8	1 450,5	1 984,5	9,3	12,8	12,6	159,8	136,8
Басқа салықтар	2,3	0,1	1,5	0,0	0,0	0,0	5,9	1109,3
Басқа міндетті төлемдер	50,7	65,2	78,1	0,5	0,6	0,5	128,5	119,8
Салықтық емес түсімдер	1 066,0	436,7	693,2	10,9	3,8	4,4	41,0	158,7
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер	126,7	208,7	239,9	1,3	1,8	1,5	164,7	115,0
Ескертпе – (Actual receipts, 2023) негізінде авторлар құрастырған								

1-кестедегі мәліметтерге сәйкес, Қазақстан Республикасының бюджеттік түсімдері 2020 жылы 9 753,9 млрд. теңге, 2021 жылы 11 369,7 млрд. теңге, 2022 жылы 15 776,4 млрд. теңгені құрағанын көруге болады. Жылдан жылға бюджеттік түсімдердің оң серпіні байқалады, нақтырақ айтқанда, 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 16,6%, ал 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда 38,8% көбірек түсімдер түскен.

Төмендегі 1-суретте 2020-2022 жылдар аралығында Қазақстан Республикасы бюджеттік түсімдерінің жіктелімі көрсетілген.

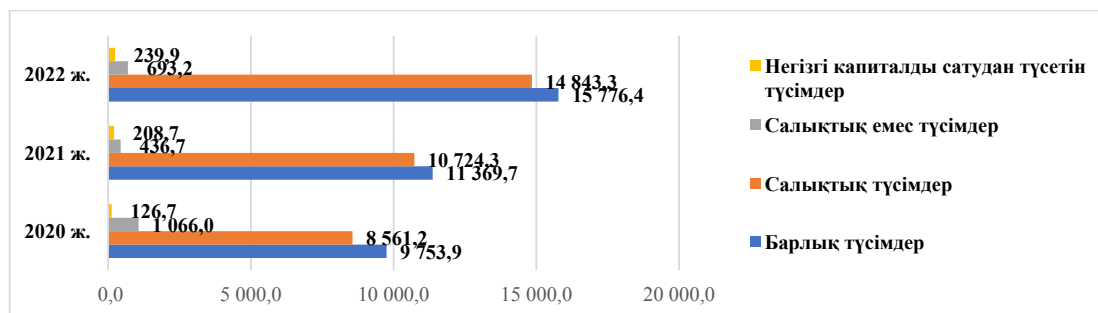
1-суреттен 2020-2022 жылдарда бюджеттік түсімдердің басым бөлігін салықтық түсімдер құрағанын көруге болады, 2020 жылы 8561,2 млрд. теңге (87,8%), ал 2021 жылы 10 724,3 млрд. теңге (94,3%) түссе, 2022 жылы 14 843,3 млрд. теңге (94,1%) түскен. Салықтық емес түсімдер сәйкесінше 2020 жылы 1 066 млрд. теңгеден (10,9%), 2021 жылы 436,7 млрд. теңгеге (3,8%) дейін азайса, ал 2022 жылы 693,2 млрд. теңгеге

(4,4%) қайта өскен, ал енді негізгі капиталды сатудан түскен түсімдердің сомасы 2020 жылы 126,7 млрд. теңгеге (1,3%), 2021 жылы 208,7 млрд. теңгеге (1,8%) өсіп, 2022 жылы 239,9 млрд. теңгені (1,5%) құрады.

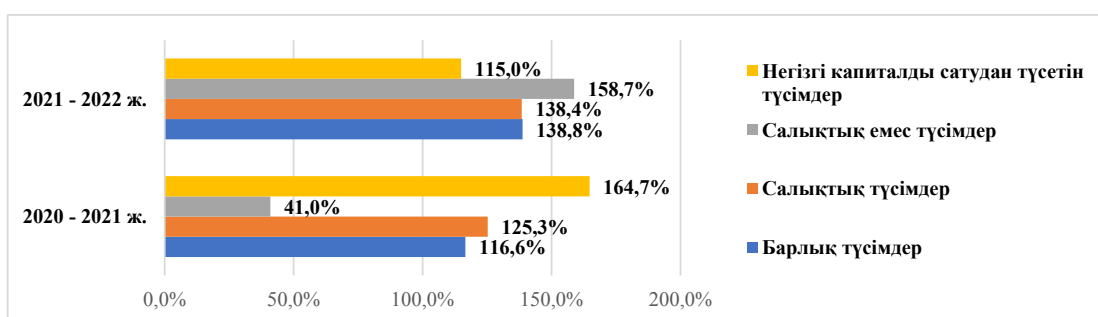
Келесі 2-суретте Қазақстан Республикасы бюджеттік түсімдерінің 2020-2022 жылдар аралығындағы серпіні пайыз түрінде берілген.

2-суреттегі мәліметтер бойынша 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда барлық түскен түсімдер бойынша 16,6%-ға, ал енді салықтық түсім бойынша 25,3%-ға, негізгі капиталды сатудан түсетін қаражатқа сәйкес 64,7%-ға артық түсім түсті, ал салықтық емес түсімдер бойынша теріс серпін байқалды.

2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда барлық түскен түсімдер бойынша 38,8%-ға, салықтық түсімдер бойынша 38,4%-ға, негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер 15%-ға, салықтық емес түсімдер бойынша 58,7%-ға артық түсім түсті.

1-сурет – Қазақстан Республикасы бюджеттік түсімдерінің 2020-2022 жылдар аралығында жіктелімі, млрд теңгемен
Ескертпе – (Actual receipts, 2023) негізінде автор құрастырған

2-сурет – Қазақстан Республикасы бюджеттік түсімдерінің 2020-2022 жылдар аралағындағы серпіні, пайызбен
Ескертпе – (Actual receipts, 2023) негізінде автор құрастырған

1-кестеде берілген деректердің негізінде, салықтық түсімдердің басым бөлігін табыс салығы мен тауарларға, қызметтерге салынатын ішкі салықтар құраған. 2020, 2021, 2022 жылдары сәйкесінше табыс салығы бойынша 2 973,2 млрд. теңге (30,5%), 3 962,2 млрд. теңге (34,8%), 5 462,2 млрд. теңге (34,6%), тауарлар мен қызметтерге салынатын ішкі салықтар бойынша 3 509,8 млрд. теңге (36,0%), 3 951,5 млрд. теңге (34,8%), 5 784,3 млрд. теңге (36,7%) түсім түскен. Табыс салығына: жеке табыс салығы және корпоративтік табыс салығы; тауарларға және қызметтерге салынатын ішкі салықтарға: қосылған құн салығы мен акциз салығы; меншікке салынатын салықтар: мүлік, жер, көлік; сыртқы операцияларға салынатын салық кедендік баждан тұрады.

2021 жылы 2020 жылға қарағанда табыс салығы бойынша 33,3%-ға, әлеуметтік салық бойынша 15,7%-ға, меншікке салынатын салықтар бойынша 14,0%-ға, тауарлар мен қызметтерге салынатын ішкі салықтар бойынша 12,6%-ға, сыртқы операцияларға салынатын салықтар бойынша 59,7%-ға артық түсім түсті.

2022 жылы 2021 жылға қарағанда табыс салығы бойынша 37,9%-ға, әлеуметтік салық бойынша 23,0%-ға, меншікке салынатын салықтар бойынша 8,2%-ға, тауарлар мен қызметтерге салынатын ішкі салықтар бойынша 46,4%-ға, сыртқы операцияларға салынатын салықтар бойынша 36,7%-ға артық түсім түсті.

2020-2022 жылдары сәйкесінше жеке табыс салығының сомасы бойынша 929,6 млрд. теңге (9,5%), 1 134,1 млрд. теңге (10,0%), 1 499,7 млрд. теңге (9,5%), мұнай компанияларын қоспағанда, ірі бизнес субъектілерінен корпоративтік табыс салығы бойынша 1 562,1 млрд. теңге (16,0%), 2 095,8 млрд. теңге (18,4%), 2 920,8 млрд. теңге (18,5%), мұнай компаниялары пен ірі бизнес субъектілерін қоспағанда, заңды тұлғадан корпоративтік табыс салығының сомасы бойынша 481,6 млрд. теңге (4,9%), 732,3 млрд. теңге (6,4%), 1 041,7 млрд. теңге (6,6%) түсім түскен.

2021 жылы 2020 жылға қарағанда жеке табыс салығы бойынша 22,0%-ға, мұнай компанияларын қоспағанда, ірі бизнес субъектілерінен корпоративтік табыс салығы бойынша 34,2%-ға, мұнай компаниялары пен ірі бизнес субъектілерін қоспағанда, заңды тұлғалардан

корпоративтік табыс салығы бойынша 52,1%-ға көбірек түсім түсті. 2022 жылы 2021 жылға қарағанда жеке табыс салығы бойынша 32,2%-ға, мұнай компанияларын қоспағанда, ірі бизнес субъектілерінен корпоративтік табыс салығы бойынша 39,4%-ға, мұнай компаниялары пен ірі бизнес субъектілерін қоспағанда, заңды тұлғалардан корпоративтік табыс салығы бойынша 42,2%-ға артық түсім түсті.

2020-2022 жылдар бойынша Қазақстан Республикасында меншікке салынған салықтық түсімнің құрамына сәйкес: 2020-2022 жылдары сәйкесінше жеке тұлғалардың көлік салығы 49,6 млрд. теңге (0,5%), 61,9 млрд. теңге (0,5%), 69,9 млрд. теңге (0,4%), заңды тұлғалардың көлік салығы 10,0 млрд. теңге (0,1%), 11,4 млрд. теңге (0,1%), 11,8 млрд. теңге (0,1%), жер салығы 17,1 млрд. теңге (0,2%), 16,4 млрд. теңге (0,1%), 15,8 млрд. теңге (0,1%), жеке тұлғалардың мүлік салығы 12,6 млрд. теңге (0,1%), 15,0 млрд. теңге (0,1%), 17,6 млрд. теңге (0,1%), заңды тұлғалардың мүлік салығы 280,1 млрд. теңге (2,9%), 316,2 млрд. теңге (2,8%), 340,2 млрд. теңге (2,2%) түсім түскен.

2021 жылы 2020 жылға қарағанда жеке тұлғалардың көлік салығы 25,0%-ға, заңды тұлғалардың көлік салығы 13,3%-ға, жеке тұлғалардың мүлік салығы 19,3%-ға, заңды тұлғалардың мүлік салығы 12,9%-ға артық түсім түсті, ал жер салығы бойынша теріс серпін байқалды. 2022 жылы 2021 жылға қарағанда жеке тұлғалардың көлік салығы 12,9%-ға, заңды тұлғалардың көлік салығы 4,0%-ға, жеке тұлғалардың мүлік салығы 17,0%-ға, заңды тұлғалардың мүлік салығы 7,6%-ға артық түсім түсті, ал жер салығы бойынша теріс серпін байқалды.

2020-2022 жылдар бойынша Қазақстан Республикасының тауарлар мен қызметтерге салынатын ішкі салықтар түсімдерінің құрамы бойынша: 2020-2022 жылдары сәйкесінше Кедендік одақ және одан тыс елдерден импортталған тауарларға акциздер 105,1 млрд. теңге (1,1%), 111,3 млрд. теңге (1,0%), 153,6 млрд. теңге (1,0%), ҚР аумағында өндірілген тауарларға акциздер 327,5 млрд. теңге (3,4%), 357,2 млрд. теңге (3,1%), 603,6 млрд. теңге (3,8%), қосылған құн салығы бойынша 2 532,5 млрд. теңге (26,0%), 2 807,7 млрд. теңге (24,7%), 4 226,4 млрд. теңге (26,8%) түсім түскен.

2021 жылы 2020 жылға қарағанда Кедендік одақ және одан тыс елдерден импортталған тауарларға акциздер бойынша 5,8%-ға, ҚР аумағында өндірілген тауарларға акциздер бойынша 9,1%-ға, қосылған құн салығы бойынша 10,9%-ға артық түсім түсті.

2022 жылы 2021 жылға қарағанда Кедендік одақ және одан тыс елдерден импортталған тауарларға акциздер 38,1%-ға, ҚР аумағында өндірілген тауарларға акциздер 69,0%-ға, қосылған құн салығы 50,5%-ға артық түсім түсті.

Қорыта келе, Қазақстан Республикасы бойынша жергілікті салықтар бюджетте ерекше орын алады, себебі салықтар бюджеттің кірістерінің 90%-дан аса бөлігін құрайды, яғни жергілікті бюджет кірістері толығымен салықтардан түскен түсімдер есебінен құралады деген сөз.

Қазақстан Республикасының қала және облыстары бойынша бюджеттік түсімдердің көрсеткіші келесі 2-кестеде көрсетілген.

2-кесте – Қазақстан Республикасы қала және облыстарының 2020-2022 жылдар аралығындағы бюджеттік түсімдерінің көрсеткіші, млрд теңге

Атауы	Түсімдер			Үлесі, %			Серпін, %	
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2021/2020	2022/2021
ҚР бойынша	9 753,9	11 369,7	15 776,4	100	100	100	116,6	138,8
Астана қ. МКД	1 422,9	1 441,4	2 100,8	14,6	12,7	13,3	101,3	145,7
Алматы қ. МКД	2 290,0	2 913,4	4 141,2	23,5	25,6	26,2	127,2	142,1
Шымкент қ. МКД	241,5	291,4	441,6	2,5	2,6	2,8	120,7	151,6
Түркістан обл. МКД	235,8	308,3	477,7	2,4	2,7	3,0	130,7	155,0
СҚО МКД	101,3	118,9	153,2	1,0	1,0	1,0	117,4	128,9
Павлодар обл. МКД	351,2	421,6	591,3	3,6	3,7	3,7	120,1	140,2
Маңғыстау обл. МКД	323,1	420,2	553,1	3,3	3,7	3,5	130,0	131,6

Атауы	Түсімдер			Үлесі, %			Серпін, %	
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2021/2020	2022/2021
Қостанай обл. МКД	237,8	294,3	399,1	2,4	2,6	2,5	123,7	135,6
Қызылорда обл. МКД	135,7	163,1	206,8	1,4	1,4	1,3	120,2	126,8
Қарағанды обл. МКД	397,4	695,3	812,7	4,1	6,1	5,2	175,0	116,9
БҚО МКД	639,0	358,3	521,2	6,6	3,2	3,3	56,1	145,5
Жамбыл обл. МКД	113,3	145,1	183,2	1,2	1,3	1,2	128,1	126,3
ШҚО МКД	543,5	413,4	511,6	5,6	3,6	3,2	76,1	123,7
Атырау обл. МКД	1 243,5	1 528,8	2 348,0	12,7	13,4	14,9	122,9	153,6
Алматы обл. МКД	561,9	773,8	930,1	5,8	6,8	5,9	137,7	120,2
Ақтөбе обл. МКД	312,2	376,7	540,3	3,2	3,3	3,4	120,6	143,4
Ақмола обл. МКД	233,6	257,2	329,4	2,4	2,3	2,1	110,1	128,0
Жетісу обл. МКД	-	-	81,8	-	-	0,5	-	-
Абай обл. МКД	-	-	67,7	-	-	0,4	-	-
Ұлытау обл. МКД	-	-	16,5	-	-	0,1	-	-
ҚР МКК	370,1	448,5	369,3	3,8	3,9	2,3	121,2	82,4

Ескертпе – (Actual receipts, 2023) негізінде авторлар құрастырған

Қазақстан Республикасы бойынша бюджеттік түсімдердің ең жоғарғы үлесі Алматы мен Астана қаласының және Атырау облысының еншісінде болса, ал ең төменгі көрсеткішті Солтүстік Қазақстан, Жамбыл, Қызылорда облыстары иеленуде. 2-кестеден тағы бір жаңашылдықты көруге болады. 2022 жылдан бастап үш жаңа облыс, соған сәйкес үш жаңа Мемлекеттік кірістер департаменті құрылды: Жетісу, Абай, Ұлытау облыстары (Actual receipts, 2023).

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың 2022 жылы 1 қыркүйекте жарияланған Қазақстан халқына Жолдауында экономиканың тұрақты өсуі салық саясатының түсінікті және болжай алатындай етіп жүргізілуіне тікелей байланысты екенін атап өтті. Қазыналық реттеу ісін қайта жаңғырту мақсатында 2023 жылы жаңа Салық кодексі әзірленетінін, сондай-ақ оның өзектілігі болып саналатын салықтық әкімшілендіру мәселесін толық қайта жазылуы қажет екендігіне аса назар аударды. Сонымен бірге, жұмыстың барысында жүзбе-жүз кездесудің мүлдем болмауы үшін, салықтық бақылау қызметін толық цифрландырудың қажеттілігі аталған еді. «Тағы да бір басымдылығы – салықтық ынта-

ландыру шарасының тиімділігін арттыру. Ол үшін экономиканың әр түрлі саласында дифференциалды салық мөлшерлемесіне көшу қажет. Табыстың технологиялық жаңғыру мен ғылыми әзірлемелер үшін жұмсалған бөлігіне салық салынатын корпоративті табыс салығын төмендетуді немесе одан босату тәсілін енгізу қажет», – деді Президент Қ.Тоқаев.

Салық төлеушінің салықтан жалтаруын азайту мақсатында арнайы салық режимін жеңілдету, салық жүктемесін төмендету үшін ұйымды әдейі бөлшектеуге жол бермеудің мәселесі жаңа Салық кодексінде қарастырылуы тиіс және сауда-саттықтың заманның талабына сәйкес дамуы үшін салық мөлшерлемесі көңілге қонымды және рәсімдері қарапайым бөлшек сауда салығын қолданудың аясын кеңейту қажеттілігін атап өтті (President's messages, 2022).

Сонымен қатар, ҚР Президенті Қ.Тоқаев 2023 жылы 29 наурыз күні жаңа сайланған Парламент палаталарының бірінші бірлескен отырысында ашық салық жүйесін қалыптастыру туралы баса айтты. Президенттің пікірі бойынша «Кәсіпкерлік белсенділікті ынталандыру қажет, ол үшін тұрақты және ашық салық жүйесін қалыптастыру қажет. Ол ұлттық байлықты оңтайлы бөлуді, экономикалық белсенділіктің жоғары деңгейін және экономиканың басым

секторларын мақсатты қолдауды қамтамасыз етуі тиіс».

«Фискалдық органдар мен бизнестің өзара іс-қимылының бүкіл үдерісі толығымен цифрландыруды қажет етеді. Бұл кәсіпкерлердің өмірін айтарлықтай жеңілдетеді, сондай-ақ бюджет кірістерін жүйелі түрде арттырады. Салалық басымдықтар негізінде мемлекеттік бюджеттің басым бөлігін құрайтын корпоративтік табыс салығы (КТС) мен қосылған құн салығы (ҚҚС) бойынша мөлшерлемелерді саралау қажет» – деді мемлекет басшысы. Сондай-ақ ол жоғары табысты ірі кәсіпорындар мен шикізатты экспорттаушы компаниялардың мемлекетке салықты көбірек төлеуі керектігін де қосты. Бұл дүние жүзінде кең тараған тәжірибе (Reports of the President, 2023).

2023 жылы 20 наурызда Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев Салық кодексіне енгізілген өзгерістерге қол қойды. Бөлшек сауда салығы бизнес үшін дағдарысқа қарсы шара ретінде 2021 жылдың 1 қаңтарынан 2023 жылдың 1 қаңтарына

дейін күшінде болды. Кәсіпкерлер жеке немесе табыс салығының үш пайызын төледі. Алайда, 2023 жылдың басынан бастап бөлшек сауда салығы тек қоғамдық тамақтандыру саласына қатысты болды. Түзетулердің жаңа пакетінде бөлшек сауда салығы шектеусіз жұмыс істейді және қоғамдық тамақтандыру саласына ғана емес, кеңейтілген қызмет түрлерінің тізіміне әсер етеді. Салықтық реформаның аясында «Сән-салтанатқа салынатын салықты» енгізген дұрыс. Ал бұл орта тапқа қатыссыз, аталған салықты тек қана аса қымбат бағада жылжымайтын мүліктер мен автокөлік сатып алынған кезде салынуы тиіс», – деді Мемлекет басшысы (President’s messages, 2023).

Жоғарыда аталғандардың негізінде және ғылыми-зерттеудің нәтижесінде Қазақстан Республикасының қазіргі кездегі салық жүйесінің мықты жақтарын және әлсіз тұстарын, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін қамтыған SWOT талдау жасалынды, мұны келесі 3-кестеден көруге болады.

3-кесте – Қазақстан Республикасының салық жүйесіне SWOT талдау

Мықты жақтары (Strengths)	Әлсіз жақтары (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> - оңайлатылған салық салу жүйесі: қазақстанда кәсіпкерлер үшін салыстырмалы түрде қарапайым және түсінікті салық салу жүйесі бар; - төмен салық мөлшерлемелері: Қазақстанды басқа елдермен салыстырғанда салық мөлшерлемелері салыстырмалы түрде төмен; - салықтық жеңілдіктер мен ынталандырудың берілуі; - Дүниежүзілік банктің «Бизнесті жүргізу 2020» есебіне сәйкес, Қазақстан салық төлеудің жеңілдігі мен бизнеске қойылатын талаптарды сақтау ауыртпалығын өлшейтін «Салық төлеу» көрсеткіші бойынша 190 мемлекеттің ішінде 25-ші орында. Сонымен қатар, есепте жақсартуды қажет ететін кейбір бағыттар, соның ішінде салық заңнамасын сақтау уақыты мен шығындарын азайту және салық жүйесін жеңілдету көрсетілген; - Қазақстанда салық төлеуден жалтару деңгейі ЖІӨ-нің шамамен 20-25% бағаланады. Бұл мемлекеттік кірістерді жинауға және елдің экономикалық дамуына айтарлықтай әсер етеді. 	<ul style="list-style-type: none"> - 2001 жылдан бері елімізде Салық кодексінің бірнеше мәрте қабылдануы, осыған орай бірнеше Заң аясында 1000-ға жуық түзетулердің енгізілуі; - салық қызметі органдарының арнайы орган ретінде мәртебесінің болмауы; - қызметкерлеріне төленетін жалақының төмен болуы; - қызметкерлерге берілетін әлеуметтік пакеттердің тыс қалуы; - қазақстанның салық базасы өте тар, бұл мемлекет үшін табыстың айтарлықтай азаюына әкеледі; - қазіргі Салық кодексін оқу өте қиындық тудырады, қазақшаға дұрыс аударылмаған, аса көп түзетулердің енгізілуі; - Салық кодексінің орысша нұсқасының көбірек қолданыста болуы, қазақша нұсқасына ешбір назар аудармауы; - ЖІӨ-ге қатысты салық түсімдерінің жоғары құбылмалылығы; - салықтық әкімшілендірудің тиімсіздігі; - бұлыңғыр салық жеңілдіктері; - қосылған құн салығы мөлшерлемесінің бірдей болуы;

Мүмкіндіктері (Opportunities)	Қауіп-қатерлері (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> - Жаңа Салық кодексі ағымдағы ахуалдың сын-қатерлеріне дер кезінде әрекет етуге мүмкіндік беретін, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатын жүзеге асырудың негізгі құралы; - Салық кодексі қазыналық саясатты жетілдіретін салықтық әкімшілендірудің түсінікті, нақты және ашық рәсімдерін белгілеп, іскерлік белсенділікті ынталандыруға, инвестициялық тартымдылықты арттыруға, салық базасын кеңейтуге және бюджеттің кіріс бөлігін нығайтуға бағытталуы; - салық қызметі органдарын арнайы орган ретінде мәртебесін көтеру, арнайы киім үлгісін жасау; - жұмысқа алынатын қызметкерге талапты күшейту, жауапкершілігін арттыру; - мемлекеттің ең сенімді өкілі ретінде ант беру рәсімін ендіру; - салық қызметкерінің мемлекет тарапынан қорғалуы; - цифрлық технологияларды дамыту; - шетелдік инвестицияларды тарту; - салықтық ынтымақтастықты дамыту; - тікелей және жанама (салықтық шегерімдер жүйесі арқылы) саралау арқылы экономиканың сан алуан салалары үшін сараланған салық салу мөлшерлемелерін енгізу; - еңбекақы төлеу қорынан салықтарды бірыңғай салыққа біріктірудің мүмкіндігі. Бұл тәжірибе тек шағын және микробизнеске қатысты қолданылады; - ЖТС бойынша шегерімдер тетігінің қол жетімділігін жүйелеу және арттыру; - салықтарды төлеуден қасақана немесе заңсыз жалтарғаны үшін жазаны сақтау; - аса қымбат жылжымайтын мүліктер мен көлік құралдарына салынатын Сән-салтанат салығын енгізу; 	<ul style="list-style-type: none"> - бизнеске берілетін кейбір салықтық жеңілдіктер мен артықшылықтардың салық жүктемесін әділетсіз бөлуге әкелуі мүмкін; - салық заңнамасындағы жиі өзгерістердің бизнес үшін белгісіздік тудырады, оған бейімделу мен оны орындау үшін қосымша ресурстарды қажет етеді; - заңсыз схемалар мен салықтық жалтарулардың орын алуы; - халықаралық бәсекелестіктің орын алуы: жаһандану және ашық әлемдік нарық жағдайында қазақстан өзінің салық режимдерінің көмегімен шетелдік инвестицияларды тартатын басқа елдер тарапынан бәсекелестікке тап болуы, ал бұл елге инвестиция тарту үшін қиындықтар тудыруы мүмкін; - шағын бизнес немесе ауыл шаруашылығы саласының кейбір бизнес түрлеріне салық салуды нақты реттеудің болмауы, оларға салық салуда белгісіздіктер мен қиындықтар пайда болады; - әр түрлі мемлекеттік мекемелер мен ведомстволар арасындағы үйлестіру жұмыстарының болмауы. Үйлестірудің болмауы күш-жігердің қайталануына, салық төлеушілер арасында шатасуға және ресурстарды тиімсіз пайдалануға әкеледі; - қосарлы салық салу мәселесі әлі күнге дейін ҚҚС және акциз салығы жүйесінде байқалуда. Бұл салық төлеуші үшін айтарлықтай қаржылық ауыртпалыққа әкелуі және Қазақстанға шетелдік инвестицияларды тежеуі мүмкін.
<p>Ескертпе –ғылыми-зерттеу нәтижесінде авторлар құрастырған</p>	

3-кестеге сәйкес, Қазақстан Республикасы салық саясатының негізгі мықты жақтарын атап өтер болсақ: елімізде оңайлатылған салық салу жүйесі қолданыста: қазақстанда кәсіпкерлер үшін салыстырмалы түрде қарапайым және түсінікті салық салу жүйесі бар; Қазақстанды басқа елдермен салыстырғанда салық мөлшерлемелері салыстырмалы түрде төмен; көптеген салықтық жеңілдіктер мен ынталандырудың берілуі; Дүниежүзілік банктің «Бизнесі жүргізу 2020» есебіне сәйкес, Қазақстан салық төлеудің жеңілдігі мен бизнеске қойылатын талаптарды сақтау ауыртпалығын өлшейтін «Салық төлеу» көрсеткіші бойынша 190 мемлекеттің ішінде 25-ші орында (World Bank report, 2021). Сонымен

қатар, есепте жақсартуды қажет ететін кейбір бағыттар, соның ішінде салық заңнамасын сақтау уақыты мен шығындарын азайту және салық жүйесін жеңілдету көрсетілген; Қазақстанда салық төлеуден жалтару деңгейі ЖІӨ-нің шамамен 20-25% көлемінде бағаланады. Бұл мемлекеттік кірістерді жинауға және елдің экономикалық дамуына айтарлықтай әсер етеді.

Сонымен қатар салық саясатының бүгінгі таңда шешімін күтетін әлсіз тұстары да бар: 2001 жылдан бері елімізде Салық кодексінің бірнеше мәрте қабылдануы, осыған орай бірнеше Заң аясында 1000-ға жуық түзетулердің енгізілуі; салық қызметі органдарының арнайы орган ретінде мәртебесінің болмауы және

салық органдары қызметкерлеріне төленетін жалақының төмен болуы; қызметкерлерге берілетін әлеуметтік пакеттердің тыс қалуы; қазақстанның салық базасы өте тар, бұл мемлекет үшін табыстың айтарлықтай азаюына әкеледі; қазіргі Салық кодексын оқу өте қиындық тудырады, қазақшаға дұрыс аударылмаған, аса көп түзетулердің енгізілуі; Салық кодексінің орысша нұсқасының көбірек қолданыста болуы, қазақша нұсқасына ешбір назар аудармауы; ЖІӨ-ге қатысты салық түсімдерінің жоғары құбылмалы болуы. 2010 жылдан 2022 жылға дейін салықтың ЖІӨ-ге сәйкес қатынасы Ұлттық қорға түсетін түсімді есепке алғанда 24-26 пайыздан 16-21 пайызға дейін төмендеді, ал Ұлттық қорға түсетін түсімді есепке алмағанда көрсеткіш 13-15% шегінде ауытқып отырды. Бұл жан басына шаққандағы ЖІӨ деңгейі бойынша салыстырылатын елдерде: Чилиде – 22%, Түркияда – 23%, Латвияда – 31%; салықтың өнімділігі немесе салық жинау көрсеткішінің төмен болуы (Hashimzade N. et al., 2017, Umar Fagooq et al., 2023). ЖІӨ-дегі белгілі бір салық түрінің түсімдері үлесінің және осы салық бойынша номиналды мөлшерлеменің арақатынасы ретінде есептеледі. Мәселен, Қазақстанда ҚҚС өнімділігі 12% мөлшерлеменен 0,30, Әзірбайжанда 18% мөлшерлеменен – 0,36, Грузияда 18% мөлшерлеменен 0,54 құрайды. Біздің елімізде ЖТС өнімділігі 10% мөлшерлеменен 0,13 құрайды, ал Грузияда 20% мөлшерлеменен 0,34, Ресейде 13% мөлшерлеменен 0,30 құрайды; бұлыңғыр салық жеңілдіктері. Салық жеңілдіктерінің 200-ден аса түрі бар, олардың жиынтық ақшалай көлемі өте маңызды. Өз кезегінде, салық саясаты шеңберіндегі көптеген жеңілдіктер, сондай-ақ олардың жүйесіз және бұлыңғыр қолдану критерийлері бәсекелестікті бұрмалап қана қоймайды, сонымен қатар бюджетке алынбаған түсімдер ретінде салық базасын азайтады; қосылған құн салығы мөлшерлемесінің бірдей болуы; ал дамыған елдерде мөлшерлеменің әр түрлі болуы. Норвегияда мұнай өндіруші компаниялар үшін табыстың 50 пайызы деңгейіндегі арнайы салық бар. Қытайда да табыстың 20-40 пайызы мөлшерінде, Өзбекстанда салаға байланысты салық мөлшерлемесі 12-22 пайыз; ЕО елдерінде ҚҚС-тың төмендетілген мөлшерлемесі (кем дегенде 5 пайыз) бар, оның ішінде 18 елде екі төмендетілген мөлшерлеме бар: азық-түлік тауарлары, фармацевтика, баспа өнімдері (газет, кітап, журнал), ауыл шаруашылығы ресурсы (жем, тыңайтқыш) салаларында қолданылады.

Испания, Франция, Италия, Люксембург және Ирландияда баспа өнімдеріне, фармацевтикаға, ауыл шаруашылық өнімдеріне ҚҚС-тың өте төмен мөлшерлемелері (5 пайыздан аз) қолданылады (Florian Scheuer et al., 2019; Daniel Bunn et al., 2020).

Жоғарыда аталғандардың негізінде салық саясатын оңтайландырудың келесі мүмкіндіктерін қарастыруға болады: Жаңа Салық кодексі ағымдағы ахуалдың сын-қатерлеріне дер кезінде әрекет ететін, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатын жүзеге асырудың негізгі құралы болуы тиіс; Салық кодексі қазыналық саясатты жетілдіретін салықтық әкімшілендірудің түсінікті, нақты және ашық рәсімдерін белгілеп, іскерлік белсенділікті ынталандыруға, инвестициялық тартымдылықты арттыруға, салық базасын кеңейтуге және бюджеттің кіріс бөлігін нығайтуға бағытталуы тиіс; салық қызметі органдарын арнайы орган ретінде мәртебесін көтеру, арнайы киім үлгісін жасау; жұмысқа алынатын қызметкерге талапты күшейту, жауапкершілігін арттыру; мемлекеттің ең сенімді өкілі ретінде ант беру рәсімін ендіру; салық қызметкерінің мемлекет тарапынан қорғалуы; цифрлық технологияларды дамыту; шетелдік инвестицияларды тарту; салықтық ынтымақтастықты дамыту; тікелей және жанама (салықтық шегерімдер жүйесі арқылы) саралау арқылы экономиканың сан алуан салалары үшін сараланған салық салу мөлшерлемелерін енгізу. Мәселен, жекелеген салалар үшін әр түрлі салық мөлшерлемелерінің болуы. Бұл тәжірибе дамыған елдерде кеңінен қолданылады: Францияда, Германияда, АҚШ-та, Италияда, Ресейде АӨК үшін басқаша салық мөлшерлемесі; Ұлыбританияда, Германияда, Исландияда және Норвегияда банк секторының субъектілері үшін сараланған мөлшерлемесі (Sembiyeva et al., 2021); ЕО-ның бірқатар елдерінде жоғары технологиялық өнімдер мен әлеуметтік маңызы бар тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін төмендетілген мөлшерлемелер; еңбекақы төлеу қорынан салықтарды бірыңғай салыққа біріктірудің мүмкіндігі. Бұл тәжірибе тек шағын және микро-бизнеске қатысты қолданылады; халықаралық тәжірибеде кеңінен қолданылатын ЖТС бойынша шегерімдер тетігінің қол жетімділігін жүйелеу және арттыру, мәселен: ипотека, спорт, өнер және т.б. бойынша шегерімдерді енгізу; салықтарды төлеуден қасақана немесе заңсыз жалтарғаны үшін жазаны сақтап, салық қызметтерінің қызметін жазадан салықтық бұзушылықтардың алдын алуға қайта бағдарлау

үшін көлденең және цифрлық мониторингті енгізу. Бұл тәуекел жүйесін жетілдіруді қажет етеді; салық заңнамасын декриминализациялауды қамтамасыз ету үшін салық төлеуден жалтарғаны үшін компания айналымының белгілі бір пайызы түрінде қылмыстық жауапкершілікке тарту нормаларының шектерін қайта қарау; салық режимдерінің тиімділігі мен әділдігін арттыру үшін ағымдағы арнаулы салық режимдерін олардың өлшемдерін жетілдіру арқылы және ұсақтау белгілері анықталған бизнес субъектілері үшін топтық салық салуды енгізу; технологиялық компанияларға салықтық ынталандырулар жасау; аса қымбат жылжымайтын мүліктер мен көлік құралдарына салынатын Сән-салтанат салығын енгізу.

Еліміздің салық саясатына қатысты қауіпкерлері: бизнеске берілетін кейбір салықтық жеңілдіктер мен артықшылықтардың салық жүктемесін әділетсіз бөлуге әкеледі; салық заңнамасындағы жиі өзгерістердің бизнес үшін белгісіздік тудыруы мүмкін, оған бейімделу мен оны орындау үшін қосымша ресурстарды қажет етеді; заңсыз схемалар мен салықтық жалтарулардың орын алуы; халықаралық бәсекелестіктің орын алуы: жаһандану және ашық әлемдік нарық жағдайында қазақстан өзінің салық режимдерінің көмегімен шетелдік инвестицияларды тартатын басқа елдер тарапынан бәсекелестікке тап болуы, ал бұл елге инвестиция тарту үшін қиындықтар тудырады; шағын бизнес немесе ауыл шаруашылығы саласының кейбір бизнес түрлеріне салық салуды нақты реттеудің болмауы, оларға салық салуда белгісіздіктер мен қиындықтар пайда болады; әр түрлі мемлекеттік мекемелер мен ведомстволар арасындағы үйлестіру жұмыстарының болмауы. Үйлестірудің болмауы күш-жігердің қайталануына, салық төлеушілер арасында шатасуға және ресурстарды тиімсіз пайдалануға әкелуі мүмкін; қосарлы салық салу мәселесі әлі күнге дейін ҚҚС және акциз салығы жүйесінде байқалуда. Бұл салық төлеуші үшін айтарлықтай қаржылық ауыртпалыққа әкелуі және Қазақстанға шетелдік инвестицияларды тежеуі мүмкін (Serikova et al., 2022).

Қорытынды

Бұл зерттеу деректерін талдау барысында келесі негізгі мәселелер айқындалды:

- біріншіден, Қазақстан мемлекетінің Салық кодексі салық төлеушілер үшін түсінуі оңай және қолдануға жеңіл құжат болуы тиіс, бұл

салық төлеушілерге салық міндеттемелерін орындауды жеңілдетеді және салық жүйесінің тиімділігін арттырады. Осыған орай Үкімет салықтар мен төлемдердің санын азайтуды, артық салық жеңілдіктерін жоюды және мүмкін болған жағдайда салық мөлшерлемелерін төмендету шараларын қарастыруы тиіс. Сондықтан Салық кодексі салықтардың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемнің есептелу жолдарын және төлеу мерзімдері туралы нақты түсіндірмелер мен мысалдар негізінде қол жетімді және пайдаланушыға ыңғайлы болуы қажет. Салық әкімшілері көп жағдайда аз жұмыс жасайды, белгілі бір дайындықтан өтпейді және жеткілікті ресурстарға иелік ете алмайды, мұның бәрі салық заңнамасын тиімді қолдануды қиындатаныны айқын. Осының нәтижесінде салық төлеуден жалтару кең етек алған және Үкімет өз даму мақсаттарын қолдауға қажетті кірістерді жинай алмайды. Үкімет салықтық әкімшілендіруді жақсарту мәселесін қарастыруы тиіс. Бұл салықтық басқару технологияларына инвестицияларды тарту және салық әкімшілерін оқытуды қамтуы керек. Салықтық әкімшілендіруді жетілдірудің негізінде Үкімет бюджеттің кіріс көздерін жинауды арттырады және салық төлеуден жалтаруды азайтады;

- екіншіден, заманауи технологияны пайдалану Қазақстанда салықтық әкімшілендірудің тиімділігін одан әрі арттырады. Сондай-ақ салықтық есептілікті, картотекаларды, төлем жүйелерін цифрландырудың нәтижесінде қағазбастылықты азайтуға, уақытты үнемдеуге және мәліметтердің нақты болуына мүмкіндік береді. Салық төлеушілер үшін құжаттарды тапсыру мен салықтарды төлеуді жеңілдетеді және заңнаманың сақталуына ықпал етеді. Салық төлеушілер салықтарды онлайн режимде тапсырса және төлесе, электрондық салық түбіртектері мен хабарламаларды жіберсе, бұл цифрлық салық платформасының қызметін күшейтеді. Салықтық құқық қолдану мен салықтық бақылауды күшейту қажет. Салықтық төлемдердің орындалуы және салық төлеуден жалтаруды анықтау үшін, айыппұлдар мен өсімпұлдар, пайыздар және қылмыстық айыптауларды қоса алғанда, салық төлеуден жалтарғаны үшін қатаң жазалар қолдануы тиіс;

- үшіншіден, мекемелердің арасындағы үйлесімді арттыру. Үйлестірудің болмауы күш-жігердің қайталануына, салық төлеушілер арасында шатасуға және ресурстарды тиімсіз пайдалануға әкелуі мүмкін. Салық қызметі ор-

гандары салық саясатының және әкімшіліктің мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық мақсаттарына сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында Қаржы министрлігімен, Әділет министрлігімен, Экономика министрлігі және басқа да мемлекеттік органдармен тығыз жұмыс істеуі тиіс. Қазақстанда қосарланған салық салу жеке немесе заңды тұлғаға Қазақстанда да, басқа елде де бір табысқа салық салынғанда пайда болады. Қосарлы салық салу мәселесі әлі күнге дейін ҚҚС және акциз салығы жүйесінде байқалуда. Сонымен қатар, Қазақстанда жеке тұлғаның табысына және табыс салығына үдемелі салық мөлшерлемесін енгізу бірнеше әлеуетті нәтижелерге ие болады: үдемелі салық жүйесінің негізінде табысы жоғары тұлғалар табысының көп пайызын, ал табысы төмен тұлғалар табысының аз пайызын салық түрінде төлейді. Бұл кірістердің теңдігіне әкеледі, себебі байлығы көп тұлғалар Үкіметтің кірісіне өз ресурстарының мол үлесін қосады; бұл табысы жоғары адамдарды инвестициялауға немесе жаңа бизнес құруға ынталандырады. Бұл экономикалық өсуге және елде жаңа жұмыс орындарының пайда болуына оң әсер етеді;

қазақстанда үдемелі салық жүйесін енгізудің салдары нақты салық мөлшерлемелері мен шекті мәндерді, елдегі экономикалық ахуалды және Үкіметтің жаңа жүйені тиімді енгізу және басқару қабілетін қоса алғанда, көптеген факторларға байланысты болады.

Қорыта келе, ежелгі тарихтан бүгінгі күнге дейін, тек салықтың жекелеген түрлері ғана жеткені ақиқат. Салықтың түрі мемлекеттің құрылуымен бірге пайда болады, сондай-ақ мемлекеттің өркендеуі мен дамуының негізі болып табылады. Мемлекет құрылымының өзгеруі, өркендеуі қашан да болса, оның салық жүйесінің қайта құрылуымен, жаңаруымен бірге қалыптасып отырады. Мемлекет салық салу жүйесі арқылы салықты бекіту, енгізу және оны алу жөніндегі қызметтерді жүзеге асырады. Салық салу қызметі – мемлекет қаржысын және табысты толықтыруды реттеу әдісі болып саналады, яғни мемлекет салық салу үдерісі негізінде әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерді қанағаттандырады. Салық мемлекеттің кіріс бөлігін құрайтындықтан, әлі де зерттеу мен мәселелердің шешімін айқындауды қажет етеді.

Әдебиеттер

1. «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» // Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылғы 1 қыркүйекте халыққа кезекті Жолдауы. [Электронды ресурсы]: <http://president.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhmart-tokaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
2. «Ведение бизнеса 2020» – темпы реформ не снижаются. – [Электронный ресурс]: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2019/10/24/doing-business-2020-sustaining-the-pace-of-reforms>
3. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)» Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ (01.05.2023ж. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). – [Электронды құжат]: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120>
4. «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. – [Электронды ресурсы]: <https://primeminister.kz/assets/media/tsifryly-azastan.pdf>
5. Daniel Bunn, Elke Asen, Cristina Enache Digital Taxation Around the World // Journal Tax Foundation. – 2020. – Washington. – Pp.1-49.
6. Douglas A. Shackelford, Daniel N. Shaviro and Joel Slemrod Taxation and the financial sector // National Tax Journal. – 2010. – 63 (4, Part 1). – Pp.781–806
7. Florian Scheuer, Joel Slemrod Taxation and the Superrich // NBER Working. – 2019. – No. 26207. <https://doi.org/10.3386/w26207>
8. Hashimzade N., Epifantseva Y. The Routledge Companion to Tax Avoidance Research // Routledge – Publisher of Professional & Academic Books, 2017. – 676 p.
9. Sembiyeva L., Serikova M., Satymbekova K., Tulegenova Zh., Nurmaganbetova B., ZHagyparova A. Tax audit in innovative development of the energy sector of the economy: Global trends // Journal of water and land development. – 2021. – No48 (I–III). –Pp.70-80. <https://doi.org/10.24425/jwld.2021.136148>
10. Serikova M., Sembiyeva L., Orozonova A., Tazhikenova S., Kuchukova N., Mikhailova G. The Impact of Performance Improvement of the Tax System on the Economic Growth of Developing Countries Based on the Experience of the European Union // Montenegrin Journal of Economics. – 2022. – Vol.18. – No4. – Pp.203-214. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2022.18-4.17>
11. Umar Farooq, Bilal Haider Subhani, Muhammad Nouman Shafiq, Seemab Gillani Assessing the environmental impacts of environmental tax rate and corporate statutory tax rate: Empirical evidence from industry-intensive economies // Energy Reports 9. – 2023. – Pp.6241–6250. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2023.05.254>
12. Yoram Barzel An Alternative Approach to the Analysis of Taxation // The Journal of Political Economy. – Vol. – 84. – No6 (Dec.,1976). – Pp.1177-1197.

13. Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзі. – 2023. – [Электронды ресурсы]: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-viii-saylangan-parlamenttin-birinshi-sessiyasynyn-ashyluynda-soylegen-sozi-2922539>
14. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – 1 қыркүйек, 2023ж. [Электронды ресурсы]: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>
15. Умбиталиев А.Д. Салық салудың теориясы: даму тарихы және қалыптасу кезеңдері // Алматы: Экономика. – 2017. – 472б.
16. Фактические поступления по налогам и платежам в государственный бюджет за 2002-2023гг. – [Электронный ресурс]: <https://kgd.gov.kz/ru/content/fakticheskie-postupleniya-po-nalogam-i-platezham-v-gosudarstvennyy-byudzhets-za-2002-2023-gg>

References

- 1 On taxes and other obligatory payments to the budget (Tax Code 2023) // Code of the Republic of Kazakhstan of December 25. – 2017. – № 120-VI. [Electronic document]: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120>
- 2 Doing Business 2020 – the pace of reforms is not decreasing. – [Electronic document]: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2019/10/24/doing-business-2020-sustaining-the-pace-of-reforms>
- 3 Hashimzade N., Epifantseva Y. The Routledge Companion to Tax Avoidance Research // Routledge – Publisher of Professional & Academic Books, 2017. – 676p.
- 4 Umar Farooq, Bilal Haider Subhani, Muhammad Nouman Shafiq, Seemab Gillani Assessing the environmental impacts of environmental tax rate and corporate statutory tax rate: Empirical evidence from industry-intensive economies // Energy Reports 9. – 2023. – Pp.6241–6250. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2023.05.254>
- 5 Florian Scheuer, Joel Slemrod Taxation and the Superrich // NBER Working. – 2019. – No.26207. <https://doi.org/10.3386/w26207>
- 6 Daniel Bunn, Elke Asen, Cristina Enache Digital Taxation Around the World // Journal Tax Foundation. – 2020. – Washington. – Pp.1-49.
- 7 Sembiyeva L., Serikova M., Satymbekova K., Tulegenova Zh., Nurmaganbetova B., Zhagyparova A. Tax audit in innovative development of the energy sector of the economy: Global trends // Journal of water and land development. – 2021. – No48 (I–III). – Pp.70-80. <https://doi.org/10.24425/jwld.2021.136148>
- 8 Serikova M., Sembiyeva L., Orozonova A., Tazhikenova S., Kuchukova N., Mikhailova G. The Impact of Performance Improvement of the Tax System on the Economic Growth of Developing Countries Based on the Experience of the European Union // Montenegrin Journal of Economics. – 2022. – Vol.18. – No4. – Pp. 203-214. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2022.18-4.17>
- 9 Umbitaliyev A.D. Theory of Taxation: history of development and stages of formation // Алматы: экономика. – 2017. – 472p.
- 10 Yoram Barzel An Alternative Approach to the Analysis of Taxation // The Journal of Political Economy. – Vol. – 84. – No6 (Dec., 1976). – Pp.1177-1197.
- 11 State program «Digital Kazakhstan». – 2017.– [Electronic document]: <https://primeminister.kz/assets/media/tsifirly-azastan.pdf>
- 12 Douglas A. Shackelford, Daniel N. Shaviro, Joel Slemrod Taxation and the financial sector // National Tax Journal. – 2010. – 63 (4, Part 1). – Pp.781-806
- 13 Actual income from taxes and payments to the state budget for 2002-2023. – [Electronic document]: <https://kgd.gov.kz/ru/content/fakticheskie-postupleniya-po-nalogam-i-platezham-v-gosudarstvennyy-byudzhets-za-2002-2023-gg>
- 14 A fair state. One nation. Prosperous society // The Next Address of the president of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev to the people on September 1, 2022 [Electronic document]: <http://president.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
- 15 Speech of the president of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev at the opening of the first session of the VIII elected parliament. – 2023. – [Electronic document]: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-viii-saylangan-parlamenttin-birinshi-sessiyasynyn-ashyluynda-soylegen-sozi-2922539>
- 16 Address of the head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan «Economic orientation of just Kazakhstan», September 1, 2023. [Electronic document]: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>

Авторлар туралы мәлімет:

Керімбек Ғалымжан Есқараұлы – (корреспондент автор) экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: kerimbek2009@mail.ru)

Сатымбекова Катирә Батырхановна – экономика ғылымдарының кандидаты, М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан университеті «Есеп және аудит» кафедрасының меңгерушісі (Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: satymbekova72@mail.ru)

Мамүтова Катирә Құдайбергеновна – э.э.к., «Қаржы» кафедрасының доценті, М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан университеті (Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: Katira7575@mail.ru)

Есенғараева Гульназ Бектүреевна – экономика ғылымдарының кандидаты, Қызылорда Болашақ университеті «Экономика, аудит, бизнес және басқару» кафедрасының аға оқытушысы (Қызылорда қ., Қазақстан, e-mail: gulnaz_esengaraeva_82@mail.ru)

Information about authors:

Kerimbek Galymzhan – (corresponding author) candidate of economic sciences, Associate Professor. Al-Farabi Kazakh National University, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kerimbek2009@mail.ru)

Satymbekova Katira – candidate of economic sciences, head of the department «Accounting and audit», Auezov University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: satymbekova72@mail.ru)

Mamutova Katira – candidate of economics sciences, Associate Professor of the Department of Finance. Auezov University. (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: Katira7575@mail.ru)

Yessengarayeva Gulnaz – Candidate of Economic Sciences, senior lecturer at the Department of Economics, Audit, Business and Management, (Kyzylorda, Kazakhstan, e-mail: gulnaz_esengaraeva_82@mail.ru)

Поступило 19 сентября 2023 г.

Принято 12 февраля 2024 г.

Imam Kamaludin* , **Agung Lia Handayani** , **Eka Risana Putri**

Darussalam Gontor University, Indonesia, Ponorogo

*e-mail: imamkamaluddin@unida.gontor.ac.id

ANALYSIS OF MAQOSHID SYARIAH ON CASH ON DELIVERY (COD) SYSTEM AT SHOPEE INDONESIA MARKETPLACE

Indonesia is experiencing very rapid development, with a variety of modern payment systems that are widely used among the public. One of them is COD at Shopee. The rise in cases that occurred was caused by buyers misusing the COD system which resulted in several parties, namely couriers and sellers feeling disadvantaged, besides that the COD system at Shopee is a method that is easy, safe, and practical to use, about this problem raises various questions and the author's goal is Islamic views on the use of COD on Shopee, the maqoshid syariah perspective on COD. This type of research is field research, with qualitative methods producing descriptive data. Research results are Practice COD on Shopee contains practical, and efficient. This COD can be supported by maqoshid sharia because of the convenience in the mechanism which also reaches the Hujjiyat element if it is not implemented it difficulties and is included in the Hifdhu Mall.

Key words: Shopee, Market, COD, Maqoshid sharia.

Имам Камалудин*, Агунг Ли Хандаяни, Эка Риана Путри

Даруссалам Гонтор университети, Индонезия, Понорого қ.

*e-mail: imamkamaluddin@unida.gontor.ac.id

Shopee индонезиялық нарықта қолма-қол ақшамен жеткізу (COD) жүйесі бойынша макашид сирияны талдау

Индонезия өте қарқынды дамуда және онда халық арасында кеңінен қолданылатын көптеген заманауи төлем жүйелері бар. Олардың бірі-Shopee-дегі COD. Болған жағдайлардың көбеюі сатып алушылардың COD жүйесін дұрыс пайдаланбауынан туындады, бұл бірнеше тараптарды, атап айтқанда курьерлер мен сатушыларды қысымға ұшыратты, сонымен қатар Shopee-дегі COD жүйесі қарапайым, қауіпсіз және қолдануға ыңғайлы әдіс болып табылады, осы мәселеге байланысты әртүрлі мәселелер туындайды сұрақтар және автордың мақсаты COD-ді Shopee-де қолдануға исламдық көзқарас, cod-дағы сиариаттық перспективаның мақсиді. Зерттеудің бұл түрі сипаттамалық мәліметтерді беретін сапалы әдістермен далалық болып табылады. Зерттеу нәтижелері-Shopee-дегі COD тәжірибесі практикалық және тиімді тәсілді қамтиды. Бұл тресканы макашид шарифат қолдауы мүмкін, өйткені ол Худжаят элементіне қол жеткізеді, егер ол іске асырылмаса және Hifdhu сауда орталығына енгізілсе. Shopee-де қолма-қол төлемді әрбір қоғам өкілі қол жетімді интернет-дүкенді қарап, төлем жүйесін қолма-қол ақшамен іске қосу арқылы пайдалана алады, содан кейін Сатып алушы сатып алатын нәрсеге тапсырыс бере алады, сатып алушының қолма-қол тапсырысы межелі жерге жеткізіледі.

Түйін сөздер: Shopee, базар, COD, макашид шариат.

Имам Камалудин*, Агунг Ли Хандаяни, Эка Риана Путри

Даруссаламский университет Гонтор, Индонезия, г. Понорого

*e-mail: imamkamaluddin@unida.gontor.ac.id

Анализ макашида сирии по системе доставки наличными (COD) на индонезийском рынке Shopee

Индонезия переживает очень бурное развитие, и в ней существует множество современных платежных систем, которые широко используются среди населения. Одной из них является COD в Shopee. Рост числа случаев, которые произошли, был вызван тем, что покупатели неправильно использовали систему COD, в результате чего несколько сторон, а именно курьеры и продавцы, чувствовали себя ущемленными, кроме того, система COD в Shopee является методом, который

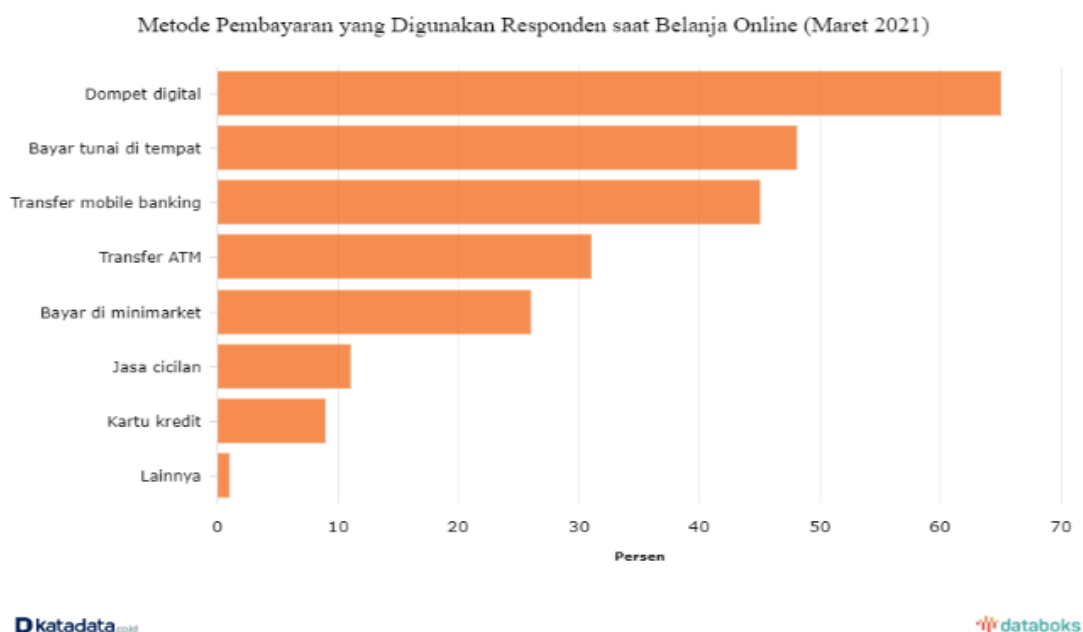
прост, безопасен и практичен в использовании, в связи с этой проблемой возникают различные вопросы, и целью автора является исламский взгляд на использование COD в Shopee, макошид сиариатской перспективы на COD. Данный тип исследования является полевым, с качественными методами, дающими описательные данные. Результаты исследования – практика COD на Shopee содержит практический и эффективный подход. Эта треска может быть поддержана макошидом шариатом из-за удобства в механизме, который также достигает элемента Худжият, если он не реализован, и включен в торговый центр Hifdhu. Оплата наложенным платежом в Shopee может быть использована каждым представителем общественности, просмотрев интернет-магазин, который нужно посетить, активировав платежную систему наложенным платежом, затем покупатель может заказать то, что он купит, заказ покупателя наложенным платежом будет доставлен в пункт назначения.

Ключевые слова: Shopee, рынок, COD, макошидский шариат.

Introduction

The developments that occur in the field of information technology are amazing (Nugroho Sumarjiyanto, 2022). The increasing number of internet users is one of the reasons for the opening of online transactions (Handayani, 2021). Recent advances in technology have broadened the definition of e-commerce to include other types of activities, such as marketing, selling, purchasing, delivering, and servicing goods and services via the Internet or other networks (Pencarelli T, 2018).

Online payments are no stranger to hearing, with the increasingly improved service and trust provided by online payment actors. More and more people are using this service, with the convenience of cash on delivery payments. To advance a business in an e-commerce, it must be able to compete in improving its services, one of which is the Cash On Delivery payment method. The use of the cash on delivery service method in e-commerce is increasingly in demand, because it is safe and offers a variety of benefits for buyers (Asnawi, 2008).

Figure 1 – Payment Method used by Respondents when Shopping Online (March 2021)

Note – iPrice, 21 July 2020

Online sales are one type of buying and selling transactions that use internet media in selling (Son, 2019). Currently, online sales are one form of transaction type that is widely used in buying and selling, the use of the internet is chosen by many people because of the convenience that the internet has (Dian Wirdasari, 2009). Based on a survey by the Central Statistics Agency (BPS) entitled 'E-commerce Statistics 2022, it was revealed that e-commerce, with 83.11% in almost all business fields, prefers to use the Cash on Delivery method (Rachman, 2022).

However, there may be many cases that have occurred that have harmed one of the parties, both the consumer and the seller, or the courier, such as the cases that have occurred due to COD because the goods do not match what the buyer ordered problem between the courier and the buyer. In the system that should be in the COD marketplace Shopee, couriers are not responsible for the non-conformance of goods when making transactions, this is the main factor for the harm that occurs in the COD system on the Shopee Marketplace. The Cash on delivery system on the Shopee marketplace is different from the usual COD, where the seller sends the buyer's order via a courier service and the buyer pays for the order to the courier.

Several cases occurred, namely the buyer forced the courier to replace or exchange the item and did not want to pay for it, and the courier was threatened by the seller, even though with the COD Shopee system the courier is only tasked with delivering the goods that have been ordered by the buyer without knowing what the buyer ordered, this makes the courier feel disadvantaged by the buyer who does not want to pay for what the buyer ordered, because the goods do not match With the specifications of the goods listed, a problem arises in which the buyer feels disappointed with the goods and causes

dissatisfaction due to the imperfection of the goods and a decrease in the quality of the goods, which results in the buyer not being able to cancel this contract. (Https://Id.Theasianparent.Com/Cara-Tarik-Tunai-Tanpa-Kartu, 2022)

It can be concluded that a system that has developed over time has made everything look practical and can ease human work, provided that it does not depart from the Islamic teachings in that system. considering the prevalence of COD system users on the Shopee marketplace, and from the explanation above, the authors consider it important to do further research related to COD on the Shopee Marketplace according to Maqoshid Syariah, with the title: "Cash on Delivery (COD) on the Shopee Marketplace from the perspective of Al-Maqoshid Syariah"

Methodology

This type of research is field research (field research), which is a research conducted systematically that combines existing data in the field, with qualitative methods, which produce descriptive data, researchers collect data through observation, interviews, documentation from research sites, books relevant information, the Shopee website and accurate data. With the object of research on online shops at shop using the COD system, couriers, and buyers using the COD system.

Cash on delivery

Cash on delivery is a payment system that is made directly on the spot, after the order from the courier through the marketplace has been received by the buyer. COD is here to be able to reach people who don't have a bank account and to minimize fraudulent practices that often occur(Barkatullah, 2017).

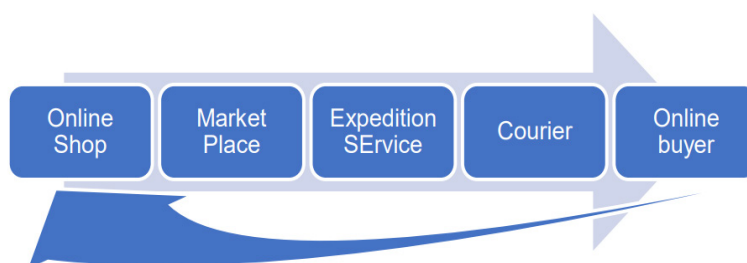

Figure 1 – Flow in Transactions with the COD Method
Source: (Maisyura et al., 2022)

Basically the COD transaction system offers payments that are handed over by the courier to the buyer after the buyer pays for the goods that have been purchased, and there are 4 parties involved in this transaction (Nabil Abduh Aqil, 2022), that is:

1. The seller (shop owner in the market place) is the party that offers goods in the market place. The seller is obliged to provide detailed, clear and correct information on the goods being sold.

2. Buyer. Buyers are parties who buy goods from sellers through the available marketplace. The buyer has the right to pay for the order ordered and return the goods ordered to the seller if they do not match the information provided to the seller.

3. Marketplace, is an internet-based online media platform that acts as a facilitator for conducting business activities and transactions between buyers and sellers.

4. Goods delivery service providers or couriers, goods delivery service providers are third parties in e-commerce whose job is to deliver goods to buyers that have previously been ordered to sellers through the marketplace.

The concept of Maqoshid Sharia

In the Arabic dictionary maqoshid comes from the root word qashd (qasada). Maqoshid is a word that means (plural), while the abstract form is (maq-sud) which means a goal or purpose (Hasan, 2004). The concept of maqoshid al-sharia is a theory of legal istinbat by making the aim of establishing syara' law as its reference, which in this case is maslahah (Nasuka, 2017).

Abdul Malik Al Juwani was the initial initiator of the theory of Maqashid, then developed by Al-Gazali in 505 H and continued by As-Syatibi in 790 H with the theory of al masaalih al ammah or public interest, and developed later into the theory of al-maslahah mursalah or a unrestricted interest in the collaboration of maqoshid (Nurnazli, 2014).

According to Moh Nasuka, Abdul Wahab Khalaf said that understanding and understanding about maqoshid al-shariah can be used as a tool in understanding the Qur'an and Sunnah, and assisting in resolving conflicting arguments and to establish a law in a case where the provisions the law is not stated in the Qur'an and Sunnah when using semantic studies (Nasuka, 2017).

Maqoshid sharia, in the opinion of Abu Zahrah, stated that the aim was to derive maqoshid sharia, namely:

1. As education for each individual.
2. Upholding justice means being fair to all parties without discriminating between religions.

3. Producing benefit (jalb al maslahah), that is related to the public interest, does not focus on certain groups, this is based on the protection of five things, namely: religion, soul, mind, lineage and throne (Wahyuni, 2020).

Maqoshid sharia is a way to fulfill the 3 stages of human needs, namely Primer needs (Dharuriyyah), secondary needs (Hajiyyah), tersiery needs (Tah-siniyyah). The term maqoshid was popularized by Ash-Syatibi who wrote in his work muwafaqot as in Bakri's expression:

«in fact this Shari'a (created) to reinforce the goals of the Shari'a itself to uphold the benefit in religion and the world simultaneously».

Maqoshid syariah is a matter of principle for Muslims, therefore it is a necessity in every step, decision or action of a Muslim that is following the basic objectives of establishing maqoshid sharia, the core of establishing maqoshid sharia itself is Maslahah Al-Kulliyyah (Maftukhatusolikhah, 2020).

According to Febriadi, the purpose of syar'i is that Allah created the Shari'a to realize good (maslahat) for servants and reject the bad (mafsadah) that befalls them. By that, it can also be interpreted that the legal rules that Allah determines are only for the benefit of humans themselves. As-Syatibi then divides this benefit into three important parts, namely dharuriyat, hajiyyat, tahsiniyat.

1. Ad-dharuriyat, namely something that must exist for the sake of the realization of the benefit of religion and the world. If this is not there, it will cause damage and even loss of life and lives such as eating, drinking, praying, fasting, and other acts of worship. (Wahyuni, 2020)

2. There are five maslahat or maqashid dharuriyyat, namely, religion (al-din), soul (an-nafs), ancestry (an-nasl), wealth (al-mal), reason (al-aql). (Sandy Rizki Febriadi, 2017)

a. In terms of the existence of min nahiyati al-wuju, that is by keeping and maintaining things that can perpetuate their existence.

b. In terms of non-existence, min nahiyati al adam, namely by preventing the things that cause its absence.

3. Al hajiyyat, that is something that should exist so that in implementing it freely and avoid difficulties. If this something does not exist, then it will not cause damage or death but will result in socialization and narrowness. For example, in matters of worship, there are rukhsah, congregational prayers and qashar for travelers. In muamalah Shari'a that allows buying and selling there are exceptions to the general rules of buying and selling, such as greetings, ijarah, and others.

4. At tahsiniyat, namely something that should exist for the sake of conformity with good morals or with custom. If something is not there, then there will be no damage or if something is missing it will not cause any difficulties in implementing it. Among the examples are thaharah, covering the genitals with clean and nice clothes, and the prohibition of israf, how to eat and drink properly. This condition is a complementary condition of human life, so humans feel the comfort of life.

Results and Analysis

The background that makes the COD system at Shopee experience several obstacles or problems is that sometimes buyers do not understand the COD system which has several provisions or rules, in essence the courier's job is only as a sender of goods or orders, not responsible for the buyer's mismatch in purchasing an item that has been ordered, there are also many cases where the courier immediately returns the order because the buyer is not at home or place, so the courier returns the ordered item to the office which then the office notifies the seller that the item is returned by the buyer.

This phenomenon requires an in-depth study in order to determine a real masalah, as a legal proposition which needs to be considered between masalah and mafsadatnya as sellers, buyers, and couriers in this COD transaction. The author uses masalah mursalah as a knife to analyze this research because this incident or phenomenon does not exist in the Al-Quran and Hadith in Tafsilly or in depth and in order to be flexible without having to lose the spirit of sharia and not leave the nashya, as a form of Islam rahmatil lil alamin.

The many conveniences offered by online shopping are proof that online shopping is in demand by some people who feel the convenience and comfort, one of which is the Cash on Delivery payment method. Nowadays, Shopee is the most popular e-commerce in Indonesia, because its services are classified as satisfying consumers with the free shipping program, the selection of expeditions, and several choices of payment methods such as cash on delivery. However, not all of these payment systems can be made by sellers. Payments using the cash on delivery system can only be made by sellers who activate the cash on delivery service on the Shopee marketplace.

Al muamalah activities are permitted in Islamic Law unless there is an argument that prohibits it: «The law of origin in muamalah is a boehan until there is an argument that shows its prohibition» (Dzajuli, 2007).

Ulama emphasized that Islamic law was created for the realization of human benefit in this world and the hereafter. Some benefits are primary, secondary, and some are tresier, as stated by Imam Al-Ghazali and Syatibi. According to Imam Syatibi, the task of sharia is oriented towards the realization of human goals which consist of these 3 parts. Which means something that must exist to realize the benefit of religion and the world. If something is missing, it will be difficult for human benefit to materialize which will cause damage, chaos and destruction (Ramli, 2016).

Not all marketplaces can offer the cash on delivery method, which is available for all cities in Indonesia, this can be done by Shopee because Shopee has collaborated with logistics which allows Shopee users to pay when the goods arrive in the hands of consumers. This cash on delivery method really helps consumers or buyers who don't have a balance at an ATM or buyers who are far from Shopee payment merchants such as Indomart and Alfamart.

From the explanation above, it can be related to the review of Maqoshid sharia, which is part of Islamic tasawur, what this tasawur means is a perspective, picture or mental attitude towards everything based on Islamic values. An understanding of a matter that includes the aspect of monotheism towards God as a lover and humans as servants and caliphs of Allah which is built from the evidence of reason (aqli) and evidence (naqli). Maqoshid sharia will continue to develop according to the challenges of its time, to meet human needs that are always developing in technology as well as innovative and dynamic human needs. (Siska Lis Sulistiani, 2018).

According to Islamic law, buying and selling using the Cash on delivery payment system is a payment activity that makes it easier for people to transact in cash, and in muamalah Allah gives freedom to his servants to innovate in buying and selling, as long as it does not conflict with syara', namely avoiding gharar maysir, usury and by what is already in the pillars and conditions in buying and selling. In this COD, the contract used is a salam sale and purchase contract, in which the seller orders goods with the buyer, then the buyer sends the order within a certain period, and the money is paid in cash after the order is made. the difference between buying and selling greetings and COD is if COD is through a courier intermediary and the money to be paid is received by the courier and does not pay directly when ordering an item. The following is a comparison of the pros and cons of using the COD system at Shopee for sellers, buyers and couriers:

Maqosid Syariah COD System at Shopee	Disadvantages of the COD System at Shopee
<ol style="list-style-type: none"> 1. Simplify payments because you don't need to top up at the bank first 2. Anticipate if there is fraud at the store 3. It can be used in remote places, affordable. 4. Guarded or guaranteed, fosters a sense of security. 5. Avoid doubts about buyers. 6. For all groups, without discriminating. 7. You don't have to prepare money right away when ordering goods. 8. Can guarantee the trustworthiness of the store 9. Create interest in customers. 10. Crowded, From the seller side this system will attract buyers. 11. Many invite interest to buy at the store. 12. Money can go directly to the seller without having to wait for the buyer's confirmation. <p>There is more money when paying the courier.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. There are higher handling costs 2. Sellers and buyers find it difficult to track the goods sent 3. It's more expensive to use COD 4. Couriers lose time for waiting couriers 5. The seller loses the cost of packing when there is a return of goods 6. Orders that do not match are returned to the courier 7. The courier was hit by a seller's complaint about inappropriate goods

Referring to the analysis above, it can be concluded that there are problems in this COD system, and it is permissible to use this system, related to the benefit in this case it contains more benefits for the party concerned, it's just that from a courier's point of view the courier feels that COD is not very beneficial to him, there is a benefit if when the courier is given excess money back from the buyer, actually the courier also rarely feels any loss because many COD system users want to pay before the order is in the hands of the buyer, if something happens such as the buyer does not want to pay and complains about the goods ordered by the buyer, usually the courier educating, giving directions on how to use a good and correct COD system, if it does happen to the courier these things are usually the first time the buyer is using the shopee or using the COD system.

In the description above, it can also be said that COD at Shopee makes it easier for buyers who find it difficult to pay for what has been ordered at the Shopee market place, such as the Islamic maqosid rule, namely: «Having Difficulty Brings Ease». It is found in the letter al-Baqarah 2:185:

«Allah wants ease for you, and does not want hardship for you».

Based on the explanation that the author has described above, it can be concluded that the practice of payment in the COD system at Shopee is an activity that can cause problems and eliminate harm. It can also be seen that the *maslahah* in the practice of paying using the COD system is by the *maqoshid sharia*, namely *hifdzu mal* because it avoids fraud and reduces the occurrence of fraud on the goods ordered and fosters a sense of security and trust in

the seller, included in the *maslahah hujjiyat* category which if done by humans will get convenience if there is none then humans will have difficulties, because with this system it is easier for people to shop safely and practically, this includes avoiding harm.

It can be said that the practice of cash on delivery at Shopee is in accordance with the concept of *maqoshid sharia* if the benefit should be *dharuriyat*. Transactions using this cash on delivery system provide many benefits and conveniences for the parties and eliminate *kemudharatan* in terms of which can harm themselves such as fraud, doubt, and this cash on delivery system provides a sense of security, practicality, and makes it easy for those who use it, because many use the cash on delivery system to be able to ensure goods, methods of getting simple and practical payments, also because there is no ATM, and do not have an E-wallet.

With this in line with the intention of Imam Al-Gazali, namely the concept of *maslahah* which eliminates evil and brings benefits. Cash on delivery Shopee is in accordance with good buying and selling, which avoids *gharar*, *maisir*, and *usury*, and there are arguments that support it.

Which can be concluded that cash on delivery does not conflict with the *nash* or postulates that have been determined. In buying and selling, there are several types of buying and selling, one of which is with a represented buyer, or buying and selling where the goods to be purchased must be ordered first, this is almost the same as Cash on Delivery.

Cash on delivery at Shopee when viewed in terms of *maslahah* based on the needs and interests included in *maslahah hujjiyah*. *Maslahah hujjiyah* is a benefit that is needed in perfecting the main or

basic benefits which previously took the form of relief to maintain and maintain basic human needs, this secondary need is something that is needed for human life that does not reach the level of dzaruri if this need is not fulfilled in human life, it will not negate or damage life itself. But its existence is to provide convenience in life.

The cash on delivery system occupies a level of hujjiyah that is close to darruriyah, which is because it is very much needed, and there is convenience in it, bringing benefits, security and benefits to sellers and buyers on this shopee COD system, which makes the COD system on this shopee if it does not exist will bring difficulties to the community in shopping online and can even bring harm to users if there is no COD system, The result is that there are difficulties when shopping online, there are difficulties for people who do not have ATMs, and difficulties for those who have houses far from banks, and if you leave the COD system, it will be difficult for people to shop on the online system. So COD is included in the category of maslahah hujjiyat which if done by humans will get convenience if it is not there then humans will experience difficulties, because with this system it is easier for people to shop safely and practically this includes avoiding harm.

Referring to the analysis above, it can be concluded that the maslahah in the COD system is allowed to use this system, related to the benefit in this case contains more benefits for the parties concerned, it's just that the courier feels that COD does not really benefit the courier, there are benefits if the courier is given excess change from the buyer, Actually, couriers also rarely feel a loss because many users of the COD system want to pay before the order is in the hands of the buyer, if something happens such as the buyer does not want to pay and complain about the buyer's ordered goods, the courier usually educates, gives directions on how to use a good and correct COD system, if it does happen to the courier these things are usually the first time the buyer uses shopee or uses the COD system.

Although in this problem there is no definite evidence in the Qur'an and hadith, but transactions through COD are indeed to protect the interests and needs of the community and eliminate difficulties or damage to achieve mutual maslahah. And when viewed from the effectiveness of COD on Shopee, it contains more maslahah and less mafsadah and is based on the legal system or the basis of the existing nash and ijma' provisions, namely eliminating difficulties and bringing benefits and not violating what has been determined by Shara'.

In the COD practice that has been described above, this system brings maslahah to the parties concerned, and contains many benefits, if it does contain only a small part of the harm, and this system prevents fraud which means preventing harm, which basically buyers are afraid of fraud when shopping online.

It can also be seen that the maslahah in the practice of payment using the COD system on the Shopee market place is in accordance with maqoshid sharia, namely hifdzu mal because it avoids fraud and reduces the occurrence of cheating on ordered goods and fosters a sense of security and trust in the seller, including in the category of maslahah hujjiyah which if done by humans will get a benefit if it is not there then humans will have difficulty, because with this system it is easier for people to shop safely and practically this includes avoiding harm.

The method and practice of COD is permissible according to Shara', because this practice clearly uses delivery through an intermediary and this COD practice contains benefits, but if there are benefits and advantages there must also be risks or disadvantages in this COD practice at Shopee, these advantages such as the accuracy of this system makes buyers feel safe and accessible, no need to prepare money that day, no need to go all the way to the ATM to transfer money when busy and when you don't have time to leave your homework, can be done by anyone or can be entrusted to people at home, practically no requirements that trouble the other party, easy to practice, beneficial for most people who shop at the Shopee marketplace.

Conclusion

Cash on delivery at Shopee can be used by every member of the public by looking at the online shop to be visited by activating the COD payment system, then the buyer can order what he will buy, the buyer's COD order will be delivered to the destination address by the courier. If the courier has arrived at the destination address the courier contacts the buyer that the order has arrived at its destination, the buyer must pay for it first then the goods ordered will be given by the courier to the buyer. If the item does not match what was ordered, the buyer can return it or exchange it according to the conditions stated in the store.

The rise of cases that occur between couriers and buyers is caused by the buyer's lack of knowledge of the COD system which often makes the courier have to explain the correct and proper COD

system, as a result the buyer does not pay for his order when the order arrives, and wants to return the goods to the courier, and many buyers complain to the courier about the specifications of the goods that do not match what is in the description of the goods, this case is often experienced by new COD Shopee users, who do not yet know deeply how the COD payment method is on the Shopee Marketplace.

In the COD shop practice that has been analyzed above, it is concluded that this system in the perspective of maqoshid sharia contains masalah or benefits, and avoids difficulties, also this COD system includes maqoshid sharia hujjiyat which if abandoned will get into trouble, or experience difficulties and difficulties, and if it is included in hifdhu al khomsah, COD is included in the hifdhu mal section, namely avoiding fraud.

References

1. Asnawi, H. F. (2008). *Transaksi Bisnis E-Commerce Prespektif Islam*. Laskar Press.
2. Barkatullah, A. (2017). *Hukum Transaksi Elektronik Sebagai Pedoman Dalam Menghadapi Era Digital Bisnis E-Commerce di Indonesia*. Nusa Media.
3. Dian Wirdasari. (2009). *Teknologi E-Commers Dalam Proses Bisnis*. Jurnal Saintikom, 7(2), 324.
4. Dzajuli, A. (2007). *Kaidah-Kaidah Fikih*. Peranda Media Group.
5. Handayani. (2021). *Pengaruh Metode Pembayaran Dan Mudahnya Transaksi Terhadap Keputusan Pembelian Di Zalora Online Shopping*. Ugm Jurnal, 15, 58.
6. Hasan, A. (2004). *Berbagai Macam Transaksi Dalam Islam: Fiqih Muamalat*. Pt Rajagrafindo Persada.
7. <https://id.theasianparent.com/cara-tarik-tunai-tanpa-kartu>, D. P. T. 29 J. 2022. (2022). <https://id.theasianparent.com/cara-tarik-tunai-tanpa-kartu>.
8. Maftukhatulosolikhah, A. S. (2020). *Peningkatan Keuangan Keluarga Dalam Perspektif Maqashid Syari'ah (Studi Pada Driver Gojek di Kota Palembang)*. I-Finance: A Research Journal on Islamic Finance, 6(1), 138.
9. Maisyura, Sukmawati, C., Dewi, R., & Arinanda. (2022). *Analysis Of Cash On Delivery (Cod) Payment Methods In Online Shopping Transactions In Indonesia*. Proceedings of the 2nd International Conference on Social Science, Political Science, and Humanities (ICoSPOLHUM 2021), 648(ICoSPOLHUM 2021), 269–274. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.220302.040>
10. Nabil Abduh Aqil. (2022). *Evaluasi Sistem Cash in Delivery Demi Meningkatkan Kepastian Hukum Dalam Perkembangan Transaksi Elektronik di Indonesia*. IPMHI Law Journal, 2(1), 257.
11. Nasuka, M. (2017). *Maqoshid Syariah Sebagai Dasar Pengembangan Sistem, Praktik, Dan Produk Perbankan Syariah*. Jurnal Syari'ah Dan Hukum Diktum, 15(1 – 10), 2.
12. Nugroho Sumarjiyanto, D. (2022). *Dampak Perkembangan Ekonomi Digital Terhadap Perilaku Pengguna Media Sosial Dalam Melakukan Transaksi Ekonomi*. JKBM (Jurnal Konsep Bisnis Dan Manajemen) (Jurnal Konsep Bisnis Dan Manajemen), 2, 232.
13. Nurnazli. (2014). *Penerapan Kaidah Maqashid Syariah Dalam Produk Perbankan Syariah*. Ijtima'iyya, 7(1), 43.
14. Pencarelli T, D. (2018). *Factors Determining Italian Online Shoppers Preference of Cash on Delivery: Empirical Analysis*. Polish Journal of Management Studies, 18(2), 245.
15. Putra, M. D. (2019). *Jual Beli On-Line Berbasis Media Sosial Dalam Perspektif Ekonomi Islam*. Iltizam Journal of Shariah Economic Research, 3, 91.
16. Rachman, F. (2022). *Metode COD Masih Jadi Andalan 83,11% Pedagang Online*. Validnews.Id. <https://validnews.id/ekonomi/metode-cod-masih-jadi-andalan-8311-pedagang-online>
17. Ramli, A. E. A. (2016). *Pembangunan Industri Halal: Konsep Halal An-Toyyiban Dan Pengurusan Keselamatan Industri Dalam Kerangka Maqasid Asy-Syari'ah*. Kuala Lumpur: Journal 'Ulum Islamiyyah Universiti Sains Islam Malaysia., 18, 92.
18. Sandy Rizki Febriadi. (2017). *Aplikasi Maqashid Syariah, Dalam Bidang Perbankan Syariah*. Amwaluna: Jurnal Ekonomi Dan Keuangan Syariah, 1(2), 240.
19. Siska Lis Sulistiani. (2018). *Analisis Maqoshid Syariah Dalam Pengembangan Hukum Industri Di Indoneisa*. Law and Justice, 3(2), 95.
20. Wahyuni, S. (2020). *Kinerja Maqashid Syariah Dan Faktor-Faktor Determinan*. Scopindo.

Авторлар туралы мәлімет:

Имам Камалуддин – (корреспондент автор) Даруссалам Гонтор университетінің докторы (Симан қ., Индонезия, e-mail: imatkamaluddin@unida.gontor.ac.id)

Ағунг Лиан Хандаяни – қауымдастырылған профессор, Мармара университеті, Искерлік Әкімшілік факультеті (Симан қ., Индонезия, e-mail: agunglianahandayani15@student.hes.unida.gontor.ac.id)

Эка Риана Путри – Даруссалам Гонтор университеті (Симан қ., Индонезия, e-mail: ekarisanaputri@unida.gontor.ac.id)

Information about authors:

Imam Kamaluddin – (corresponding author) Doctor of Science of the Universitas Darussalam Gontor (Ponorogo, Indonesia, e-mail: imamkamaluddin@unida.gontor.ac.id)

Agung Lia Handayani – Master Student of the Universitas Darussalam Gontor (Ponorogo, Indonesia, e-mail: agunglianahan-dayani15@student.hes.unida.gontor.ac.id)

Eka Risana Putri – Master's of the Universitas Darussalam Gontor (Ponorogo, Indonesia, e-mail: ekarisanaputri@unida.gontor.ac.id)

Поступило 11 сентября 2023 г.

Принято 15 ноября 2023 г.

Ж.Ш. Ишуова^{1*}, **М.Ж. Дарибаева²**, **Ш.А. Болуспаев³**

¹Центр исследований прикладной экономики, Казахстан, г. Астана

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³Алматы Менеджмент Университет, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: ishuova_zhanna@hotmail.com

ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ КАЗАХСТАНЦЕВ: ШОК ЗАНЯТОСТИ И КОРРЕКЦИЯ ПОТРЕБЛЕНИЯ

Потребительские расходы представляют один из ключевых драйверов экономического роста любой страны. В последние годы доля реальных расходов на потребление в совокупных доходах казахстанцев имеет тенденцию к росту. Учитывая имеющиеся различия в росте доходов казахстанцев и цен на товары и услуги, актуализируется изучение влияния социально-демографических и финансовых факторов на способность скорректировать потребление, а также оценить влияние экономических шоков на уровень потребления в краткосрочном и долгосрочном периодах. Таким образом, цель представленного исследования заключается в изучении вклада факторов влияния на уровень потребительских расходов казахстанцев. Научная значимость заключается в подтверждении гипотезы постоянного дохода и опровержении гипотезы случайного блуждания на примере потребителей Казахстана. Для оценки коэффициентов при интересующих нас переменных в краткосрочном и долгосрочном периодах использовались модифицированный метод наименьших квадратов и объединенный метод групповых средних. По итогам исследования, прирост временных доходов способствует выравниванию потребления жителей Казахстана только на 6% в краткосрочном периоде и на 22% в долгосрочном. После учета факторов влияния, оценка коэффициента наклона снизилась до 11% в долгосрочном периоде. Прирост сбережений казахстанцев не способствует корректировке их потребительских расходов, также шок занятости и рост среднего количества членов в домохозяйстве содействует сокращению уровня потребления в долгосрочном периоде. Следовательно, можно сделать вывод о недостаточном уровне сбережений у домохозяйств. При этом повышение уровня образованности способно оказать положительное влияние на сглаживании потребления казахстанцев в долгосрочной перспективе. Также было подтверждено, что домашние хозяйства более чувствительны к расходам на товары длительного пользования, чем на продовольственные товары. Полученные результаты могут быть использованы при разработке комплекса мер государственной поддержки домохозяйств Казахстана, а также в рамках курса микроэкономики промежуточного уровня в качестве дополнения к теме «Теория поведения потребителя», что подчеркивает практическую значимость исследования.

Ключевые слова: потребление, домохозяйства, сбережения, шок занятости, образованность.

Zh.Sh. Ishuova^{1*}, M.Zh. Daribayeva², Sh.A. Boluspayev³

¹Applied Economics Research Centre, Kazakhstan, Astana

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

³Almaty Management University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: ishuova_zhanna@hotmail.com

Financial stability of Kazakhstan citizens: employment shock and consumption correction

Consumer spending represents one of the key drivers of economic growth in any country. In recent years, the share of real consumption expenditures in the aggregate income of Kazakhstan residents tends to grow. Given the existing differences in the growth of income of Kazakhstan citizens and prices for goods and services, it is actualized to study the impact of socio-demographic and financial factors on the ability to adjust consumption, as well as to assess the impact of economic shocks on the level of consumption in the short and long term. Thus, the purpose of the presented research is to study the contribution of influencing factors to the level of consumer spending of Kazakhstan citizens. The scientific significance lies in the confirmation of the hypothesis of constant income and refutation of the hypothesis of random walk on the example of consumers in Kazakhstan. The modified least squares method and the pooled group mean method were used to estimate the coefficients on the variables of interest in the short and long run. According to the results of the research, the growth of temporary

incomes contributes to equalization of consumption of Kazakhstan residents only by 6% in the short term and by 22% in the long term. After accounting for influencing factors, the slope factor estimate decreased to 11% in the long run. The growth of savings of Kazakhstan citizens does not contribute to the adjustment of their consumption expenditures, as well as the employment shock and the growth of the average number of members in the household contributes to the reduction of consumption in the long run. Consequently, we can conclude that the households' savings rate is insufficient. At the same time, an increase in the level of education can have a positive impact on smoothing the consumption of Kazakhstan citizens in the long term. It was also confirmed that households are more sensitive to spending on durable goods than on food items. The obtained results can be used in the development of a set of measures of state support of households in Kazakhstan, as well as in the course of microeconomics intermediate level as additional material to the topic "Theory of consumer behavior", which emphasizes the practical significance of the research.

Key words: consumption, households, savings, employment shock, education.

Ж.Ш. Ишуова^{1*}, М.Ж. Дарибаева², Ш.А. Болуспаев³

¹Қолданбалы Экономикалық Зерттеулер Орталығы, Қазақстан, Астана қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³Алматы Менеджмент Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: ishuova_zhanna@hotmail.com

Қазақстандықтардың қаржылық тұрақтылығы: жұмыспен қамту сілкінісі және тұтынуды түзету

Тұтыну шығындары кез келген елдегі экономикалық өсудің негізгі қозғаушы күштерінің бірі болып табылады. Соңғы жылдары қазақстандықтардың жиынтық табысындағы нақты тұтыну шығындарының үлесі өсу үрдісінде. Қазақстандықтардың табыстарының артуы және тауарлар мен қызметтер бағасының өсуі арасындағы айырмашылықтарды ескере отырып, әлеуметтік-демографиялық және қаржылық факторлардың тұтынуды түзету қабілетіне әсерін зерттеу, сондай-ақ қысқа және ұзақ мерзімде тұтыну деңгейіне экономикалық күйзелістердің әсерін бағалау өзекті болып отыр. Осылайша, ұсынылып отырған зерттеудің мақсаты қазақстандықтардың тұтынушылық шығындарының деңгейіне әсер ететін факторлардың үлесін зерттеу болып табылады. Мақаланың ғылыми маңыздылығы Қазақстан тұтынушыларының мысалында тұрақты табыс гипотезасын растау және кездейсоқ кезу гипотезасын жоққа шығару болып табылады. Қысқа және ұзақ мерзімді кезеңдерде зерттеліп отырған айнымалылардың коэффициенттерін бағалау үшін жетілдірілген ең кіші квадраттар әдісі және топтық орташалардың біріктірілген әдісі қолданылды. Зерттеу қорытындысы бойынша, уақытша кірістердің өсуі Қазақстан тұрғындарының тұтынуын қысқа мерзімді кезеңде тек 6% – ға және ұзақ мерзімді кезеңде 22% – ға теңестіруге ықпал етеді. Әсер ету факторларын есепке алғаннан кейін, ұзақ мерзімді кезеңде көлбеу коэффициентінің бағасы 11% – ға дейін төмендеді. Қазақстандықтардың жинақтарының ұлғаюы олардың тұтынушылық шығындарын түзетуге ықпал етпейді, сонымен қатар, жұмыспен қамту сілкінісі және үй шаруашылықтары мүшелерінің орташа санының өсуі ұзақ мерзімді кезеңде тұтыну деңгейінің төмендеуіне ықпал етеді. Демек, үй шаруашылықтарындағы жинақ деңгейінің жеткіліксіздігі туралы қорытынды жасауға болады. Бұл ретте, білім деңгейін арттыру қазақстандықтардың ұзақ мерзімді кезеңде тұтынуын тегістеуге оң әсерін тигізе алады. Сондай-ақ, үй шаруашылықтары азық-түлік тауарларына қарағанда ұзақ мерзімді тауарларға жұмсалатын шығындарға сезімтал екені расталды. Алынған нәтижелер Қазақстанның үй шаруашылықтарын мемлекеттік қолдау шараларының кешенін әзірлеу кезінде, сондай-ақ аралық деңгейдегі Микро-экономика курсы шеңберінде «Тұтынушының мінез-құлық теориясы» тақырыбына қосымша материал ретінде пайдаланылуы мүмкін. Бұл зерттеудің практикалық маңыздылығын көрсетеді.

Түйін сөздер: тұтыну, үй шаруашылықтары, жинақтар, жұмыспен қамту сілкінісі, білім деңгейі.

Введение

Как известно конец 2014 года ознаменовался падением цен на нефть и негативными внешними факторами по отношению к одному из основных торговых партнеров Казахстана – Российской Федерации. В России резко сократился приток иностранной валюты, как следствие,

удорожание импорта и негативные шоки дохода. Ослабление курса рубля привело не только к росту цен в Российской Федерации, но также и в Республике Казахстане. В итоге как отмечается в статье (Додонов, 2017) было зафиксировано снижение реальной покупательной способности казахстанских домашних хозяйств. К примеру, согласно (Мамедли и Синяков, 2018) потреби-

тельские расходы российских домашних хозяйств сократились за 2014–2015 гг. примерно на 9,4%. Также необходимо отметить, что в последние годы среди государственных расходов, чистого экспорта, потребительских расходов и инвестиций, двигателем экономического роста Республики Казахстан оставалось потребление домашних хозяйств (Юрин, 2018). В кризисные 2014–2015 гг., а также в период пандемии сокращение этой компоненты выпуска началось позже остальных. Обозначившийся разрыв между скоростью восстановления розничных продаж и реальными доходами домашних хозяйств Казахстана актуализирует необходимость оценить, насколько чувствительно потребление к изменению дохода домашних хозяйств, а также встает необходимость в более глубоком понимании факторов динамики потребительских расходов. Поэтому в представленной статье рассматриваются следующие три исследовательские задачи:

- оценке силы сглаживания потребительских расходов казахстанцев в ответ на однопроцентный прирост временных доходов в краткосрочном и долгосрочном периоде;

- оценке влияния шоков заработной платы и занятости на потребительские расходы в краткосрочном и долгосрочном периоде;

- определении уровня чувствительности общих и продовольственных расходов, а также расходов на товары длительного пользования к изменению совокупного дохода домашних хозяйств Казахстана.

Для решения поставленных задач была использована спецификация авторегрессионных моделей с распределенными лагами: модель коррекции ошибок применительно к панельным данным Казахстана за 2003–2022 годы. Таким образом основная цель представленного исследования заключается в изучении вклада факторов влияния на уровень потребительских расходов казахстанцев. Объектом исследования являлись индивидуумы и домашние хозяйства Казахстана. Предметом исследования – социально-демографические и финансовые аспекты казахстанцев, влияющие на их потребительские расходы.

Методология исследования

Как известно посредством оценки чувствительности потребительских расходов к изменениям дохода домашних хозяйств можно проверить гипотезу постоянного дохода (Friedman, 1957), а также теорию жизненного цикла (Ando

и Modigliani, 1963). Невзирая на существующие различия в подходах ключевое предположение двух теорий можно сформулировать в следующем виде: сглаживание потребительских расходов происходит с ориентировкой на постоянный доход в течение жизни. При этом текущий уровень доходов домашних хозяйств во внимание не берется. В статье (Hall, 1978) было сформулировано следующее предположение: на уровень потребительских расходов домашних хозяйств влияют лишь непредвиденные изменения в доходах (*гипотеза случайного блуждания*). (Campbell и Mankiw, 1990) показали, что эти гипотезы не всегда выдерживают эмпирическую проверку. По мнению авторов причина заключается в недостатке ликвидности, непредусмотрительности потребителей и в ограниченном количестве сбережений домашних хозяйств. Более подробные разъяснения представлены в работе (Jappelli и Pistaferri, 2010). (Терра, 2014) провел исследование аналогичное (Campbell и Mankiw, 1990) используя статистические данные развитых стран. (Stillman, 2001) собрал данные за 1994–1998 годы по домашним хозяйствам, которые проживали в городах Российской Федерации. Автор получил следующие результаты: 10%-е падение совокупного дохода приводит к снижению продовольственных расходов на 7 процентных пунктов, а общих расходов на 11 процентных пунктов. Также была выявлена отрицательная зависимость между экзогенными шоками дохода и изменениями сбережений у домашних хозяйств с низким уровнем доходов. В статье (Grogan, 2004) в выборку вошли лишь те российские домашние хозяйства, у которых имелись дети дошкольного и школьного возраста. Согласно полученным результатам, предельная склонность к потреблению изменялась от 0,11, когда основным источником дохода был трудовой доход до 0,45 при получении дохода лишь в виде пособий на детей. В работе (Skoufias, 2003) была проведена оценка возможности сглаживать потребительские расходы домашними хозяйствами, которые проживали в городских и сельских районах Российской Федерации. Проведенный автором анализ подтвердил исходное предположение о большей уязвимости к шокам у малообеспеченных домашних хозяйств. Подобная уязвимость свидетельствует об ограниченной ликвидности и, как следствие, служит преградой к полному сглаживанию потребительских расходов. (Skoufias, 2003) также делает вывод о большей защищенности продуктовой линейки в общих потребительских расходах российских домаш-

них хозяйств от шоков дохода. В следующем исследовании (Mu, 2006) было показано, что степень сглаживания потребительских расходов у домашних хозяйств, проживающие в сельской местности, в первую очередь, зависит от уровня их благосостояния. Оцененный коэффициент эластичности совокупного потребления оказался равен 0,23. Оценка проводилась с использованием метода инструментальных переменных. (Gerry и Li, 2010) показали, что домашние хозяйства, которые имеют высшее образование и проживают в городской местности, гораздо лучше способны сглаживать свои потребительские расходы. Отметим, что оценку влияния шоков дохода на потребительские расходы домашних хозяйств (Stillman, 2001) проводил, используя метод инструментальных переменных с учетом фиксированных эффектов. (Skoufias, 2003) сравнивал результаты применяя метод наименьших квадратов, пробит-модель и инструментальные переменные. В статье (Grogan, 2004) использовалась тобит-модель, а (Mu, 2006) провел оценку двухшаговым методом наименьших квадратов и методом инструментальных переменных с учетом фиксированных эффектов. В работе (Carroll и др., 2017) был оценен отклик потребительских расходов домашних хозяйств в ответ на изменение их временных доходов. Авторы применяли различные методы оценки для разных стран. В итоге предельная склонность к потреблению была определена в диапазоне от 0,2 до 0,6.

Для реализации поставленной цели и задач исследования были выдвинуты следующие гипотезы:

- рост временных доходов казахстанцев способствует увеличению силы сглаживания их потребительских расходов. Иными словами, проверяется гипотеза случайного блуждания на казахстанских данных. При отклонении указанной гипотезы будет подтверждена гипотеза постоянного дохода, т.е. на сглаживание уровня потребления влияют в большей степени постоянные нежели временные доходы.

- шок занятости и заработной платы отрицательно сказываются на потреблении казахстанцев как в краткосрочном, так и в долгосрочном периодах;

- чувствительность расходов домохозяйств Казахстана вследствие роста их совокупных доходов сильнее на товары длительного пользования, чем на потребительские товары.

Учитывая частую особенность временных рядов, а именно их нестационарность, и поставленные задачи исследования, была приме-

нена методология ко-интеграции предложенная (Engle и Granger, 1987). Данная теория предлагает процесс имитации состояния долгосрочного равновесия для нестационарных временных рядов. Появление теории ко-интеграции позволило выявлять ложные регрессии, в которых отсутствует причинность между регрессорами и зависимой переменной. В статье (Engle и Granger, 1987) также была представлена модель коррекции ошибок или, иными словами, модель коррекции отклонений от равновесия. Данная модель представляет собой динамический процесс устранения дисбаланса, то есть процесс, в котором часть возникшего дисбаланса в текущем периоде устраняется в следующем периоде. Помимо вышеназванной статьи необходимо отметить исследование (Pesaran и др., 1997) в которой представлен пример получения несостоятельных оценок в модели по панельным данным с фиксированными эффектами и при применении обобщенного метода моментов с инструментальными переменными если ввести условие однородности коэффициентов наклона. В соответствии с рекомендациями указанных авторов решить проблему неоднородности коэффициентов наклона предлагается посредством метода групповых средних или его объединенного варианта. Основное вводимое условие метода групповых средних (далее – ГС) заключается в том, что все коэффициенты наклона различны для разных объектов (регионов, стран, групп и т.д.). Тем самым достигается учет специфики объектов. Отметим, что метод ГС рассчитывает средние значения коэффициентов. Оценки получаются состоятельными, но без учета возможности равенства коэффициентов наклона для различных объектов. Серединное положение между методом ГС и моделями с фиксированными эффектами занимает объединенный метод ГС (далее – ОМГС). В этом методе допускается следующее условие: если процедура генерации данных у объектов хотя бы отчасти совпадает, то эффективности оценок можно добиться за счет объединения временных рядов. Таким образом объединение временных рядов для различных объектов приводит к получению общих коэффициентов наклона в долгосрочном периоде, при этом в краткосрочном периоде наблюдается различие в оценках коэффициентов, ошибках регрессии и их дисперсий для каждого объекта. В то же время в моделях с фиксированными эффектами невозможно получить краткосрочные коэффициенты для различных объектов из-за введения предположения об однородности

объектов (регионов, стран, групп и т.д.). Работы (Chudik и Pesaran, 2013), (Hashem и др., 2008), (Pesaran и Smith, 1998), а также многие другие статьи указанных авторов привели к популярности метода групповых средних благодаря получению эффективных и состоятельных оценок коэффициентов наклона для долгосрочного периода при одновременном использовании стационарных и нестационарных временных рядов. Необходимо отметить, что ОМГС и ГС метод чаще используются в A -моделях с распределенными лагами. Из теории эконометрики панельных данных нам известна неоднородность присущая значениям коэффициентов наклона (см. (Baltagi, 2021)). Следовательно, необходимо настороженно подходить к получаемым результатам при применении авторегрессионных моделей с распределенными лагами к панельным

данным, имеющие короткие временные ряды, то есть $T < 30$. Касательно применения обобщенного метода моментов, то он все еще является лучшим методом для оценки коэффициентов в краткосрочном периоде. При этом условии возможной стационарности коротких временных рядов в этом методе не рассматривается. (Choi, 2006) также отмечает невозможность применения обобщенного метода моментов для нестационарных данных, а введение условия однородности для коэффициента наклона при лаговой зависимой переменной в краткосрочном периоде может привести к смещению полученных оценок. С целью оценки долгосрочных и краткосрочных коэффициентов при интересующих нас переменных была применена модель коррекции ошибок $ARDL(p, q)$, которая в общем виде выглядит следующим образом:

$$\Delta \ln C_{i,t} = \theta_i \cdot (\ln C_{i,t-1} - \lambda'_i \cdot X_{i,t}) + \sum_{j=1}^{p-1} \alpha_{ij} \cdot \Delta \ln C_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \beta'_{ij} \cdot \Delta X_{i,t-j} + \varphi_i + e_{i,t} \quad (1)$$

где: $\Delta \ln C_{i,t}$ – логарифмированная переменная потребительских расходов в первой разности, λ'_i – вектор коэффициентов в долгосрочном периоде, $ECT = (\ln C_{i,t-1} - \lambda'_i \cdot X_{i,t})$ – параметр коррекции ошибок, демонстрирующий масштаб отклонения от равновесия, а θ_i – представляет скорость нарастания или наоборот сокращения дисбаланса (ожидается, что $\theta_i < 0$), α_{ij}, β'_{ij} – коэффициенты при интересующих нас переменных в краткосрочном периоде, $(X'_{i,t})'$ векторы строки ($k \times 1$) независимых переменных, то есть стационарные ряды без тренда $I(0)$, с единичным корнем $I(1)$ или ко-интегрированные ряды, значения p, q отвечают за оптимальное количество лагов, φ_i – фиксированные эффекты для конкретной области Казахстана $i = 1, \dots, 16$, длина временных рядов $t - 1, \dots, 20$, $e_{i,t}$ – случайные ошибки. Необходимо отметить, что произведение $\lambda'_i \cdot X_{i,t}$ задает равновесный уровень, который необходимо достигнуть потребителем расходов казахстанцев для ликвидации дисбаланса в условиях динамического процесса.

В представленном исследовании временной ряд состоит всего из $T=20$ наблюдений для каждой области Казахстана. В соответствии с рекомендациями (Baltagi, 2021) для переменных с короткими временными рядами следует применять объединенный метод групповых средних

при оценке долгосрочных коэффициентов регрессии по панельным данным. Таким образом появляется возможность учесть неоднородность переменных для различных областей Казахстана при оценке краткосрочных коэффициентов и получить их долгосрочные аналоги.

(Pedroni, 2007) отмечает необходимость применения модифицированного метода наименьших квадратов (далее – ММНК) с целью определения ко-интеграционных связей, когда панельные данные являются неоднородными. Под словом «модифицированный» понимается коррекция метода на корреляцию и эндогенность. По мнению автора вышеназванной статьи ММНК лучше подходит для небольших выборок. Одно из основных условий применения модифицированного метода наименьших квадратов – нестационарность большинства рассматриваемых переменных. При этом оценки краткосрочных коэффициентов указанный метод не рассчитывает.

В рассматриваемом исследовании в качестве регрессоров $(X'_{i,t})$ выступают следующие переменные:

– «уровень образованности» представляет собой отношение выпускников школ, колледжей и ВУЗов к экономически активному населению в регионе i в году t ;

– среднее количество членов в домохозяйстве в регионе i в году t ;

– «сбережения» сформированы из отношения объема вкладов физических лиц в банках второго уровня к экономически активному населению в регионе i в году t ;

– «шок занятости» представляет собой отрицательную динамику темпа прироста занятого населения в регионе i за период $(t; t-1)$;

– «шок заработной платы» описывает отрицательную динамику темпа прироста реального среднедушевого дохода от трудовой деятельности в регионе за период $(t; t-1)$;

– временные доходы состоят из доходов от собственности, безвозмездной материальной помощи и прочих денежных поступлений.

База данных находится в открытом доступе и состоит из вторичных источников информации: (Статистика уровня жизни, 2022), (Статистика национальных счетов, 2022). Перед построением моделей все стоимостные пере-

менные были конвертированы в цены 2002 года. Проведенные тесты в программе STATA выявили оптимальное количество лагов для объясняющих переменных $p - 1$ и $q - 0$. Необходимо отметить, что включение параметра коррекции ошибок в авторегрессионные модели с распределенными лагами возможно в случае присутствия единичных корней хотя бы в нескольких рассматриваемых переменных. При этом применение модифицированного метода наименьших квадратов возможно только для нестационарных переменных. В таблице 1 представлены результаты теста Има, Песарана и Шина (далее – ИПШ-тест) на стационарность. Нулевую гипотезу ИПШ-теста нельзя отвергнуть если W статистика значима в первой разности и незначима в уровнях. Четыре из шести рассматриваемых переменных имеют интеграцию первого порядка. Следовательно, применение объединенного метода групповых средних является оправданным.

Таблица 1 – W статистика ИПШ-теста с константой, трендом и лагом

Переменная	Уровень	Первая разность	Решение
Логарифм временных доходов	0,2559	-5,4949***	$I(1)$
Логарифм сбережений	5,1683	-5,9492***	$I(1)$
Логарифм среднего количества членов в домохозяйстве	-0,4797	-3,1402***	$I(1)$
Уровень образованности	1,0291	-3,3250***	$I(1)$
Шок заработной платы	-4,4861***	-9,9240***	$I(0)$
Шок занятости	-5,1775***	-10,1869***	$I(0)$

Примечание: ИПШ тест – это тестирование стационарности панельных данных Има, Песарана и Шина, *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Два из трех тестов в таблице 2 опровергли нулевую гипотезу об отсутствии ко-интеграции на однопроцентном уровне значимости. Отметим, что все представленные тесты были адап-

тированы к панельным данным. Таким образом были сделаны выводы, что все рассматриваемые переменные являются «соучастниками» потребительских расходов.

Таблица 2 – Результаты теста на ко-интеграцию

Тест	t -статистика
Модифицированный Филлипса–Перрона	5,4356***
Филлипса–Перрона	-3,9143***
Расширенный Дики–Фуллера	-1,2215

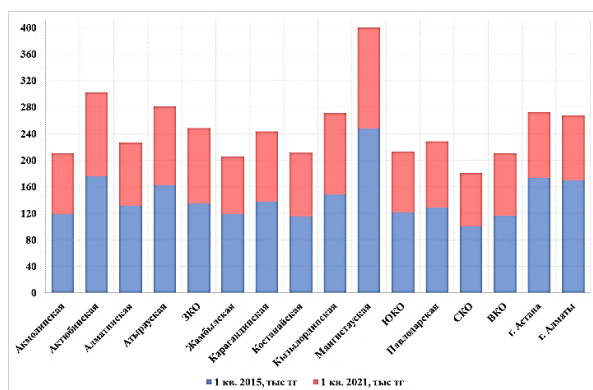
Примечание: *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

На основе приведенной методологии в следующем разделе представлены результаты объединенного метода групповых средних и модифицированного метода наименьших квадратов с учетом влияющих факторов и без них. В двух из трех вариантов представлена оценка силы сглаживания потребительских расходов казахстанцев в случае роста временных доходов в краткосрочном и долгосрочном периоде.

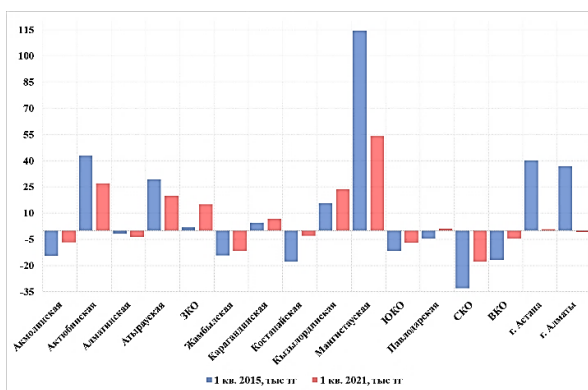
Результаты исследования

Общеизвестно, что основным источником финансового благосостояния домашних хозяйств является постоянный доход. Под посто-

янным доходом в представленной статье имеется в виду суммарное значение дохода от трудовой деятельности и социальных трансфертов казахстанских домашних хозяйств. Как можно видеть из рисунка 1а, постоянный доход, приходящийся в среднем на одно домашнее хозяйство, в первом квартале 2021 года по сравнению с аналогичным периодом 2015 года во многих областях Казахстана резко упал. В связи с малой выборкой и присутствием в ряду отдельных регионов с большими отклонениями, была использована медиана вместо среднеарифметического значения для наглядного представления отклонения постоянного дохода от медианного уровня для каждого региона (см. Рисунок 1б).

(а) постоянный доход

(б) отклонение постоянного дохода от медианного уровня

Рисунок 1 – Постоянный доход в среднем на одно домашнее хозяйство

Примечание: расчеты на основе бюллетеней Статистика уровня жизни

Как и предполагалось наибольшее положительное отклонение постоянного дохода от медианного уровня в среднем на одно домашнее хозяйство зафиксировано в Мангистауской области как в 2015 г., так и в 2021 году. Заметно резкое падение финансового благополучия по анализируемому показателю для большинства регионов Казахстана в первом квартале 2021 года по сравнению с аналогичным периодом 2015 года. При этом наибольший спад отмечается в Северо-Казахстанской области как в первом квартале 2015 года, так и в аналогичном периоде 2021 года. Обеспокоенность также вызывают полученные результаты по городам Алматы и Астаны. Постоянные доходы в расчете на одно домохозяйство в этих городах заметно сократились по сравнению с первым кварталом 2015 года.

На следующем рисунке 2 в аналогичном виде представлен временный доход, приходящийся в

расчете на одно казахстанское домашнее хозяйство в региональном разрезе. Под временным доходом имеются в виду доходы от собственности, безвозмездной материальной помощи и прочие денежные поступления. При этом необходимо отметить, что анализ компонент временного дохода в среднем на одно домохозяйство выявил значительную долю безвозмездной материальной помощи из трех вышеперечисленных агрегированных составляющих. Доля временного дохода в расчете на одно домохозяйство в большинстве регионов Казахстана заметно сократилась по сравнению с первым кварталом 2015 года. При этом домашние хозяйства Карагандинской области в первом квартале 2021 года пытались отчасти покрыть падение своих постоянных доходов временными доходами. Наименьший временный доход удалось в среднем заработать домашним хозяйствам Атырауской области.

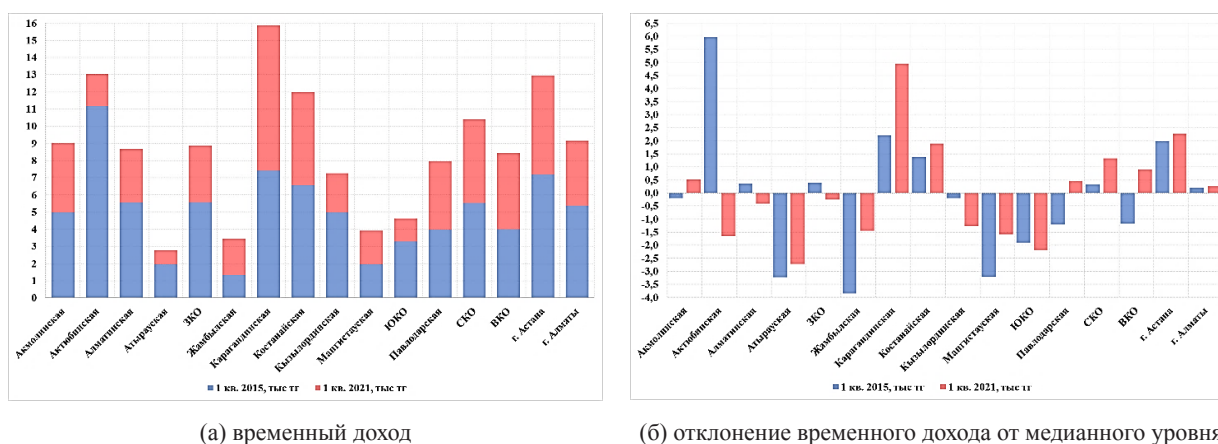

Рисунок 2 – Временный доход в среднем на одно домашнее хозяйство

Примечание: расчеты на основе бюллетеней «Статистика уровня жизни»

Применение методов групповых средних и модифицированного МНК для оценки силы сглаживания потребления казахстанцев определили долгосрочный диапазон в 22%–29% в ответ на однопроцентное увеличение временных доходов (см. Таблицу 3). Учет рекомендаций (Gerry и Li, 2010) и (Jappelli и Pistaferri, 2010) по включению остальных значимых факторов сократил силу сглаживания потребительских расходов до 11% в долгосрочном периоде при прочих равных условиях. Увеличение сбережений снизит абсолютный прирост потребительских расходов в долгосрочном периоде. Вместе с тем не удалось подтвердить влияние шока заработной платы на потребление казахстанцев, а шок занятости отрицательно скажется на изменении потребительских расходов в долгосрочном периоде и положительно в краткосрочном. Таким

образом потребителям в Казахстане не удастся нивелировать эффект от шока занятости в долгосрочном периоде. Также рост среднего количества членов в домохозяйстве негативно скажется на потреблении в долгосрочном периоде. При этом оценка коэффициента при интересующей нас переменной оказалась статистически незначима для краткосрочного периода. Повышение уровня образованности также положительно сказывается на потреблении казахстанцев в долгосрочном периоде, при этом в краткосрочном периоде не удалось выявить статистически значимого влияния даже на 10% уровне. Следовательно, можно сделать вывод об отсутствии влияния сбережений, образования и среднего количества членов в домохозяйстве на потребительские расходы казахстанцев в краткосрочном периоде.

Таблица 3 – Оценки параметров уравнения (1)

Зависимая переменная: Δ логарифм потребительских расходов	ОМГС–1	ОМГС–2	ММНК
Долгосрочные коэффициенты			
Логарифм временных доходов	0,22*** (0,070)	0,11*** (0,038)	0,29*** (0,043)
Логарифм сбережений		–0,19*** (0,037)	
Логарифм среднего количества членов в домохозяйстве		–1,57*** (0,302)	
Уровень образованности		0,18*** (0,021)	
Шок заработной платы		2,62 (2,316)	
Шок занятости		–15,52*** (2,601)	

Продолжение таблицы

Зависимая переменная: Δ логарифм потребительских расходов	ОМГС–1	ОМГС–2	ММНК
Краткосрочные коэффициенты			
Параметр коррекции ошибок	–0,20*** (0,023)	–0,18** (0,079)	
Δ логарифм временных доходов	0,06* (0,029)	0,05** (0,026)	
Δ логарифм сбережений		–0,03 (0,072)	
Δ логарифм среднего количества членов в домохозяйстве		–0,11 (0,233)	
Δ уровень образованности		0,002 (0,024)	
Δ шок заработной платы		–0,09 (0,734)	
Δ шок занятости		4,60*** (1,719)	
Качество спецификаций			
R^2	–	–	0,403
l	374,262	460,392	
Тесты			
Статистика χ^2 Вальда	9,74***	415,89***	47,90***
Примечание: в скобках указаны робастные стандартные ошибки, *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$. ОМГС – объединенный метод групповых средних, ММНК – модифицированный метод наименьших квадратов			

В следующей таблице 4 представлена поэтапная процентная коррекция ошибки равновесия (квартал за кварталом). Прежде чем перейти к интерпретации результатов таблицы 4, следует отметить следующие три динамических сценария воздействия:

– *равновесное влияние*: подразумевается, что рассматриваемые факторы оказывают воздействие на потребительские расходы в долгосрочном периоде, а краткосрочные коэффициенты равны нулю, при этом в уравнении (1) $\theta_i < 0$;

– *оперативное влияние*: рассматриваемые факторы оказывают воздействие на зависимую переменную в краткосрочном, но не в долгосрочном периоде, то есть оценки долгосрочных коэффициентов при исследуемых переменных равны нулю;

– *оперативное постоянное влияние*: рассматриваемые факторы оказывают воздействие на зависимую переменную как в краткосрочном, так и в долгосрочном периоде, при этом в уравнении (1) $\theta_i < 0$.

Учитывая возможные сценарии, проиллюстрируем равновесное влияние на результатах

ОМГС–1 (см. Таблицу 3), где θ_i – –0,20. В таблице 4 в первом квартале представлена реакция изменения потребительских расходов в ответ на однопроцентный прирост временных доходов. Данный прирост представляет собой возникший дисбаланс, а параметр θ_i указывает на скорость квартального восстановления.

Во втором квартале возникший дисбаланс (остаток) уменьшится и составит 0,80%, в следующем квартале реакция потребления будет равна –0,16% ($0,80 \times (-0,20)$), а остаток дисбаланса 0,64%. В четвертом квартале реакция зависимой переменной сократится до –0,13% ($0,64 \times (-0,20)$), а остаток составит 0,51% и т.д. Таким образом через 5 лет возникший дисбаланс придет в равновесие благодаря квартальным корректировкам потребительских расходов казахстанцев. Далее была оценена чувствительность продовольственных и непродовольственных (товары длительного пользования) расходов к изменению совокупных доходов казахстанских домашних хозяйств. Все переменные также были прологарифмированы, оцененные коэффициенты значимы на однопроцентном уровне.

Таблица 4 – Процентная коррекция ошибки равновесия

Квартал	Входящий остаток	Реакция зависимой переменной	Исходящий остаток
1	1,00	0,00	1,00
2	1,00	-0,20	0,80
3	0,80	-0,16	0,64
4	0,64	-0,13	0,51
5	0,51	-0,10	0,41
6	0,41	-0,08	0,33
7	0,33	-0,07	0,26
8	0,26	-0,05	0,21
9	0,21	-0,04	0,17
10	0,17	-0,03	0,14
11	0,14	-0,03	0,11
12	0,11	-0,02	0,09
13	0,09	-0,02	0,07
14	0,07	-0,01	0,06
15	0,06	-0,01	0,05
16	0,05	-0,01	0,04
17	0,04	-0,01	0,03
18	0,03	-0,01	0,02
19	0,02	0,00	0,02
20	0,02	0,00	0,00

Примечание: расчеты авторов

Таблица 5 – Чувствительность компонентов потребительских расходов к приросту совокупных доходов домашних хозяйств

Общие расходы		Продовольственные расходы		Расходы на товары длительного пользования	
Коэффициент	t-статистика	Коэффициент	t-статистика	Коэффициент	t-статистика
0,786680	19,20687	0,592745	11,50980	0,776796	20,47826

Примечание: расчеты авторов

Было подтверждено исходное предположение: домашние хозяйства, в целом, более чувствительны к расходам на товары длительного пользования, нежели на продовольственные товары. Полученные результаты в таблице 5 согласуются с выводами в работах (Мамедли и Синяков, 2018) и (Stillman, 2001). Отметим, что рассчитанные оценки получены на основе квартальных данных за 2015–2021 годы. Более сильная чувствительность по отношению к товарам длительного пользования легко объяснима. Как правило, это импортные товары и, следовательно, находятся под воздействием ожиданий

домашних хозяйств относительно динамики обменного курса. Кроме того, покупки таких товаров связаны с сезонным характером и их никак нельзя назвать товарами первой необходимости.

Выводы

Представленное исследование было направлено на изучение вклада факторов влияния на уровень потребительских расходов казахстанцев. С целью оценки влияния перечисленных в методологии регрессоров применялся модифицированный МНК и объединенный МГС по

панельным данным Казахстана за 2003–2022 годы. Согласно полученным результатам, прирост временных доходов способствует сглаживанию потребления казахстанцев только на 6% в краткосрочном периоде и на 22% в долгосрочном. Включение факторов влияния содействовало падению оценки коэффициента наклона при интересующей нас переменной до 11% в долгосрочном периоде. Следовательно, гипотеза случайного блуждания отклоняется в краткосрочном и долгосрочном периодах, учитывая слабую чувствительность результатов, и принимается гипотеза постоянного дохода. Таким образом, можно сделать вывод, что основным источником сглаживания потребительских расходов казахстанцев остается постоянный доход, т.е. доход от трудовой деятельности и социальных трансфертов. Гипотеза о влиянии шока занятости на уровень потребления казахстанцев подтвердилась только в долгосрочном периоде и не подтвердилась в краткосрочном. Отметим, что не удалось опровергнуть или подтвердить гипотезу о шоке заработной платы из-за получения статистически незначимых оценок за два рассматриваемых периода. Полученные оценки чувствительности компонентов потребительских расходов к приросту совокупных доходов домашних хозяйств подтверждают третью гипотезу исследования. Данное исследование вносит вклад в понимание по-

ребительского поведения, а также в изучение реакции на шок занятости, заработной платы и прироста временных доходов. Учитывая, что в представленном исследовании использованы короткие временные ряды для 16 областей Казахстана ($T < 30$), необходимо перепроверить воздействие рассмотренных факторов с появлением более длинных временных рядов. Результаты исследования могут быть использованы при разработке комплекса мер государственной поддержки домохозяйств Казахстана, а также в курсе микроэкономики промежуточного уровня в качестве дополнительного материала к теме «Теория поведения потребителя».

Благодарность

Статья написана в рамках работы по проекту №531 «Долг домохозяйств, гетерогенность и финансовая стабильность» от 10.12.2021 г. при финансовой поддержке Национального банка Республики Казахстан. Мы хотели бы поблагодарить экспертов Национального банка Республики Казахстан за полезные обсуждения и комментарии в ходе выполнения грантового проекта. Мнения, выраженные в данной статье, принадлежат авторам и не обязательно отражают позицию Национального банка Казахстана. Ответственность за любые ошибки и упущения несут авторы.

Литература

1. Ando A. and Modigliani F. (1963). The 'Life Cycle' Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests. *The American Economic Review*, 53(1), pp.55–84.
2. Baltagi B.H. (2021). *Econometric Analysis of Panel Data*. Cham: Springer International Publishing. Available from: <https://link.springer.com/10.1007/978-3-030-53953-5> (Date of access: 22.09.2023).
3. Campbell J.Y. and Mankiw N.G. (1990). Permanent Income, Current Income, and Consumption. *Journal of Business & Economic Statistics*, 8(3), pp.265–279.
4. Carroll C., Slacalek J., Tokuoka K. and White M.N. (2017). The Distribution of Wealth and the Marginal Propensity to Consume. *Quantitative Economics*, 8(3), pp.977–1020.
5. Choi I. (2006). Nonstationary Panels. In: *Palgrave Handbook of Econometrics. Volume 1: Econometric Theory*. London: Palgrave Macmillan, pp.511–539.
6. Chudik A. and Pesaran M.H. (2013). *Common Correlated Effects Estimation of Heterogeneous Dynamic Panel Data Models with Weakly Exogenous Regressors*. Available from: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/74513/1/cesifo_wp4232.pdf (Date of access: 22.09.2023).
7. Engle R.F. and Granger C.W.J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), pp.251–276.
8. Friedman M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. National Bureau of Economic Research, Inc. Available from: <https://econpapers.repec.org/RePEc:nbr:nberbk:fric57-1> (Date of access: 22.09.2023).
9. Gerry C.J. and Li C.A. (2010). Consumption Smoothing and Vulnerability in Russia. *Applied Economics*, 42(16), pp.1995–2007.
10. Grogan L. (2004). Social Transfers and Intrahousehold Resource Allocation: Evidence from Russia. In: *The 2004 Northeast Universities Development Consortium Conference*. Montreal: NEUDC, pp.1–49.
11. Hall R. (1978). Stochastic Implications of the Life Cycle-Permanent Income Hypothesis: Theory and Evidence. *Journal of Political Economy*, 86(6), pp.971–987.

12. Hashem Pesaran M. and Yamagata T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), pp.50–93.
13. Jappelli T. and Pistaferri L. (2010). The Consumption Response to Income Changes. *Annual Review of Economics*, 2(1), pp.479–506.
14. Mu R. (2006). Income Shocks, Consumption, Wealth, and Human Capital: Evidence from Russia. *Economic Development and Cultural Change*, 54(4), pp.857–892.
15. Pedroni P. (2007). Social Capital, Barriers to Production and Capital Shares: Implications for the Importance of Parameter Heterogeneity from a Nonstationary Panel Approach. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), pp.429–451.
16. Pesaran M.H., Shin Y. and Smith R.P. (1997). *Pooled estimation of long-run relationships in dynamic heterogeneous panels*. Available from: <https://www.econ.cam.ac.uk/people-files/emeritus/mhpl/jasaold.pdf> (Date of access: 22.09.2023).
17. Pesaran M.H. and Smith R.P. (1998). Structural Analysis of Cointegrating VARs. *Journal of Economic Surveys*, 12(5), pp.471–505.
18. Skoufias E. (2003). Consumption Smoothing in Russia. Evidence from the RLMS1. *The Economics of Transition*, 11(1), pp.67–91.
19. Stillman S. (2001). *The Response of Consumption in Russian Households to Economic Shocks*. Available from: <https://www.ssrn.com/abstract=290925> (Date of access: 22.09.2023).
20. Teppa F. (2014). *Consumption Behaviour and Financial Crisis in the Netherlands*. Available from: <http://www.ssrn.com/abstract=2540474> (Date of access: 22.09.2023).
21. Додонов В.Ю. Влияние курса тенге на показатели уровня жизни в Казахстане // Россия и новые государства Евразии – 2017. – Т. 4 – № 37 – С.77–91.
22. Мамедли М.О., Синяков А.А. Финансы домохозяйств в России: шоки дохода и сглаживание потребления // Вопросы экономики – 2018. – № 5 – С.69–91.
23. Статистика национальных счетов // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Доступно по ссылке: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/5> (Дата обращения: 22.09.2023).
24. Статистика уровня жизни // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Доступно по ссылке: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/5> (Дата обращения: 22.09.2023).
25. Юрин А. Экономика Казахстана: «бумажный» ВВП, смешные зарплаты и виртуальное потребление // Журнал «LS Analytics» – 2018. Доступно по ссылке: <https://lsm.kz/ekonomika-kazhastana-bumazhnyj-vvp-smeshnye-zarplaty-i-virtual-noe-potreblenie> (Дата обращения: 22.09.2023).

References

1. Ando A. and Modigliani F. (1963). The ‘Life Cycle’ Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests. *The American Economic Review*, 53(1), pp.55–84.
2. Baltagi B.H. (2021). *Econometric Analysis of Panel Data*. Cham: Springer International Publishing. Available from: <https://link.springer.com/10.1007/978-3-030-53953-5> (Date of access: 22.09.2023).
3. Campbell J.Y. and Mankiw N.G. (1990). Permanent Income, Current Income, and Consumption. *Journal of Business & Economic Statistics*, 8(3), pp.265–279.
4. Carroll C., Slacalek J., Tokunaka K. and White M.N. (2017). The Distribution of Wealth and the Marginal Propensity to Consume. *Quantitative Economics*, 8(3), pp.977–1020.
5. Choi I. (2006). Nonstationary Panels. In: *Palgrave Handbook of Econometrics. Volume 1: Econometric Theory*. London: Palgrave Macmillan, pp.511–539.
6. Chudik A. and Pesaran M.H. (2013). *Common Correlated Effects Estimation of Heterogeneous Dynamic Panel Data Models with Weakly Exogenous Regressors*. Available from: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/74513/1/cesifo_wp4232.pdf (Date of access: 22.09.2023).
7. Engle R.F. and Granger C.W.J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), pp.251–276.
8. Friedman M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. National Bureau of Economic Research, Inc. Available from: <https://econpapers.repec.org/RePEc:nbr:nberbk:frie57-1> (Date of access: 22.09.2023).
9. Gerry C.J. and Li C.A. (2010). Consumption Smoothing and Vulnerability in Russia. *Applied Economics*, 42(16), pp.1995–2007.
10. Grogan L. (2004). Social Transfers and Intrahousehold Resource Allocation: Evidence from Russia. In: *The 2004 Northeast Universities Development Consortium Conference*. Montreal: NEUDC, pp.1–49.
11. Hall R. (1978). Stochastic Implications of the Life Cycle-Permanent Income Hypothesis: Theory and Evidence. *Journal of Political Economy*, 86(6), pp.971–987.
12. Hashem Pesaran M. and Yamagata T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), pp.50–93.
13. Jappelli T. and Pistaferri L. (2010). The Consumption Response to Income Changes. *Annual Review of Economics*, 2(1), pp.479–506.

14. Mu R. (2006). Income Shocks, Consumption, Wealth, and Human Capital: Evidence from Russia. *Economic Development and Cultural Change*, 54(4), pp.857–892.
15. Pedroni P. (2007). Social Capital, Barriers to Production and Capital Shares: Implications for the Importance of Parameter Heterogeneity from a Nonstationary Panel Approach. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), pp.429–451.
16. Pesaran M.H., Shin Y. and Smith R.P. (1997). *Pooled estimation of long-run relationships in dynamic heterogeneous panels*. Available from: <https://www.econ.cam.ac.uk/people-files/emeritus/mhp1/jasaold.pdf> (Date of access: 22.09.2023).
17. Pesaran M.H. and Smith R.P. (1998). Structural Analysis of Cointegrating VARs. *Journal of Economic Surveys*, 12(5), pp.471–505.
18. Skoufias E. (2003). Consumption Smoothing in Russia. Evidence from the RLMS1. *The Economics of Transition*, 11(1), pp.67–91.
19. Stillman S. (2001). *The Response of Consumption in Russian Households to Economic Shocks*. Available from: <https://www.ssrn.com/abstract=290925> (Date of access: 22.09.2023).
20. Teppa F. (2014). *Consumption Behaviour and Financial Crisis in the Netherlands*. Available from: <http://www.ssrn.com/abstract=2540474> (Date of access: 22.09.2023).
21. Dodonov V.Ju. Vliyanie kursa tenge na pokazateli urovnya zhizni v Kazahstane // Rossiya i novye gosudarstva Evrazii. – 2017. – V. 4 – № 37 – P.77–91.
22. Mamedli M.O., Sinyakov A.A. Finansy domohozyajstv v Rossii: shoki dohoda i sglazhivanie potrebleniya // Voprosy Ekonomiki. – 2018. – № 5 – P.69–91.
23. Statistika nacionalnyh scetov // Byuro nacionalnoj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Dostupno po ssylke: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/5> (Data obrasheniya: 22.09.2023).
24. Statistika urovnya zhizni // Byuro nacionalnoj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Dostupno po ssylke: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/5> (Data obrasheniya: 22.09.2023).
25. Jurin A. Jekonomika Kazahstana: «bumazhnyj» VVP, smeshnye zarplaty i virtualnoe potreblenie // Zhurnal «LS Analytics» – 2018. Dostupno po ssylke: <https://lsm.kz/ekonomika-kazahstana-bumazhnyj-vvp-smeshnye-zarplaty-i-virtual-noe-potreblenie> (Data obrasheniya: 22.09.2023).

Авторлар туралы мәлімет:

Ишуова Жанна Шамилевна – экономика саласындағы PhD докторы, Қолданбалы Экономикалық Зерттеулер Орталығы (Астана, Қазақстан, e-mail: ishuova_zhanna@hotmail.com)

Дарибаева Меруерт Жұмабаевна – экономика саласындағы PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: daribayevameruyert@gmail.com)

Болұспаев Шалкар Аманжолович – экономика саласындағы PhD докторы, Алматы Менеджмент Университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: shalkar.boluspayev@gmail.com)

Information about the authors:

Ishuova Zhanna – PhD in Economics, Applied Economics Research Center (Astana, Kazakhstan, e-mail: ishuova_zhanna@hotmail.com)

Daribayeva Meruyert – PhD in Economics, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: daribayevameruyert@gmail.com)

oluspayev Shalkar – PhD in Economics, Almaty Management University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: shalkar.boluspayev@gmail.com)

Поступило 24 сентября 2023 г.

Принято 12 февраля 2024 г.

Р.Б. Майданов^{1*}, **А.С. Асилова¹**,
А.С. Нуртазина², **Ж. Ранов¹**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²«Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік Басқару Академиясы»
Республикалық Мемлекеттік Қазыналық Кәсіпорнының Ұлытау облысы бойынша филиалы,
Қазақстан, Жезқазған қ.

*e-mail: rinatmaidanov@gmail.com

ХАЛЫҚ ТАБЫСЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ЕЛДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы жаһандық пандемияға, геосаяси ахуалға байланысты іскерлік белсенділіктің төмендеуіне және ұлттық қауіпсіздікке төнген сын-қатерлерге байланысты күрделі кезеңді бастан өткеріп отырғандықтан халықтың әл-ауқатын арттыру, халық табысындағы алшақтықты азайту және табыспен қамтамасыз ету мақсатында еңбек етуге қолайлы жұмыс орындарын ашу мемлекеттің алдындағы маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі халық табысын мемлекеттік реттеу саясатының тиімділігін күшейту қажеттілігімен байланысты, оның мақсаты жұмыспен қамту, экономикалық жағдайдың ауытқуынан қорғау және халықтың әлеуметтік осал топтарына көмектесу негізінде халықтың табысын арттыру болып табылады. Мемлекеттің қазіргі даму жағдайында халықтың табысын қалыптастыру және бөлу саласындағы өзгерістер, бюджетаралық қатынастар жүйесінің үнемі өзгеруі халықтың табысын мемлекеттік реттеу мәселесін зерттеудің өзектілігін анықтайды.

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасында халық табысын мемлекеттік реттеудің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлін анықтау.

Мақалада Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесі мен оның негізгі әдістеріне шолу жүзеге асырылып, негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне бағалау жасалып және Қазақстан Республикасында халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар келтірілді.

Тұтастай алғанда, халық табысының тұрақты өсуін қамтамасыз ете алмау, еңбек табысының салыстырмалы түрде төмен болуы, өзін-өзі жұмыспен қамтудың жоғары болуы, болашақта нақты табыстың өсуі бойынша мақсаттарға қол жеткізбеу мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық дамуына елеулі әсері бар тәуекелдер болып табылады. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде авторлар елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру қажет деген қорытындыға келеді.

Зерттеу жүргізу барысында жүйелік, аналитикалық, экономикалық және статистикалық талдау әдістері қолданылды. Ғылыми зерттеу материалдары ретінде Дүниежүзілік банктің, Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері қолданылды.

Жүргізілген зерттеудің құндылығы зерттеудің нәтижелерін мемлекеттік реттеу органдары Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу саласындағы мемлекеттік саясатты өзгерту кезінде қолдану мүмкіндігімен сипатталады.

Түйін сөздер: халық табысы, мемлекеттік реттеу, кедейлік, әлеуметтік теңсіздік, күнкөріс деңгейі.

R.B. Maidanov^{1*}, A.S. Assilova¹, A. Nurtazinova², Zh. Ranov¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

² Branch of the Republican State Treasury Enterprise «Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan» in the Ulytau region, Kazakhstan, Zhezkazgan

*e-mail: rinatmaidanov@gmail.com

The role of state regulation of income of the population in the socio-economic development of the country

Today, due to the fact that the Republic of Kazakhstan is going through a difficult period due to a global pandemic, a decline in business activity due to the geopolitical situation and national security challenges, the creation of work-friendly jobs in order to improve the welfare of the population, reduce the income gap and ensure income is one of the most important tasks of the state.

The relevance of the research topic is due to the need to strengthen the effectiveness of the policy of state regulation of income of the population, the purpose of which is to increase the income of the population on the basis of employment, protection from fluctuations in the economic situation and assistance to socially vulnerable segments of the population. Changes in the sphere of formation and distribution of incomes of the population in modern conditions of state development, the constant change in the system of inter-budgetary relations determine the relevance of the study of the problem of state regulation of incomes of the population.

The purpose of the article is to determine the role of state regulation of income of the population in the socio-economic development of the country in the Republic of Kazakhstan.

The article reviews the system of state regulation of incomes of the population in the Republic of Kazakhstan and its main methods, evaluates the main socio-economic indicators and provides recommendations for improving the system of state regulation of incomes of the population in the Republic of Kazakhstan.

In general, the inability to ensure stable income growth of the population, a relatively low level of labor income, high self-employment of the population, failure to achieve goals for real income growth in the future are risks that have a significant impact on the socio-economic development of the country. As a result of the conducted research, the authors come to the conclusion that in order to ensure the socio-economic development of the country, it is necessary to improve the system of state regulation of incomes of the population.

Methods of systematic, analytical, economic and statistical analysis were used in the study. The statistical data of the World Bank, the National Bureau of Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms were used as the materials of the scientific research.

The value of the conducted research is characterized by the possibility of applying the results of the study by state regulatory bodies in the development of state policy in the field of state regulation of income of the population in the Republic of Kazakhstan.

Key words: income of the population, state regulation, poverty, social inequality, living wage.

Р.Б. Майданов^{1*}, А.С. Асилова¹, А.С. Нуртазинова², Ж. Ранов¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Филиал Республиканского Государственного Казенного Предприятия

«Академия Государственного Управления при Президенте Республики Казахстан» по области Улытау, Казахстан, г. Жезказган

*e-mail: rinatmaidanov@gmail.com

Роль государственного регулирования доходов населения в социально-экономическом развитии страны

На сегодняшний день в связи с тем, что Республика Казахстан переживает сложный период в связи с глобальной пандемией, снижением деловой активности в связи с геополитической ситуацией и вызовами национальной безопасности, создание благоприятных для труда рабочих мест в целях повышения благосостояния населения, сокращения разрыва в доходах населения и обеспечения доходов является одной из важнейших задач государства.

Актуальность темы исследования обусловлена необходимостью усиления эффективности политики государственного регулирования доходов населения, целью которой является повышение доходов населения на основе занятости, защиты от колебаний экономической ситуации и помощи социально уязвимым слоям населения. Изменения в сфере формирования и распределения доходов населения в современных условиях развития государства, постоянное изменение системы межбюджетных отношений определяют актуальность исследования проблемы государственного регулирования доходов населения.

Цель статьи – определить роль государственного регулирования доходов населения в социально-экономическом развитии страны в Республике Казахстан.

В статье проведен обзор системы государственного регулирования доходов населения в Республике Казахстан и ее основных методов, проведена оценка основных социально-экономических показателей и даны рекомендации по совершенствованию системы государственного регулирования доходов населения в Республике Казахстан.

В целом, невозможность обеспечить стабильный рост доходов населения, относительно низкий уровень трудовых доходов, высокая самозанятость населения, недостижение целей по росту реальных доходов в будущем являются рисками, имеющими существенное влияние на социально-экономическое развитие страны. В результате проведенного исследования авторы приходят к выводу, что для обеспечения социально-экономического развития страны необходимо совершенствование системы государственного регулирования доходов населения.

При проведении исследования использовались методы системного, аналитического, экономического и статистического анализа. В качестве материалов научного исследования использованы статистические данные Всемирного банка, Национального бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам.

Ценность проведенного исследования характеризуется возможностью применения результатов исследования органами государственного регулирования при разработке государственной политики в области государственного регулирования доходов населения в Республике Казахстан.

Ключевые слова: доходы населения, государственное регулирование, бедность, социальное неравенство, прожиточный минимум.

Кіріспе

Халық табысын арттыру және оны бәсекеге қабілетті деңгейде сақтау Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев өз жолдауында: «Жалақыны нарықтағы жағдайға сай өсіру – халықтың әлауқатын арттырудың басты факторы», ? деп атап өтті (ҚР Президентінің Қазақстан халқына жолдауы, 2022).

Қазақстан Республикасы азаматтарының табысының негізгі көзін жалақы құрайды, бірақ бүгінгі таңда елдегі жалақы мөлшері тұрғындардың қажеттіліктерін қанағаттандыру міндетін орындай алмауы және өмір сүрудің ең қажетті жағдайларын да қамтамасыз ете алмауы жиі орын алуда.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасындағы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен табысы бар халықтың үлесінің арту тенденциясы байқалуда. Тәуелсіздік жылдарында қол жеткізген нәтижелер мен қалыптасып келе жатқан әлеуметтік тұрақтылық соңғы жылдары болған жаһандық өзгерістердің әсерінен қайта шиеленісе түсті. Қоғамда табыстың саралануы мен теңсіздігі, жұмыссыздық деңгейі мен кедейлік деңгейінің артуы, халықтың ішкі және сыртқы көші-қонының ұлғаюы, адамдардың әлеуметтік қорғалуы деңгейінің төмендеуі орын алды. Аталған мәселелерді шешу мемлекет тарапынан белсенді араласуды талап ететіндігі сөзсіз.

Халық табысын мемлекеттік реттеу мемлекеттің реттеуші функцияларының бірі болып табылады. Халық табысын мемлекеттік реттеудің көптеген әдістерінің ішінде құқықтық, әкімшілік, экономикалық әдістерді атап өткен жөн, олар өз кезегінде тікелей және жанама болып бөлінеді.

Халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін арттыру мемлекеттік экономикалық саясат-

ты, атап айтқанда тікелей және жанама реттеу әдістеріне сүйене отырып халықтың табысы мен шығыстарын мемлекеттік реттеу жүйесінің тетіктерін жетілдіруді талап етеді. Осыған байланысты халық табысын мемлекеттік реттеу саясатын тиімді жүзеге асырудың мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлі айқындала түседі.

Зерттеу объектісі – елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы.

Зерттеу пәні – Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеудің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлі.

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеудің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлін анықтау.

Аталған мақсатқа жету үшін келесідей міндеттер қойылды:

- халық табысын мемлекеттік реттеудің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлін анықтау үшін теориялық шолу жасау;

- Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесінің қазіргі жағдайына талдау жасау және шет елдік тәжірибемен салыстыру;

- Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесінің негізгі мәселелерін анықтау;

- елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы тұрғысынан Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау.

Зерттеу барысында жүйелік, аналитикалық, экономикалық және статистикалық талдау әдістері қолданылды. Ғылыми зерттеу материалдары ретінде Дүниежүзілік банктің, Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері қолданылды.

Зерттеу гипотезасы – халық табысын мемлекеттік реттеу елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етудің маңызды факторы.

Жүргізілген зерттеудің құндылығы зерттеудің нәтижелерін мемлекеттік реттеу органдары Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеу кезінде қолдану мүмкіндігімен сипатталады.

Әдебиеттерге шолу

Халық табысын мемлекеттік реттеу – заң шығарушы, атқарушылық және қадағалаушылық сипаттағы әдістер мен құралдарды қолдану негізінде мемлекеттің халықтың табыс деңгейіне және оның қалыптасу көздеріне ықпал ету саясаты.

Бүгінгі таңда табыс деңгейі адамның өмір сүруі үшін ең қажетті жағдайлар мен қажеттіліктерді қамтамасыз ете алмайтын жағдайлар жиі кездесіп жатады. Бұның негізінде мемлекеттің алдында ең төменгі жалақы деңгейін белгілеу, жалдамалы жұмысшылардың еңбекақысын тұрақтандыру, сонымен қатар халықтың басқа да табыс көздерін табуын қамтамасыз ету мәселесі туындайды.

Халық табысы аса маңызды әлеуметтік-экономикалық категория ретінде көптеген жетекші шетелдік және отандық зерттеушілердің жұмыстарында көрініс тапты.

Д.Рикардо, А.Смит, К.Маркс, Ф.Энгельс, Дж.Кейнс, Д.Гелбрейт және т.б ғалымдардың еңбектері халық табысын мемлекеттің реттеудің экономикалық теориясының негізін қалады. Аталған ғалымдардың тұжырымы бойынша халық табысын мемлекеттік реттеу функциясы мемлекеттің негізгі функцияларының бірі болып табылады.

Нарықтық экономика жағдайында халық табысының теңсіздігі мәселесі ерекше орын алады. Халық табысының теңсіздігі мемлекеттің экономикалық өсу қарқынын тежеуші фактор болып табылады. Ф.Ларрен мен Р.Вергар 45 мемлекеттің макроэкономикалық көрсеткіштерін талдау нәтижесінде халық табысының теңсіздік деңгейінің артуы жан басына шаққандағы өндірістің төмендеуіне әкеліп соқтырады және табыс теңсіздігінің болуы экономикалық өсуді тежейді деген қорытындыға келді. Т.Персон мен Г.Табеллинидің пікірінше, халық табысының теңсіздігі мен экономикалық өсудің арасында айқын кері байланыс бар, ал қоғамның ең бай квинтильдік тобының табысының 0,07%-ға артуы экономиканың орташа жылдық өсу қарқынын 0,5%-ға төмендетеді (Азгальдов, 2014).

D.Chambers & C.O'Reilly (2022) өз еңбегінде Америка Құрама Штаттарындағы соңғы 10 жыл аралығындағы халық табысын мемлекеттік реттеу саясатын 50 штаттың деңгейінде қарастырып, халық табысын мемлекеттік реттеу саясаты тиімсіз жүзеге асырылған жағдайда мемлекеттің араласу деңгейі мен халық табысының теңсіздігі деңгейінің арасында кері корреляциялық байланыс орын алатындығын дәлелдеді.

Statista порталының мәліметтеріне сәйкес 2022 жылдың соңындағы жағдай бойынша жалпы әлем бойынша 3,32 миллиард адам немесе еңбекке қабілетті жастағы адамдардың 55,8% жалдамалы жұмысқа орналасқан. Яғни, ол адамдардың негізгі табыс көзі жалдамалы жұмыс атқарғандығы үшін төленетін жалақы болып табылады. Ең төменгі жалақы деңгейін белгілеу әлемдік тәжірибеде халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесінің маңызды құралы болып табылады. Халықаралық деңгейде ең төменгі жалақы деңгейін белгілеу Біріккен Ұлттар Ұйымының жанындағы Халықаралық еңбек ұйымының № 131 «Minimum Wage Fixing Convention 1970» Конвенциясының негізінде жүзеге асырылады.

2016 жылғы жағдай бойынша Халықаралық еңбек ұйымына мүше 187 мемлекеттің 90%-дан астамында мемлекеттік деңгейде ең төменгі жалақы деңгейін анықтайтын заңнама қабылданған. Ең төменгі жалақы деңгейін белгілеу жалдамалы қызметтегі азаматтарды заңсыз төмен жалақыдан қорғау, олардың табысын инфляциядан қорғау, сонымен қатар, жұмыскерлерді негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті табыс деңгейімен қамтамасыз ету мақсаттарын көздейді (Yeshchenko et al, 2019).

A. Noël (2019) өз еңбегінде әлемдік ЖІӨ 60%-ға жуық үлесі тиесілі Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымына мүше нарықтық экономикасы бар 18 елдің 1990-2010 жылдар аралығындағы халық табысын мемлекеттік реттеу саясатын талдап, халық табысын қорғау азаматтардың экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатын дамытуды көздейтін мемлекеттің саясатына сәйкес келеді деген қорытынды жасайды.

L. Suhanyü және т.б. авторлар (2016) халық табысын мемлекеттік реттеуді экономикалық теория тұрғысынан зерттеп, оны халықаралық миграцияның маңызды факторы ретінде қарастырады. Автордың пікірінше елдегі жалақы деңгейінің төмендігі азаматтардың басқа елдердің нарығына көшуінің маңызды себептерінің бірі болып табылады.

Өз кезегінде, I. Kurbatova (2019) халық табысының теңсіздігінің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына, оның ішінде адами капиталдың дамуына әсерін зерттеп, халық табысы теңсіздігінің жоғары дәрежеде болуы адами капиталдың дамуына, экономикалық жүйенің әлеуметтік тұрақтылығына кері әсер етеді деп пайымдайды.

Кейбір ғалымдардың пікірінше мемлекеттің халық табысын реттеу саясаты халықтың қаржылық сауатын арттыру, қаржылық қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз етуді де қамтуы қажет. 116 дамушы мемлекеттің 2004-2016 жж. аралығындағы көрсеткіштерін талдау нәтижесінде аталған шараларды қамтамасыз ету елдегі халық табысының артуына, кедейлік деңгейінің төмендеуіне, халық табысының теңсіздігінің азаюына оң әсер ететіндігі анықталды (Md Abdullah O. & Kazuo I., 2020).

Әлемдік тәжірибеде халық табысын мемлекеттік реттеудің анықталған бағыттарының Қазақстан Республикасында жеткіліксіз зерттелуі мен даму деңгейі зерттеудің мақсаты мен міндеттерін айқындайды.

Жалпы, зерттеу нәтижелерінің құрылымы Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін талдауға негізделіп отырып құрылған.

Әдіснама

Зерттеу Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін құрайтын көрсеткіштерді талдауға негізделген.

Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеудің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлін талдау келесі кезеңдерді қамтиды:

- мәліметтерді жинау және топтау, зерттеу тақырыбына қатысты деректер базасын құру;

- жинақталған статистикалық деректерді өңдеу және оны әлемдік тәжірибемен салыстыра отырып талдау;

- Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесінің қазіргі жағдайына талдау жасау;

- алынған нәтижелерге сүйене отырып Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Мақалада халық табысын мемлекеттік реттеу мәселесіне әдебиеттік шолу және теориялық көзқарастарды талдау қарастырылған, оның

әртүрлі нысандары сипатталған, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген.

Мақалада жүйелік, аналитикалық, экономикалық және статистикалық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің ақпараттық базасын Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының, Дүниежүзілік банктің, халықаралық порталдардың ақпараттары мен статистикалық деректері және мемлекеттік бағдарламалар, даму стратегиялары, мемлекет басшысының халыққа жолдаулары құрады.

Нәтижелер мен талқылау

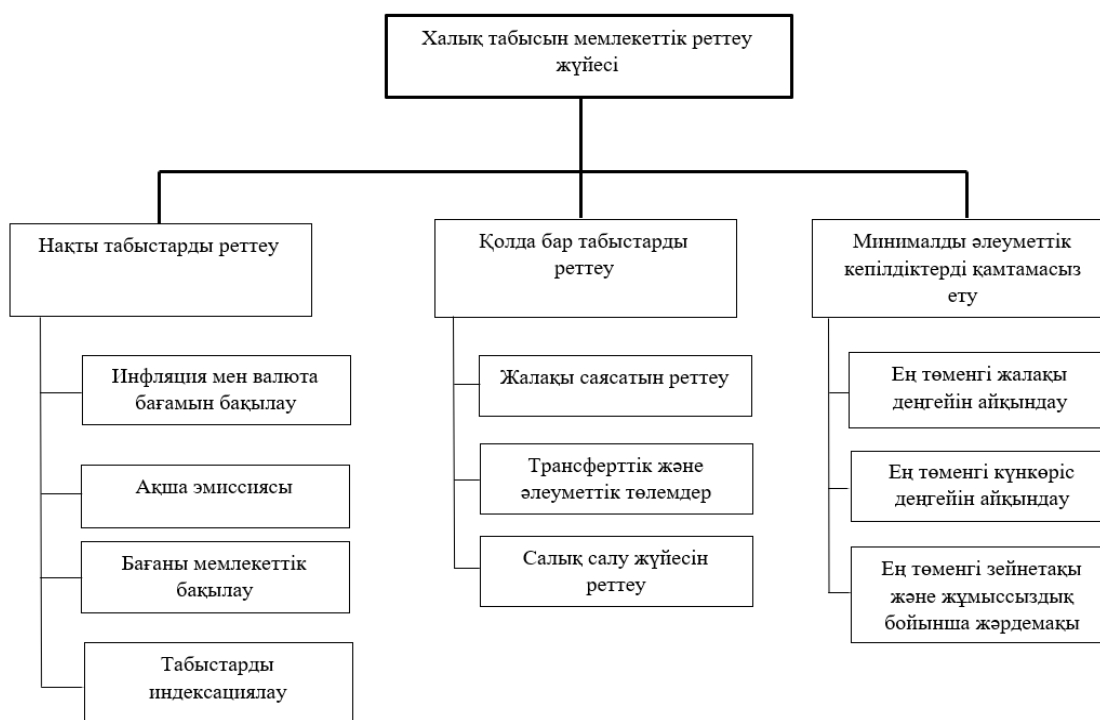
Кез-келген мемлекетте халық табысын мемлекеттік реттеу сол ел азаматтарының әл-ауқаты мен өмір сүру сапасын жақсарту мақсатын көздейді. Елдегі халықтың табыс деңгейіне жалпы ел экономикасының жағдайы мен сол мемлекет жүргізіп отырған әлеуметтік саясат тікелей әсер ететіндігі сөзсіз.

Халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесі мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік функцияларының торабында жүзеге асырылатын шаралардың кешенінен тұрады.

Нарықтық экономика жағдайындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесінің негізгі құралдарын 1-суретте көрсетілгендей топтастыруға болады.

Халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін талдау үшін халық табысының негізгі құрылымын анықтау қажет. 2022 жылдың соңындағы көрсеткіштер бойынша Қазақстан Республикасы халқының ақшалай табыстарының құрылымында жалдамалы жұмыстан түскен табыстың үлес салмағы ең жоғары (64,10%) және соңғы жылдары оның үлесі артып келеді. 2020 жылы бұл көрсеткіш 57,9%, ал 2021 жылы 60,7% құраған, яғни 2020 жылдан бері 6,2% өсім көрсеткен.

Сонымен қатар, 2022 жылы жалдамалы емес жұмыстан, яғни, кәсіпкерлік қызметтен түскен табыстың үлесі 9,10%, зейнетақы табысы 18,10%, туыстары мен таныстарынан материалдық көмек, алименттер 4,20%, жәрдемақыдан табыс 3,50%, стипендиялардан табыс 0,50%, меншіктен түскен табыс 0,40% және АӘК және тұрғын үйлік көмектен табыс 0,10% құрады (2-сурет).

1-сурет – Халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесінің құрылымы
Ескерту – авторлар құрастырған

Қала мен ауыл тұрғындарының табыс құрылымында еңбек қызметінің сипатына байланысты айырмашылық бар. 2022 жылдың 3-тоқсанындағы деректерге сәйкес Қазақстан Республикасындағы қала халқының табысы 65,6% жалдау жұмысынан түскен табыстардан және 7,4% жалдамалы емес жұмыстан (яғни, өзін-өзі жұмыспен қамтудан және кәсіпкерлік қызметтен түскен табыстардан) түскен табыстардан құралған.

Ауыл тұрғындарының негізгі табыс көзін жалдамалы жұмыстан түсетін табыс (60,8%) және жалдамалы емес жұмыстан түскен табыстар (13,7%) құрайды.

Сондықтан, ауылдық жерлер үшін өзін-өзі жұмыспен қамтудан түсетін табыс үлесі салмағының неғұрлым жоғары болуы қала тұрғындарына қарағанда тән болып табылады.

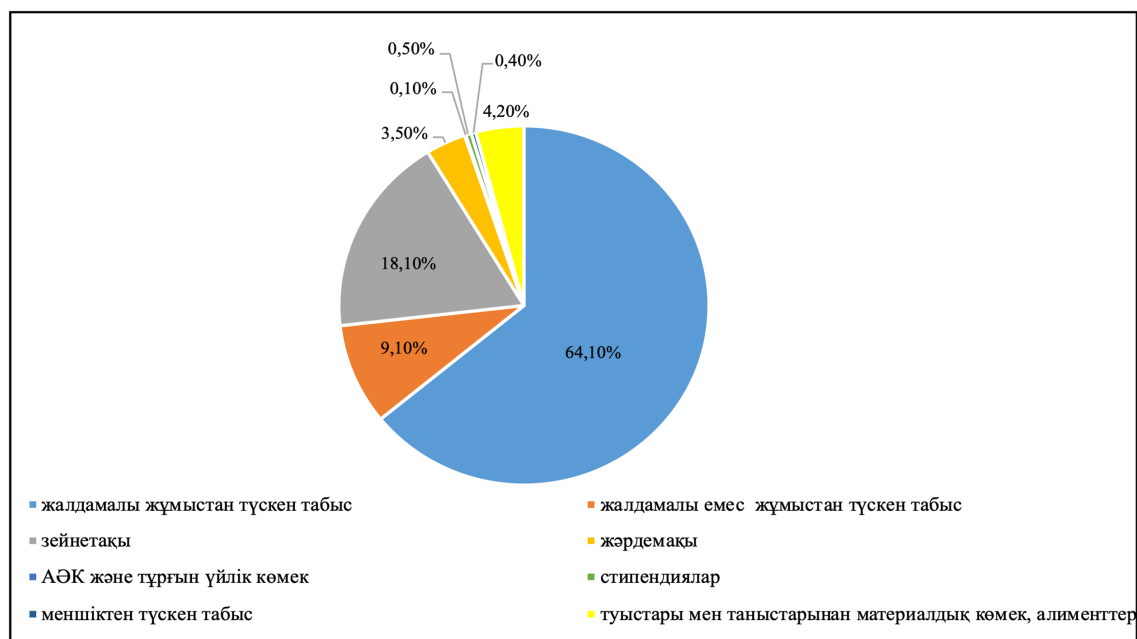
Сондай-ақ, ел халқының үлкен бөлігі өзін-өзі жұмыспен қамтудан жеткілікті табыс ала алмайтындығын да атап өткен жөн. 2022 жылдың

3-тоқсанындағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында 2,1 миллионнан астам өзін-өзі жұмыспен қамтыған, олардың 49,5% айына 100 мың теңгеден төмен табыс табады, 3,4% табысы күнкөріс деңгейінен төмен.

2-суретте көрсетілгендей Қазақстан Республикасында халық табысының негізгі бөлігін жалдамалы жұмыстан түскен табыс құрайды. Бұл мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын жалақы саясатының маңыздылығын айқын көрсетеді.

Сарапшылар елдегі жалақы деңгейін әділірек бағалау мақсатында орташа жалақы көрсеткішінің орнына медиандық жалақы көрсеткішін қолдануды ұсынады. Медиандық жалақы – бұл жалақы мөлшері бойынша жұмысшылар санын бөлу қатарының орталығында тұратын және оны екі тең бөлікке бөлетін жалақы мөлшері.

Қазақстан Республикасы бойынша соңғы жылдардағы медиандық жалақы мөлшерінің динамикасын 1-кестеден көруге болады.

2-сурет – ҚР халқының 2022 ж. ақшалай табыстарының құрылымы
Ескерту – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы мәліметтері негізінде авторлар құрастырған

1-кесте – 2019-2022 жж. аралығындағы Қазақстан Республикасындағы медиандық жалақы динамикасы, тенге

Өңір	2019	2020	2021	2022	Өзгеріс 2022/2021, %
Қазақстан Республикасы	112 281	142 718	165 816	204 149	23,12%
Ақмола	99 224	124 919	145 890	182 318	24,97%
Ақтөбе	110 525	142 495	154 081	199 503	29,48%
Алматы	96 224	124 578	156 300	178 077	13,93%
Атырау	159 911	195 936	228 244	269 234	17,96%
Батыс Қазақстан	96 944	125 081	149 121	184 607	23,80%
Жамбыл	94 472	114 922	140 006	176 842	26,31%
Қарағанды	116 536	145 858	166 643	213 507	28,12%
Қостанай	104 861	130 612	145 003	189 033	30,36%
Қызылорда	97 281	126 696	146 665	184 458	25,77%
Маңғыстау	148 063	176 112	192 123	257 658	34,11%
Павлодар	119 567	145 230	173 067	207 543	19,92%
Солтүстік Қазақстан	94 482	119 484	131 662	171 387	30,17%
Түркістан	90 107	119 823	145 819	177 900	22,00%
Шығыс Қазақстан	106 412	133 059	162 649	188 634	15,98%
Астана қаласы	165 645	198 482	216 724	258 535	19,29%
Алматы қаласы	142 334	170 874	189 122	231 958	22,65%
Шымкент қаласы	92 274	130 685	153 883	175 588	14,10%

Ескерту – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының мәліметтері негізінде авторлар құрастырған

ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев мемлекеттің жалақы саясатын жетілдіру қажет екендігіне тоқталып, оның ішінде экономикалық өзгерістерді сипаттайтын динамикалық көрсеткіштерді негізге алатын ең төменгі жалақы деңгейін анықтаудың жаңа әдістемесін енгізуді тапсырған болатын.

Әлемдік тәжірибеде елдегі заңнамамен бекітілген ең төменгі жалақының халықты қажетті әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуін бағалауда Кейтц индексі кеңінен қолданылады.

Кейтц индексі (ағылш. Kaitz index) – бұл заңнамамен бекітілген ең төменгі жалақының сол елдегі медиандық жалақы деңгейіне қатынасымен сипатталатын экономикалық көрсеткіш. Кейтц индексі келесі формуламен есептеледі:

$$MW_t = \frac{m_t}{w_t}, \quad (1)$$

мұндағы m_t – t жылы үшін заңнамамен бекітілген елдегі ең төменгі жалақы мөлшері, w_t – t жылындағы ел бойынша медиандық жалақы мөлшері.

Халықаралық еңбек ұйымының ұсынысы бойынша Кейтц индексі 50% деңгейінде болу қажет. Ал Еуропалық Одақ өз мүше елдеріне Кейтц индексінің деңгейін 60% деңгейде ұстауды ұсынады.

Кейтц индексі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым жұмысшылардың үлесі ең төменгі жалақыға жақын жалақы алады. Бұл ең төменгі жалақының өзгерту негізінде мемлекет экономикаға соғұрлым көп әсер ету мүмкіндігіне ие болады дегенді білдіреді. Алайда, оның абсолюттік мәні 60%-дан жоғары болса, ол елдегі жалпы әлеуметтік жағдайдың төмендігінің де көрсеткіші болуы мүмкін.

2-кесте – 2021 жылдағы бірқатар әлем елдері бойынша Кейтц индексі

Ел атауы	Минималды айлық жалақы, АҚШ долларымен	Медиандық айлық жалақы, АҚШ долларымен	Кейтц индексі
Бельгия	1 935,63	4 330,26	44,70%
Канада	1 932,57	3 904,18	49,50%
Франция	1 838,69	3 019,20	60,90%
Португалия	917,61	1 386,12	66,20%
Германия	1 886,38	3 691,54	51,10%
Оңтүстік Корея	1 593,13	2 598,90	61,30%
Түркия	404,22	572,54	70,60%
АҚШ	1 256,67	4 333,33	29,00%
Ресей Федерациясы	172,19	576,13	29,89%
Қазақстан	98,45	365,70	26,92%

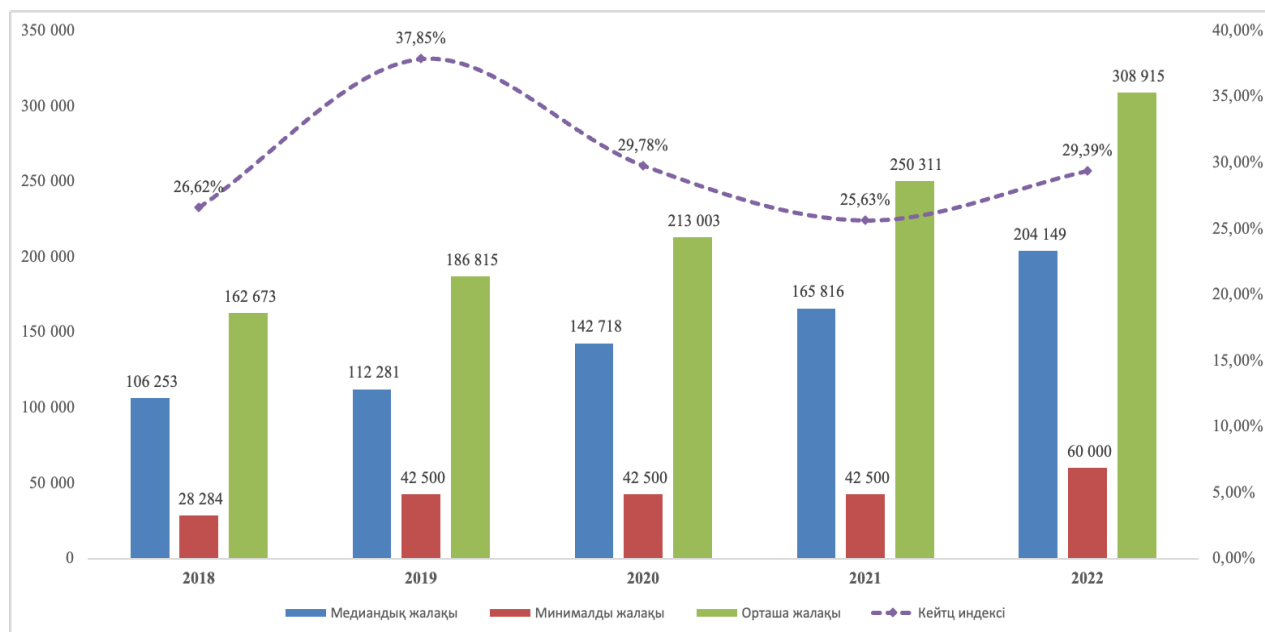
Ескерту – ЭЫДҰ ресми мәліметтерінің және ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының мәліметтері негізінде авторлар құрастырған

2021 жылдың соңында Қазақстан Республикасында Кейтц индексі 25,6% құраса, 2022 жылы елдегі ең төменгі жалақы мөлшері – 60 000 теңгені, медиандық жалақы – 204 149 теңгені, сәйкесінше, Кейтц индексі 29,4% деңгейінде болды.

Қазақстан Республикасындағы ең төменгі жалақының жыл сайынғы өсуі орташа жалақының динамикасына сәйкес келмейді, ал

ең төменгі жалақының медиандық көрсеткішке қатынасы (Кейтц индексі) Халықаралық еңбек ұйымы ұсынған деңгейден әлдеқайда артта келеді және тұрақты өсу динамикасына ие емес (3-сурет).

Атап айтқанда, соңғы 5 жыл ішінде медиандық және ең төменгі жалақы арасындағы максималды арақатынас 2019 жылы 37,85% деңгейінде болды.

3-сурет – ҚР 2018-2022 жж. аралығындағы негізгі жалақы көрсеткіштерінің динамикасы
Ескерту – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы мәліметтері негізінде авторлар құрастырған

Соңғы жылдары медиандық және орташа жалақы арасындағы алшақтықтың ұлғаюы байқалады. 2022 жылы бұл алшақтық 1,5 есеі құраған (ЭЫДҰ елдерінде алшақтық 1,13 есе). Бұның нәтижесінде халық табыстарының біркелкі бөлінбеу үрдісі байқалады және елде табыс теңсіздігі мәселесі туындайды.

Жалпы, Қазақстан Республикасында Кейтц индексінің әлем елдерімен салыстырғанда төмен болуының басты себебі ең төменгі жалақы мөлшерін анықтауда динамикалық көрсеткіштердің ескерілмеуінде, нәтижесінде бұл көрсеткіш экономикадағы серпінді өзгерістерге ілесе алмайды. Ең төменгі жалақы деңгейін анықтау әдістемесін анықтау үдерісін мемлекеттік органдар мен бизнес өкілдерін, еңбекақы төлеу саласындағы халықаралық және жергілікті сарапшылардың, еңбекшілердің кәсіподақтарының үйлестірілген қатысуын қамтамасыз ете отырып жүзеге асыру қажет деп есептейміз.

Мысалы, көршілес Ресей Федерациясында 2021 жылдың 1 қаңтарынан бастап ең төменгі жалақыны есептеу әдістемесіне өзгеріс енгізілді. Ең төменгі жалақы әр аймақ үшін саралау коэффициентін ескере отырып, өткен жылдағы Ресей Федерациясындағы медиандық жалақының 42% мөлшерінде есептеледі. Бұның нәтижесінде, алдағы уақытта Ресей Федерация-

сында Кейтц индексі 42% дейін өсім көрсетеді деп күтілуде.

Әлемдік тәжірибеде ең төменгі жалақы деңгейін заңнамалық бекітілуі де оң нәтижеге алып келмеуі кездесіп жатады. Мысалы, Германияда 2015 жылы ең төменгі жалақы сағатына 8,50 евро деңгейінде бекітілген. Алайда, сағатына төленетін жалақы айтарлықтай артқанымен, ел азаматтарының 1 ай ішінде алатын жалақысының жалпы сомасы көп адамдар үшін еш өзгеріссіз қалған. Шығындарды арттыруды қаламаған жұмыс берушілер сағатына төленетін еңбекақыны арттырғанымен, ішінара жұмыс күнінің ұзақтығын қысқартқан. Ең төменгі жалақыны бекіту нәтижесінде кей кәсіпорындар өз өнімдерінің бағасын ұлғайтса, кейбір жерлерде жұмыс берушілер өз қызметкерлерінен еңбек қарқындылығын арттыруды талап ете бастаған (Bruttel, 2019).

Халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесінің тағы да бір маңызды құралы елдегі халық табысын инфляциядан қорғау болып табылады. Жалақыны индекстеу номиналды жалақы деңгейін инфляциядан қорғау әдісі ретінде нарықтық экономикасы бар дамыған елдерде кеңінен қолданылады.

Жалақыны инфляция деңгейіне сәйкес индекстеу қажеттілігі тауарлар мен қызметтердің тұтынушылық бағасының өсуіне байланы-

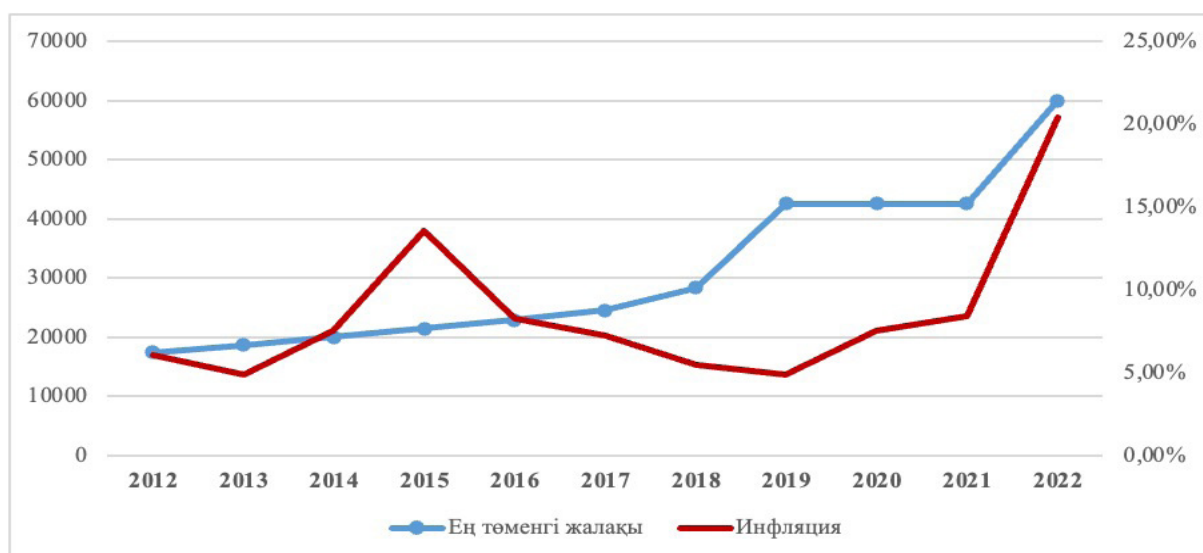
сты туындайды. Индексация жасау арқылы жалақының нақты деңгейі мен оның сатып алу қабілетінің деңгейінің жоғарылауы қамтамасыз етіледі.

Іс жүзінде бағаның өсуі мен жалақыны индекстеудің арасында белгілі бір уақыт кезеңі өтетіндігі сөзсіз, өйткені табысты реттеу, әдетте, бағаның өсуі белгілі бір деңгейге жеткеннен кейін ғана жүзеге асырылады. Әрине, бұл кешігу нақты жалақыны инфляциядан қорғау құралы ретінде индексацияның тиімділігін азайтуы мүмкін. Сондықтан, әлемдік тәжірибеде индекс-теу әдетте белгілі бір кезеңдегі баға индексінің орташа мәніне негізделеді.

Жалақыны индекстеу инфляциялық процестерді жеделдетуі де мүмкін, яғни өмір сүру

деңгейінің төмендеуі жағдайында жалақының бақылаусыз өсуі нәтижесінде инфляция деңгейі де айтарлықтай өсуі мүмкін. Алайда, номиналды жалақының өсу қарқынын бақылап, белгілі бір индекс-теу ережелерін ұстау негізінде оның алдын алуға болады.

Қазақстан Республикасында жалақыны инфляция деңгейіне сәйкес индекс-теуді жүзеге асыру заңнама тұрғысынан еш қарастырылмаған. 4-суреттен байқап отырғанымыздай, мемлекеттік аппарат тарапынан бекітілетін ең төменгі жалақы деңгейі барлық жағдайларда инфляцияның өзгерісімен қатар ілеспейді. Мысалы, 2019-2021 жылдар аралығында ең төменгі жалақы деңгейі 42 500 теңгені құрап, еш өзгеріске ұшырамаған.

4-сурет – ҚР ең төменгі жалақы деңгейі мен инфляция деңгейінің динамикасы
Ескерту – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы мәліметтері негізінде авторлар құрастырған

Әлемдік тәжірибеде жалақыны индекс-теу тетіктері ең алдымен халықтың игіліктердің белгіленген жиынтығын сатып алуға материалдық мүмкіндігін сақтау құралы ретінде қолданылады. Сонымен қатар, жалақыны индекс-теу халық тұтынатын тауарлардың ең төменгі жиынтығын кезеңді түрде жаңартып отыру арқылы белгілі бір өмір сүру деңгейін сақтауға, сондай-ақ мемлекеттік әлеуметтік қамтамасыз ету бағдарламаларымен қамтылған адамдардың өмір сүру деңгейін тұрақты сақтандыруға бағытталған.

Бельгия, Дания, Исландия, Италия және т.б. елдерді жалақыны индекс-теу заңнамалық тұрғыда бекітілген және ол жұмысшылар кәсіподақтарының тұрақты бақылауында болатын ұжымдық шарттардың қалыптасқан жүйесінің болуымен байланысты.

Еуропалық Одақ елдерінде жалақыны автоматты түрде индекс-теу механизмі бар. Бұл елдердегі арнайы бақылаушылар өмір сүру құнының ауытқуын және оның халықтың сатып алу қабілетіне әсерін бақылайды. Бөлшек сауда бағасының индексін тұрақты есептеу

негізінде жалақыны автоматты түрде индекстеу негізделген. Автоматты индексацияның мақсаты – жалақыны өмір сүру құнының өсуіне байланыстыру арқылы халықтың сатып алу қабілетін бір деңгейде ұстау болып табылады (ILO, Global Wage Report 2020-21, 2022).

Ресей Федерациясында жалақыны индекстеу тәртібі жергілікті нормативтік құқықтық актілерде, еңбек немесе ұжымдық келісімшарттарда белгіленеді. Бұл құжаттарда индекстеу туралы негізгі ережелер, есептеу формуласы, оны есептеудің мөлшері мен шарттарын көрсетіледі.

Қазақстан Республикасында төменгі табыс деңгейі халықтың ең негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз ете алмау жағдайларын болдырмау үшін еңбек заңнамасында жалақыны міндетті индекстеу нормасын бекіту қажет.

Осылайша, қалыптасқан жағдай халық табысын мемлекеттік реттеу мәселелерінің кешенді шешімін әзірлеу үшін мемлекеттік аппарат ең төменгі жалақыны индексациялау, аймақтар, салалар мен кәсіптер арасындағы жалақыдағы шамадан тыс дифференциацияны болдырмау, жалақыны салалық көбейту коэффициенттерін белгілеу әдістерін әзірлеуді қолға алу қажеттігін айқындайды.

Қорытынды

Кез-келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің көрінісін сол ел халқының табыс деңгейінсіз сипаттау мүмкін емес. Әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін сипаттайтын индекстердің барлығы дерлік сол ел халқының әл-ауқаты, ең төменгі жалақы мөлшері, орташа жалақы, кедейлік деңгейі, елдегі табыс теңсіздігі секілді бірқатар көрсеткіштердің негізінде жасақталады. Халықтың әл-ауқатын, өмір сүру деңгейін арттыру – мемлекеттің басты міндеті.

Жаһандық пандемия және әлемдегі геосаяси өзгерістер кезеңінде орнаған экономикалық тұрақсыздық жағдайында Қазақстан Республикасында мемлекет тарапынан халықты әлеуметтік қолдау шаралары жүйесін жүзеге асырды, ал Президенттің халыққа соңғы Жолдауында да негізгі басымдық – экономикалық тұрақсыздықты қамтамасыз ету, өмір сүру сапасы, азаматтардың табысы мен әл-ауқатын артты-

ру мәселелеріне берілді. Бұның барлығы халық табысын мемлекеттік реттеудің елді әлеуметтік дамуындағы аса маңызды ролін анық көрсетеді.

Қазақстан Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесінің қазіргі жағдайын талдау, сонымен қатар, әлемдік тәжірибеге шолу, біздің елімізде бұл сала кешендік өзгерістерді қажет екендігін көрсетті.

Қазақстанда Республикасындағы халық табысын мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру мақсатында келесі шараларды жүзеге асыру қажет:

- ең төменгі жалақыны белгілеу әдістемесін жетілдіру;

- халық табысын инфляциялық құнсызданудан және төлем қабілетінің тұрақтылығын сақтау мақсатында жалақыны индекстеу механизмін жетілдіру;

- адами капитал саласын арттыру мақсатында ғылым және білімге жұмсалатын бюджеттік қаржыландыруды арттыру және оның жоғары сапасын қамтамасыз ету;

- еңбекақы төлеу саласындағы заңнаманы жетілдіру және заңнаманың сақталуына бақылауды күшейту;

- халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру бойынша шараларды жүзеге асыру;

- халықтың табысын арттыру мақсатында экономиканың нақты секторында жаңа жұмыс орындарын құру;

- халықты мемлекеттік әлеуметтік қолдау жүйесін тиімді трансформациялау;

- табыс деңгейін тұрақты арттыруды қамтамасыз ететін жүйелі шаралар және мемлекеттік қолдау шараларын жүзеге асыру.

Осылайша, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттары халықтың табысы мен әл-ауқатын арттыруға, халық табысын мемлекеттік реттеу тетіктерін жетілдіруге бағытталуы тиіс.

Мемлекет алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі елдегі халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға, халықтың табысының тұрақты өсуіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін халық табысын реттеу жүйесін жетілдірудің ғылыми-теориялық негіздері мен құралдарын зерделеу болып табылады. Нәтижесінде бұл тұтас елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Bruttel, O. The effects of the new statutory minimum wage in Germany: a first assessment of the evidence // *Journal for labour market research*. – 2019. – 53, 10, 13 c. <https://doi.org/10.1186/s12651-019-0258-z>.
2. Chambers D., O'Reilly C., Regulation and income inequality in the United States // *European Journal of Political Economy*, Volume 72. – 2022. – 102101, ISSN 0176-2680. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2021.102101>.
3. Global Wage Report 2020-21, ILO. – 2022. – URL: <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-wage-report/2020/lang--en/index.html> (қаралым күні: 10.01.2023).
4. International Labour Organization's statistics portal – URL: <https://ilostat.ilo.org> (қаралым күні: 09.02.2023).
5. Kurbatova I. A., Permyakova N. P. Income Regulation as an Instrument for the Development of Human Capital // *Proceedings of the International Scientific Conference “Far East Con” (ISCFEC 2018)*, Atlantis Press. – 2019. – С. 1065-1069. <https://doi.org/10.2991/isfec-18.2019.247>.
6. Noël, A. The Politics of Minimum Income Protection in OECD Countries // *Journal of Social Policy*. – 2019. – 48(2). С. 227–247. <http://doi.org/10.1017/S0047279418000351>.
7. OECD.Stat – The Organization for Economic Co-operation and Development Database. – URL: <https://stats.oecd.org>. (қаралым күні: 03.02.2023).
8. Omar, M.A., Inaba, K. Does financial inclusion reduce poverty and income inequality in developing countries? A panel data analysis // *Economic Structures*. – 2020. – 9, 37, 25 c. <https://doi.org/10.1186/s40008-020-00214-4>.
9. Suhanyi, L., Suhanyiova, A., Horvathova, J., Mokrisova, M. Research in wages in selected countries of the european union and in regions of Slovakia // *3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts, SGEM Albena, Bulgaria*. – 2016. – С. 521-528. <https://doi.org/10.5593/SGEMSOCIAL2016/B23/S06.066>.
10. World Bank Database – Wage and salaried workers. – URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.WORK.MA.ZS> (қаралым күні: 07.02.2023).
11. Yeshchenko, M., Koval, V., & Tsvirko, O. Economic policy priorities of the income regulation // *Espacios*. – 2019. – 40 (38), 11 c. URL: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n38/a19v40n38p11.pdf>
12. Азгальдов Г.Н. Неравенство в доходах: хорошо или плохо? // *Инновации*. – 2014. – №5 (187). С. 15-17. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neravenstvo-v-dohodah-horoshho-ili-ploho> (қаралым күні: 01.02.2023).
13. Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы. – URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/> (қаралым күні: 01.03.2023).
14. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» Қазақстан халқына Жолдауы. – URL: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416/> (қаралым күні: 05.01.2023).
15. «Халықтың табысын арттырудың 2029 жылға дейінгі бағдарламасы» кешенді жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 14 сәуірдегі № 218 қаулысы. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000218>.

References

1. Azgaldov G.N. (2014) Neravenstvo v dohodah: horoshho ili ploho? [Income Inequality: Good or Bad?] // *Innovacii*. №5 (187), pp. 15-17. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neravenstvo-v-dohodah-horoshho-ili-ploho> (qaralym kuni: 01.02.2023).
2. Bruttel, O. (2019). The effects of the new statutory minimum wage in Germany: a first assessment of the evidence. *Journal for labour market research*, 53, 10, 13 p. <https://doi.org/10.1186/s12651-019-0258-z>.
3. Chambers D., O'Reilly C., (2022) Regulation and income inequality in the United States, *European Journal of Political Economy*, Volume 72, 102101, ISSN 0176-2680. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2021.102101>.
4. Global Wage Report 2020-21, ILO. – 2022. – URL: <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-wage-report/2020/lang--en/index.html> (qaralym kuni: 10.01.2023).
5. «Halyqtyñ tabysyn arttyrudyñ 2029 jylğa deingı bağdarlamasy» keşendı josparyn bekitu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ūkimetiniñ 2022 jylğy 14 säurdegi № 218 qaulysy. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000218>.
6. International Labour Organization's statistics portal. – URL: <https://ilostat.ilo.org> (qaralym kuni: 09.02.2023).
7. Kurbatova I. A., Permyakova N. P. (2019) Income Regulation as an Instrument for the Development of Human Capital, *Proceedings of the International Scientific Conference “Far East Con” (ISCFEC 2018)*, Atlantis Press, pp. 1065-1069. <https://doi.org/10.2991/isfec-18.2019.247>.
8. Memleket basshysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ 2022 jylğy 1 qyrküiektegi «Ädiletı memleket. Birtütas ũlt. Bererekeli qoğam» Qazaqstan halqyna Joldauy. – URL: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416/> (qaralym kuni: 05.01.2023).
9. Noël, A. (2019). The Politics of Minimum Income Protection in OECD Countries. *Journal of Social Policy*, 48(2), pp. 227–247. <http://doi.org/10.1017/S0047279418000351>.
10. OECD.Stat – The Organization for Economic Co-operation and Development Database. – URL: <https://stats.oecd.org>. (qaralym kuni: 03.02.2023).
11. Omar, M.A., Inaba, K. (2020) Does financial inclusion reduce poverty and income inequality in developing countries? A panel data analysis. *Economic Structures* 9, 37, 25 p. <https://doi.org/10.1186/s40008-020-00214-4>.
12. Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlaw jäne reformalar jönindegi agenttıgınıñ ũlttyq statistika bürosy. – URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/> (qaralym kuni: 01.03.2023).

13. Suhanyi, L., Suhanyiova, A., Horvathova, J., Mokrisova, M. (2016). Research in wages in selected countries of the european union and in regions of Slovakia. 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts, SGEM Albena, Bulgaria. <https://doi.org/10.5593/SGEMSOCIAL2016/B23/S06.066>.

14. World Bank Database – Wage and salaried workers. – URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.WORK.MA.ZS> (qаралым күні: 07.02.2023).

15. Yeshchenko, M., Koval, V., & Tsvirko, O. (2019). Economic policy priorities of the income regulation. *Espacios*, 40 (38), 11 p. – URL: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n38/a19v40n38p11.pdf>

Авторлар туралы мәлімет:

Майданов Ринат Батырханұлы – (корреспондент автор) Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті «Менеджмент» кафедрасының докторанты (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: rinatmaidanov@gmail.com)

Асилова Айжан Сарсеновна – экономика ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті м.а. (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: aijan1910@mail.ru)

Нуртазиева Акбаян Сериковна – экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Ұлытау облысы бойынша филиалының аға оқытушысы (Жезқазған қ., Қазақстан, e-mail: a.nurtazinova@apa.kz)

Ранов Жандос – PhD, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйінің директорының орынбасары (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: ranov.1985@mail.ru)

Information about authors:

Maidanov Rinat – (corresponding author) Doctoral student of the Department of Management of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: rinatmaidanov@gmail.com)

Asilova Aizhan – candidate of Economic Sciences, acting associate professor of the Department of Finance and accounting of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: aijan1910@mail.ru)

Nurtazinova Akbayan – candidate of Economic sciences, senior lecturer of the branch of the Academy of Public Administration under the president of the Republic of Kazakhstan in Ulytau region (Zhezkazgan, Kazakhstan, e-mail: a.nurtazinova@apa.kz)

Ranov Zhandos – PhD, deputy director of the publishing house «Kazakh Universiteti» of the Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: ranov.1985@mail.ru)

*Поступило 4 апреля 2023 г.
Принято 12 сентября 2024 г.*

K.U. Koshkarbayev¹, **Z.K. Yessymkhanova²**, **T.B. Birmagambetov²**,
D.O. Khazin^{3*}, **A.A. Meldebekova¹**

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Institute Sorbonne-Kazakhstan), Kazakhstan, Almaty

²Esil University, Kazakhstan, Astana

³Almaty Management University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: daniilhazin@mail.ru

ESTIMATION OF KAZAKHSTAN'S EXTERNAL DEBT AND ITS GROWTH FORECAST

At present, almost every state attracts external loans and credits, which ultimately form an external debt or external debt. The study of this work on external debts of the Republic of Kazakhstan is one of the most important tasks of the monetary policy of the National Bank, in which the emphasis is on assessing trends in the development of external debt, forming a linear model for assessing external debt, obtaining and forecasting the development of external debt based on the obtained models and drafting proposals for reducing external debt.

In the work I used the sampling method, analysis of macroeconomic indicators, correlation and regression statistics. As a result of the resulting linear equation, there is an increasing trend in the growth of external debt, which is based on the macroeconomic parameters of GDP, repayment of external debt, exports of goods and services.

For the current study, three scenarios for the development of external debt for 2023 were made. At the same time, the main parameter influencing the change in external debt is the export of goods and services. It is clear that the use of natural resources in the structure of exports will not allow it to increase at a rapid pace. Therefore, there is a need to increase the export of goods and services should be carried out through the industrial production of high-quality goods. Considering this, the Republic of Kazakhstan should invest the received loans and loans in industrial technologies that will increase the export of goods.

Key words: external debt, external debt assessment, external debt assessment model, Republic of Kazakhstan, forecast of external debt growth.

К.У. Кошкарбаев¹, З.К. Есымханова², Т.Б. Бирмагамбетов²,
Д.О. Хазин^{3*}, А.А. Мелдебекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Сорбонна-Қазақстан институты), Қазақстан, Алматы қ.

²Есіл университеті, Қазақстан, Астана қ.

³Алматы Менеджмент Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: daniilhazin@mail.ru

Қазақстанның сыртқы қарызын бағалау және оның өсу болжамы

Қазіргі уақытта әрбір дерлік мемлекет сыртқы қарыздар мен несиелерді тартады, олар ақыр соңында сыртқы қарызды немесе сыртқы қарызды құрайды. Қазақстан Республикасының сыртқы қарыздары бойынша осы жұмысты зерттеу Ұлттық Банктің ақша-несие саясатының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, онда сыртқы қарыздың даму тенденцияларын бағалауға, бағалаудың сызықтық моделін қалыптастыруға баса назар аударылады. сыртқы қарыз, алынған үлгілер негізінде сыртқы қарыздың дамуын алу және болжау және сыртқы қарызды азайту бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Жұмыста іріктеу әдісін, макроэкономикалық көрсеткіштерді талдауды, корреляциялық және регрессиялық статистиканы қолдандым. Алынған сызықтық теңдеудің нәтижесінде ішкі жалпы өнімнің макроэкономикалық параметрлеріне, сыртқы қарызды өтеуге, тауарлар мен қызметтер экспортына негізделген сыртқы қарыз өсімінің өсу үрдісі байқалады.

Ағымдағы зерттеу үшін 2023 жылға арналған сыртқы қарызды дамытудың үш сценарий жасалды. Бұл ретте сыртқы қарыздың өзгеруіне әсер ететін негізгі параметр тауарлар мен қызметтердің экспорты болып табылады. Экспорт құрылымында табиғи ресурстарды пайдалану оның жылдам қарқынмен өсуіне мүмкіндік бермейтіні анық. Сондықтан тауарлар экспортын ұлғайту қажеттілігі туындап, қызметтерді жоғары сапалы тауарларды өнеркәсіптік өндіру

асыру қажет. Осыны ескере отырып, Қазақстан Республикасы алған несиелері мен несиелерін тауар экспортын ұлғайтуға мүмкіндік беретін өнеркәсіптік технологияларға инвестициялауы керек.

Түйін сөздер: сыртқы қарыз, сыртқы қарызды бағалау, сыртқы қарызды бағалау моделі, Қазақстан Республикасы, сыртқы қарыз өсімінің болжамы.

К.У. Кошкарбаев¹, З.К. Есымханова², Т.Б. Бирмагамбетов²,
Д.О. Хазин^{3*}, А.А. Мелдебекова¹

¹Казахский национальный университет им. Абая
(Институт Сорбонна-Казахстан), Казахстан, г. Алматы

²Esil University, Казахстан, г. Астана

³Алматы Менеджмент Университет, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: daniilhazin@mail.ru

Оценка внешней задолженности Казахстана и прогноз ее роста

В настоящее время почти каждое государство привлекает внешний займы и кредиты, которые в конечном счете образуют внешнюю задолженность или внешний долг. Исследование данной работы по внешним долгам Республики Казахстан относится к одной из важней задач денежно-кредитной политики Национального банка, в которой акцент определен на оценку трендов развития внешней задолженности, формировании линейной модели по оценке внешней задолженности, получение и составление прогноза развития внешней задолженности на основе полученной модели и составление предложений для снижения внешней задолженности.

В работе использовал метод выборки, анализа макроэкономических показателей, корреляционно-регрессионная статистика. В результате полученного линейного уравнения происходит нарастающий тренд роста внешней задолженности, которая базируется на основе макроэкономических параметров ВВП, погашение внешнего долга, экспорта товаров и услуг.

Для текущего исследования были сделаны три сценария развития внешнего долга на 2023 год. При этом, основными параметром, влияющим на изменение внешнего долга, является экспорт товаров и услуг. Понятное дело, использование природных ресурсов в структуре экспорта не позволит его наращивать стремительными темпами. Поэтому существует необходимость увеличения экспорта товаров и услуг должна осуществляться за счет промышленного производства товаров высокого качества. Учитывая это для Республики Казахстан следует вкладывать получаемые кредиты и займы в промышленные технологии, которые позволят увеличить экспорт товаров.

Ключевые слова: внешний долг, оценка внешней задолженности, модель оценки внешней задолженности, Республика Казахстан, прогноз роста внешней задолженности.

Introduction

The external debt of the Republic of Kazakhstan began to accumulate with the emergence of our state's independence. On December 4, 1991, a treaty on the succession of the external economic debt and assets of the USSR was signed between the former republics of the Soviet Union. According to this treaty, the Russian Federation inherited 61.34% of the Union's external debt, which amounted to approximately 57 billion US dollars (10% of GDP). However, on April 2, 1993, the Russian government announced its assumption of all obligations of the former Soviet republics for servicing the external debt of the USSR, in exchange for their renunciation of a share in the foreign assets of the USSR (the so-called zero option). As a result, Russia took on the entire external debt, amounting to 96.6 billion US dollars (Sakharov, 2005).

As of April 1, 2023, the volume of external debt of the Republic of Kazakhstan reached 161.4 billion US dollars, increasing by 0.6% or 1.0 billion US dollars since the beginning of 2023 (Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, 2023). This information has a time lag, with processing taking approximately 6 months. However, as of January 1, 2023, it stood at 160.5 billion US dollars (State Debt of Kazakhstan, 2023).

Undoubtedly, the issue of external debt plays a significant role in the economy of any country. This topic is relevant given that, according to the International Monetary Fund, the global debt reached 226 trillion US dollars in 2020 (Gaspar et al., 2021), and almost every country on Earth has debt, highlighting the need to study this issue. Each state strives to develop its mechanisms for debt reduction, using macroeconomic parameters such as GDP, inflation, exports of goods and services, population size, etc.

Debt is a double-edged sword. For progressive governments of developing countries, debt financing can improve infrastructure and provide higher-quality services, significantly boosting growth rates and average income. Transparent and responsible increases in government debt and investments are vital for development. However, debt used for unproductive expenses and investments poses serious risks to economic growth and stability. Excessive government debt can negatively impact economic development through various channels: debt burden, reduced budgetary space, crowding out, expectations regarding future policies, and increased risk during crises (World Bank Group President David Malpass, 2022).

The goal of this work is to definitively determine the possibility of assessing and managing external debt and understand the tools for its reduction. To achieve this, the following steps will be taken:

- identifying trends in external debt development;
- forming a linear model based on the trend for assessing external debt;
- forecasting the development of external debt based on the obtained model;
- making recommendations for reducing external debt.

All calculations are based on the actual data of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, with the subject and object of the study being the external debt of the Republic of Kazakhstan. The implementation of the research involves analyzing the dynamics of Kazakhstan's external debt, using correlation-regression statistics. The main hypothesis is to determine the future external debt and the possibility of its reduction, considering macroeconomic indicators.

The practical significance of the study is aimed at exploring the possibility of assessing and forecasting external debt when formulating the country's development strategy.

Materials and Methods

Within the framework of this research, the following research methods were employed: structural-functional, economic-statistical, economic-mathematical methods, forecasting methods, evidence-based approach, comparative analysis method, graphical method, expert opinion materials, scenario methods, and decision-making methods, among others.

Using descriptive methodology (analysis of theoretical concepts of external borrowing management, international experience, research methodology, description of information flows,

survey results, etc.), results were obtained on the current practice and regulation of reducing external debt in Kazakhstan.

Through the scenario method, a forecast of Kazakhstan's external debt was conducted. As a result, based on the obtained trend in external debt development, some systemic problems influencing the growth of the country's external debt level and its impact on national economic development were identified. The results also contributed to defining recommendations for reducing our country's external debt volumes in the long term.

Based on information from the National Bank of the Republic of Kazakhstan, as well as considering the Statistics Bureau of the Republic of Kazakhstan, a data sample was taken from 2005 to 2022. Although information on external debt is available as of the first quarter of 2023, we did not use this information. While the volume of external debt constantly changes dynamically, the GDP and exports of goods and services require additional forecast calculations, as they are provided on an annual basis. Given the existing data, we standardized all information into the same unit of measurement since the volume of external debt, exports of goods and services, and servicing payments were provided in million US dollars, while GDP was in billion US dollars. Additionally, external debt assessment information is presented as of a specific date and is determined cumulatively.

This information is presented in Table 1. Using the external sector methodology, we conducted a correlation-regression analysis in EXCEL to establish the relationship between parameters and their impact on the country's external debt.

Taking this into account, the correlation dependency is high.

Figure 1 visually illustrates the dynamics and correlation between the volumes of external debt and GDP in Kazakhstan for the years 2016-2022. Additionally, Figure 1 demonstrates that by 2022, the external debt of the Republic of Kazakhstan decreased by 2.1% compared to 2021. However, when comparing it to 2019, the external debt increased by 0.62% by 2022, indicating a rise in the level of external debt.

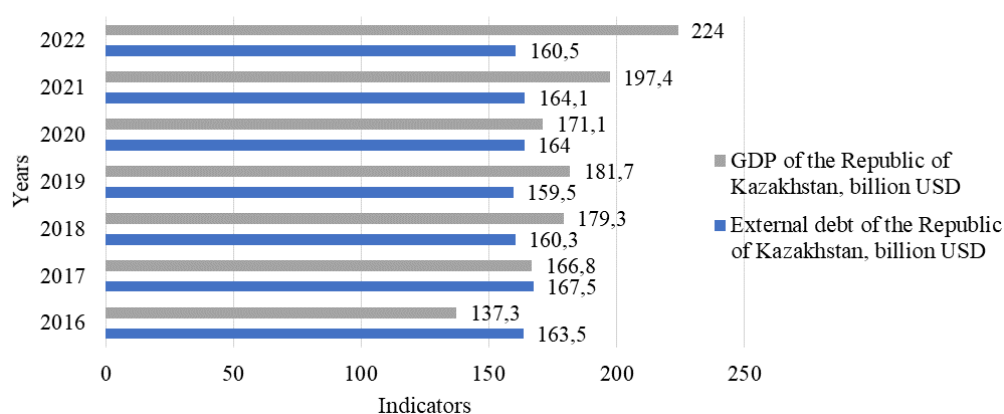
As evident from Figure 1, the dynamics of Kazakhstan's external debt and GDP volumes over the past seven years show a positive trend, indicating the stabilization of socio-economic development in the country in recent years.

Table 2 displays the multiple R, which stands at 94%, and R² – 88%. Based on regression statistics, a forecast model for external debt has been developed, as described in Equation (1).

Table 1 – Information on External Debt, Payments, and Exports of Goods and Services (Billion US Dollars)

Years	External Debt	Payments for the Redemption and Servicing of Long-Term External Debt	GDP	Exports of Goods and Services for 12 months
2005	43,4	13,7	57,1	31,8
2006	74,0	16,3	81,0	42,6
2007	96,9	28,5	104,9	55,4
2008	107,9	33,7	133,4	71,3
2009	112,9	38,8	115,3	52,0
2010	118,2	25,3	148,1	66,8
2011	125,3	29,5	192,6	93,4
2012	136,9	31,9	208,0	92,3
2013	150,0	31,8	236,6	93,7
2014	157,1	31,7	221,4	77,1
2015	153,0	38,2	184,4	47,8
2016	163,5	31,4	137,3	43,1
2017	167,5	37,1	166,8	56,0
2018	160,3	50,5	179,3	66,3
2019	159,5	37,0	181,7	67,3
2020	164,0	34,1	171,1	49,3
2021	164,1	32,0	197,4	71,7
2022	160,5	42,0	224,0	93,3

Note – compiled by the authors based on data from the source (Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, 2023)

Figure 1 – Dynamics of External Debt and GDP volumes in Kazakhstan for the years 2016-2022.

Note – compiled by the authors based on data from the source
(Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, 2023)

Table 2 – Regression Statistics

Regression Statistics	
Multiple R	0,94
R-Squared	0,88
Normalized R-Squared	0,86
Standard Error	13,25
Observations	18
Note – compiled by the authors based on their own calculations	

Based on the correlation-regression analysis, we obtain the linear equation shown in formula (1).

$$Y = 34,5777 + 1,3481 * X1 + 0,7683 * X2 + (-1,0697) * X3, \text{ where } (1)$$

X1 – payments for the Redemption and Servicing of Long-Term External Debt;

X2 – GDP;

X3 – exports of Goods and Services for 12 months.

Based on Table 2, we can conclude that the normalized coefficient of determination is 0.86, which explains 86% of the effectiveness of the equation in the obtained model. Additionally, the correlation between the predictor variables and the outcome measures was 0.94, as observed from the Multiple R, indicating a high and close degree of association on the Chedoke scale.

Literature Review

Research and publications related to Kazakhstan's external debt provide valuable information for analysis and decision-making. Here are some key works and authors who have explored this topic:

“External Debt Sustainability in Kazakhstan: A Dynamic Approach” (2019) – Authors: A. K. Kalyuzhnova, K. K. Abdizhapparova, and A. A. Kenjegalieva. This article investigates the sustainability of Kazakhstan's external debt using a dynamic approach. It analyzes factors influencing debt sustainability and offers recommendations for debt management.

“Kazakhstan's External Debt: Trends, Composition, and Risks” (2020) – Author: B. S. Nurmakhanova. This article examines the debt situation in Kazakhstan, analyzes the structure of external debt, and identifies risks. It also assesses the implications for the country's economy.

“External Debt and Economic Growth: Evidence from Kazakhstan” (2018) – Authors: A. A. Kenjegalieva, K. K. Abdizhapparova, and A. K. Kalyuzhnova. This study explores the relationship between external debt and economic growth in Kazakhstan. It analyzes how debt impacts investments and development.

Currently, issues related to assessing Kazakhstan's external debt in the modern period are insufficiently addressed in the works of domestic researchers, indicating a scarcity of such studies. Existing research largely touches upon theoretical aspects of country's external debt management, with limited exploration of evaluating Kazakhstan's external debt and forecasting its growth based on scenario analysis.

Management and monitoring of Kazakhstan's external debt have been discussed to varying extents in the works of scholars and practitioner specialists such as N. Kuchukov, S. Makyshe, R. Berstembayev, and others.

External debt significantly impacts a country's socio-economic condition. High debt necessitates servicing, which, when substantial, constrains funding for other expenses, particularly social ones (Financial Aspects of the Third Modernization of Kazakhstan's Economy, 2020).

The article provides an analysis of the scientific and practical views of foreign researchers on this problem. For example, the opinions of Vitor Gaspar, Paulo Medas, Roberto Perrelli on the trends in the global debt of countries and its impacts on global development align with our analysis (Gaspar et al, 2021).

Notably, the works of Benjamin Ighodalo Ehikioya, Alexander Ehimare Omankhanlen, Godswill Osagie Osuma, Ofe Iwiyesi Inua draw attention to the dynamic link between a country's external debt and economic growth in African countries (Ehikioya et al, 2020).

Furthermore, considering the low level of internal economic activity ensuring the quality of domestic funds, the use of external debt by developing countries to address issues of economic growth and development has become more of a necessity than a choice (Ehikioya et al, 2020).

In the study by I. Doğan, F. Bilgili, the processes of nonlinear impact of high and growing public external debt on economic growth are clearly elucidated. However, concerns are voiced in various circles about the mixed dynamics of Gross Domestic Product (GDP) growth and the subsequent impact of recent external debt growth on the economy and the citizens' living standards (Doğan & Bilgili, 2014).

Despite collective efforts, the question of whether external debt is beneficial or detrimental to economic growth remains undetermined. On one hand, external debt can alleviate liquidity constraints and provide an additional source of financing to meet the economy's infrastructure and growth needs (Deshpande, 1997; Makun, 2021). On the other hand, an excessively high volume of external debt can negatively impact economic growth due to the 'crowding-out effect' on private investments, driven by expectations that the government may raise taxes in the future to service the debt (Mohd et al, 2013).

The heavy burden of external debt compels debtor countries to constantly refinance their debt obligations, significantly increasing the risk associated with adverse conditions in external financing to service the country's external debt. In countries where external debt exceeds 100% of annual GDP, there is a very high risk of irregular debt repayment and servicing if external refinancing is discontinued (Balyuk et al, 2021).

Similarly, when domestic capital flows out of a country, the banking credit channel of monetary policy becomes destabilized, hindering the achievement of monetary policy goals. Additionally, continuous capital outflows and mass repayment of external debt increase uncertainty and risk (Ampah & Kiss, 2019).

At the same time, the impact of government debt on economic growth smoothly changes from positive to negative depending on the debt level. Moreover, we find that the debt threshold is lower for developing countries, meaning that government debt can harm economic growth at a lower debt level in these countries compared to developed ones. We also discover that short-term external debt and long-term external debt have a more pronounced and strong negative impact on economic growth at high debt levels (Karadam & Duygu, 2019).

Simultaneously, prudent debt management can be implemented to control debt accumulation and reduce dependence, easing the debt burden in the form of foreign aid (Lau & Syn-Yee Lee, 2016).

Researchers Altin Hoti, Aranit Shkurti, Pjeter Budi St., Albania Scheherazade Rehman concluded that long-term external debt does not contribute to long-term growth and, essentially, tends to have a negative impact (Hoti et al, 2022).

In this article, the authors present a relatively new material on the researched issue, which is available in the scientific domain. However, the presented problem still requires further research.

Results and Discussion

The obtained linear equation reveals a growing trend in external debt based on macroeconomic parameters such as GDP, external debt repayment, and the export of goods and services. It is noteworthy that the hypothesis regarding the prediction of future external debt and the possibility of its reduction based on macroeconomic indicators has been fully justified. The negative sign of the indicator for the export of goods and services indicates the need for growth in exports, leading to economic development. Clearly, relying solely on natural resources in the export structure will not allow for rapid growth.

Therefore, Kazakhstan should invest the obtained loans and borrowings in industrial technologies that will contribute to the increase in the export of goods.

Moreover, despite the almost unchanged external debt of Kazakhstan during the growth of exports of goods and services in 2021-2022, there was an increase in external debt payments. It is worth noting that over the entire period from 2005 to 2022, the average annual external debt repayment level is \$32.4 billion. Effectively, the GDP level should increase annually by at least \$40 billion to reduce external debt, as the average annual GDP growth is about \$10 billion. However, during the 2021-2022 period, it increased annually by \$26 billion.

Taking this into account, Table 3 presents scenarios for the development of external debt depending on macroeconomic parameters in 2023.

The real forecast of external debt development unequivocally shows that the existing external debt is increasing annually, negatively impacting the economy of Kazakhstan. Many researchers, such as the IMF, World Bank, and other organizations, have expressed concerns about the negative consequences of excessive external borrowing. However, with appropriate debt management, there is an opportunity for the country's economic development. Examples of this can be found in the histories of Saudi Arabia, South Korea, and other Southeast Asian countries.

In summary, external debt is one of the important indicators of a country's economic development and financial stability. It reflects the obligations of a country's residents to non-residents, which require repayment of principal debt and/or interest. External debt can be categorized into government, quasi-government, and private debt, depending on the borrower's sector. Additionally, external debt can be classified by maturity as long-term or short-term.

Table 3 – Forecast scenarios for the development of external debt in 2023 (billion USD)

External Debt	Debt Repayment and Servicing	GDP	Export of Goods and Services for 12 months
Real Scenario			
164,7	40,0	230,0	94,0
Optimistic Scenario			
159,6	45,0	230,0	105,0
Pessimistic Scenario			
176,2	40,0	245,0	94,0
Note – Compiled by the authors based on their calculations			

It is worth noting that according to data from the National Bank of Kazakhstan, as of October 1, 2023, Kazakhstan's external debt amounted to \$161.9 billion, which is 90.7% of the GDP. Over the year, external debt increased by \$1.3 billion, or 0.8%. The largest share in the structure of external debt is held by inter-firm debt of the private sector (\$101.3 billion, or 62.9%), related to major projects with foreign participation in the oil and gas industry. The government's external debt stands at \$13.2 billion, or 8.2% of the total debt, while quasi-government debt is \$20.1 billion, or 12.5%. The ratio of government and quasi-government debt to GDP is 18.8%, which falls within the safe level according to international standards (Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, 2023).

Kazakhstan's external debt is characterized by its long-term nature, as 94.2% of the debt has a maturity period exceeding one year. The short-term debt amounts to \$9.4 billion, constituting 5.8% of the total debt. The majority of the external debt is denominated in foreign currency, primarily in US dollars (86.4%). The average interest rate on the external debt stands at 4.2% annually. The debt service payment schedule indicates that the largest payments are due in 2024-2026, amounting to \$17.1 billion, \$16.9 billion, and \$16.7 billion, respectively.

The projected growth of Kazakhstan's external debt depends on various factors, including GDP dynamics, exchange rates, oil prices, investment activity, and fiscal policies. According to the International Monetary Fund's assessment, Kazakhstan's external debt is expected to reach \$165.5 billion (equivalent to 86.4% of GDP) in 2024, gradually decreasing to \$156.8 billion (or 74.3% of GDP) by 2026. While relative debt reduction is anticipated due to accelerated economic growth, improved trade balance, and reduced budget deficits, the absolute volume of external debt remains high,

necessitating continuous monitoring and control by the government and the National Bank. (Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, 2023).

Conclusion

Currently, almost all countries in the world have external debt, and its presence does not indicate negative economic development for a state. The impact of external debt on economic development depends not on the volume but on the quality, structure, and type of these debts, as well as the conditions of their borrowing. Under favorable borrowing conditions, external resources can even have a positive impact on economic development by providing significant financial inflows for the strategic development of key sectors and priority projects in the country's economy. However, countries face the challenge of reducing external debt through effective management, employing various approaches and tools.

In line with the set goals and objectives, we have assessed Kazakhstan's external debt and, from a macroeconomic policy perspective, proposed measures to reduce external debt. As a result of this research, a growing trend in Kazakhstan's external debt has been identified. Utilizing a linear model, an assessment of external debt has been provided, along with a possible forecast based on the developed model and recommendations for reducing external debt.

Considering projected trends and considering the external debt of the Republic of Kazakhstan, several key strategic recommendations can be highlighted:

- Kazakhstan should diversify its sources of borrowed funds, including various international markets, to reduce dependence on specific creditors;

- evaluating the dynamics and structure of external debt will help determine the optimal balance between debt instruments (such as bonds and loans) and repayment terms. This approach can mitigate risks and ensure stability;

- Kazakhstan should continue improving transparency and reporting in external debt management. This is crucial for attracting investors and maintaining creditor trust;

- predictive analysis of both internal and external economic factors will aid in identifying risks. Kazakhstan should develop hedging mechanisms to prevent financial risks;

- balanced Approach to Attracting New Credit Resources: A balanced approach, including diversification of funding sources (both international and domestic markets), will promote stability and effective utilization of borrowed funds.

Thus, the study of trends in Kazakhstan's external debt using a scenario-based approach emphasizes the importance of assessing external debt for systematic monitoring of key indicators influencing the country's economic development, both in the current situation and in the long term.

References

1. Altin Hoti, Aranit Shkurti, Pjeter Budi St., Albania Scheherazade Rehman. Impact of External Debt on Economic Growth in Western Balkan Countries. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* Vol. 11 no. 2 (2022): March 2022. // <https://doi.org/10.36941/ajis-2022-0045>.
2. Benjamin Ighodalo Ehikioya, Alexander Ehimare Omankhanlen, Godswill Osagie Osuma, Ofe Iwiyisi Inua. Dynamic Relations Between Public External Debt and Economic Growth in African Countries: A Curse or Blessing? *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity* Volume 6, Issue 3, September 2020, 88 // <https://doi.org/10.3390/joitmc6030088>
3. Evan Lau, Alvina Syn-Yee Lee. Determinants of External Debt in Thailand and The Philippines. *Ecojournals* Vol. 6 no. 4 (2016) // <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/2151> (Date of access: 5.08.2023)
4. İ. Doğan, F. Bilgili. The non-linear impact of high and growing government external debt on economic growth: A Markov Regime-switching approach Author links open overlay panel. *Economic Modeling* Volume 39, April 2014, Pages 213-220 // <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.02.032> (Date of access: 07/19/2023)
5. Isaac Kwesi Ampah, Gabor David Kiss. Economic Policy Implications of External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa's Heavily Indebted Poor Countries. *Society and Economy* 41 (2019) 4, pp. 523–542. DOI: 10.1556/204.2019.41.4.8
6. Joshua Nsanyan Sandow, Eric Fosu Oteng-Abayie, Emmanuel Duodu. External debt and economic growth in Sub-Saharan Africa: does heterogeneity in the quality of public sector management make a difference? *Helion*. Volume 8, Issue 9, September 2022, e10627 // <https://doi.org/10.1016/j.helion.2022.e10627> (Date of access: 08/10/2023)
7. Makun, K. External debt and economic growth in Pacific Island countries: A linear and nonlinear analysis of Fiji Islands *Journal of Economic Asymmetries*. Volume 23, June 2021, # e00197 // <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2s2.085102236402&origin=inward&txGid=80df4f85da3890eedcfa6bffa63a3d3> (Date of access: 07/20/2023)
8. World Bank Group President David Malpass at the 2022 Spring Meetings: Making Debt Work for Development. // <https://www.worldbank.org/en/news/speech/2022/04/13/remarks-by-world-bank-group-president-david-malpass-at-the-2022-spring-meetings-making-debt-work-for-development> (Date of access: 07/23/2023)
9. Yolcu Karadam, Duygu. An investigation of nonlinear effects of debt on growth. 2018. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2018.e00097> (Date of access: 07/28/2023)
10. Balyuk I.A., Balyuk M.A. The problem of external debt of the countries of the European Union. *The world of the new economy*. 2021;15(2):c.47-61. DOI: 10.26794/2220-6469-2021-15-2-47-6
11. Vitor Gaspar, Paulo Medas, Roberto Perrelli. The volume of world debt reached a record \$226 trillion, 12/16/2021 // <https://www.imf.org/ru/Blogs/Articles/2021/12/15/blog-global-debt-reaches-a-record-226-trillion> (Accessed: 07/26/2023)
12. Public debt of Kazakhstan – does statistics take everything into account, // <https://www.zakon.kz/finansy/6391049-gosudarstvennyy-dolg-kazakhstan--vse-li-uchityvaet-statistika.html> (Date of access: 3.08.2023)
13. E.V. Sakharov. External debt of the former USSR. Seminar No. 20, 2005 // <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshniy-dolg-byvshego-sssr> (Date of access: 07/19/2023).
14. Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan // <https://www.nationalbank.kz/ru/news/vneshniy-dolg> (Date of access: 08/01/2023)
15. Financial Aspects of the Third Modernization of the Economy of Kazakhstan: Monograph. / Ed. Doctor of Economics, prof. N.K. Kuchukova. / Eurasian National University. L.N. Gumilyov. – Nur-Sultan, IP Bulatov A.Zh., 2020. – 605 p.

Литература

1. Altin Hoti, Aranit Shkurti, Pjeter Budi St., Albania Scheherazade Rehman. Impact of External Debt on Economic Growth in Western Balkan Countries. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* Vol. 11 No. 2 (2022): March 2022. // <https://doi.org/10.36941/ajis-2022-0045>.
2. Benjamin Ighodalo Ehikioya, Alexander Ehimare Omankhanlen, Godswill Osagie Osuma, Ofe Iwiyisi Inua. Dynamic Relations Between Public External Debt and Economic Growth in African Countries: A Curse or Blessing? *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity* Volume 6, Issue 3, September 2020, 88 // <https://doi.org/10.3390/joitmc6030088>
3. Evan Lau, Alvina Syn-Yee Lee. Determinants of External Debt in Thailand and The Philippines. *Econjournals* Vol. 6 No. 4 (2016) // <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/2151> (Дата обращения: 5.08.2023)
4. İ. Doğan, F. Bilgili. The non-linear impact of high and growing government external debt on economic growth: A Markov Regime-switching approach Author links open overlay panel. *Economic Modelling* Volume 39, April 2014, Pages 213-220 // <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.02.032> (Дата обращения: 19.07.2023)
5. Isaac Kwesi Ampah, Gabor David Kiss. Economic Policy Implications of External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa's Heavily Indebted Poor Countries. *Society and Economy* 41 (2019) 4, pp. 523–542. DOI: 10.1556/204.2019.41.4.8
6. Joshua Nsanyan Sandow, Eric Fosu Oteng-Abayie, Emmanuel Duodu. External debt and economic growth in Sub-Saharan Africa: does heterogeneity in the quality of public sector management make a difference? *Heliyon*. Volume 8, Issue 9, September 2022, e10627 // <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10627> (Дата обращения: 10.08.2023)
7. Makun, K. External debt and economic growth in Pacific Island countries: A linear and nonlinear analysis of Fiji Islands *Journal of Economic Asymmetries*. Volume 23, June 2021, # e00197 // <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2s2.085102236402&origin=inward&txGid=80df4f85da3890eedcf6bffa63a3d3> (Дата обращения: 20.07.2023)
8. World Bank Group President David Malpass at the 2022 Spring Meetings: Making Debt Work for Development. // <https://www.worldbank.org/en/news/speech/2022/04/13/remarks-by-world-bank-group-president-david-malpass-at-the-2022-spring-meetings-making-debt-work-for-development> (Дата обращения: 23.07.2023)
9. Yolcu Karadam, Duygu. An investigation of nonlinear effects of debt on growth. 2018. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2018.e00097> (Дата обращения: 28.07.2023)
10. Балюк И. А., Балюк М. А. Проблема внешнего долга стран Европейского союза. *Мир новой экономики*. 2021;15(2):с.47-61. DOI: 10.26794/2220-6469-2021-15-2-47-6
11. Витор Гаспар, Пауло Медас, Роберто Перрелли. Объем мирового долга достиг рекордных 226 трлн долларов США, 16.12.2021 // <https://www.imf.org/ru/Blogs/Articles/2021/12/15/blog-global-debt-reaches-a-record-226-trillion> (Дата обращения: 26.07.2023)
12. Государственный долг Казахстана – все ли учитывает статистика, // <https://www.zakon.kz/finansy/6391049-gosudarstvennyu-dolg-kazahstana--vse-li-uchityvaet-statistika.html> (Дата обращения: 3.08.2023)
13. Е.В. Сахаров. Внешний долг бывшего СССР. Семинар № 20, 2005 // <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshniy-dolg-byvshego-sssr> (Дата обращения: 19.07.2023).
14. Официальный сайт Национального Банка Республики Казахстан // <https://www.nationalbank.kz/ru/news/vneshniy-dolg> (Дата обращения: 01.08.2023)
15. Финансовые аспекты Третьей модернизации экономики Казахстана: Монография. / Под ред. д.э.н., проф. Н.К. Кучуковой. / Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева. – Нур-Султан, ИП Булатов А.Ж., 2020. – 605 с.

Авторлар туралы мәлімет:

Қошқарбаев Қайрат Үсіпәліұлы – экономика ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ Сарбонна-Қазақстан институтының «Экономикалық мамандықтар» кафедрасы Жоғары аттестаттау комиссиясының доценті. (Алматы, Қазақстан, e-mail: kairur77@gmail.com)

Есімханова Зейнегүл Қлышбекқызы – экономика ғылымдарының кандидаты, «Есіл университеті» менеджмент кафедрасының профессоры. (Астана, Қазақстан, e-mail: zeinegul@bk.ru)

Бірмағамбетов Талғат Балтабайұлы – экономика ғылымдарының кандидаты, «Есіл университеті» менеджмент кафедрасының доценті. (Астана, Қазақстан, e-mail: talgat_bir@mail.ru)

Хазин Даниил Олегович – (корреспондент-автор) экономика ғылымдарының магистрі, Senior Lecturer «Экономика және қаржы мектебі», Алматы Менеджмент Университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: daniilhazin@mail.ru)

Мелдебекова Айгүл Амантайқызы – экономика ғылымдарының магистрі, Абай атындағы ҚазҰПУ, Сарбонна-Қазақстан институтының Senior Lecturer «Экономикалық мамандықтар» кафедрасы. (Алматы, Қазақстан, e-mail: aigul_meld@mail.ru)

Information about authors:

Koshkarbaev Kairat Usipalievich – Doctor of Economics, Associate Professor of the Higher Attestation Commission of the Department of “Economic Specialties” of the Sarbonne-Kazakhstan Institute, KazNPU named after Abai. (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kainur77@gmail.com)

Yessymkhanova Zeinegul Klyshbekovna – Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Management, Esil University (Astana, Kazakhstan, E-mail: zeinegul@bk.ru)

Birmagambetov Talgat Baltabaevich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management, Esil University (Astana, Kazakhstan, e-mail: talgat_bir@mail.ru)

Khazin Daniil Olegovich – (corresponding author) Master of Economic Sciences, Senior Lecturer “School of Economics and Finance”, Almaty Management University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: daniilhazin@mail.ru)

Meldebekova Aigul Amantaevna – Master of Economic Sciences, senior lecturer of the Department of “Economic Specialties” of the Sarbonne-Kazakhstan Institute, KazNPU named after Abai. (Almaty, Kazakhstan, e-mail: aigul_meld@mail.ru)

Поступило 29 августа 2023 г.

Принято 12 февраля 2024 г.

K.A. Kurbanova¹, **S.V. Romanenko^{*2}**, **G.K. Mukhanova³**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²LLP “RVD completion”, Kazakhstan, Almaty

³JSC “Academy of Financial Monitoring “AML Academy”, Kazakhstan, Astana

*e-mail: kka.connect555@gmail.com

THE DIGITAL FUTURE OF FINANCIAL INSTRUMENTS IN ADVANCING THE GREEN ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Digitalization provides innovative tools and solutions that contribute to the sustainable development of the green economy. The authors reviewed scientific articles on the digitalization of financial instruments focused on “environmental, social and corporate governance” criteria for assessing companies’ sustainability and social responsibility (ESG). The article studies the capacity and needs of green finance in Central Asia and Kazakhstan.

The study concludes that the development of sustainable green finances in Kazakhstan corresponds to the goals of the Central Asian region. This study indicates the relevance and necessity of creating a Unified Green Finance Center, which would contribute to the coordination of efforts and resources of the area in environmentally sustainable development. Financial ecosystems using national banks’ digital currencies, digital assets, and smart contracts can change the region’s economic system and the architecture of green finance. This study also examines the digitalization of financial instruments, focusing on ESG criteria for assessing sustainability and social responsibility. Additionally, integrating digital currencies, digital assets, and smart contracts can reshape the region’s financial system and architecture of green finance, further advancing sustainable development objectives.

The study establishes the relevance of sustainable green finances in Kazakhstan, proposing a Unified Green Finance Center to coordinate regional efforts, utilizing digital currencies, assets, and smart contracts to reshape financial systems and advance sustainable development goals.

Key words: green economy, taxonomy, greenwashing, greenhushing, tokenized bonds, sustainable development goals, digital financial assets.

K.A. Курбанова¹, С.В. Романенко^{*2}, Г.К. Муханова³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²ЖШС «RVD completion», Қазақстан, Алматы қ.

³«AML Academy» қаржы мониторингі академиясы” АҚ, Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: kka.connect555@gmail.com

Қазақстан Республикасының “жасыл” экономикасын дамыту жағдайындағы қаржы құралдарының цифрлық болашағы

Цифрландыру жасыл экономиканың тұрақты дамуына ықпал ететін инновациялық құралдар мен шешімдерді ұсынады. Авторлар компаниялардың тұрақтылығы мен әлеуметтік жауапкершілігін (ESG) бағалау үшін «экологиялық, әлеуметтік және корпоративтік басқару» критерийлеріне бағытталған қаржы құралдарын цифрландыру туралы ғылыми мақалаларды қарастырды. Мақалада Орталық Азия мен Қазақстандағы жасыл қаржының мүмкіндіктері мен қажеттіліктері зерттеледі.

Бұл зерттеу Қазақстанда тұрақты жасыл қаржыны дамыту Орталық Азия өңірінің мақсаттарына сәйкес келеді деген қорытындыға келеді. Бұл зерттеу экологиялық тұрақты даму саласындағы аумақтың күш-жігері мен ресурстарын үйлестіруге ықпал ететін бірыңғай жасыл қаржы орталығын құрудың өзектілігі мен қажеттілігін көрсетеді. Ұлттық банктердің цифрлық валюталарын, цифрлық активтерді және ақылды келісімшарттарды пайдаланатын қаржылық экожүйелер аймақтың экономикалық жүйесін және жасыл қаржы архитектурасын өзгерте алады. Бұл зерттеу, солай-ақ, тұрақтылық пен әлеуметтік жауапкершілікті бағалау үшін ESG критерийлеріне назар аудара отырып, қаржы құралдарын цифрландыруды қарастырады. Сонымен қатар, цифрлық валюталарды, цифрлық активтерді және смарт-келісімшарттарды біріктіру аймақтың қаржы жүйесін және «жасыл» қаржы архитектурасын өзгерте алады, бұл тұрақты даму мақсаттарына одан әрі қол жеткізуге ықпал етеді.

Бұл зерттеу өңірлік күш-жігерді үйлестіру, Қаржы жүйелерін өзгерту және орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін цифрлық валюталарды, активтерді және смарт-келісімшарттарды пайдалану үшін бірыңғай жасыл қаржы орталығын құруды ұсынылып, Қазақстандағы орнықты жасыл қаржының өзектілігін растайды.

Түйін сөздер: жасыл экономика, таксономия, гринвошинг, гринхашинг, токенизацияланған облигациялар, тұрақты даму мақсаттары, цифрлық қаржы активтері.

К.А. Курбанова¹, С.В. Романенко^{*2}, Г.К. Муханова³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²ТОО "RVD completion", Казахстан, г. Алматы

³АО «Академия финансового мониторинга «AML Academy», Казахстан, г. Астана

*e-mail: kka.connect555@gmail.com

Цифровое будущее финансовых инструментов в условиях развития "зеленой" экономики Республики Казахстан

Цифровизация предоставляет инновационные инструменты и решения, которые способствуют устойчивому развитию зеленой экономики. Авторы рассмотрели научные статьи о цифровизации финансовых инструментов, ориентированные на критерии «экологического, социального и корпоративного управления» для оценки устойчивости и социальной ответственности компаний (ESG). В статье изучены возможности и потребности зеленых финансов в Центральной Азии и Казахстане.

В данном исследовании делается вывод, что развитие устойчивых зеленых финансов в Казахстане соответствует целям Центральноазиатского региона. Данное исследование указывает на актуальность и необходимость создания Единого центра зеленых финансов, который будет способствовать координации усилий и ресурсов территории в области экологически устойчивого развития. Финансовые экосистемы, использующие цифровые валюты национальных банков, цифровые активы и смарт-контракты, могут изменить экономическую систему региона и архитектуру зеленых финансов. В данном исследовании также рассматривается цифровизация финансовых инструментов с упором на критерии ESG для оценки устойчивости и социальной ответственности. Кроме того, интеграция цифровых валют, цифровых активов и смарт-контрактов может изменить финансовую систему региона и архитектуру «зеленых» финансов, способствуя дальнейшему достижению целей устойчивого развития.

Даное исследование подтверждает актуальность устойчивых зеленых финансов в Казахстане, для создания Единого центра зеленых финансов для координации региональных усилий, использования цифровых валют, активов и смарт-контрактов для изменения финансовых систем и достижения целей устойчивого развития.

Ключевые слова: зеленая экономика, таксономия, гринвошинг, гринхашинг, токенизированные облигации, цели устойчивого развития, цифровые финансовые активы.

Introduction

“Future generations will be able to evaluate whether the current generation has been able to take advantage of the opportunities presented by the era of digital interdependence. The time has come to act,” said António Guterres, UN Secretary-General [1].

As a developing country, Kazakhstan faces a unique set of environmental challenges and opportunities that demand a closer examination of the impact of ESG on sustainable development. For example, Kazakhstan has experienced significant economic growth in recent years, mainly driven by its vast natural resource reserves, particularly in the oil and gas sector. However, this rapid growth has also led to environmental degradation, including high greenhouse gas emissions, water pollution, and

land degradation. In December 2022, Kazakhstan submitted a report on measures to combat climate change. According to the data, starting in 2000, the country’s greenhouse gas emissions began to increase and by 2018 reached a level of 392.755 million tons of CO₂eq without land use, land-use change, and forestry (LULUCF) and 401.662 million tons of CO₂eq with LULUCF, making Kazakhstan the largest source of greenhouse gas emissions in the region (Nations, 2022).

The concept of Kazakhstan’s transition to a green economy, together with the National Project “Green Kazakhstan”, includes significant funding for implementing activities. Investments in critical areas of the concept are estimated at 3.3 billion USD annually, reaching about 119 billion USD by 2050. For 2021-2025, it is planned to allocate 1.4 trillion tenge from state, local, and extra-budgetary funds

for the National Project “Green Kazakhstan”. The state seeks to attract financing from financial and credit institutions [6].

The Chairman of the Eurasian Development Bank Board emphasized that Central Asia’s shift towards sustainability will strain national budgets without external funding. Adopting green initiatives, low-carbon technologies, and digital solutions for climate change and environmental protection demands significant capital investment. For instance, studies indicate that countries in the region may bear costs equivalent to 100 percent of their national GDP (as seen in the Kyrgyz Republic) up to 300 percent (as seen in Kazakhstan) to attain carbon neutrality [14].

Environmental degradation, global warming, and the fight against poverty and rising prosperity in developed countries provide reasonable opportunities for the emergence and development of new financial instruments and non-financial benchmarks. Addressing the conference, Inger Andersen, the United Nations Environment Program (UNEP) leader, asserted that while challenges persist, solutions are readily apparent. She emphasized the necessity of scientifically grounded approaches for honest and equitable transformations across economies, financial systems, lifestyles, and governance structures. Andersen underscored the pivotal role of science in translating intentions into tangible actions, guiding the moral compass toward meaningful change (Nations, 2022).

The International Science Council (ISC), established in 2018 in its annual report for 2020, paid particular attention to the process of digitalization, the so-called digital revolution. Within the relevant section of the report, a long-term goal is formulated – creating a “digital planet for sustainable development”. ISC discussed this agenda with the German Environmental Protection Agency (UBA), UNDP, UNEP, and Future Earth. As a result, the Coalition for Digital Environmental Sustainability (CODES) was established in 2021. The Coalition proposes ways to embed sustainability in all aspects of digitalization. This includes global inclusive processes to define standards and frameworks for digital sustainability governance, resource allocation, and infrastructure. The World Health Organization (WHO) is exploring blockchain to improve medical records and combat counterfeit medicines. Project BRIGHT (Blockchain and the Rise of Humanity and Technology) has created a blockchain platform to enhance the transparency and accountability of local organizations involved in UN projects. In February 2023, the Hong Kong government successfully issued its first tokenized green bonds worth 800 million HK\$

(101 million USD). The token offered as part of the government’s green bonds marks an essential step in the development of global financial markets and sustainable investing.

Literature Review

There is a growing body of work in the field of research on the interaction between the digital economy and green financial investment. In their work, Tian et al. (2022) used panel data from Chinese provinces to examine how the digital economy may affect green financial investment. A feature of their approach was using a static panel least squares method and a threshold model method, where the threshold variables were the regional scale of the industry and green financial audit.

Initially, in their economic research, Tian et al. (2022) utilized provincial panel data and examined the effectiveness of the digital economy on green financial investment in China. They employed static panel OLS and a threshold model method, establishing a threshold model with regional industry scale and green financial audit as threshold variables. Through these procedures, Tian et al. (2022) scrutinized the nonlinear aspects of the digital economy and its impact on green finance. The findings of Tian’s study indicated that integrating the digital economy into green finance may mitigate regional economic development imbalances. In a related study, Dubrova et al. (2021) proposed that green finance involves providing financial support while enhancing resource efficiency and mitigating environmental and global climate impacts. Furthermore, researchers like Song et al. (2023) are actively exploring integrating digital financial services to foster the growth of a green economy, emphasizing its substantial positive spillover effects. They highlight the positive contributions of regional competition in developing both a green economy and digital financial services to promote overall progress in the green economy.

Lin, B., & Ma, R. (2022), Liu, et al., (2022), and Feng et al., (2022) have researched how green technology innovation can be facilitated through digital finance (Lin & Ma, 2022; Liu, et al., 2022; Feng et al., 2022). It is concluded that the advantages of “cheap cost, fast speed, and wide coverage” offered by digital finance can lower the entry barrier for financial services. Through informed decisions, it can reduce information asymmetry and improve the efficiency of the financial market.

Feng et al., (2022) found that digital finance may alleviate financial constraints, promote production

expansion, and increase regional capacity for green innovation. Han et al. found that digital finance exhibits a ‘network effect’ and an ‘inclusive effect’ in green innovation (Feng et al., 2022). Digitalization facilitates the collection, storage, transmission, and identification of information, enhances the ability of enterprises to analyze vast amounts of data, and increases risk due to increasing the availability of finance.

Digital finance positively impacts green technology innovation; Green technology innovation grows by 9.5% for every 1% growth in digital finance. This result is similar to that of Pangarso et al., (2022), who also proved that digital finance may promote green technology innovation (Pangarso et al., 2022).

Rao et al., (2022) concluded that it is necessary to promote the development of digital finance to facilitate green technology innovation (Rao et al., 2022). Digital finance promotes the rapid growth of digital technology, which can provide more opportunities for corporate green innovation. Yang et al., (2022) concluded that digitalization positively impacts the development of a green economy (Yang et al., 2022). In the context of the Asian region, Nguyen & Chuc (2018) explored the development of fintech and green finance in Vietnam, and Zhang & Yin, (2023) discussed the synchronized development of the digital and green economy in China (Nguyen & Chuc, 2018; Zhang & Yin, 2023).

The European context has also been addressed Manta O. (2022), studied how the European financial market is adapting to modern challenges, including using green bonds (Manta, 2022).

Su et al., (2022) explored the relationship between the digital yuan and the digital economy in China (Su et al., 2022). The study highlights the transformation of currency in the digitalization era, the role of the digital yuan in the financial and economic sphere, and its potential impact on global finance and trade. The challenges and opportunities associated with digital currencies are also highlighted. Similarly, Bertayeva et al. (2023) contend that ‘‘green’’ financing is directed toward efficiently utilizing natural resources and maintaining a satisfactory environmental state (Bertayeva et al., 2023). They emphasize that the purview of the green economy extends to managing liquid resources for societal development with an ecological focus.

Some researchers, such as Kurbanova K. et al. (2021) and Nurgaliyeva A. et al. (2022), argue that in the current phase, the government must ensure the collection of taxes resulting from changes in business practices and financial transactions (Kurbanova et al., 2021; Nurgaliyeva et al., 2022). They assert

that adopting environmental, social, and governance principles is aimed at supporting countries in meeting their obligations under the Paris Climate Agreement and achieving the United Nations’ Sustainable Development Goals. The goal is to identify opportunities for leveraging green bonds in Kazakhstan to enhance territorial management efficiency and promote environmental projects. The empirical analysis employs tools such as the Theil index, natural discontinuities, Moran’s index, and other methods. The research findings reveal apparent disparities in the digital economy, with dynamic fluctuations in the levels of development in both the green and digital economies. Notably, there are evident variations in the digital economy’s development levels among cities within an urban agglomeration.

Methodology

The research applies an integrated scientific methodology to study investments in the context of digital financial assets, considering non-financial factors. The use of systems analysis allowed the integration of different conceptual frameworks in the field of digital finance, thus providing a holistic view of investment decision-making processes and analyzing their essence from several perspectives. Additionally, historical analysis methods were applied to trace the evolution of key concepts and trends in digital investment in the green economy. In contrast, comparative analysis was used to identify and analyze semantic correspondences and differences between approaches and models in the field. The capacity and needs of green finance in Central Asia and Kazakhstan were studied.

In 2022, the Kazakhstan government reported a record-breaking inflow of foreign direct investment (FDI) – \$28 billion, 17.7% more than the results in 2021. Regarding sectors, the maximum investments went to the mining industry (43%). The manufacturing sector attracted 20%, slightly ahead of wholesale and retail trade (18%). Professional, scientific, and technical activities were unpopular with foreign investors – they accounted for 4% of FDI. The external debt of the Republic of Kazakhstan as of July 1, 2023, was \$161.8 billion. Since the beginning of 2023, the debt has increased by 1.2 billion U.S. dollars [6]. This figure indicates significant pressure on the country’s national budget and on solving environmental problems.

During his press briefing, Yakup Berish [31], the UNDP Resident Representative in Kazakhstan, highlighted areas of environmental concern outlined in UNICEF’s Millennium Development Goals re-

port. These include various ecological crises such as the shrinking of the Aral Sea, soil pollution near the Baikonur Cosmodrome from heptyl, the aftermath of explosions at the Semipalatinsk nuclear test site, emissions from major metallurgical plants and power stations fueled by Ekibastuz coal, the mortality of seals in the Caspian Sea, and extensive waste dumps. Berish emphasized the urgent need for initiatives such as access to clean water, sustainable financing, waste management, and environmental education, underscoring their significance in Kazakhstan’s pursuit of Sustainable Development Goals [31].

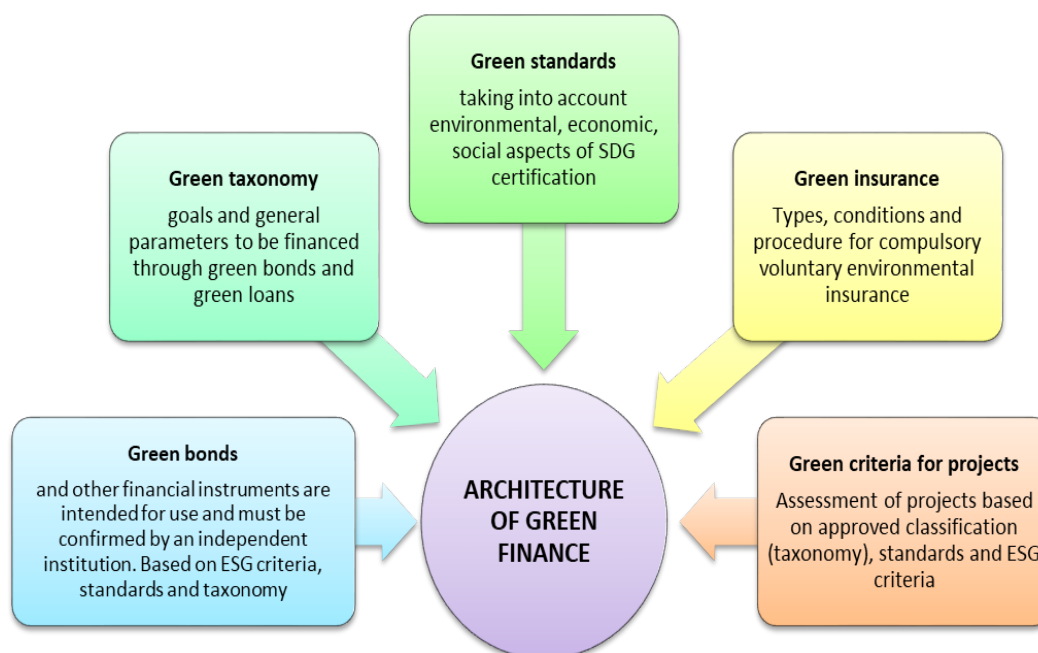
Meanwhile, on the road to a low-carbon economy, the entire Central Asian region faces a huge investment gap. Decarbonizing the area is estimated to require up to 1 trillion US dollars of total investments (proportional to current carbon dioxide emissions).

It is crucial to promote the creation and maintenance of personal investor interest to achieve the goals of building a regional ESG-financing market in Central Asia to attract private investment in green projects and develop green finance instruments. This is achieved by developing and promoting trans-

parent and reliable mechanisms within the regional ESG financing market. At the same time, the development of domestic policies supported by external international assistance and the introduction of a green taxonomy should continue, considering the experience of Kazakhstan and Uzbekistan.

For 2023, the total capacity of the sustainable finance market in the Republic of Kazakhstan is estimated at 228.9 billion tenge. The sustainable finance market is represented by 11 releases of green bonds (114.9 billion tenge), six releases of social bonds (76.7 billion tenge), and four green loans (37.3 billion tenge). Green bonds account for 50% of the total market, social bonds – 34%, and green loans – 16%. The main actors of the sustainable finance market in Kazakhstan are development banks (Asian Development Bank, Eurasian Development Bank, Development Bank of Kazakhstan) [2].

As a response to these modern demands, ESG criteria may help evaluate the activities of companies related to investing in sustainable development. Moreover, applying these criteria allows companies to reduce risks, build a reputation, and help investment funds make quality investment decisions (fig. 1).

Figure 1 – Transformation of the economy’s financial instruments
 Note: Compiled by authors

In 2007, the European Investment Bank introduced the first green bonds, Climate Awareness Bonds. Subsequently, the International Bank for

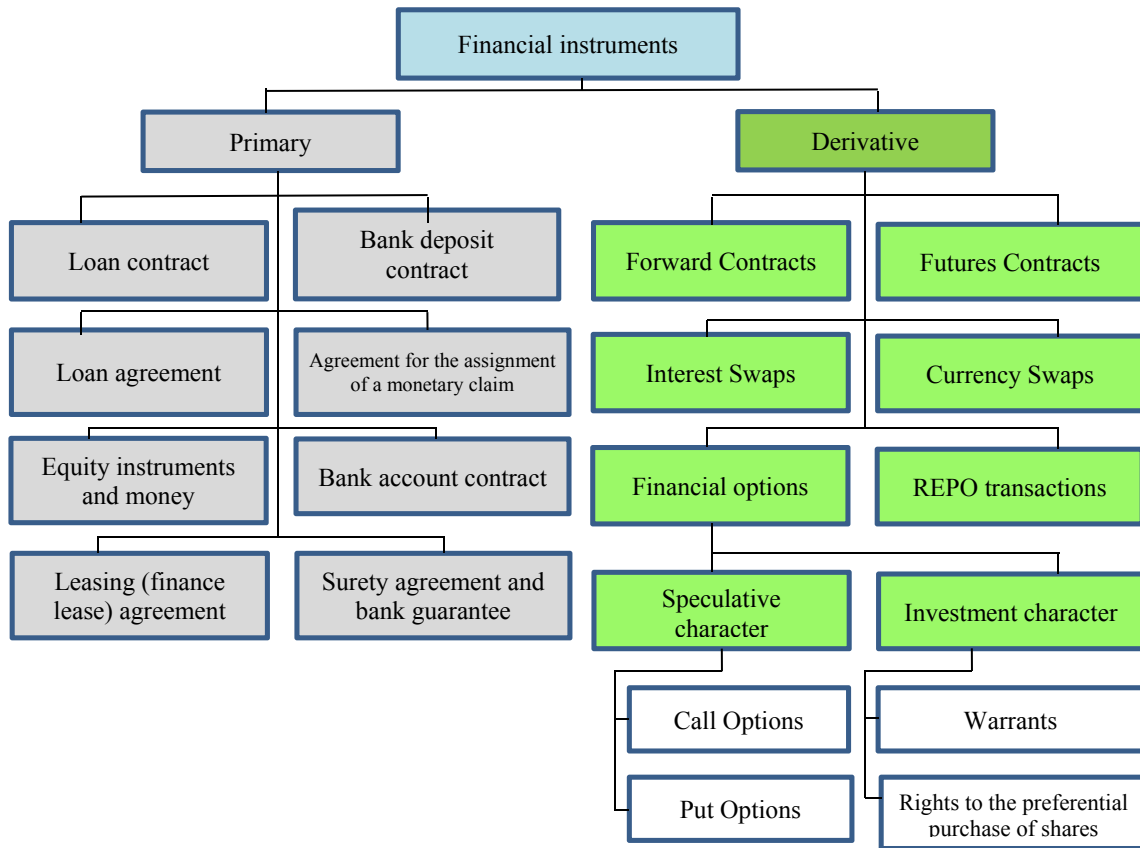
Reconstruction and Development issued bonds officially named “Green Bonds” the following year. A turning point occurred in 2013 when significant

corporations entered the market with bonds labeled “green bonds.” Since then, the issuance of such bonds has been steadily increasing.

Kazakhstan has already gone a long way in this direction, becoming the first country in Central Asia to issue green bonds. Establishing the IFCA Center for Green Finance in 2018 and subsequent initiatives such as the voluntary ESG reporting system underscore the country’s commitment to developing a green economy. The Center is actively involved in developing green finance standards and taxonomies, including the AIX Green Bond Rules for Kazakhstan, and supports other Central Asian countries. Based on the principles of transparency and pub-

lic participation, the Center actively engages with regulators and shapes green growth policy in the region. Partnership with Astana International Exchange (AIX) and international organizations such as ICMA and Climate Bonds Initiative allows the Center to implement standards and practices, confirming compliance with global requirements.

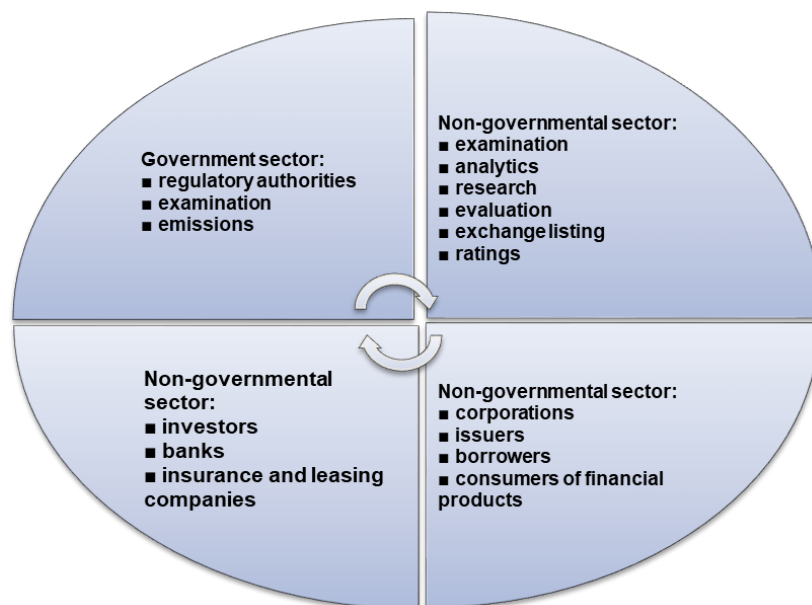
The Financial Market Development Strategy also reflects the global decarbonization and sustainable development agenda. To achieve this goal, ESG principles are planned to be integrated into the financial market and stimulate the development of “green finance.” It’s designed to introduce disclosure standards for ESG risks.

Figure 2 – Extended classification of financial instruments
 Note: Compiled by authors

In 2024, the ESG Bond Program intends to issue the first sustainable development bonds for AIX on the territory of Central Asia. The first issue will be up to 236.8 billion tenge [13]. The corresponding agreement between Almaty Power Plants JSC (AIES) and Eurasian Development

Bank (EDB) was signed on November 30, 2023, on the AIFC (Astana International Financial Centre) platform. In addition to EDB, the leading investor, other development institutions, and second-tier banks may act as potential project investors.

Figure 3 – Participants in the green finance and responsible investment market
 Note: Compiled by authors

The issuance of sustainable development bonds by AIES is supported by AIFC’s Center for Green Finance (CGF), which provided advisory support and an independent opinion on the compliance of the bonds with the principles of sustainable development. AIFC will continue to promote innovative financial instruments to attract investment in environmentally sustainable projects.

Results and Discussion

Given the scale of the problems, the transition to a green economy should be carried out at the international and regional levels. All conditions have been created for this purpose at the legislative level, and infrastructure development is underway. In this regard, the AIFC One-Stop Green Finance Center will be the foundation of sustainable development for Central Asian countries.

The creation of common reporting standards in sustainable development is particularly relevant in the context of global efforts to combat environmental and social problems. Standards play a crucial role in improving the transparency and consistency of reporting on organizations’ environmental and social impacts. Non-financial reporting has evolved in stages, reflecting society’s growing awareness of integrating environmental and social

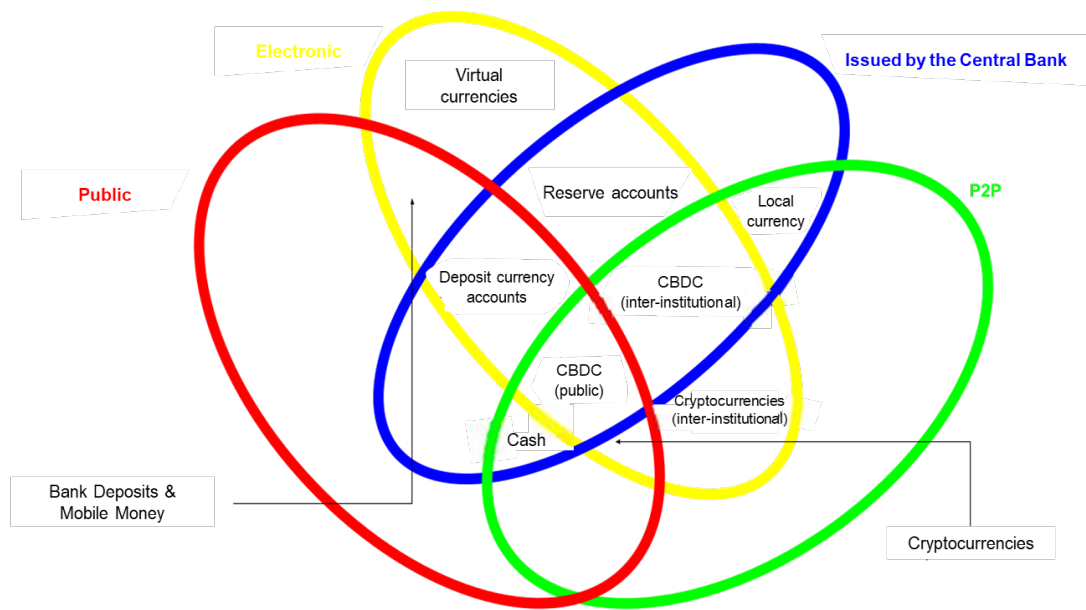
aspects into corporate reporting. The evolution of these standards demonstrates a shift from voluntary initiatives to more structured and mandatory reporting forms.

On June 26, 2023, the International Sustainability Standards Board (ISSB) published the first two sustainability standards: IFRS S1, “General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information,” and IFRS S2, “Climate-related Disclosures.” They are effective for annual reporting periods starting from January 1, 2024. The European Commission adopted sustainability reporting standards (ESRS) on July 31, 2023.

The idea behind Kazakhstan’s shift toward a green economy involves considerations of infrastructure, budget allocations, statistical analyses, and financial instruments. The focus is on determining the type of financing intended for this transition, including the percentage of benefits for Sustainable and Green Finance Institutions (STBs) and the rationale for directing profits toward these institutions.

Figure 4 illustrates the projected distribution of funding sources, detailing the percentage allocation for Sustainable and Green Finance Institutions (STBs), and offering insights into the rationale for distributing profits to these institutions.

Having analyzed foreign and domestic literature, as well as studied the Taxonomy of green proj-

Figure 4 – Projection of funding origins breakdown (% gains for STBs, rationale behind STBs' profit allocation)
Note: Compiled by authors

ects in Kazakhstan, developed by IFCA Green Finance (Adilet, 2021), we summarize the following basic concepts:

- A green economy is focused on the development of environmentally friendly production based on energy-saving advanced technologies and alternative, renewable energy sources;

- Green finance is financial resources used for sustainable environmental development, increasing social responsibility, promoting economic growth, minimizing ecological risks, and eliminating critical environmental problems;

- ESG risks are threats resulting from non-compliance with ESG principles that affect the sustainable growth of an organization;

- ESG tools contain environmental, social, governance, and performance assessment criteria, based on which socially responsible investors can analyze potential investments. Environmental Criteria (E) assesses the extent to which a company complies with environmental standards. Social Criteria (C) can be used to determine the company's strategy to attract qualified employees and increase motivation for labor productivity. Governance Criteria (G) allows you to assess the effectiveness of the company's management.

Green financial instruments like green loans, bonds, leases, and trusts yield optimal results solely

when allocated towards environmentally sustainable initiatives. Hence, establishing digital investment platforms akin to InvestEU is crucial, enabling investment accessibility into green ventures. InvestEU prioritizes endeavors aligned with EU strategic objectives, including the European Green Deal, digital economy advancement, and enhancing social and economic cohesion.

So, according to a study by scholars Chang Sua, Wenbo Liu, and Yueting Liu, the Central Bank of the People's Republic of China uses digital yuan in macro regulation and micro tracking. The ability to pay without intermediaries in digital RMB greatly facilitates real-time cross-border transactions. Controlled anonymity also allows for accurate monitoring of illegal money laundering methods while maintaining the privacy of both parties to the transaction.

In February 2023, the Hong Kong Government issued a tokenized green bond using distributed ledger technology (DLT). Tokenizing a bond means registering the beneficial interest of the bond in the DLT registry, which distinguishes it from traditional computerized accounting records. Combining bonds and other relevant financial instruments, parties, and activities on a single digital platform can enhance interoperability. This approach can achieve considerable cost reductions, facilitating comprehensive

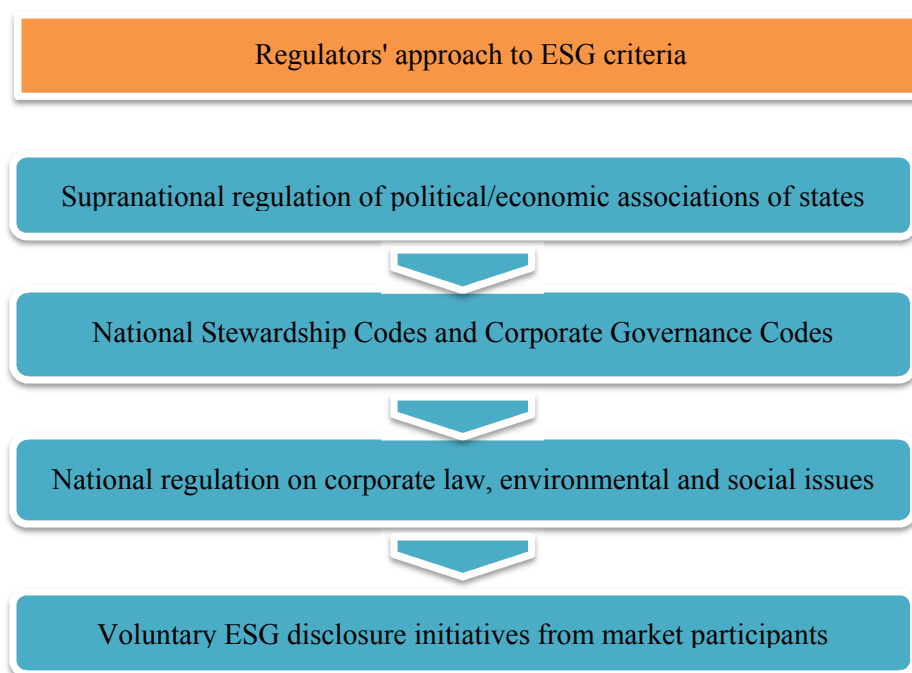
automation. Such measures may potentially revolutionize current operational methodologies and empower individual investors over the long run. Money tokens are similar to wholesale CBDCs. Their issuance and redemption in this transaction are built on a similar mechanism adopted by the Hong Kong Monetary Authority (HKMA) in a cross-border CBDC payment platform called mBridge. Collaboration on the platform is underway with the Bank for International Settlements (BIS) Innovation Center and central banks in mainland China, Thailand, and the United Arab Emirates [5].

In Kazakhstan, the market of digital financial asset platforms is just beginning to develop. Therefore, it is essential to consider the prospects of creating new platforms that can attract investments to strategically important sectors. Today, the legislative regulation of digital assets in Kazakhstan is based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan,

the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 7, 2015, № 438-V “On the International Financial Center Astana,” the Law of the Republic of Kazakhstan dated February 6, 2023, № 193-VII “On Digital Assets in the Republic of Kazakhstan” and other normative and legal acts.

Digital assets are “property created in electronic-digital form with the assignment of a digital code, including the use of cryptography and computer calculations, registered and ensured the immutability of information based on distributed data platform technology.”

In September 2023, the National Bank of Kazakhstan (NBK) established the National Payment Corporation (NPC) to implement the digital tenge. The legal status of the digital tenge, which combines the features of cash and non-cash money, allowing for online and offline transactions, is to be enshrined in the legislation.

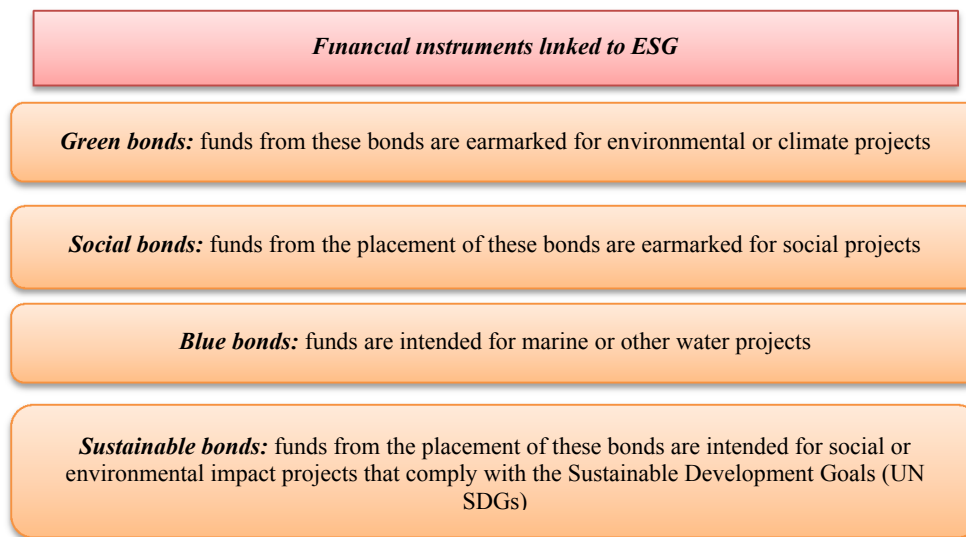

Figure 5 – Regulators’ approach to ESG criteria
Note: Compiled by authors

It will be imperative to establish and distribute the responsibility for the sustainability and continuity of the information system within the framework of which the digital currency of NBK will circulate. It will simplify public spending by labeling budgets for earmarked use and ensuring control and transparency of the process.

In 2023, two digital tender (DT) platform circuits are planned: industrial and experimental or research and development (R&D). All the work results will be published in the 2023 final report in December. The optimal architectural parameters for developing the target DT architecture will be determined based on this document.

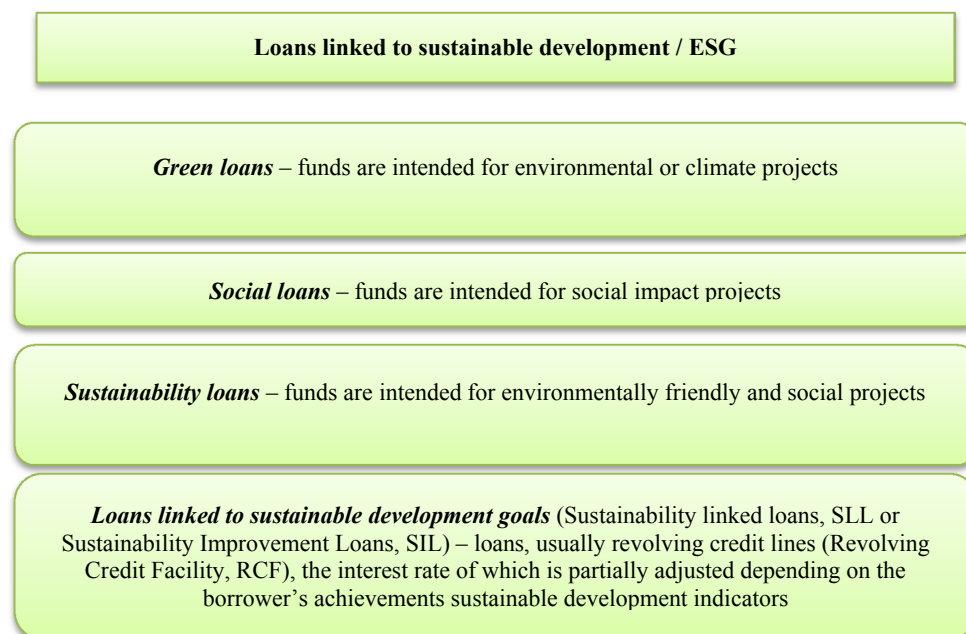

Figure 6 – Financial instruments linked to ESG
Note: Compiled by authors

Sustainable development is only possible with the implementation of innovative technologies. Combining scientific principles and business objectives, cooperating with specialized companies in

conducting practical works in financial engineering and their step-by-step evaluation by independent specialists promotes the engagement of a comprehensive professional community in green finance.

Figure 7 – Loans linked to sustainable development / ESG
Note: Compiled by authors

Funding through Initial Coin Offerings (ICO) and Security Token Offerings (STO): Some green finance companies raise funds through ICOs and STOs, providing investors with tokens to support green finance projects.

Trading and investing in green digital assets: Investors can trade and invest in digital assets associated with environmentally sustainable projects, contributing to financing green infrastructure and technologies.

The digital asset ecosystem holds considerable economic potential through blockchain cooperative banks, featuring a scheme devoid of intermediaries. International and local cooperation yields numerous benefits.

The evolution of the global financial system commenced with the active integration of digital assets. Digital asset networks are pivotal in the future financial landscape, facilitating the seamless exchange of digital assets and currencies across various networks. The digital asset ecosystem harbors substantial economic potential. For cross-border payments and settlements, shared settlement networks employing distributed ledger technologies can drastically decrease settlement times from two to three days to less than 10 minutes and reduce transaction costs from 6 percent to less than 1 percent of the transferred value. With financial backing for trade, distributed ledgers enabling transaction tracking have reduced letter of credit processing times from 5-10 days to less than 24 hours. In capital markets, distributed ledgers can diminish clearing times for securities transactions from two days to less than 30 minutes. The digital financial assets market is emerging as a competitor to the traditional securities market, offering broader investment and capital-raising opportunities. It expands the range of underlying assets, lowers market entry barriers, simplifies asset issuance procedures, and reduces issuance and circulation costs.

Decentralized finance, governed by cryptocurrency, is able to supplant the Bretton Woods system. Blockchain stands out as a technology that ensures the utmost integrity in data transmission. Society must prioritize ethical, social, moral, and environmental considerations during the initial dissemination of information, which should subsequently undergo transformation incorporating ESG criteria. The digital asset ecosystem necessitates a tokenized medium for transactional purposes. Cryptocurrencies, stablecoins, and national bank digital currencies emerge as three prominent contenders for fulfilling this role.

Tokenization makes it easier to fragment an asset (dividing ownership of an investment, much like company ownership is divided among shareholders). Tokenization facilitates secure and seamless trading and exchange of assets, eliminating the need for intermediaries. Digital transformation can reduce financial investment and increase real investment, leading to a reduction in negative financialization.

A digital asset is any object of value whose ownership is represented in digital or computerized form. The digital asset ecosystem has three characteristic features:

- tokenization, in which ownership of an asset is converted via software into a digital token that can be stored, traded, or used as collateral;
- distributed registry, or blockchain, is an immutable computer record of ownership and transfer of ownership of tokens;
- encryption – the use of advanced cryptographic technologies that ensure the security of transactions with tokens.

Blockchain technology has the capacity to generate digital ownership certificates for green assets like forests, solar farms, or organic lands, aiding in the fight against illegal logging and other environmental infractions.

Tokenization of Green Assets: Green assets such as energy projects or water resources can be tokenized using digital assets such as tokens or cryptocurrencies. This makes it easier for investors to invest in environmentally sustainable projects.

Smart contracts implemented on the blockchain have the capability to validate adherence to environmental regulations autonomously. For instance, they are able to automatically disburse funds to investors upon fulfilling predefined environmental benchmarks within the project.

In previous stages of the project, the NB RK (National Bank of the Republic of Kazakhstan) focused on researching only retail central bank digital currency (CBDC). This has led to new initiatives for wholesale CBDC, including securities settlement, stablecoin scenarios, and cross-border and social payments, in addition to the retail CBDC planned in the early stages of the project.

In this context, as a component of the 2023 agenda, establishing two digital tenge (DT) platform frameworks is scheduled: one for industrial purposes and the other for experimental or research (R&D) initiatives. All findings from these endeavors are slated for inclusion in the year-end final report of 2023, anticipated to be published in December. This document outlines the optimal architectural specifications for crafting the desired DT architecture.

Digital tenge combines the features of cash and non-cash money, allowing transactions both online and offline. The state also supports digital currency and differs from cryptocurrencies, as it has a single issuer – the National Bank. The digital tenge also simplifies government spending by marking budget funds for intended use and providing control and transparency.

The presence of a dynamic financial sector is one of the main conditions for attracting the private capital necessary to implement the transition to a green economy. Achieving net-zero emissions by 2060 will require a very significant average annual investment. Still, the government has other spending commitments beyond those associated with the transition to a green economy, including spending on human capital and social protection. A well-developed and sound national financial system is essential in ensuring climate change mitigation efforts are as effective as possible. Creating a more dynamic financial sector in Kazakhstan will require improved prudential regulation, greater transparency of government support for the financial industry, and a shift away from interest rate subsidies and targeted lending to indirect impact strategies. The government has made progress in developing green finance. In 2018, the Astana International Financial Center (AIFC) established the Green Finance Center to promote fundraising through green finance instruments. The Center sets mandatory rules for issuers wishing to issue green bonds listed on the AIFC Exchange (AIX), providing independent compulsory verification.

Similarly, the issue of “green” bonds is actively promoted by the Kazakhstan Stock Exchange (KASE). However, in Kazakhstan, green bonds are mainly issued by public sector representatives, including SOEs and international financial institutions. Capacity could be further enhanced by measures to facilitate the issuance of these instruments by local banks to strengthen their loss absorption capacity. Improving prudential regulation will help Kazakhstan secure the flow of private capital needed for green finance. Numerous green initiatives necessitate scalability, are anticipated to yield profits in the long run and entail substantial risks or considerable uncertainty.

After reviewing foreign and domestic literature, as well as studying the Taxonomy of green projects in Kazakhstan, developed by the AIFC “green” finance (Adilet, 2021), we have given updated interpretations on the following main concepts:

The green economy is focused on developing environmentally friendly (clean) production based

on energy-saving advanced technologies and alternative, renewable energy sources.

Green finance is financial resources used for sustainable development of the environment, increasing social responsibility, promoting economic growth, minimizing environmental risk, and eliminating critical ecological problems.

ESG risks are threats arising from non-compliance with ESG principles that affect the stable growth of the organization.

ESG tools have environmental, social, and company management criteria and performance assessments against which socially responsible investors can analyze potential investments. Environmental criteria (E) make it possible to assess how well a company complies with environmental standards. Based on Social criteria (S), it is possible to evaluate the company’s strategy for attracting qualified employees and increasing motivation for labor productivity. The company governance criteria (G) make it possible to assess the effectiveness of its management.

Conclusion

Each region has its own country background, mentality of the population, geography of natural resources and challenges related to sustainable development goals. In international practice, the inefficiency of application of existing environmental, social legislation and the lack of results of state “green” programs has arisen due to uncontrolled and corrupt government, parliament, regulators, law enforcement agencies and inaction of the judicial system. A experience has shown frequency of emergencies related to accidents in the extractive sector, protests and riots, the number of sick people and mortality during the COVID 19 epidemic is directly related to state policy and, business community and international institutions regarding the implementation of the SDGs.

The authorities, being able to impose their will and influence the activities and behavior of the population, pursue a policy of fixing the consequences of environmental and social problems and deliberately silencing the causes. The most important goal of the global community is to eliminate poverty while ensuring sustainable economic growth and solving social and environmental problems. Green economy is meant to define and to integrate them. International institutions have the capacity to offer statistical data and exemplify best practices. Meanwhile, the successful development of local and national programs depends on elected government, businesses and in-

dividuals. Successful implementation of the green economy of the Republic of Kazakhstan requires high-level coordination between all stakeholders – bodies implementing state environmental and social policy, financial regulators and technical supervisors; corporate and investment community, development institutions and civil society institutions.

One of the challenges in implementing sustainable development projects is the need for additional financial resources. A financial architecture involving second-tier banks (STBs), central depositories (CDs) and stock exchanges was developed to regulate the capital market because there was no available alternative before. Meanwhile, the world's digital financial architecture can conduct targeted financing, control the use of existing budgets, detect corruption schemes and green laundering.

Digital transformation is unstoppable. The government must innovate to improve public services, facilitate citizen engagements and provide more transparency in decision-making. Digital transformation of the financial system is no longer an option but an imperative. Thus, ESG risks in digitalization processes must be adequately addressed to achieve environmental sustainability, social responsibility and good governance to facilitate our country's engagement in an increasingly globalized environment.

Transition to sustainable development in Central Asia and Kazakhstan requires unified efforts and

coordination. The establishment of a single green finance center becomes an indispensable step to ensure the sustainability and effectiveness of efforts in this direction. Current moment provides a unique opportunity for the countries of the region, together with the private sector and international partners, to create digital financial instruments that will support green projects and contribute to a sustainable future for Central Asia.

We also developed taxonomy of “green economy,” “green finance,” “ESG tools,” and “ESG risks” in Kazakhstan under the requirements of ESG standards and principles among business communities, “green” enterprises, and financial institutions based on a review analysis literature and regulations, collaboration with the AIFC green finance (AIFC-GFC, 2023). This is necessary for consumers of financial services to understand green finance and recognize the basic concepts of the topic under study.

Acknowledgements

FINANCIAL SUPPORT: *This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP 19679105 “Transformation of ESG financial instruments in the context of the development of the green economy of the Republic of Kazakhstan”).*

References

1. António Guterres Secretary-General of the United Nations (from report A/74/821) – URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/102/53/PDF/N2010253.pdf?OpenElement> (date of access: 18.12.2023)
2. Digital tenge [Electronic resource]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/page/Digital-Tenge/> (access date: 21.10.2023).
3. Dubrova, M. V., Gusarova, L. V., Zhylina, N. N., Shamsutdinova, M. R., & Ignatyev, V. G. (2021). Financial instruments of “green” economy development in Russia. In *E3S Web of conferences* (Vol. 262, p. 04002). EDP Sciences.
4. From reputation laundering to silencing: how “greenwashing” gave birth to “greenhashing.” More details on AdIndex. [Electronic resource]. URL <https://adindex.ru/news/tendencies/2023/02/17/310628.phtml> (access date: 25.10.2023).
5. HKSAR Government's Inaugural Tokenised Green Bond Offering. [Electronic resource]. – URL: <https://www.hkma.gov.hk/eng/news-and-media/press-releases/2023/02/20230216-3/> (access date: 20.10.2023).
6. In Kazakhstan, at the beginning of November, the first stage of introducing the digital tenge, a new form of national currency, starts [Electronic resource]. – URL: <https://mtrk.kz/ru/2023/10/23/v-kazakhstan-s-nachalom-noyabrya-startue> (access date: 23.10.2023).
7. Kurbanova, K., Annakuliyeva, G., & Zhumadilova, T. (2021). Economic Growth for Sustainable Development: The COVID-19 Pandemic and Tax Instruments.
8. Manta, O. (2022). Digital financial technologies and green finance, support tools for the sustainable development of the economy. In *Creșterea economică în condițiile globalizării* (pp. 23-42).
9. Michalski, D., Hawranek, P. (Eds.). (2023). Financial instruments of green transition. In *internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny*, nr 2(12). DOI: 10.7172/2299-5749.IKAR.2.12.1
10. Bertayeva, K., Onaltayev, D., Kozhakhmetova, M., Bazarbaev, A., & Kurbanova, K. (2023). “Green” finance in Kazakhstan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 402, p. 08052). EDP Sciences.
11. Nguyen, T. C., & Chuc, A. T. (2018). *Green finance in Viet Nam: barriers and solutions* (No. 886). ADBI Working paper.
12. Petrov, M. V., Tkachev, V. N., & Turuev, I. B. (2023). Development of National Systems of Green Finance in the Context of Industry 4.0. In *Current Problems of the Global Environmental Economy Under the Conditions of Climate Change and the Perspectives of Sustainable Development* (pp. 131-141). Cham: Springer International Publishing.

13. Popkova, E. G., & Sergi, B. S. (Eds.). (2023). *Current Problems of the Global Environmental Economy Under the Conditions of Climate Change and the Perspectives of Sustainable Development* (Vol. 73). Springer Nature.
14. Secretary-General's Roadmap for Digital Cooperation. [Electronic resource]. – URL <https://www.un.org/ru/content/digital-cooperation-roadmap/> (access date: 20.10.2023).
15. Song, C., Qiu, Z., & Yang, L. (2023). How does digital financial inclusion affect green economic development? A perspective from regional competitions. *Elementa: Science of the Anthropocene*, 11(1).
16. Tian, X., Zhang, Y., & Qu, G. (2022). The Impact of digital economy on the efficiency of green financial investment in China's provinces. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(14), 8884.
17. What are green bonds? More details on RBC. [Electronic resource]. – URL <https://trends.rbc.ru/trends/green/60ddcae59a79476590c44ef6> (access date: 15.10.2023).
18. Zhang, M., & Yin, S. (2023). Can China's Digital Economy and Green Economy Achieve Coordinated Development?. *Sustainability*, 15(7), 5666.
19. Nations, U. (2022). *Ecology of Kazakhstan: there are many problems, but there are the most pressing ones*. Retrieved 6 November 2023, from United Nations Organization: <https://news.un.org/ru/story/2022/05/1424172>
20. Adilet. (2021). *On approval of the classification (taxonomy) of "green" projects to be financed through "green" bonds and "green" loans*. Retrieved 6 November 2023, from Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan "Adilet": <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000996>
21. AIFC-GFC. (2023). *AIFC documents on sustainable finance*. Retrieved 2023, from AIFC Green Finance Centre: <https://gfc.aifc.kz/en/aifc-documents-on-green-finance>
22. Lin, B., & Ma, R. (2022). How does digital finance influence green technology innovation in China? Evidence from the financing constraints perspective. *Journal of environmental management*, 320, 115833.
23. Liu, J., Jiang, Y., Gan, S., He, L., & Zhang, Q. (2022). Can digital finance promote corporate green innovation?. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(24), 35828-35840.
24. Feng, S., Zhang, R., & Li, G. (2022). Environmental decentralization, digital finance and green technology innovation. *Structural Change and Economic Dynamics*, 61, 70-83.
25. Rao, S., Pan, Y., He, J., & Shangguan, X. (2022). Digital finance and corporate green innovation: quantity or quality?. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(37), 56772-56791.
26. Yang, W., Chen, Q., Guo, Q., & Huang, X. (2022). Towards sustainable development: How digitalization, technological innovation, and green economic development interact with each other. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12273.
27. Nguyen, T. C., & Chuc, A. T. (2018). *Green finance in Viet Nam: barriers and solutions* (No. 886). ADBI Working paper.
28. Zhang, M., & Yin, S. (2023). Can China's Digital Economy and Green Economy Achieve Coordinated Development?. *Sustainability*, 15(7), 5666.
29. Su, C., Lyu, W., & Liu, Y. (2022). The relationship between digital RMB and digital economy in china. *arXiv preprint arXiv:2205.14517*.
30. Pangarso, A., Sisilia, K., Setyorini, R., Peranginangin, Y., & Awirya, A. A. (2022). The long path to achieving green economy performance for micro small medium enterprise. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 11(1), 1-19.
31. UNDP Resident Representative in Kazakhstan Yakup Berish SUGET Ecology of Kazakhstan: there are a lot of problems, but there are the most "burning". May 19, 2022 Climate and Environment <https://news.un.org/ru/story/2022/05/1424172> (date of reference: 18.12.2023)

Авторлар туралы мәлімет:

Курбанова Карлыгаш Абдулаевна – (корреспондент автор) Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты, 8D04110-Қаржы мамандығы, «Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: kurbanova-pismo@bk.ru)

Романенко Светлана Владимировна – “RVD completions” ЖШС, Директор (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: kka.connect555@gmail.com)

Муханова Гайни Казыбаевна – э.ғ.к., доцент, “AML Academy” қаржы мониторингі академиясы” АҚ, ФЗИ директоры (Астана қ., Қазақстан, e-mail: gaini.mukhanova@gmail.com)

Information about authors:

Kurbanova Karlygash – (corresponding author) PhD student at Al-Farabi Kazakh National University, specialty 8D04110-Finance, senior lecturer, Department of Finance and Accounting (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kurbanova-pismo@bk.ru)

Romanenko Svetlana – LLP “RVD completions”, Director (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kka.connect555@gmail.com)

Mukhanova Gaini – candidate of economics sciences, associate professor, JSC “Academy of Financial Monitoring “AML Academy”, Director of the Research Institute, (Astana, Kazakhstan, e-mail: gaini.mukhanova@gmail.com)

Поступило 14 ноября 2023 г.

Принято 12 февраля 2024 г.

Fidel A. Charukula* , **Hamisi K. Sama**

College of Business Education, Tanzania, Dodoma

*e-mail: charukulafidel@hotmail.com

EFFECTS OF NEGOTIATION PRACTICES ON PUBLIC PROCUREMENT PERFORMANCE IN TANZANIA: A CASE OF NATIONAL HEALTH INSURANCE FUND (NHIF)-HEAD OFFICE, DODOMA REGION

This study evaluated the effect of effective negotiation practices on performance of public sector procurement. This study was carried out at the National Health Insurance Fund (NHIF). The results demonstrated that a negotiating plan is crucial for successful negotiations in improving public procurement performance, with a p-value of 0.000 ($p < 0.005$). With a p-value of 0.000 ($p < 0.005$), the findings show a substantial and positive association between negotiating skills and successful negotiation for improving public procurement performance. The results showed that negotiation ethics lead to effective procurement negotiation, thereby improving in public procurement performance, with a p-value = 0.000 ($p < 0.005$). The results indicated that negotiation plan, negotiation skills, and negotiation ethics have a major contribution to make as practices of effective negotiation lead to improvements in public procurement performance. The majority of respondents agreed that if there is a proper negotiation plan, a skilled negotiation team, and compliance with negotiation ethics, effective negotiation in procurement increases and hence improving public procurement performance operations. The study concluded that negotiation plan, negotiation skills, and negotiation ethics have a significant influence on the public procurement undertakings, with a significant value of 0.000 ($P < 0.05$). The study recommended that organizations should ensure there is a proper negotiation plan within the organization, employ skilled staff, and enhance compliance with negotiation ethics during negotiation in order to improve public procurement performance.

Key words: Negotiation Practices, Public Procurement Performance, Tanzania.

Фидель А. Чарукула*, Хамиси К. Сама

Бизнес білім беру колледжі, Танзания, Додом қ.

*e-mail: charukulafidel@hotmail.com

Танзаниядағы келіссөздер жүргізу тәжірибесінің мемлекеттік сатып алу тиімділігіне әсері: Ұлттық медициналық сақтандыру қорының мысалы (ҰМСҚ) – бас кеңсе, Додома аймағы

Бұл зерттеу тиімді келіссөздер әдістерінің мемлекеттік сектордағы сатып алу тиімділігіне әсерін бағалады. Бұл зерттеуді Ұлттық медициналық сақтандыру қоры (ҰМСҚ) жүргізді. Нәтижелер келіссөздер жүргізу жоспары р-мәні 0.000 ($p < 0.005$) болатын мемлекеттік сатып алулардың тиімділігін арттыру бойынша табысты келіссөздер үшін өте маңызды екенін көрсетті. Р мәні 0.000 ($p < 0.005$) кезінде алынған нәтижелер мемлекеттік сатып алудың тиімділігін арттыру үшін келіссөздер жүргізу дағдылары мен табысты келіссөздер арасындағы елеулі және оң байланысты көрсетеді. Нәтижелер келіссөздер этикасы тиімді сатып алу келіссөздеріне әкелетінін көрсетті, осылайша р мәні = 0.000 ($p < 0.005$) болатын мемлекеттік сатып алу тиімділігін жақсартады. Нәтижелер келіссөздер жоспары, келіссөздер жүргізу дағдылары және келіссөздер этикасы маңызды үлес қосатынын көрсетті, өйткені тиімді келіссөздер тәжірибесі мемлекеттік сатып алу көрсеткіштерінің жақсаруына әкеледі. Респонденттердің көпшілігі тиісті келіссөздер жоспары, білікті келіссөз жүргізушілер тобы және келіссөздер этикасын сақтай отырып, сатып алу саласындағы келіссөздердің тиімділігі артады, демек, мемлекеттік сатып алу саласындағы қызмет көрсеткіштері жақсарады деп келісті. Зерттеу келіссөздер жоспары, келіссөздер жүргізу дағдылары және келіссөздер этикасы Мемлекеттік сатып алу кәсіпорындарына айтарлықтай әсер етеді деген қорытындыға келді, олардың мәні 0.000 ($P < 0.05$). Зерттеу ұйымдарға ұйым ішінде тиісті келіссөздер жоспарының болуын қамтамасыз етуді, білікті қызметкерлерді жалдауды

және мемлекеттік сатып алудың тиімділігін арттыру мақсатында келіссөздер кезінде келіссөздер этикасын сақтауды күшейтуді ұсынды.

Түйін сөздер: Келіссөздер жүргізу тәжірибесі, Мемлекеттік сатып алудың тиімділігі, Танзания.

Фидель А. Чарукула*, Хамиси К. Сама
Колледж бизнес-образования, Танзания, г. Додома
*e-mail: charukulafidel@hotmail.com

Влияние практики ведения переговоров на эффективность государственных закупок в Танзании: пример Национального фонда медицинского страхования (НФМС) – головной офис, регион Додома

В этом исследовании оценивалось влияние эффективных методов ведения переговоров на эффективность закупок в государственном секторе. Это исследование было проведено Национальным фондом медицинского страхования (НФМС). Результаты показали, что план ведения переговоров имеет решающее значение для успешных переговоров по повышению эффективности государственных закупок, с p -значением 0.000 ($p < 0.005$). При p -значении 0.000 ($p < 0.005$) полученные результаты свидетельствуют о существенной и положительной связи между навыками ведения переговоров и успешными переговорами для повышения эффективности государственных закупок. Результаты показали, что этика ведения переговоров приводит к эффективным переговорам о закупках, тем самым улучшая эффективность государственных закупок, с p -значением = 0.000 ($p < 0.005$). Результаты показали, что план ведения переговоров, навыки ведения переговоров и этика ведения переговоров вносят важный вклад, поскольку практика эффективных переговоров приводит к улучшению показателей государственных закупок. Большинство респондентов согласились с тем, что при наличии надлежащего плана переговоров, квалифицированной команды переговорщиков и соблюдении этики ведения переговоров эффективность переговоров в сфере закупок повышается и, следовательно, улучшаются показатели деятельности в сфере государственных закупок. В исследовании был сделан вывод о том, что план ведения переговоров, навыки ведения переговоров и этика ведения переговоров оказывают значительное влияние на предприятия по государственным закупкам со значительным значением 0.000 ($P < 0.05$). В исследовании рекомендовалось, чтобы организации обеспечивали наличие надлежащего плана ведения переговоров внутри организации, нанимали квалифицированный персонал и усиливали соблюдение этики ведения переговоров во время переговоров с целью повышения эффективности государственных закупок.

Ключевые слова: практика ведения переговоров, эффективность государственных закупок, Танзания.

Introduction

Worldwide negotiation has played a significant role in accomplishing the most value for money during public procurement through improved quality, reduced unnecessary delays, and reduced procurement costs. Although the nature and magnitude of negotiation differ according to circumstances since some negotiations focus on reducing misunderstandings during contract management and improving procurement achievement in regard to time, cost, and quality, as well as obtaining value for monetary investment (Andrea, 2019; Muinde, 2022). Moreover, it has enabled the government to reduce procurement risks such as conflicts, and misunderstandings, between clients and suppliers, contractors, or service providers in different stages of procurement, such as before contract signing (Grega, 2019; Ackah, 2016; Brett & Thompson, 2016).

In developing countries successful procurement negotiation is attributed by procurement negotiation skills include integrative skills, persuasive skills, distributive skills, and planning abilities. Furthermore, trust, flexibility, honesty, and emotion are statistically required characteristics for procurement negotiation to facilitate value for money (Changalima, 2021). Moreover, (John and Rose 2021; Mwakaleja, 2021) suggested that negotiation planning is important in ensuring effective negotiation in public procurement since without planning there would be no value and the organization would lose financial returns due to ineffective negotiation. Additionally, negotiation plan in procurement will lead to effective performance of the organization in terms of time, cost, and quality.

In Tanzania negotiation abilities, excellent negotiation strategies and appropriate negotiating styles are criteria crucial in procurement and

contract management (Kakwezi & Nyeko, 2019). Despite its essential in procurement, most procuring entities in Tanzanian have avoided it prior to and/or during procurement contract administration (Mochoge, 2017). Furthermore, the creation of specifications and/or terms of reference is one of the primary areas where discussions have not been appropriately utilized. Moreover, Mwakaleja (2022) negotiation practices such as negotiation plans, skills and ethics during negotiation have not been well considered since negotiation plans are not prepared timely and negotiation parameters are not well scrutinized, which results in poor procurement performance in terms of duration, price, and supply quality. Therefore, due to inadequacy finding on the effect of negotiation practices the study fills the gap by assess the effects of negotiation practices in value for money in public procurement at NHIF-Head Office.

This study findings provides useful facts for improving or taking decisions at the NHIF Head Office and other procuring entities. Also, policymakers, and planners may use the findings for their research, planning, management, and budgeting purposes in instilling the negotiation plans, negotiation skills, and negotiation ethics in every procuring institution and the government as a whole.

Literature review

Theoretical Literature Review

In this study the negotiation theory and transaction cost theory were used to illustrate three dimensions of negotiation practices. Negotiation theory was developed by Druckman, 1986 while transaction cost theory was developed by Oliver Williamson in the early 1970s (Rindfleisch, 2020). Negotiation theory point out those negotiations is built on a variety of approaches, including structural evaluation, strategic analysis, process evaluation, and integrative research.

The structural analysis features are based on the distribution of power among the two parties engaged in the discussion. Similarly, the process analysis identified divergence as one of the approach's structures, while maintaining that departure can be gradual in a departure from the agreement. Also, integrative analysis is the final strategy in negotiation theory. Instead of defining points, this strategy separates the negotiation procedure into steps. The approaches pushed the bargaining stage back to when the parties first met. The result is

explained by the performances of the performers at various stages. Stages include pre-negotiations, selecting the distribution formula, peak behavior, and settlement.

Moreover, transaction cost theory focused on how best to structure economic interactions to reduce costs, maintain buyer-supplier connections, and account for mutual advantages. These considerations included opportunities to earn the business in the future (planning and skills) and human behavior (ethics) (Rindfleisch, 2020). The theory has the potential to considerably improve total negotiation planning, assist negotiators in comprehending how a negotiation is progressing, and, most importantly, provide opportunities to modify strategy in order to achieve a better outcome. A set of costs that simulate diverse life scenarios is at the core of transaction cost theory. It can be best described as an investigation of the techniques employed by reasonable, intelligent decision-makers. This concept proposes that the contractor and the owner of the work collaborate in a system that communicates information between the two parties and must consider transaction costs, including search costs, bargaining costs, monitoring costs, and enforcement costs.

Furthermore, according to the transaction cost theory, the supplier, contractor, and project owner must all have a comparable awareness of the costs associated with economic transactions that go beyond the cost of the goods or services that are being exchanged. Given that negotiation plans, skills, and ethics all have a substantial impact on the costs associated with transactions in public procurement. As a result, the contractor or supplier must assure effective negotiations by planning effective discussions, identifying all potential hurdles to the negotiation, and hiring skilled people who add value to the public organization in order to reduce cost and improve public procurement performance.

Therefore, transaction cost theory aids in figuring out how far procurement managers of the NHIF-head workplace effectively indicate their entity when participating in discussions with their vendors to achieve successful negotiating within different negotiation parameters, thereby releasing value for money. The investigation of theory will figure out how negotiating contracts can decrease costs of business due to negotiation effectiveness via well-planned negotiation activity, staff ability in discussions, and compliance with negotiation ethics, which results in high buying efficiency in regards to time, expense, quality, and client satisfaction.

Empirical Literature Review

Negotiation Practices and Public Procurement Performance

Negotiation practices are all issues which require to be considered in order to ensure effective negotiation such as negotiation skills, negotiation plan, negotiation ethics, negotiation styles, negotiation skills and negotiation process which increases the value for money in public procurement (Robert 2008; Lenders et al., 2006; Ghauri, 2018; Kaman, 2019; William, 2017). Therefore, this means negotiation is a strategic discourse that tackles an issue in a way that is acceptable to both parties (Johnson, 2019). Meanwhile, relationship between negotiation practices and public procurement performance is crucial for achieving optimal outcomes in government contracts and purchases. Effective negotiation practices can significantly impact the efficiency, transparency, and value for money in public procurement processes.

Negotiation practices play a vital role in achieving cost savings in public procurement. Skilled negotiators can secure better deals, lower prices, and favorable terms from suppliers or contractors, ultimately leading to cost-effective procurement outcomes. Negotiation practices can influence the quality and standards of goods and services procured by public entities. By negotiating specifications, performance requirements, and service levels effectively, procurement professionals can ensure that the procured items meet the required standards and specifications.

The performance of negotiation practices in public procurement can be measured and evaluated based on predefined criteria such as cost savings, contract compliance, stakeholder satisfaction, and procurement outcomes. Monitoring and evaluation help identify areas for improvement and enhance the effectiveness of negotiation strategies over time. In general, effective negotiation practices are essential for optimizing public procurement performance by achieving cost savings, ensuring quality and time in complying with legal and regulatory requirements, and measuring performance

Moreover, Kim and Segev (2015) investigated the factors that influence negotiation effectiveness in Thailand. The results demonstrated a substantial positive link between negotiation talents and negotiating efficiency in business operations, and point out that negotiation skill should be focused on by discussion workers in order to ensure the effectiveness of bargaining actions in business operations. Also, Sanchez (2018) investigated

Namibia's challenges to effective negotiations in public procurement. Findings demonstrated a strong positive relationship between negotiation approach and bargaining organization efficacy, with a p value =0.005 ($p=0.05$) and point that successfully designed of negotiation plan facilitate achievement of negotiation activities during business operations.

Moreover, Thompson (2020) in a study of effectiveness of negotiation in Canadian company operations. The results showed that there are significant favorable effects among negotiating plans and negotiation effectiveness in firm operations, with a p value of =0.005 ($p=0.05$). The study discovered that full compliance with bargaining ethics is essential to improving negotiating efficacy in procurement operations.

Similarly, Mwakaleja (2022) conducted a study on the effects of effective negotiation on achieving procurement goals in Tanzania. Findings also revealed that negotiation plan plays a significant role in successful negotiation, which increases procurement goal achievement, and that there is a strong and beneficial connection between negotiation plan and procurement accomplishing objectives with a P-value of 0.000 ($P 0.005$). Also, Lum (2018), support these findings by revealed that a negotiation strategy is vital in effective negotiation, which promotes procurement goal accomplishment, and that there is a positive and strong association between a negotiation plan and procurement goal achievement, with a p-value = 0.000 ($p = 0.005$).

Research Gap

Over the world, negotiation has been recognized as a tool for which public procurement performance will attribute attributes. Past studies have tried to evaluate negotiation on the effects of negotiation skills on the effectiveness of the procurement process and the effects of negotiation practices on the performance of public procurement. To this point, nothing has been addressed on the effect of negotiation in public procurement performance by PEs. Therefore, this study filled a knowledge gap by assessing the effects of negotiation practices on the public procurement performance in NHIF head office, Dodoma region.

Research methods

Study Area

The study was conducted at NHIF- head office in which descriptive research design was used because it allowed for the simplified collection of the

necessary information. By conducting a case study on NHIF (specific area) and its population, which directly interacted with the researcher, the design facilitated the assessment of the factors influencing the adoption of strategic procurement in Tanzania (Kothari, 2017). The reason for the choice of the study area was because negotiation practices such as negotiation plans, selection and appointment of negotiation committees and consideration of ethics during negotiation have not been well considered by procuring entity in Tanzania in which NHIF is included (Mwakaleja, 2022).

Target population

The study target population was 216 NHIF-Head Office employees. The target population of this study included PMU staff, tender board members, finance department, legal department,

ICT department, internal audit department, and user departments.

Sampling Procedure and Sample Size

The researcher employed non-probability sampling methods known as judgmental sampling techniques in this study since the selected respondents assisted in providing important information about the investigation. The goal of using a judging technique was to gather appropriate answers by engaging with respondents who have knowledge, skills, and experience in the studied field. The sample size of 167 respondents was used for the study. Furthermore, since the population was highly heterogeneous, cluster sampling selected 167 respondents from NHIF. Moreover, the study used 58% of the target population as the sample size.

Table 1 – Sample Size Distribution

Department	Targeted population	Sample Size	% sample size
Procurement Management Unit (PMU)	18	11	6.7
Tender Board	7	7	4.2
Internal audit Department	15	10	6
Accounting department	30	18	10.7
User Departments	132	80	47.9
ICT Departments	10	8	4.7
Legal departments	6	5	3
Marketing and Sales department	34	12	7.2
Human reNote s	36	16	9.6
Total	288	167	100

Note – Field Data (2023)

Data Collection Methods and Approach

The method used to collect data is a vital component of this inquiry. Using a number of data-gathering instruments, as stated by Burn and Groves (2016), increases credibility and enhances the study. The data for this study involves primary data in which the investigator gathered the essential information for this study by employing two (2) techniques of data collection, such as questionnaires and the review of documents, as detailed in the parts that proceed. The questions were sent to members of the NHIF-Head Office employees, comprising the finance division, the tendering board and procurement management unit, and the transportation department. A closed-

ended questionnaire was used. The questionnaire was used by the researcher since it is free of bias, has a low cost, and saves time.

Data Validity and Reliability

The validity of the questionnaires was assessed in this study through pre-testing with the selected sample. The pre-test exercise was performed at the researcher's convenience. Moreover, this study's reliability results were reported in a range from 0 to 1, where reliability results close to 1 were considered to have good dependability and those close to 0 to have low reliability. All variables in this study were acceptable as they had excellent

reliability and a reliability correlation value of at least 0.7. This was corroborated by Drost (2015), who predicted that variables with a minimum point

of 0.7 are trustworthy for additional statistical investigation. Table 2 indicates the reliability test results.

Table 2 – Reliability Test

Variables	No. of items	Cronbach's Alpha	Conclusion
Negotiation Plan	5	0.865	Accepted
Negotiation Skills	5	0.912	Accepted
Negotiation ethics	5	0.864	Accepted
Public Procurement Performance	3	0.742	Accepted

Note – Field Data (2023)

Methods of Data Analysis

In this inquiry, data was evaluated using quantitative methodologies. Descriptive, correlational, and multiple analyses were used to evaluate quantitative data acquired in the field. The acquired data was sorted, processed, and examined with Statistical Packages for Social Sciences (SPSS-version 22) due to the various variables. Correlation and multiple regression analysis were used to examine and validate the link between variables that are both independent and dependent. Tables and statistics were utilized to present the analyzed data. The next subsections describe the data collection methods.

Descriptive Analysis

The use of descriptive analysis of data was critical in this study since it allowed the researcher to offer an accurate account of information, including participant characteristics and demographic information and break down vast amounts of data into manageable chunks (Hayes, 2017). The study provided an overview of the research variables' descriptions using percentages and occurrences provided in the Tables.

Correlation Analysis

The purpose of correlation analysis was to determine the direction of the relationship among the variables within the investigation. According to Gogtay and Thatte (2017) define -0.1 to -0.5 as a strong negative correlation, -0.5 to 0 as a weak link, 0 to +0.5 as a weak favorable association, and +0.5 to 1.0 as a high beneficial correlation between the variables in issue. As a result, Pear-

son correlation was employed to determine the direction as well as the magnitude of the association between both the dependent and independent variables in the study.

Regression Analysis

The use of a regression model was the best method in this study to enable the achievement of the study's specific objectives, as the study targets revealed the extent to which negotiation plans, negotiation skills, and negotiation ethics affect the public procurement performance. The study involved the use of the below regression model to facilitate the revealing of such an extent. To operationalise the extent to which negotiation plans, negotiation skills, and negotiation ethics affect the public procurement performance, the following equation will be used (Where $B^1=0$, $B^2=0$, and $B^3=0$):

$$PPP = \beta_0 + \beta_1(NP) + \beta_2(NS) + \beta_3(NE) + \varepsilon \quad (1)$$

where: PPP = Public Procurement Performance; NP = Negotiation Plan; NS = Negotiation Skills; NE = Negotiation Ethics;

Results and Discussions

Negotiation Plan on Public Procurement Performance

Descriptive analysis was done to assess effects of negotiation plan on Public Procurement Performance. This objective was assessed using various sub-variables including but not limited to compliance to the proper negotiation, negotiation

procedures to be followed, timely predation of negotiation plan, and qualities of negotiation plan and negotiation guidelines in achieving value

for money. Descriptive statistics were based on mean and standard deviations. Table 3 indicated descriptive results of the same.

Table 3 – Descriptive Statistics for Negotiation Plan

S/N	Details	N	Mean	Std. Deviation
1	Negotiation Area	167	3.8	1.25
2	Negotiation Tactics	167	3.89	1.23
3	Negotiation Objectives	167	4.04	0.952
4	Negotiation Range	167	3.91	1.39
5	Negotiation Team	167	3.85	1.35
6	Performance Public Procurement	167	3.26	1.32
Valid N (list wise)		167		

Note – Field Data (2023)

With reference to the above results based on mean and standard deviations, the findings showed that the standard deviation is low which indicated that standard deviation is centered on the mean. This empirical research suggested a favorable relationship between a negotiation strategy and successful negotiations in procurement within the organization.

Table 3 above indicated that compliance to proper negotiation plan has a mean of 3.53 and a standard deviation of 1.09, indicating that most respondents agreed with proper negotiation plan increases effective negotiation in procurement and finally lead to high achievement of procurement goals in terms of economy, efficiency and effectiveness. The findings also indicated negotiation procedures to be followed has a mean of 3.13 and standard deviation of 1.16 which showed that most of the respondents agreed that negotiation procedures to be followed has significant effect on the effective negotiation in procurement of public procurement organization.

The findings also indicated that majority of respondents disagreed that timely preparation has no effect on effective negotiation in procurement in Tanzania as the mean was 2.46 with standard deviation of 1.30 although there was no high diversion rate in the standard deviation. Also the findings showed that quality of negotiation has positive effect on effective negotiation in procurement in public procurement as the mean was 2.26 and standard deviation of 1.32 which range on the acceptable range.

Furthermore, researcher wanted to understand the effect of negotiation guidelines in during negotiation process increases the effectiveness of negotiation hence effective negotiation in procurements the results showed that most of the respondents agreed with average mean of 3.69 and standard deviation of 1.38. This implied that majority of respond responded positively that negotiation guidelines in procurement negotiation increases in effectiveness of negotiation hence increase effective negotiation in procurement within the organization.

Generally, the findings found that majority of respondents agreed that negotiation plan during procurement negotiation process has a significant impact on effective negotiation in procurement in public sector in Tanzania which was evidenced by an average mean of 3.8 and standard deviation of 1.25 and therefore, its importance for the organization to proper negotiation guidelines in order to increases effectiveness of negotiation in terms of timelines, quality of audit report and conformance to procurement negotiation.

The findings we supported by (Thompson, 2000) who propounded that negotiation becomes a key decision-making approach used to reach consensus whenever the partners cannot achieve their business goals. Also the findings of this study were supported by Brett (2000) who argued that while discussing the concept of negotiation, it is important to understand that negotiation that involves certain types of criteria in which if there is compliance by the organization is adhered to increase effective

negotiation in procurement within the organization in terms of cost, time, and quality.

Negotiation Skills and Public Procurement Performance

Descriptive analysis was done to assess the effect of skills of procurement negotiation team and effective negotiation in procurement in Tanzania's public sector for achieving value for money. This

objective was assessed using various variables which include but not limited to staff experience on negotiation, negotiation training, negotiation team expertise, ethics of negotiation team and competent negotiation team with regard to effective negotiation on effective negotiation in procurement. Descriptive statistics was based on mean and standard deviations. Table 4 indicates descriptive results of this objective.

Table 4 – Descriptive Statistics for Negotiation Skills on Public Procurement Performance

Details	N	Mean	Std. Deviation
Distributive Skills	167	3.95	1.17
Integrative Skills	167	3.94	1.09
Persuasion Skills	167	3.67	1.39
Problem-solving Skills	167	4.90	1.35
Adoptability Skills	167	4.01	1.15
Valid N (list wise)	167		
Average		3.89	0.23

Note – Field Data (2023)

Results from Table 4 above show that the negotiation team's talents have a mean of 3.95 and a standard deviation of 1.17, meaning that most respondents agreed with this statement that experience possessed by negotiation team increases the effectiveness of negotiation hence increase effective negotiation in terms of timelines, quality of negotiation report and compliance.

The findings in Table 4 also indicated that training of negotiation team results to effective negotiation team hence increase effective negotiation in procurement had a mean of 4.94 and standard deviation of 1.09 which showed that most of the respondents agreed that training of negotiation team has significant effect on the effective negotiation in procurement in public procurement.

The findings in Table 4 indicated that majority showed that professionalism to the negotiation personnel has high effect on the effective negotiation in Public procurement as the mean was 4.90 and standard deviation of 1.35 which range on the acceptable range. However, partly of respondents disagreed that negotiation experience has major effect on effective negotiation goals as the mean was 3.67 with standard deviation of 1.39. This implies increase effective negotiation in Tanzania is most depend on professionalism to the negotiation personnel public procurement and the results showed

that most of the respondents agree that competent personnel lead to effective. Furthermore, researcher wanted to understand the effect of competent personnel on effective negotiation in negotiation in Public sector. The results were evidenced by a mean of 4.01 and average value of 1.15 which implied that majority has agreed on the statement.

Finally, the findings indicated that majority of respondents agreed that competent procurement personnel has a significant contribution to the effective negotiation in Public sector in Tanzania which was evidenced by an average mean of 3.89 and standard deviation of 0.23 and therefore, its importance for the organization to employ competent negotiation committee which in turn increases effective negotiation which increase achievement of procurement goals in terms of time, quality of report and cost reduction.

The act of negotiating is complicated in the actual world (Thompson 2017). Numerous situations call for negotiation, including those in the home, the workplace, the government, and on a global scale. As the corporate environment becomes more dynamic, discussions between partners are necessary more frequently, according to (Kim and Segev 2015), who also noted that negotiation is a crucial component of purchasing and supply chain management.

Negotiation Ethics and Effective Negotiation in Procurement

The third objective of the study was to assess the negotiation ethics on effective negotiation in public procurement performance at National Health Insurance Fund (NHIF). This objective were measured using various sub variables which

included but not limited to confidentiality, conflict of interest, professional due care, accountability and transparency on effective negotiation in public procurement performance at NHIF who are mandated to take into consideration in the procurement performance. The results were presented in Table 5.

Table 5 – Descriptive Statistics for Negotiation Ethics

Details	N	Mean	Std. Deviation
Confidentiality	167	3.87	0.97
Conflict of interest	167	3.88	0.99
Professionalism	167	4.15	1.04
Accountability	167	3.95	0.93
Transparency	167	4.34	0.83
Valid N (list wise)	167		
Average		4.04	0.952

Note – Field Data (2023)

Findings in Table 5 above showed that the incompetent negotiation team had a mean of 3.87 and a standard deviation of 0.97, which indicates that the majority of respondents agreed with this statement and strongly agreed that incompetent negotiation team decreases the effectiveness of negotiation which affect negatively on public procurement performance within the organization. The findings also indicated that poor negotiation plan on various issues regarding with procurement negotiation had a mean of 3.88 and standard deviation of 0.99 which showed that most of the respondents disagreed that poor negotiation team influence effective negotiation on various issues that has negative significant effect on effective negotiation in public procurement within the organization.

The findings also indicated that majority of respondents disagreed that absence of clear negotiation strategies in the organization has negative effect on the effective negotiation which increase public procurement performance as the mean was 4.15 with standard deviation of 1.04 and also there were no high diversion rate in the standard deviation. Also the findings showed that failure for negotiation committee to sign personal covenants of the parties has negative effect on effective negotiation which increase effective negotiation in public procurement as the mean was 3.95 and standard deviation of 0.93 which range on the acceptable range.

Furthermore, researcher wanted to absence of negotiation parameters has negative effect on effective negotiation which increases effective negotiation in public procurement as the results showed that most of the respondents agree and strongly agreed that absence of negotiation parameters reduces efficiency and effectiveness of public procurement performance. The results were evidenced by a mean of 4.34 and average value of .83 which implied that majority had agreed on the statement.

Finally, the results indicated that majority of respondents agreed that incompetent negation team, poor negotiation planning, absence of clear negotiation strategies, failure for negotiation committee to sign personal covenants and absence of negotiation parameters has negative significant effect on effective negotiation which affects the performance of procurement in public sector in Tanzania.

The results was evidenced by an average mean of 4.04 and standard deviation of 0.952 and therefore, its importance for the management of the organization and the government to mitigate these challenges in order to ensure effective negotiation within the organization and result to achievement of public procurement performance such as time, quality and cost.

In the actual world, negotiating is a complicated process (Thompson 2017). According to Kim and

Segev (2015), negotiation can take place on a range of levels, including in business, government, and international diplomacy. Additionally, negotiating is a crucial component of supply chain management and purchasing. Partner negotiations are increasingly necessary as the corporate environment grows more dynamic (Cerquides and Sanchez, 2018).

Performance in Public Procurement

Descriptive analysis was conducted to assess public procurement performance through effective negotiation. The dependent variable is public procurement performance and it was measured through timelines, quality and cost reduction through realized through effective negotiation. Descriptive statistics were based on mean and

standard deviations. Table 6 that indicate descriptive results of this variable.

Descriptive statistics indicated in Table 6 above concerned with timely negotiation, quality of supplies and cost reduction through quotation as the measure of achievement of procurement goals in Tanzanian public sector. The findings observed that majority of respondents agreed that there was timely negotiation resulted from good cooperation among the negotiation team, there was quality of supplies resulted from good relationship the parties and cost reduction through effective negotiation increases achievement of procurement goals within the organization. This result was evidenced by a mean of 3.77, 3.71 and 3.87 with a standard deviation of 1.43, 1.16 and 1.08 of the sub variables depicted in the Table 6 above respectively.

Table 6 – Descriptive statistics Achieving Procurement goals

Details	N	Mean	Std. Deviation
Time	167	3.77	1.43
Cost	167	3.71	1.16
Quality	167	3.87	1.08
Valid N (list wise)	167		
Average		3.78	1.22

Note – Field Data (2023)

Generally, most of the respondents indicated that there is achievement of procurement goals resulted from good negotiation plan and competent negotiation team and affected by some challenges such as poor negotiation plan, incompetent personnel, insufficient negotiation expertise and inadequate experience to the negotiation personnel due to the presence of timelines, quality and costs in which is justified by an average mean of 3.78 and standard deviation of 1.22 respectively.

There have been numerous researches on negotiation in procurement, but few have examined the connection between negotiation abilities and material pricing. For instance, Nyile (2015) examined the impact of choosing the right location for a negotiation on the final outcome of buyer-supplier agreements. Martina (2011) researched several academic works as well as the techniques and tactics of successful negotiating in public procurement.

Summary of Descriptive Statistics

This part provided the overall descriptive results based on mean and standard deviation on all independent variables such as negotiation plan, negotiation skills, and negotiation ethics to the dependent variable which is public procurement performance. The average mean for each independent variable was as negation plan, negotiation skills and negotiation ethics to the dependent variable which is the effective negotiation. The average standard deviation for each independent is negotiation plan (1.24), negotiation skills (1.22) and negotiation ethics (0.862). Consider the Table 7 that indicated the summary of descriptive results. There has been numerous researches on negotiation practices in procurement, but few have examined the connection between negotiation practices and public procurement performance. For instance, Nyile (2015) examined the impact of choosing the

right location for a negotiation on the final outcome of buyer-supplier agreements. Martina (2011) researched several academic works as well as the techniques and tactics of successful negotiating in public procurement.

Correlation Analysis

Researcher also sought to establish the relation between these two variables so as reveal statistically

the significance, degree and direction of the effect of negotiation plan, negotiation skills and negotiation ethics on effective negotiation in public procurement in achieving value for money. The perfect positive correlation of the variables is shown by a correlation coefficient value of 1, while the perfect negative correlation is indicated by a correlation coefficient value of -1. Table 8 provides a correlation analysis and outcomes.

Table 7 – Summary of descriptive statistics

Details	Mean	Std. Deviation
Negotiation Plan	3.8	1.25
Negotiation Skills	3.89	0.23
Negotiation Ethics	4.04	0.95
Public Procurement Performance	3.78	1.22
Note – Field Data (2023)		

Table 8 – Correlations Results

Details		Negotiation Plan	Negotiation Skills	Negotiation Ethics	Public Procurement Performance
Negotiation plan	Pearson Correlation	1			
	Sig. (2-tailed)				
	N	167			
Negotiation skills	Pearson Correlation	0.222**	1		
	Sig. (2-tailed)	0.004			
	N	167	167		
Negotiation ethics	Pearson Correlation	0.661**	-0.007	1	
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.930		
	N	167	167	167	
VFM in procurement	Pearson Correlation	0.876**	0.310**	-0.470**	1
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.000	
	N	167	167	167	167
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).					
Note – Field Data (2023)					

Analysis of Table 8 above revealed a relationship between the negotiation plan and public procurement performance was $r = 0.876$ which reveal that negotiation plan has strong positive effect on achieving public procurement performance and the improvement of negotiation plan within the organization positively influence public procurement performance as the study's p-

value, which is less than the 0.05 confidence level, indicates that it was statistically significant.

The Table 8 indicated that correlation between Negotiation skills and effective negotiation was $r=0.310$ which revealed that there is positive effect between negotiation skills in achieving public procurement performance through effective negotiation, where by an employing skilled

negotiator in lead to high effective negotiation in public organization. The results was evidenced by having a significant value of p- value of 0.000 which is less that the confidence level of 0.05.

The above Table 8 also indicated that correlation between negotiation ethics in public procurement performance is $r = -0.470$ which revealed that there is negative effect between negotiation ethics and effective negotiation in public procurement performance, where by an increase in the negotiation ethics in effective negotiation in public procurement performance. A significant value of p- value $=0.000$, which is less than the confidence threshold of 0.05, served as proof of the findings.

Multiple Regression Analysis

In order to analyze the significance contribution and the model’s suitability for this study, multiple regression analysis was used to establish the

relationship between the independent variables (Negotiation Plan, Negotiation Skills and Negotiation Ethics) and the dependent variables (public procurement performance). It includes a model overview, variance and coefficient analysis.

Model Summary

The model summary output allows the researcher to ascertain the overall impact of each independent variable to each dependent variable (public procurement performance), including Negotiation Plan, Negotiation Skills and Negotiation Ethics.

The independent factors (negotiation plan, negotiation skills and negotiation ethics) contributed 0.833 to the public procurement performance, according to Table 9. These findings showed that additional factors not examined in this study contributed 17.7% to the achieving public procurement performance in public sector.

Table 9 – Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	0.912 ^a	0.833	0.827	0.17328
a. Predictors: (Constant), Negotiation Plan, Negotiation Skills and Negotiation Ethics				
Note – Field Data (2023)				

Analysis of Variance

The F- statistics and accompanying p-value are the focus of the ANOVA as indicated in Table 10.

While the F- statistical test demonstrates the model’s overall significance, the p-value indicates whether the model is significant or not.

Table 10 – ANOVA Test for Model Fit

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	18.358	4	4.589	152.852	0.000 ^b
	Residual	3.693	123	0.030		
	Total	22.051	127			
a. Dependent Variable: Public Procurement Performance						
b. Predictors: (Constant), Negotiation Plan, Negotiation Skills and Negotiation Ethics						

Note – Field Data (2023)

Analysis of the variance (ANOVA) was used in the regression analysis, as shown in Table 10 above. The entire regression model fits the data well, according to the Table 10: $F(5, 95) = 152.852$, $p = 0.000$ (0.05). This is referred to as a “goodness-of-fit test.” Since the significance

value for this finding is less than 0.05, it is implied that the regression model fits the data and that the use of negotiation plan, negotiation skills and negotiation ethics had a beneficial impact on NHIF’s public procurement performance operations.

Coefficient of Correlations

One of the most crucial results of a multiple regression analysis shows how much each independent variable contributed to the dependent variable. In Table 11, the coefficient result is shown.

The findings shown in Table 11 demonstrated that the public procurement performance at NHIF

was positively impacted by negotiation plan with a coefficient value of 21.6% and a significant value of 0.002 with ($p < 0.05$). The results showed that negotiation skills significantly ($p < 0.05$) contributed to the public procurement performance by 45.3%. With a significant value of 0.03 ($p < 0.05$), the results also revealed that negotiation ethics boosts public procurement performance by 15.7%.

Table 11 – Coefficients of correlation

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-0.236	0.184		-1.282	0.202
	Negotiation plan	0.216	0.069	0.199	3.143	0.002
	Negotiation skills	0.453	0.059	0.461	7.743	0.000
	Negotiation ethics	0.157	0.052	0.168	3.034	0.003

a. Dependent Variable: Public Procurement Performance

Note – Field Data (2023)

These findings support Pallant's (2010) contention that an independent variable is considered to be making a significant unique contribution to the prediction of the dependent variable if the Sig. value (p-value) is less than .05. If the value is higher than .05, you can infer that the variable does not significantly contribute in a unique way to the prediction of dependent variables. Table 11 shows the p-value is between 0.000 and 0.05. The results are then used to conclude that the NHIF's public procurement performance was significantly aided by negotiation plan, negotiation skills possessed by negotiation team and negotiation ethics. The following is a presentation of the multiple regression equation.

$$PPP = -0.236 + 0.216\beta_1 + 0.453\beta_2 + 0.157\beta_3 \quad (1)$$

where: PPP = Public Procurement Performance

Conclusion and Recommendations

The overarching goal of this study was to determine how well bargaining may help public sector organizations achieve their procurement objectives. Based on the study's goals, conclusions were drawn. Descriptive statistics, correlation, and multiple regression analysis were performed to

assess the effects of negotiation plan, negotiation skills, and negotiation ethics on public procurement performance using NHIF as a case study. Correlation and multiple regression results were used to conclude the findings of this study with regard to the significance and insignificance of the study. The subsections that follow each objective's conclusion are as explained below.

Negotiation Plan and Public Procurement Performance

The majority of respondents strongly agreed and agreed that negotiation plan contributes positively to public procurement performance with an average mean value of 3.8 and an average standard deviation of 1.25, which means that the study's conclusion that negotiation plan has a major influence on effective negotiation in procurement, hence public procurement performance resulted from effective negotiation, is influenced by an effective negotiation plan at NHIF. The correlation and regression results concluded that the public procurement performance as a result of effective negotiation depends on a proper negotiation plan in the public sector, with a significant value of 0.000 ($P < 0.005$), demonstrates that there is a positive and significant relationship between the negotiation plan and the public procurement performance.

Negotiation Skills and Public Procurement Performance

The study concluded that the skills of the negotiation committee have a significant impact on negotiations that public procurement performance process, as the majority of respondents acknowledged that the skills of the negotiation committee contribute positively to effective negotiation in public procurement performance with an average mean value of 3.89 and an average standard deviation of 0.23, which means that effective negotiation in achieving procurement goals is influenced by the skills of the negotiation team at NHIF. The findings also concluded that the skills of the negotiation committee in achieving procurement goals as a result of public procurement performance demonstrate that there is a strong and positive relationship between the negotiating committee's skills and the achievement of public procurement performance, with a significant value of 0.000 ($p < 0.005$).

Negotiation Ethics and Public Procurement Performance

The study concluded that negotiation ethics with an average standard deviation of 0.95 and a mean value of 4.04 indicate that negotiation ethics results from effective negotiation since an ethical negotiation committee during negotiation increases the effectiveness of negotiation, increasing public procurement performance in terms of time, costs and quality of NHIF's procurement processes. The findings also concluded that negotiation ethics, as a result of effective negotiation, increase public procurement performance with a significant value of 0.000 ($P < .005$), demonstrated that there is a positive and substantial relationship between ethical negotiation and achieving public procurement performance.

Recommendations of the study

NHIF and Other Public Organizations

This study recommended that management and employees at NHIF and other procuring entities should make sure that negotiation activity is thoughtfully organized with regard to the negotiation range, negotiation area, and negotiation tactics in order to come up with the best deal, hence increases public procurement performance. This study also

recommended that management ensure that ethical practices are essential to be complied with by the negotiation committee, including confidentiality of information, declaration of conflicts of interest, and adherence to the procurement code of ethics, to ensure that public sector procurement is cost-effective.

Government

The results of the study also had a significant impact on the government of the United Republic of Tanzania because they served as a warning that, in order to get the best results from the use of its reNotes, the government must prioritize putting a high priority on negotiation plans, negotiation skills, and negotiation ethics. The study also had significant implications for the government because it shows how Tanzanian procurement negotiation guidelines and processes are being followed there, which achieves public procurement performance.

Suggested areas for further studies

This study is limited to three negotiation practices aspects, that is, negotiation skills, negotiation plan, and negotiation ethics, from the literature that affect the public procurement performance in Tanzania. This therefore meant that the empirical review that supports the above variables among public entities in Tanzania was only limited to these three variables identified in the study. Therefore, similar study should be conducted with other variables that affect the negotiation practices and public procurement performance of other procuring entities. This study was also conducted in NHIF Headquarters in Tanzania and data was collected in Dodoma only. This study recommends that a similar study should be conducted in other procuring entities in Tanzania so as to come up with a variety of outcomes. Further studies on the effects of negotiation practices on public procurement performance could explore several interesting areas to deepen understanding and inform practice. Additional research should be done to ascertain the impact of other variables and the benefits of good negotiation on accomplishing procurement objectives in Tanzania's public sector in terms of collaborative negotiation models, technological innovation and cross-cultural negotiation.

References

1. Ackah, M. R. A. (2016). Assessing the Effectiveness of Negotiation in the Procurement of Goods and Services in a Manufacturing Industry. *Dama International Journal of Researchers*, 1(2), 01–13.
2. Andrea, S. (2019). The Role of Negotiation Skills in Purchasing Contract Management in the Public Sector in Tanzania. A Case of Public Service Social Security Fund (PSSSF) (Unpublished Master dissertation, Mzumbe University).
3. Brett, J., & Thompson, L. (2016). Negotiation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 136, 68-79. Chartered Institute of Purchasing and Supply Management (2018). *Journal* Vol. 2 No. 4, Aug. 2018. 10.
4. Drost, E. A. (2011). Validity and Reliability in Social Science Research. *Education Research and Perspectives*, 38(1), 105–123.
5. Ghauri, P., Lee, J., & Hadjikhani, A. (2008). Network view of MNCs' socio-political behavior. *Journal of Business Research*, 61 (9), 912-924.
6. Grega, M., Orviska, M., Nemeč, J., & Lawson, C. (2019). Factors determining the efficiency of Slovak public procurement. *NISP Acee journal of public administration and policy*, 12(1), 43-68.
7. John, A. and Rose, C. (2021). Effect of Contract Negotiation on Performance of International Non-Governmental Organizations (INGOS) In Nairobi City County, Kenya. *International Journal of Strategic Management*. 2,(1),1012-1024.
8. Kakwezi, P., & Nyeko, S. (2019). Procurement processes and performance: Efficiency and effectiveness of the procurement function. *International Journal of Social Sciences Management and Entrepreneurship (IJSSME)*, 3(1), 23-44
9. Kiswili, N. E., Mwithiga, M. W., Chepkulei, B., & Omar, M. M. (2015). Negotiation Site Selection and its impact on the Outcome of Purchaser-Supplier Agreements. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 3(3), 1–18.
10. Kong, D., Dirks, K., & Ferrin, D. (2014). International trust within negotiations: Meta-analytic evidence, critical contingencies, and directions for future research. *Academic Management Journal*, 57 (5), 1235-1255.
11. Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology; Methods and Techniques*. Second Revised Edition. 31. New Age International (P) Ltd., Publishers. New Delhi.
12. Kothari, C. R. (2008). *Research methodology. Methods and techniques* 2nd Revised Edition,
13. Lysons, K., & Farrington, B. (2006). *Purchasing and supply chain management negotiation*, prentice hall. *Journal of Public Procurement*, 8 (4), 134-136.
14. Manso, P. F., & Nikas, A. (2015). Examining the Effects of Post Tender Negotiation in UK's Public Sector Procurements: An Empirical Study. *Procedia Computer Science*, 64, 457- 465. 11
15. Martina, K. (2011, May 5). Strategies and tactics of effective business negotiation.
16. Mochoge, M. M. (2017). An assessment on the effect of negotiations strategies on effective material pricing of retail outlets: a case of Naivas supermarket in Kisii town (Diploma project, Kisii University, Kenya).
17. Mokeira, M. (2017). An assessment on the effect of negotiations strategies on effect material pricing of retail outlets. Kisii Town: Kisii University.
18. Mugenda, O. L., and Mugenda. A. G., (2003). *Research methods*, Actress press, Nairobi
19. Muinde, M. N. (2022). *Contract Management on Procurement Performance in Public Universities in Kenya* (Doctoral dissertation, JKUAT-COHRED). URI: <http://localhost/xmlui/handle/123456789/5934>
20. Mwangike, L.R. and Changalima, I.A. (2022), "Procurement professionals' perceptions of skills and attributes of procurement negotiators: a cross-sectional survey in Tanzania", *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 35 No. 1, pp. 94-109. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-12-2020-0331>
21. Mwitango, R. (2019). Assessing the impact of strategic procurement on public organization's performance: A case of Arusha City Council. [http://scholar.mzumbe.ac.tz/bitstream/handle/11192/3399/MSc_PSCM-Mwitango%2C Robert D.-2019.pdf?sequence=1](http://scholar.mzumbe.ac.tz/bitstream/handle/11192/3399/MSc_PSCM-Mwitango%2C%20Robert%20D.-2019.pdf?sequence=1) (11st October, 2021).
22. Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). New York, NY: McGraw-Hill, Inc. Pedro B. A., Anacleto C. & Armindo S. F (2022). *Strategic Procurement Negotiations. Logistics and Supply Chain Management in the Globalized Business Era*, 23.
23. Nyile, E., Mercy, W., Chepkulei, B., & Mwakaya, M. (2015). Negotiation site selection and its impact on the outcome of purchaser-supplier agreements. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 1-12.
24. PPRA. (2016). *Public Procurement (Amendment) Act*. Dar es Salaam: United Republic of Tanzania.
25. Prado, L. S. do, & Martinelli, D. P. (2018). Analysis of negotiation strategies between buyers and sellers: an applied study on crop protection products distribution. *RAUSP Management Journal*, 53(2), 225–240. <https://doi.org/10.1016/j.rauspm.2018.01.001>
26. Rindfleisch, A. (2020). Transaction cost theory: past, present and future. *AMS Review*, 10(1–2), 85–97. <https://doi.org/10.1007/s13162-019-00151-x>
27. Ritchie, J., Elam, G., & Lewis, J. (2013). Selecting samples. *Qualitative research practice: A guide for guide for social science students and researchers*, 111.
28. Sekaran, U, and Bougie, R. (2010). *Research Methods for Business: A Skill Building Approach* (5th Edition)
29. Sunders, L, (2007). *Research Methods for Business students*, (4th edition), Rotolito Lombarda S.p.A. Milan, Italy.

30. Taber, K. S. (2018). The Use of Cronbach's Alpha When Developing and Reporting Research Instruments in Science Education. 1273–1296. <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9602->
31. Thomas, S., Eastman, J., Shepherd, C. D., & Denton, L. T. (2018). A comparative assessment of win-win and win-lose negotiation strategy use on supply chain relational outcomes. *The international journal of logistics management*. 29(1)284-30
32. Wiley. StelzerCand, A. (2017). *European Journal of Economics and Business Studies* Negotiation Processes as Success Factors in Supply Chain Transactions. 3(3), 71–78. <http://orf.at/stories/2008198/2008197/>

Information about authors:

Fidel A. Charukula (corresponding author) – PhD, Candidate of Sciences of College of Business Education (Okuku, Nigeria, e-mail: charukulafidel@hotmail.com);

Hamisi K. Sama – PhD, Candidate of Sciences of College of Business Education (Dodoma, Tanzania, email: samakicheche@yahoo.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Фидель А. Чарукула (корреспондент автор) – PhD, Бизнес білім беру колледжіннің оқытушысы (Окуку, Нигерия, e-mail: charukulafidel@hotmail.com)

Хамиси К. Сама – PhD, Бизнес білім беру колледжіннің оқытушысы (Додом, Танзания, e-mail: samakicheche@yahoo.com).

Поступило 8 февраля 2024 г.

Принято 12 февраля 2024 г.

А. Сыздықова^{1*}, А.Т. Абубакирова¹,
Л.А. Кудабасева², А.И. Омарова³

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.

²М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан, Тараз қ.

³Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Қазақстан, Ақтау қ.

*e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ШЫҒЫНДАР МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТЫ ЭМПИРИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Фискалдық саясат пен экономикалық өсу арасындағы байланыс әдебиеттегі назар аударарлық мәселелердің бірі болып табылады. Атап айтқанда, елдердегі мемлекеттік шығындардың ұлғаю себептері және бұл шығындардың экономикалық өсуге әсері фискалдық саясат контекстінде маңызды. Экономикадағы саяси және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету тұрғысынан мемлекеттік шығыстардың маңызы өте зор болып табылады. Осы тұста зерттеушілер өткеннен бүгінге дейін дамыған және дамушы елдерде мемлекеттік шығындардың өсіп келе жатқандығын зерттеулерінде көрсеткен. Кейбір зерттеулер мемлекеттік шығындардың экономикалық өсуге әсерін әртүрлі тәсілдермен зерттейді. Экономикалық өсу мен мемлекеттік шығындар арасындағы қатынас бойынша коинтеграция мен себептік тестілерінің нәтижесінде Вагнердің және Кейнстің тәсілдерін қолдайтын көптеген зерттеулер бар. Бұл зерттеудің мақсаты сызықтық емес ARDL (NARDL) шеңберінде қысқа және ұзақ мерзімді перспективада, экономикалық өсудің мемлекеттік шығындарға асимметриялық әсерін талдау арқылы әдебиетке үлес қосу болып табылады. Бұл зерттеуде 1997-2021 жылдар аралығындағы мемлекеттік шығындар және экономикалық өсу деректері қолданылды. Эмпирикалық анализдің нәтижелеріне сәйкес, Қазақстанда Вагнер заңы жарамды болып табылады, сонымен қатар экономикалық өсудің мемлекеттік шығындарға асимметриялық әсері бар.

Түйін сөздер: мемлекеттік шығындар, экономикалық өсу, Қазақстан, Вагнер заңы.

A. Syzdykova^{1*}, A. Abubakirova¹,
L. Kudabayeva², A. Omarova³

¹Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan, Turkistan

²Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty, Kazakhstan, Taraz

³Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Kazakhstan, Aktau

*e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

Empirical analysis of the relationship between public expenditures and economic growth in Kazakhstan

The relationship between fiscal policies and economic growth is one of the remarkable issues in the growth literature. In particular, the reasons for increasing public expenditures in countries and the effects of these increases on economic growth are important in the context of fiscal policy. Public expenditures are very important in terms of ensuring both political and economic stability in the economy. At this point, researchers examine whether public expenditures have increased in developed and developing countries from past to present. Some studies investigate the effects of public expenditures on economic growth with different approaches. There are many studies that support Wagner's and Keynes' approaches through cointegration and causality tests on the relationship between economic growth and government spending. The purpose of this study is to contribute to the literature by analyzing the asymmetric effects of economic growth on government spending in the short and long run within the nonlinear ARDL (NARDL) framework. The study used government spending and economic growth data for the period 1997-2021. According to the results of the empirical analysis, Wagner's law is valid in Kazakhstan, and economic growth has an asymmetric effect on public spending.

Key words: public expenditures, economic growth, Kazakhstan, Wagner's law.

А. Сыздықова^{1*}, А.Т. Абубакирова¹,
Л.А. Кудабаяева², А.И. Омарова³

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Казахстан, г. Туркестан

²Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Казахстан, г. Тараз

³Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Казахстан, г. Актау

*e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

Эмпирический анализ взаимосвязи между государственными расходами и экономическим ростом в Казахстане

Взаимосвязь между фискальной политикой и экономическим ростом является одним из замечательных вопросов в литературе по экономическому росту. В частности, причины увеличения государственных расходов в странах и последствия этого увеличения для экономического роста важны в контексте налогово-бюджетной политики. Государственные расходы очень важны с точки зрения обеспечения как политической, так и экономической стабильности в экономике. На этом этапе исследователи изучают, увеличились ли государственные расходы в развитых и развивающихся странах с прошлого по настоящее время. В некоторых исследованиях исследуется влияние государственных расходов на экономический рост с использованием различных подходов. Существует множество исследований, подтверждающих подходы Вагнера и Кейнса посредством тестов коинтеграции и причинно-следственной связи взаимосвязи между экономическим ростом и государственными расходами. Целью данного исследования является внести свой вклад в литературу путем анализа асимметричного воздействия экономического роста на государственные расходы в краткосрочной и долгосрочной перспективе в рамках нелинейной структуры ARDL (NARDL). В исследовании использовались данные о государственных расходах и экономическом росте за период 1997-2021 гг. По результатам эмпирического анализа в Казахстане действует закон Вагнера, и экономический рост оказывает асимметричное влияние на государственные расходы.

Ключевые слова: государственные расходы, экономический рост, Казахстан, закон Вагнера.

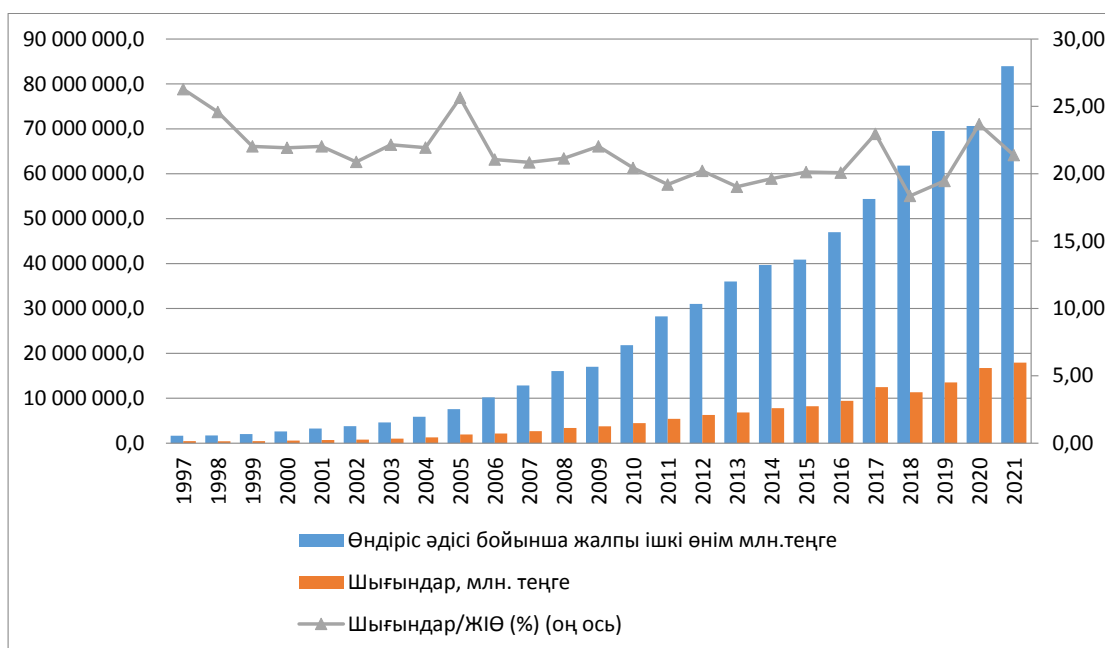
Кіріспе

Мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу теориялық тұрғыдан әртүрлі тәсілдермен қарастырылады. Жүргізілген зерттеулердің әрқайсысы осы тақырып бойынша маңызды түсіндірмелер береді. Алайда, мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы себепті байланыс туралы нақты тұжырымның болуын көрсету мүмкін емес. Мұның себептерінің ішінде, ең алдымен, макроэкономикалық қатынастардағы себептілік сипаты мен бағытын бұрмалайтын кері байланыс әсерінің мүмкіндігі көрсетіледі.

Бұл зерттеудің мақсаты – Вагнер көзқарасы шеңберінде Қазақстан үшін мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы байланыстың бар жоқтығын эмпирикалық түрде тексеру. Зерттеудің әдебиетке қосқан үлесі Қазақстандағы экономикалық өсу

мен мемлекеттік шығындар арасындағы байланысты эконометрикалық әдіспен зерттеу болып табылады. Зерттеуде ең алдымен, осы тақырыптағы әдебиеттерге шолу келтірілген, содан кейін 1997-2021 жылдар аралығындағы мемлекеттік шығындар мен өсу арасындағы байланыс асимметриялық себептілік әдісімен талданады.

Қазақстанда 1997-2021 жылдар аралығындағы мемлекеттік шығындар, олардың ЖІӨ-дегі үлесі төмендегі 1-суретте көрсетілген. Қазақстандағы жалпы мемлекеттік шығындардың ЖІӨ-ге қатынасы 2000 жылы 21,93%, 2005 жылы 25,64%, 2010 жылы 20,43%, 2015 жылы 20,12%, 2020 жылы 23,68%, 2021 жылы 21,93%-ды құрайды (1-сурет). Мемлекеттік шығындардың ұлғаюы мен экономикалық өсу арасында байланыс бар жоқтығы зерттеудің негізгі проблематикасын құрайды, ал сұраққа жауап эмпирикалық талдау арқылы ашылады.

1-сурет – Қазақстандағы жалпы мемлекеттік шығындардың жалпы ішкі өнімге қатынасы
Ескертпе: ҚР Қаржы Министрлігінің деректерімен авторлар құрастырған.

Әдебиетке шолу

Экономикалық өсу және мемлекеттік шығындар туралы әдебиеттердегі зерттеулер Кейнс пен Вагнердің екі түрлі көзқарасы бойынша талданады. Кейнсиандық көзқарас бойынша экономикалық өсудің себебі мемлекеттік шығындардың өсуі болып табылады. Кейнстің пікірінше, мемлекеттік шығындар экономикалық өсуге әсер ету, табысты бөлудегі әділеттілік пен экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қолданылатын маңызды фискалдық саясат құралы болып табылады. Бұл тұрғыда мемлекеттік шығындардың ұлғаюы ұлттық табыстың өсуін құру арқылы өсуге әсер ететін сыртқы фактор болып табылады. Бұл көзқарас бойынша себепті байланыс мемлекеттік шығындардан экономикалық өсуге қарай болады (Samudram және т.б., 2008:698). Кейнстің пікірінше, фискалдық саясаттың құрамдас бөлігі болып табылатын мемлекеттік шығындардың бір бірлікке өсуі мультипликатор коэффициенті сияқты ұлттық табыстың да өсуін тудырады. Басқаша айтқанда, мемлекеттік шығындардың ұлғаюы өзінен гөрі ұлттық табыстың артуын көрсетеді, яғни өсуге әсер етеді.

Вагнер керісінше, экономикалық өсуден мемлекеттік шығындарға қарай себепті байланыс бар екенін және мемлекеттік шығындардың өсуінің басты себебі экономикалық өсу екенін

айтады. Вагнер заңы бойынша елде жан басына шаққандағы табыс деңгейі көтерілген сайын мемлекеттік шығындар өседі. Табыс деңгейінің өсуі қоғамдық тауарлар мен қызметтерге сұранысты арттырады. Демек, жалпы мемлекеттік қызметтерге сұраныстың кіріс икемділігі 1-ден жоғары. Демек, экономикалық өсу артқан сайын мемлекеттің ағымдағы және әлеуметтік шығындары да өседі (Mehera және т.б., 2013:77). Шын мәнінде, Вагнердің пікірінше, мемлекеттік шығындардың артуы елдердің экономикалық дамуымен байланысты. Елдердің экономикалық дамуымен бірге мемлекеттік қызметтерге сұраныс артып келеді. Инфрақұрылымдық инвестициялардан құқықтық жүйеге дейін индустрияландыру және тіпті урбанизацияға байланысты әлеуметтік-экономикалық дамумен бірге мемлекеттік шығындардың өсуі байқалады. Дамудың арқасында ұсынылатын тауарлар мен қызметтердің көлемі де өседі, сонымен қатар қажеттіліктердің артуына байланысты жаңа тауарлар мен қызметтерді ұсынуды мемлекет өз мойнына алады. Осылайша, мемлекеттік шығындардың өсу мен даму нәтижесінде өсетіні қабылданған.

Екінші жағынан, классикалық және неоклассикалық экономистер мемлекеттік шығындар экономикалық өсуге теріс әсер етеді және мемлекеттік шығындардың жоғары болуы экономиканың көрсеткіштерін төмендетеді деп

мәлімдейді. Мысалы, ұлғайған шығындарды қаржыландыру үшін мемлекет не салықты көтереді, не қарыз алуды көбейтуге мәжбүр болады. Егер мемлекет салық мөлшерлемесін арттырса, елдегі жұмыс жасайтын кәсіпорындар мен қызметкерлердің ынталары төмендейді және бұл инвестициялық шешімдерге теріс әсер етеді. Халықтың табысы азайып, тауарға сұраныс азаяды. Салықтарға қарама-қайшы, егер мемлекет шығындарды қарыз алу арқылы қаржыландырса; пайыздық мөлшерлемелер көтерілген сайын жеке сектордың шығындары азаяды және есепке алынбайды. Сонымен қатар, саясаткерлер мен мемлекеттік қызметкерлер жеке сектор тиімдірек пайдалана алатын ресурстарды тиімсіз инвестицияларға аударады (Mehrara және т.б., 2013:77; Link, 2006:324-325; Carlson & Spencer, 1975:3).

Әлемде әртүрлі кезеңдермен, елдермен және эконометрикалық модельдермен мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы байланысты талдайтын көптеген эмпирикалық зерттеулер бар. Зерттеулердің ерекшеленетін жері – тәуелді айнымалы ретінде жалпы мемлекеттік шығындар немесе мемлекеттік шығындарды жіктеудегі тармақшалар алынады. Кейбір зерттеулер кейнсиандық тәсілді қолдайды, ал басқалары Вагнер тәсілін қолдайды. Дегенмен, әдебиетте екі тәсілді де қолдайтын немесе жоққа шығаратын кейбір зерттеулер бар.

Chang және т.б. (2004) мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы байланысты Оңтүстік Корея, Тайвань, Тайланд, Австралия, Канада, Жапония, Жаңа Зеландия, АҚШ, Біріккен Корольдік, Оңтүстік Африка үшін Йохансен – Джуселиус коинтеграциясы және Гранджер себептілік сынақтарымен талдаған. Зерттеу нәтижесі Оңтүстік Корея, Тайвань, Жапония, Ұлыбритания және АҚШ үшін Вагнер заңын қолдайды. Зерттелген басқа елдер бойынша экономикалық өсу мен мемлекеттік шығындар арасында себепті байланыс табылмаған.

Bose және т.б. (2007) 30 ел үшін 1970-1990 жылдар аралығын қамтитын Панельдік деректерді талдау әдісін қолданатын зерттеулерінде инвестициялық шығындардың экономикалық өсуге әсері оң және маңызды, ал ағымдағы шығындардың әсері шамалы ғана екендігін тапқан.

Babatunde (2011) айнымалылар арасындағы байланысты Нигерия үшін ARDL сынағымен, Нигерия үшін Тода-Яамато себептілік сынағымен зерттеген. Toda Yamamoto себеп-

салдарлық сынағы нәтижелеріне сәйкес, Вагнер заңының Нигерия экономикасында жарамды екендігі туралы ешқандай дәлел жоқ.

Kumar және т.б. (2012) Жаңа Зеландияға арналған зерттеулерінде жан басына шаққандағы табыс пен мемлекеттік шығындардың табысқа қатынасы арасындағы коинтеграциялық қатынасты тапқан. Сондықтан Вагнер заңы Жаңа Зеландияда қарастырылып отырған кезеңде жарамды.

Yildiz және Sariso (2012) зерттеуінде 1990-2010 жылдардағы Панельдік деректер талдауымен ЭЫДҰ елдері үшін Вагнер және Кейнс заңдарының жарамдылығын көрсеткен.

Gangal және Gupta (2013), 1998-2012 жылдар аралығындағы Гранджер себептілік сынақтарына сәйкес Үндістандағы мемлекеттік шығындар мен өсу арасындағы екі жақты себепті байланысты тапқан. Зерттеу Вагнер және Кейнс заңдарын қолдайды.

Wang және т.б. (2016) Румынияға арналған зерттеуінде ARDL Bounds Test, Вагнер және Кейнс тәсілдеріне қатысты 10 түрлі модельді пайдаланған. 2 модельді қоспағанда, эмпирикалық мәліметтерге сәйкес ұзақ мерзімді байланыс алынғанымен, коэффициенттер кейнсиандық тәсілде келтірілген екі модельде маңызды деп танылмады.

Cavicchioli және Pistori (2016) Италияға арналған зерттеулерінде айнымалылар арасындағы шекті мән коинтеграция қатынасын тапқан. Бірақ соғыс кезінде қорғаныс шығындарының уақытша ұлғаюына байланысты мемлекеттік шығындарда қалыптан тыс реакциялар байқалады. Сондықтан олар сызықтық еместік уақытша деген қорытындыға келген.

Kebo (2017) өз зерттеулерінде Камерун, Котед'Ивуар, Гана, Кения және Сенегалға талдау жасады. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, Кейнс заңы, Камерун және Котед'Ивуар елдерінде жарамды болса, Вагнер заңы Кения мен Сенегалда жарамды.

Қазақстан экономикасы бойынша әдебиеттерге көз жүгірте отырып, Ағайев (2007) өзінің эмпирикалық талдауында Кеңес Одағының 10 елі мен 1995-2009 жылдар аралығындағы уақыт кезеңі үшін Панельдік деректер талдауы және Гренджердің себептілік тесті арқылы мемлекеттік шығындар мен кіріс деңгейі арасындағы байланыстың бар екенін анықтады. Зерттеуде нақты мемлекеттік шығындар мен жан басына шаққандағы нақты шығындардың кіріс икемділігі бірден жоғары

екендігі көрсетілген. Бұл сонымен қатар экономикалық өсу мен мемлекеттік шығындар арасында біржақты себеп-салдарлық байланыс бар деген тағы бір тұжырым, басқаша айтқанда, Вагнердің көзқарасы сақталады.

Esen және Ваурак (2015), өтпелі кезеңдегі 5 ел (Өзбекстан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Түркіменстан) үшін панельдік деректерді талдауды пайдалана отырып, 1990-2012 жылдар аралығындағы экономикалық өсуге мемлекеттік шығындардың әсерін зерттеген. Осы тұрғыда олар панельдік деректерді талдауға қатысты бірлік түбір, коинтеграция және себептілік сынақтарын қолдану арқылы мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы ұзақ мерзімді коэффициенттерді зерттеген. Нәтижесінде ұзақ мерзімді перспективада мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасында оң және статистикалық маңызды байланыс анықталды. Авторлар өтпелі кезеңдегі елдердегі мемлекеттік шығындардың ұлғаюы экономикалық өсуге оң әсер ететінін дәлелдеген.

Churchill және Yew (2017) білім беруге жұмсалатын мемлекеттік шығындардың дамыған елдерге оң әсер ететінін, аз дамыған елдер үшін бұл әсердің төмендігін атап өткен. Chikalipah және Okafor (2019) уақыт қатарының әдіснамасын қолдана отырып, білім беру мен экономикалық өсу арасындағы байланысты талдайды және бірнеше даулы тұжырымдарға келеді: ұзақ мерзімді перспективада айнымалылар арасында байланыс бар, бірақ әсер етуші фактор ретінде тек ЖІӨ білім беру шығындарын әсер етеді. Osiobe (2020) зерттеуінде 2000–2014 жылдар аралығында панельдік бірлік түбірлік сынағы мен панельдік коинтеграция талдауын қолданып, сегіз Латын Америкасы елдерінде білім беру мен экономикалық өсуге мемлекеттік шығындар ұзақ және қысқа мерзімді перспективада оң және елеулі түрде байланыс бар деген қорытындыға келген.

2006-2019 жылдар аралығында Вьетнамда Le және Tran (2021) жүргізген зерттеуде экономикалық өсу мен білімге жұмсалатын мемлекеттік шығындар арасында екі жақты байланыс бар екені дәлелденген. Ziberi және т.б. (2022) өз зерттеулерінде құралдық айнымалы мәндерді пайдалана отырып, Солтүстік Македониядағы білімге жұмсалатын мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасында оң қатынасты тапқан. Зерттеуде ЖІӨ тәуелді айнымалы ретінде қарастырылған. Зерттеу кезеңі 1977 жылдан 2020 жылға дейін болды. Okerekeoti (2022) зерттеуінде

1999 жылдан 2020 жылға дейін Нигериядағы мемлекеттік шығыстардың экономикалық өсуге әсерін зерттеген. Регрессиялық талдауды пайдалана отырып, мемлекеттік шығыстар мен нақты ЖІӨ арасында оң және маңызды әсер бар деген қорытындыға келген.

Villela және Paredes (2022) зерттеулерінде Гондураста 1990-2020 жылдар аралығында білімге жұмсалған мемлекеттік шығыстар мен адами капиталдың экономикалық өсуге әсерін талдаған. Авторлар білім беруге арналған мемлекеттік шығыстар мен экономикалық өсу арасында ешқандай байланыс жоқ екенін көрсеткен. Сондай-ақ адами капиталдың экономикалық өсуге ықпал етпейтінін болжай келе, адам капиталының жинақталуының толық дамымағанын растайды. Авторлар дебиетте негізгі деп саналатын бақылау айнымалыларының жиынтығы тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етпейді, сондықтан үкімет пен халықтың алдында еңсеру керек үлкен қиындықтар бар деген пікір білдіреді.

Эфиопияның экономикалық өсімі мемлекеттік шығындарға қалай әсер ететінін зерттеген Mulugeta Emeru (2023) өз зерттеуінде мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы қысқа және ұзақ мерзімді корреляцияны бағалау үшін Йогансен коинтеграциясынағы мен векторлық қатені түзету моделін (VECM) қолданған. Зерттеуге сәйкес, ұзақ және қысқа мерзімде мемлекеттің білім беруге жұмсайтын шығындары экономикалық өсуге оң және айтарлықтай әсер етеді. Экономикалық өсуге ауыл шаруашылығына жұмсалатын мемлекеттік шығыстар ұзақ мерзімде теріс әсер етеді. Ұзақ мерзімді перспективада инвестициялық шығындар және қорғаныс шығындары экономикалық өсуге оң әсер етеді. Үкіметтің қысқа және ұзақ мерзімді перспективада экономикалық өсуге оң және шамалы әсер етеді. Қысқа мерзімде де, ұзақ мерзімде де денсаулыққа жұмсалатын шығындар экономикалық өсуге оң және айтарлықтай әсер етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Бұл зерттеуде 1997-2021 жылдар аралығындағы Қазақстан үшін экономикалық өсу мен мемлекеттік шығындар арасындағы байланыс Вагнер заңы аясында талқыланды. Вагнер заңы – неміс экономисі Адольф Вагнердің атымен аталған заң, ол экономикалық

қызметтің жалпы көлеміндегі мемлекеттік шығыстардың үлесі экономикалық дамуға қарай өсетінін білдіреді. Экономикалық өсу ретінде жалпы ішкі өнім және мемлекеттік шығындар жалпы бюджет шығындары бабына жататын деректерден тұрады. Талдау жүргізілген деректер кезеңі 1997 – 2021 жылдарды қамтиды. Мемлекеттік шығындар туралы мәліметтер ҚР Қаржы министрлігінің ресми сайтынан алынды. Жалпы ішкі өнім деректері Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректерінен алынған. Мемлекеттік шығын және ЖІӨ деректері млн.теңге түрінде қолданылды. Айнымалылардың графигін жоғарыдағы 1-суреттен көруге болады.

Талдау кезінде қолданылатын модель келесідей өрнектеледі:

$$\ln pe_t = \beta_0 + \beta_1 \ln gdp_t + \varepsilon_t$$

Мұндағы $\ln pe$ мемлекеттік шығындардың логарифмдік мәнін, $\ln gdp$ жалпы ішкі өнімнің логарифмдік мәнін білдіреді. Зерттеуде мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы байланыс сызықтық және сызықтық емес ARDL әдісімен зерттелді. ARDL әдісі дәстүрлі сызықтық коинтеграция әдістеріне қарағанда көптеген артықшылықтарға ие. Бұл әдісте айнымалыларға $I(0)$ және $I(1)$ рұқсат етіледі. Сонымен қатар, ARDL әдісі шағын үлгілерде тиімдірек нәтижелер береді. NARDL әдісінде бұларға қосымша айнымалылардың теріс және оң өзгерістерінің ұзақ және қысқа мерзімді әсерін талдауға болады. Сондықтан NARDL әдісі айнымалылардың сызықтық емес әрекетін модельдеуде үлкен икемділік береді. Талдауда қолданылатын NARDL әдісі төменде қысқаша түсіндіріледі.

Асимметриялық коинтеграциялық қатынасқа Shin және т.б. (2014) жасаған ARDL тест тәсілі сызықтық емес модельдерді бағалау үшін кеңінен қолданылады. Бұл контекстте сызықтық модельдермен зерттеулер өте шектеулі болып саналады, өйткені олар тұрақты емес стохастикалық айнымалылардың симметриялық сызықтық комбинациясы ретінде ұзақ мерзімді қатынасты көрсетеді.

NARDL тәсілі, Granger мен Yoon (2002) ұсынған жасырын коинтеграция ретінде көрсетілген асимметриялық коинтеграция тәсіліне Pesaran және т.б.(2001) ұсынған ARDL шектеу сынағының бейімделген нұсқасы болып табылады. NARDL әдісі басқа модельдеу әдістеріне

қарағанда көптеген артықшылықтарға ие (шекте қатені түзету моделі, теріс өту қатесін түзету моделі және Markov-Switching). Бұл әдіспен икемділік дәстүрлі коинтеграциялық сынақтардың кейбір болжамдарын кеңейту арқылы қамтамасыз етіледі. Айнымалылардың $I(0)$ және $I(1)$ болуына мүмкіндік берумен қатар, айнымалылардың негізінде жатқан оң және теріс компоненттер арасындағы коинтеграциялық қатынасты зерттеуге болады.

Мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы байланысты зерттеу үшін қолданылатын асимметриялық коинтеграциялық регрессия келесідей:

$$\ln pe_t = \beta^+ \ln gdp_t^+ + \beta^- \ln gdp_t^- + \varepsilon_t$$

Мұнда β^+ және β^- ұзақ мерзімді параметрлерді білдіреді және ЖІӨ оң және теріс өзгерістерінің ішінара қосынды процестері келесідей:

$$\ln gdp_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta \ln gdp_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta \ln gdp_j, 0)$$

$$\ln gdp_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta \ln gdp_j^- = \sum_{j=1}^t \max(\Delta \ln gdp_j, 0)$$

Тендеудегі асимметриялық коинтеграция тендеуі асимметриялық қатені түзету түрінде болады:

$$\Delta \ln pe_t = \alpha + \rho \ln pe_{t-1} + \theta^+ \ln gdp_{t-1}^+ + \theta^- \ln gdp_{t-1}^- + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_j \Delta \ln pe_{t-j} + \sum_{j=1}^{q-1} (\varphi_j^+ \Delta \ln gdp_{t-j}^+ + \varphi_j^- \Delta \ln gdp_{t-j}^-) + \varepsilon_t$$

Мұнда асимметриялық ұзақ мерзімді арақатынас $\rho = \theta^+ + \theta^- = 0$ шектеулерін тексеру арқылы зерттеледі. Ұзақ мерзімді тәуелділікті анықтағаннан кейін асимметриялық ұзақ мерзімді параметрлердің (бір-біріне тең екендігі тексеріледі. Қысқа мерзімді асимметрия екі жолмен тексеріледі: күшті және әлсіз форма. Күшті асимметрия үшін бірдей кідіріс ұзындығы бар оң және теріс қысқа мерзімді параметрлердің теңдігі $(\beta^+, \beta^-) - \theta^+ / \rho, - \theta^- / \rho$ Wald сынағы арқылы тексеріледі. Әлсіз асимметрия, екінші жағынан, негізделген тексеру теңдік сомасының оң қысқа мерзімді параметрлерін сомасында теріс көмегімен $\sum_{j=1}^{q-1} (\varphi_j^+ = \sum_{j=1}^{q-1} (\varphi_j^-)$ Wald сынағына негізделген.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Деректердің сипаттамалық статистикасы 1-кестеде берілген. Сипаттамалық статистика – бұл берілгендердің жиынтығын қорытындылайтын қысқаша сипаттамалық коэффициенттер, олар тұтастың көрінісі немесе жиынтықтың үлгісі бола алады. 1997-2021 жылдарда ЖІӨ-нің орташа көрсеткіші 26967238,75 млн теңге, ал мемлекеттік шығындардың орташа көрсеткіші 5604340 млн теңгені құраған. Сонымен қатар осы жылдардағы деректердің минимум, максимум және интервал көрсеткіштерін кестеден көруге болады. Деректердің эксцесс мәнін қарастырсақ, ЖІӨ -0,48 және мемлекеттік шығындар -0,03 мәніне ие. Бұл көрсеткіштер деректердің негізінен қалыпты таралатындығын білдіреді. Асимметрия – индикатордың таралу графигінің симметриялық таралу графигінен ауытқу дәрежесінің сандық көрінісі. ЖІӨ және мемлекеттік шығын деректерінің асимметрия мәндері сәйкесінше 0,82 және 0,97. Бұл мәндер 0-ден жоғары болғандықтан, үлестірімде орташа мәннен төмен мәндер жиі кездеседі дегенді білдіреді.

1-кесте – Деректердің сипаттамалық статистикасы

Сипаттамалық статистикалар	ЖІӨ (млн.теңге)	Мемлекеттік шығындар (млн.теңге)
Орташа	26967238,75	5604340
Стандартты қате	5070581,96	1067284
Медиана	17007647	3746840
Мода	-	-
Стандартты ауытқу	25352909,82	5336418
Эксцесс	-0,483117076	-0,03321
Асимметрия	0,823068335	0,977215
Интервал	82279445,4	17525746
Минимум	1672142,5	426142
Максимум	83951587,9	17951888
Сумма	674180968,7	140108500
Бақылаулар саны	25	25
Ескертпе: Авторлардың есептеуімен құрыстырылған.		

Айнымалылар $I(0)$ немесе $I(1)$ болған кезде қолдануға болатын сызықтық ARDL коинтеграция әдісі $I(2)$ деңгейлі айнымалылар жағдайында жарамсыз. Сондықтан талдаудың

бірінші кезеңінде айнымалылардың стационарлық деңгейлері анықталады. Augmented Dickey Fuller (ADF) және Phillips Perron (PP) бірлік түбірлік сынақтары стационарлықты зерттеу үшін қолданылды және нәтижелер 2-кестеде жинақталған.

2-кесте – ADF және PP түбірлік сынақ нәтижелері

	Айнымалылар	t-статистика	Ықтималдық мәні
ADF	$lngdp$	-1.952309	0.2300
	$lnpe$	-0.680147	0.9010
	$\Delta lngdp$	-5.550368	0.0000
	$\Delta lnpe$	-6.750018	0.0000
PP	$lngdp$	-1.271130	0.6630
	$lnpe$	-2.110387	0.6710
	$\Delta lngdp$	-5.510821	0.0001
	$\Delta lnpe$	-6.690137	0.0000
« Δ » сәйкес айнымалының бірінші айырмашылығын білдіреді. Ескертпе: Авторлардың есептеуімен құрыстырылған.			

ADF және PP бірлік түбірлік сынақ нәтижелеріне сәйкес мемлекеттік шығындар және ЖІӨ айнымалылары бірінші айырмашылықта $I(1)$ стационарлы болатыны байқалады. Айнымалылардың стационарлық реті $I(2)$ деңгейінде болмағандықтан, ARDL шектік тестін қолдануда проблема жоқ. Шекаралық сынақта, ең алдымен, SIC ақпараттық критерийін ескере отырып, VAR моделі негізінде сәйкес лаг ұзындығы анықталды. Анықталған лаг ұзындығында автокорреляция мәселесі жоқ. Алынған нәтижелер 2-кестеде жинақталған.

3а-кестеде ұзақ мерзімді қарым-қатынас тексерілетін F статистикасы және критикалық мәндер берілген. F статистикасы критикалық мәндерден төмен. 3б-кестеде 1-ші және 4-ші ретті автокорреляция Breusch – Pagan LM сынағымен тексерілді және ешқандай автокорреляция табылмады. Ramsey-Reset және Breusch – Pagan – Godfrey сынақтары сәйкесінше үлгідегі спецификация қатесін және әртүрлі дисперсияны тексеру үшін пайдаланылды. Сонымен қатар, қате терминінің қалыптылығын тексеру үшін Jarque-Berra Normality тесті қолданылды. Есептелген модельде эконометриялық мәселенің жоқтығы байқалады. Бұл кезеңде модель белгіленген лаг ұзындығы бойынша бағаланды

және коинтеграциялық қатынасты зерттеу үшін шектелген F тесті пайдаланылды. Есептелген F статистикасының мәні төменгі шекті мәндерден төмен болғандықтан, коинтеграциялық қатынас жоқ деп айтуға болады.

Shin және т.б. (2014) шеңберінде Wagner заңын тестілеуде қателерді түзетудің

асимметриялық моделі бағаланды және ұзақ мерзімді коэффициенттер есептелді. Айнымалылар арасындағы коинтеграциялық қатынасты тексеруде қолданылатын және сынақ статистикасы және коэффициенттерді бағалау нәтижелері төменде келтірілген (4-кесте).

3-кесте – ARDL сынақ нәтижелері

К	F-статистика	Төменгі шек I(0)			Жоғарғы шек I(1)		
a							
1	1.34	%10	%5	%1	%10	%5	%1
		3.029	3.67	4.90	3.52	4.30	5.49
b							
$\chi^2_{LM}(1)$	1.4809 [0.2279]	$\chi^2_{JB}(2)$			1.9442 [0.3769]		
$\chi^2_{LM}(4)$	2.3526 [0.0659]	$\chi^2_{BPG}(3)$			1.8864 [0.1409]		
χ^2_R	1.6109 [0.1120]						

к, түсіндірмелі (тәуелсіз) айнымалылар санын білдіреді. , , және сәйкесінше автокорреляция, спецификация қатесі, қалыптылық және өзгермелі дисперсия сынақтары үшін Кі-квадрат тестінің статистикасын көрсетеді.
Ескертпе: Авторлардың есептеуімен құрыстырылған.

4-кесте – Асимметриялық коинтеграцияға шектерді тексеру тәсілінің нәтижелері

	Коэффициент	Стандартты қате	t- стат. [ықтималд.мәні]
a			
<i>c</i>	2.1530	0.9766	2.2009 [0.0340]
$lnpe_{t-1}$	-0.1208	0.0590	-2.1629 [0.0319]
$lngdp_{t-1}^+$	0.2380	0.0954	-2.5220 [0.0120]
$lngdp_{t-1}^-$	-0.2629	0.1430	1.7919 [0.0756]
$\Delta lnpe_{t-1}$	-0.7944	0.0827	-9.0012 [0.0601]
$\Delta lnpe_{t-2}$	-0.3509	0.1133	-3.1100 [0.0340]
$\Delta lnpe_{t-4}$	-0.1612	0.0890	-1.7914 [0.0470]
$\Delta lngdp_{t-1}^+$	-1.1576	0.2488	-4.6287 [0.0147]
$\Delta lngdp_{t-1}^-$	-1.9255	0.2411	-8.0118 [0.0730]
$\Delta lngdp_{t-4}^-$	1.0971	0.2165	5.0909 [0.0473]
$\Delta lngdp_{t-5}^-$	-1.3999	0.3481	-3.9949 [0.0364]
b			
$L_{lngdp^+} = 1.9576 \quad L_{lngdp^-} = -2.1791$			
c			
$R^2 = 0.7717$	$\bar{R}^2 = 0.7159$	$\chi^2_{LM}(1)$	0.0190 [0.9155]
t_{BDM}	-2.0209 [0.0353]	$\chi^2_{LM}(4)$	1.8317 [0.7609]
F_{PSS}	8.1634 [0.0000]	χ^2_{JB}	0.3835 [0.8212]
W_{LR}	9.5238 [0.0010]	χ^2_{BPG}	9.2381 [0.5065]

«Δ» сәйкес айнымалының бірінші айырмашылығын білдіреді. Y^+ және Y^- ұзақ мерзімді коэффициенттер; χ^2_{LM} , χ^2_{JB} және χ^2_{BPG} сәйкесінше автокорреляция, қалыптылық және өзгермелі дисперсия тестілері үшін Chi-Square тест статистикасының нәтижелерін білдіреді. W – ұзақ мерзімді коэффициенттердің теңдігін тексеруде қолданылатын Wald статистикалық мәні.
Ескертпе: Авторлардың есептеуімен құрыстырылған.

Сызықты емес асимметриялық коинтеграцияға шекті сынақ тәсілін қолдану арқылы шектеусіз қателерді түзету үлгісінен алынған бағалау нәтижелері 4а-кестеде жинақталған. 4б-кестеде бағаланған модель үшін сынақ нәтижелері мен маңыздылық коэффициенті көрсетілген. және тест статистикасын зерттегенде, модельде 1-ші және 4-ші ретті автокорреляциясы жоқ екені көрінеді. сынақ статистикасы айнымалы дисперсия мәселесі жоқ екенін көрсетеді. мәні қате шарттарының қалыпты таралғанын көрсетеді. Оң және теріс ұзақ мерзімді коэффициенттердің теңдігін тексеретін Wald статистикасы маңызды. Сондықтан ЖІӨ-нің өсуі мен төмендеуі мемлекеттік шығындарға асимметриялық әсер етеді. Асимметриялық әсер дегеніміз ЖІӨ-нің өсуі мен төмендеуі мемлекеттік шығындарғы әр түрлі деңгейде әсер ететіндігін білдіреді. Асимметриялық коинтеграциялық қатынасты тестілеуде пайдаланылған және нәтижелерін зерттегенде, екі сынақтың да маңызды екені көрінеді. Алынған нәтижелер Қазақстанда Вагнер заңының жарамды екендігін дәлелдейді.

Қорытынды

Экономикадағы мемлекеттің көлемі ЖІӨ-дегі мемлекеттік шығындардың үлесімен өлшенеді. Бұл үлесті арттыру белгілі бір деңгейге дейін өсу мақсатына қызмет ете алады. Дамыған және дамушы елдердегі мемлекеттік шығындардың артуы соңғы уақытта бұл мәселенің өсу тұрғысынан талқылануына себеп болды. Мемлекеттік шығындардың ұлғаюы ЖІӨ-нің өсуін тудырып, экономикалық өсуге экспансиялық фискалдық саясат құралы ретінде әсер ететіндігі кейнсиандық көзқарасты еске түсіреді. Кейнсиандық көзқарасқа қарама-қайшы, экономикалық өсуден мемлекеттік шығындарға қарай байланыстың болуы Вагнер тәсілімен қабылданады. Вагнердің пікірінше, елдердің даму деңгейінің жоғарылауымен және адамдардың тауарларға деген сұранысының артуымен және қажеттіліктердің әртараптандырылуымен мемлекеттің осы тауарлар мен қызметтерді ұсынуы мемлекеттік шығындарды арттырады.

Бұл зерттеуде 1997-2021 жылдар аралығындағы Қазақстан үшін экономикалық өсу мен мемлекеттік шығындар арасындағы байланыс Вагнер заңы аясында талқыланды. Вагнер заңы – неміс экономисі Адольф Вагнердің атымен аталған заң, ол экономикалық қызметтің

жалпы көлеміндегі мемлекеттік шығыстардың үлесі экономикалық дамуға қарай өсетінін білдіреді. Эмпирикалық талдауда Қазақстан үшін Вагнер заңының жарамдылығын тексеру үшін ARDL және NARDL әдістері қолданылды. Макроэкономикалық айнымалылардың құрылымын зерттеген кезде олардың бір-бірімен байланысы сызықтық деп болжау өте шектеулі болжам болып табылады. Осы себепті қатардағы оң және теріс өзгерістерде жасырын болуы мүмкін қарым-қатынасты зерттеу қажет. Қатардағы оң және теріс өзгерістерде жасырылуы мүмкін байланыс асимметриялық талдау әдістерімен ашылады. Зерттеу нәтижесінде алынған тұжырымдарға сәйкес, экономикалық өсу қарқыны пропорционалды түрде өссе, мемлекеттік шығындар өседі, экономикалық өсу қарқыны пропорционалды түрде төмендесе, мемлекеттік шығындар тағы өсе береді. Демек, экономикалық өсу қарқыны өскен немесе төмендеген кезде мемлекеттік шығындар өседі. Вагнер заңында табыс өскен кезде мемлекеттік шығындар өседі, бірақ бұл өсудің кіріс икемділігі 1-ден жоғары болады деп көрсетілген. Нәтижелер бойынша Вагнер заңы жарамды, өйткені мемлекеттік шығындардың кіріс икемділігі 1-ден жоғары.

Алайда, экономикалық өсу қарқыны төмендегенімен, мемлекеттік шығындардың өсуі әртүрлі себептерге байланысты болуы мүмкін. Біріншіден, трансферттік шығындардың ұлғаюы экономикалық өсу қарқыны төмендейтін кезеңдердегі мемлекеттік шығындарды арттыруы мүмкін. Төмен экономикалық өсу кезеңдерінде мемлекеттік шығындардың ұлғаюының екінші себебі – экономикалық өсуді қамтамасыз ететін салық-бюджет саясаты. Әсіресе дағдарыс кезінде үкіметтер табыстың төмендеуін жою үшін фискалдық саясат құралдарына жиі жүгінеді. Бұл жағдайды мемлекеттік шығындардың экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуде автоматты тұрақтандырғыш қызметін атқаруымен де түсіндіруге болады. Бұл тәсілде мемлекеттік шығындар тоқырау және қысқару кезеңдерінде өсетін құрылымға ие болады. Зерттеудің деректер кезені және қолданылған әдіс аясында алынған нәтижелерге сәйкес, экономикалық өсудің теріс өзгерістері оң өзгерістермен салыстырғанда мемлекеттік шығындардың айтарлықтай жоғары өсуіне себепші болады. Экономикалық өсудің теріс өзгерістері мемлекеттік шығындардың ұлғаюына және әртүрлі экономикалық проблемаларға байланысты бюджет балансының нашарлауына

өкелуі мүмкін. Бұдан мемлекеттік шығындар табыстың өзгеруіне өте сезімтал (әсіресе теріс) екені көрінеді. Сондықтан үкіметтер өздерінің бюджеттік саясатын экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ететіндей алдын ала белгілеп, экономикалық өсудің ықтимал

төмендеуіне қарсы сақтық танытуы қажет.

Алғыс сөз, мүдделер қақтығысы

Авторлардың арасында мүдделер қақтығысы жоқ.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы (2023). Негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің серпіні, Электронды ресурс: <https://old.stat.gov.kz/> Қол жеткізу күні: 16.11.2023
2. Қазақстан Республикасы Қаржы Министрлігі (2023). Статистикалық бюллетеньдер, Электронды ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin?lang=kk> Қол жеткізу күні: 16.11.2023
3. Ağayev, S. (2012). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: eski Sovyetler birliği ülkelerinde Wagner yasası analizi (1995-2009). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2).
4. Babatunde, M. A. (2011). A bound testing analysis of Wagner's law in Nigeria: 1970–2006. *Applied Economics*, 43(21), 2843-2850.
5. Bose, N., Haque, M. E., & Osborn, D. R. (2007). Public expenditure and economic growth: A disaggregated analysis for developing countries. *The Manchester School*, 75(5), 533-556.
6. Carlson, K. & Spencer, R. W. (1975). Crowding out and its critics. *Federal Reserve Bank Of St. Louis*, 1-17.
7. Cavicchioli, M. & Pistori, B. (2016). Testing threshold cointegration in Wagner's law: the role of military spending. *Economic Modelling*, 59, 23-31.
8. Chang, T., Liu, W. & Caudill, S. B. (2004). A re-examination of Wagner's law for ten countries based on cointegration and error-correction modelling techniques. *Applied Financial Economics*, 14(8), 577-589.
9. Chikalipah, S., & Okafor, G. (2019). Dynamic linkage between economic growth and human development: Time series evidence from Nigeria. *Journal of International Development*, 31(1), 22-38.
10. Churchill, S. A., & Yew, S. L. (2017). Are government transfers harmful to economic growth? A meta-analysis. *Economic Modelling*, 64, 270-287.
11. Esen, Ö., & Bayrak, M. (2015). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: geçiş sürecindeki türk cumhuriyetleri üzerine bir uygulama. *Bilig*, (73), 231-248.
12. Gangal, V. L. N., & Gupta, H. (2013). Public expenditure and economic growth a case study of India. *Global Journal of Management and Business Studies*, 3(2), 191-196.
13. Granger, C. W. J. & Yoon, G. (2002). Hidden cointegration (No. 2). *Economics Working Paper Series*. San Diego: University of California.
14. Keho, Y. (2017). Threshold cointegration, asymmetric causality and Wagner's law: the African experience revisited. *International Journal of Economics and Finance*, 9(5), 171-180.
15. Kumar, S., Webber, D. J., & Fargher, S. (2012). Wagner's Law revisited: cointegration and causality tests for New Zealand. *Applied Economics*, 44(5), 607-616.
16. Le, M.P., and Tran T.M. (2021). Government Education Expenditure and Economic Growth Nexus: Empirical Evidence from Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business* 8: 413–21.
17. Link, S. B. (2006). Do government purchase crowd out investment. *Risec*, 53, 323-333.
18. Mehrara, M., Abrishami, H., Boroujli, M., & Amin, M. (2013). Government expenditure and economic growth in Iran. *International Letters Of Social And Humanistic Sciences*, 11, 76-83.
19. Mulugeta Emeru, G. (2023). Effect of public expenditure on economic growth in the case of Ethiopia. *The Scientific World Journal*, 2023. <https://www.hindawi.com/journals/tswj/2023/9305196/>
20. Okerekeoti, C. U. (2022). Government expenditure on education and economic growth in Nigeria. *International Journal of Recent Research in Commerce Economics and Management (IJRRCEM)*, 9(2).
21. Osiobe, E.U. (2020). Human Capital and Economic Growth in Latin America: A Cointegration and Causality Analysis. *Journal of Finance & Economic Research* 7: 218–35.
22. Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
23. Samudram, M., Mahendhiran, N., & Santha, V. (2009). Keynes and Wagner on government expenditures and economic development: The case of a developing economy. *Empirical Economics*, 36, 697–712.
24. Shin, Y., Yu, B. & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In R. C. Sickles & W. C. Horrace (Eds.), *Econometric Methods and Applications (Festschrift in Honor of Peter Schmidt)*. New York: Springer.
25. Villeda, R., & Paredes, J. J. (2022). Empirical analysis on public expenditure for education, human capital and economic growth: evidence from Honduras. *Economies*, 10(10), 241.

26. Wang, L., Peculea, A. D. & Xu, H. (2016). The relationship between public expenditure and economic growth in Romania: Does it obey Wagner's or Keynes's Law? *Theoretical & Applied Economics*, 3(608), 41-52.
27. Yıldız, F., & Sarısoy, S. (2012). OECD ülkelerinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 33(2), 517- 540.
28. Ziberi, B. F., Rexha, D., Ibraimi, X., & Avdiaj, B. (2022). Empirical analysis of the impact of education on economic growth. *Economies*, 10(4), 89.

Авторлар туралы мәлімет:

Сыздықова Азиза Оралбайқызы – (корреспондент автор) PhD, қауымдастырылған профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Экономика, қаржы және есеп» кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Түркістан қ., Қазақстан, e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz)

Абубакирова Актолкин Турсуматовна – PhD, қауымдастырылған профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Менеджмент және туризм» кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Түркістан қ., Қазақстан, e-mail: aktolkin.abubakirova@ayu.edu.kz)

Кудабаяева Ляззат Асанбайқызы – PhD, «Экономика және менеджмент» кафедрасының доцент м.а., М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қ., Қазақстан, e-mail: la.kudabaeva@dulaty.kz)

Омарова Айжан Игиликовна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, (Ақтау., Қазақстан, e-mail: aizhan.omarova@yu.edu.kz)

Information about authors:

Syzdykova Aziza – (corresponding author) PhD, Associate Professor. Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz)

Abubakirova Aktolkin – PhD, Associate Professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Associate Professor of the Department of Management and Tourism (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: aktolkin.abubakirova@ayu.edu.kz)

Kudabayeva Lyazzat – PhD, Associate Professor of the Department of Economics and Management. Taraz Regional University named after M.Kh.Dulaty. (Taraz, Kazakhstan, e-mail: la.kudabaeva@dulaty.kz)

Omarova Aizhan – Candidate of Economic Sciences Associate Professor, Yessenov university, (Aktau, Kazakhstan, e-mail: aizhan.omarova@yu.edu.kz)

Поступило 30 января 2023 г.

Принято 9 октября 2023 г.

Д.М. Кангалакова¹ , А.Б. Айдарова^{2*} ,

С.Ж. Ибраимова³ , Г.Т. Апенбетова²

¹ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Қазақстан, Алматы қ.

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

³Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: ab_moon@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН Өңірлерінде кедейшілік деңгейін талдау

Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстандағы кедейшілік деңгейінің тенденцияларын және спецификасын анықтау және оның деңгейін төмендету ұсыныстарын беру болып табылады. Зерттеудің өзектілігі Қазақстандағы кедейшіліктің дамуымен, аймақтардағы халықтың өмір сүру деңгейінің нашарлығымен, күнделікті күнкөріске қажетті тауармен қамтылмауымен ұштасады. Яғни, мемлекеттің аймақтарындағы кедейшілік деңгейінің өсуіне себеп болған мәселелерді зерттеу қажеттігімен және оның деңгейін төмендету шаралардың маңыздылығымен қамтамасыз етіледі. Зерттеу жұмысында кедейшілік деңгейінің артуына әсер ететін факторлар жайлы сұрақтар көтеріледі. Әдеби шолудың нәтижесі бойынша әлемдік экономикада кедейшілікпен күресу үнемі өзекті мәселе екендігі анықталды. Бұл зерттеу статистикалық деректерді жүйелеу және топтастыру сияқты кешенді әдістер қолданылаған. Статистика 2018–2022 жылдарға Ұлттық статистика бюросынан алынды. Әзірленген әдістемелік құралдар аймақтардағы кедейшіліктің деңгейін өршітуге әсер ететін детерминанттардың жағдайын анықтауға және талдауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижесі бойынша, кедейшіліктің деңгейіне әсер ететін факторлар болып табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі (кедейлік деңгейі) және саны, табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халықтың саны, жұмыссыз халықтың үлесі және саны анықталды. Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халық саны жоғары аймақтар қатарына Түркістан, Маңғыстау облыстары мен Алматы қаласы жатады, кедейшілік деңгейі төмен аймақтар қатарына Астана қаласы мен Ұлытау облысы жататындығы анықталды. Зерттеудің теориялық маңыздылығы аймақтардағы кедейшіліктің деңгейін талқылауда негіз бола алады және оқу материалдарында қолдануға болады. Зерттеу нәтижелерінің тәжірибелік маңыздылығы мемлекеттік нысаналы бағдарламаларды даярлауда қолдануға болады.

Түйін сөздер: экономика, кедейлік, аймақ, талдау, табыс, жұмыссыздық.

D.M. Kangalakova¹, A.B. Aidarova^{2*},
S.Zh. Ibraimova³, G.T. Apsenbetova²

¹Institute of Economics CS MSHE RK, Kazakhstan, Almaty

²Mukhtar Auezov South Kazakhstan University, Kazakhstan, Shymkent

³K.Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Kazakhstan, Astana

*e-mail: ab_moon@mail.ru

Analysis of the level of poverty in the regions of Kazakhstan

The purpose of this study is to identify trends and specifics of the level of poverty in Kazakhstan and give recommendations for reducing its level. The relevance of the study is due to the development of poverty in Kazakhstan, the poor standard of living of the population in the regions, and the lack of food supply for a living. That is, it is ensured by the need to study the problems that caused the growth of the level of poverty in the regions of the state, and the importance of measures to reduce its level. The study raises questions about the factors affecting the increase in poverty. According to the results of the literary review, it was found that the fight against poverty in the world economy is a constantly pressing problem. This study used complex methods such as systematization and grouping of statistical data. Statistics were taken from the National Bureau of statistics for 2018–2022. The developed methodological tools allow us to identify and analyze the situation of determinants that affect the increase in the level of poverty in the regions. According to the results of the study, the factors affecting the level of poverty were the share and number of the population with incomes below the subsistence level (poverty level), the number of people with incomes below the cost of the food basket, the share and number of the unemployed population. It was determined that the regions with

a high population with incomes below the subsistence level include Turkestan, Mangistau regions and Almaty, and the regions with low poverty level include Astana and Ulytau region. The theoretical significance of the study can serve as a basis for discussing the level of poverty in the regions and can be used in educational materials. The practical significance of the research results can be used in the preparation of State targeted programs.

Key words: economy, poverty, region, analysis, income, unemployment.

Д.М. Кангалакова¹, А.Б. Айдарова^{2*},
С.Ж. Ибраимова³, Г.Т. Апенбетова²

¹ Институт экономики КН МНВО РК, Казахстан, г. Алматы

² Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент

³ Казахский университет технологии и бизнеса им. К. Кулажанова, Казахстан, г. Астана

*e-mail: ab_moon@mail.ru

Анализ уровня бедности в регионах Казахстана

Целью данного исследования является выявление тенденций и специфики уровня бедности в Казахстане и предоставление рекомендаций по снижению его уровня. Актуальность исследования сопряжена с развитием бедности в Казахстане, плохим уровнем жизни населения в регионах, недостаточной обеспеченностью необходимым товаром для прожиточного минимума. То есть, необходимость изучения вопросов, обусловивших рост уровня бедности в регионах государства, и важность мер по снижению его уровня обеспечиваются. В исследовательской работе поднимаются вопросы о факторах, влияющих на повышение уровня бедности. По результатам литературного обзора установлено, что борьба с бедностью в мировой экономике является постоянно актуальной проблемой. В данном исследовании использовались такие комплексные методы, как систематизация и группировка статистических данных. Статистика получена из Национального статистического бюро на 2018-2022 годы. Разработанные методические пособия позволяют выявить и проанализировать состояние детерминантов, влияющих на повышение уровня бедности в регионах. По результатам исследования, факторами, влияющими на уровень бедности, стали доля и численность населения с доходами ниже прожиточного минимума (уровень бедности), численность населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины, доля и численность безработного населения. Установлено, что в число регионов с высокой численностью населения ниже прожиточного минимума входят Туркестанская, Мангистауская области и г. Алматы, в число регионов с низким уровнем бедности входят г. Астана и Улытауская область. Теоретическое значение исследования может служить основой для обсуждения уровня бедности в регионах и может быть использовано в учебных материалах. Практическая значимость результатов исследования может быть использована при подготовке государственных целевых программ.

Ключевые слова: экономика, бедность, регион, анализ, доход, безработица.

Кіріспе

Соңғы жылдары Қазақстандағы экономикалық-әлеуметтік жағдай тек мемлекет шенеуніктерін ғана емес, ғалымдардың және қоғам белсенділерін толғандырады. Оған себеп болған біраз мәселелер бар, оның ішінде «Қаңтар оқиғасы», өңірлердегі еңбекақы мәселесі, халық арасындағы еңбекақы дисбалансы, гендерлік теңсіздік және жұмысбастылық бар. Осыған орай, ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың Жолдауында мемлекеттің жүргізетін экономикалық саясатының басты мақсаты халық арасындағы өмір сүру жағдайын жақсарту болып табылады (Жолдау, 2022).

Жаңа экономикалық саясат мемлекетке ғылыми-техникалық прогресс, инновация мен цифрлендіруді дамытуды ынталандырады. Дегенмен, бұл жаңа процестер еңбек нарығында-

ғы табыстарда дисбаланстың пайда болуына алып келеді. Автоматтандырылған құрылғылар адамның еңбек күшін қажетсінбейді. Жұмыссыздық арта түседі. Осыған орай, табыс деңгейі төмен және кедейшілік деңгейіне жақын халық тобы көлемін үлкейтеді. Теория тұрғысынан, халықарасындағы кедейшілік феномені қоғамдағы ресурстарға қолжетімділік мүмкіндіктері азайған кезде қалыптасады. Яғни, қоғамда қолайлы өмір сүру үшін қажетті ресурстар халық арасындағы белгілі бір топқа қолжетімсіз болады және кедейшілік орнайды. Кедейшілік мемлекеттің дамуына теріс әсерін береді. Біріншіден, ресурстарға қолы жетімсіз халық тобы сапалы білім ала алмайды. Бұған дейін біраз ғалымдардың зерттеуінде сапалы жастар білімі мемлекеттің экономикалық өсуіне оң әсері бар екендігі анықталған. Екіншіден, ресурстарға қол жетпейтін халық тобы медициналық көмекке жүгінбейді.

Осыдан, халық арасында эпидемиялық жағдайдың пайда болу қаупі бар және өзге теріс жағдайлар пайда болуы ықтимал. Яғни, мемлекетте орын алатын кедейшілік экономиканың өсуін тежейді. Осыған орай, кедейшіліктің алдын алуына әсер ететін факторлар, мемлекет тарапынан жүргізілу қажетті саясаттар мен бағдарламалар әр мемлекетті толғандырады. Осы мәселеге қатысты Қазақстанда кедейшілікке тура және жанама әсер ететін ұлттық жобаларда қабылданған және жүзеге асырылуда. Олардың қатарында: Дені сау ұлт», «Білімді ұлт», «Ұлттық рухани жаңғыру», «Цифрландыру, ғылым және инновация арқылы технологиялық серпіліс», «Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба», «Күшті аймақтар-ел дамуының драйвері», «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған тұрақты экономикалық өсу», «Жасыл Қазақстан», «Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі ұлттық жоба», «Қауіпсіз ел». Жоғарыдағы мәселелерді тұжырымдай келе, бұл зерттеу жұмысының мақсаты Қазақстандағы кедейшілік деңгейінің тенденцияларын және спецификасын анықтау және оның деңгейін төмендету ұсыныстарын беру болып табылады.

Әдеби шолу

Кедейшілік жағдайын талдау мәселесіне қатысты көптеген ғылыми зерттеу жұмыстары бар. Кей ғалымдардың зерттеуінде кедейшілік экономикалық өсуді тежейді деп тұжырымдайды (Breunig, R.V., & Majeed, O. (2020); Zhu, Y., Bashir, S., & Marie, M. (2022)). Өзге ғалымдардың зерттеуінде, кедейшілік әлеуметтік феномен және мемлекеттің экономикалық өсуі, керісінше кедейшілікті тежейді деп пайымдайды (Škare, M., & Družeta, R.P. (2016). Garza-Rodríguez, J. (2018); Amar, S., Satrianto, A., Ariusni, & Kurniadi, A.P. (2022).

Кедейшілікті экономикалық феномен ретінде қарастырып, алғаш концепциясын қарастырған ғалым Townsend, P. (1979), оның зерттеулерінде аталған феноменнің сапалық ерекшеліктері қарастырылады. Rowntree (1903, 1910, 1941) пікірінше, адам үстіндегі киіміне, жейтін тамағына қарап, оның кедей немесе кедей емес екендігін анықтауға болады деп қарастырады. Яғни, аталған ғалымдар кедейшіліктің негізгі базалық ерекшеліктерін талқылайды. Бұдан басқа, кедейшілік феноменін өзге экономикалық процесстермен қарастыратын зерттеулер де бар.

Кедейшіліктің пайда болуына басты себеп болып жұмыссыздық табылады (Alimova, G.A. (2021). Misini, S., & Mustafa, B. (2022). Яғни, бел-

гілі бір ресурсты қолдану үшін оған ақы беру керек. Осыған орай, ресурсқа ақы бере алмау жұмыспен қамтылмаулықтан пайда болады. Еңбек нарығындағы өзгерістер жұмыссыздықты арттыра түседі немесе төмендетеді. Яғни, заманауи технологиялардың адам өміріндегі процесстерге енуі кей үдерістерді автоматтандырады (Widarni & Murniati, E.L., Prestianawati, S.A., & Suryaning (2020).. Beynon, M.J., Jones, P., & Pickernell, D. (2019). Яғни, осыған дейін адам күшімен істелген жұмыс машина жұмысына айналады. Бұдан басқа өге себеп бар, дамып келе жатқан мемлекеттерде өндірістің болмауы, шикізаттың өңделмеуі, импорт жоғары деңгейде мемлекетке келуі мемлекеттегі жұмыссыздықты арттырады. Мемлекет, халық тұтынатын тауарларды өздері шығарса, шикізатты экспорттаудың орнына оны өңдеп және қайта өңдеп тұтыну ресурстарын айналдырса, тек экономикалық өсу ғана болмай, халықтың өмір сүру деңгейі артып, жұмыссыздық азайып, халық арасындағы табыс деңгейі артады.

Халық арасындағы табыс деңгейі халықтың өмір сүру сапасын сипаттайды. Халықарасында табысты бірыңғай бөлмеуді Джини коэффициенті көрсетеді. Қазақстандағы Джини коэффициенті 0,291 тең (2020жыл). Соңғы 9 жылда бұл коэффициент 0,279-0,291 аралығында. Ең тиімді мән 0-ге жақын болуы тиіс (Гиззатова А.И., Есенгалиева, 2022). Кедейшілік деңгейін анықтауда әр мемлекет әр түрлі тәсілдерді және әр түрлі индикаторларды қолданады, оның ішіндегі ең танымал индикатор болып ең төменгі күнкөріс табысының шамасы болып табылады (Ильиных Ю.М., Козлова Ж.М. 2022; Гукасян Н. Т. 2023.) Қазақстандық ғалымдар арасында да кедейшілік мәселесі өткір түр. Ғалымдардың пайымдауынша, кедейшіліктің жағдайын халықарасындағы несиенің шамадан тыс алынуы да ұшықтырады (Бримбетова, 2022). Ауылды жерлерде кедейшілік деңгейі қаладағы деңгейге қарағанда жоғары, осыған орай ауылды жерлерде табыс көзі аз және табыс деңгейі төмен екендігі де анықталды (Кузембекова Р.А., Жанбырбаева А.Н. 2022). Бұдан басқа, қазақстандық ғалымдар пандемияның қазақстандық халықтың тұрмыс деңгейін нашарлатып, кедейшілік деңгейін арттырғандығы жайлы да зерттеулер жүргізген (Макенова Г2023). Осыған орай, кедейшілік деңгейінің ағымдайғы жағдайына қатысты зерттеулер жүргізу маңыздығы туындайды. Кедейшілік мәселесі үнемі өзекті және бақылауды қажет етеді. Ұсынылып отырған мақала ғылыми саладағы бұл бос орынды қамтиды. Кедейшілікке қатысты негізгі ғылыми ойлар кесте 1 сипатталған.

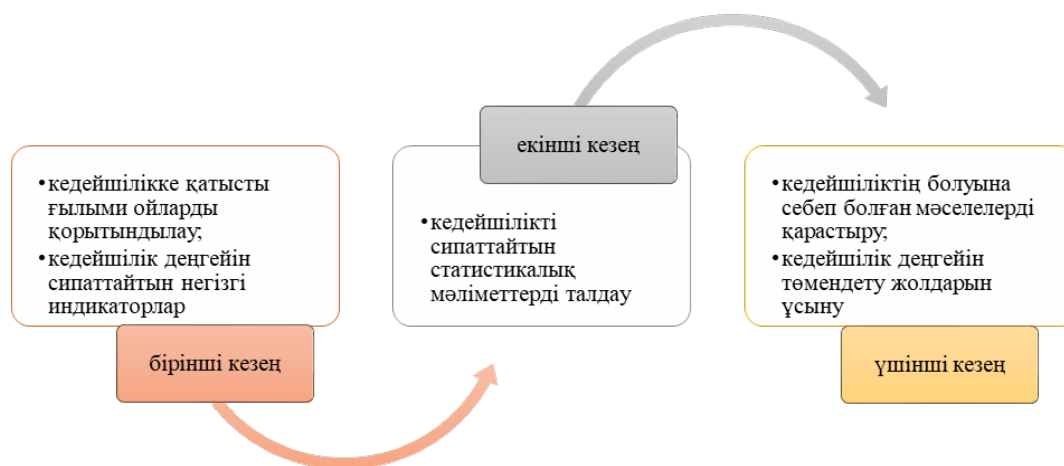
1-кесте – Кедейшілікке қатысты негізгі ғылыми ойлар

Авторлар	Негізгі идеялар
Rowntree (1903, 1910,1941)	адам үстіндегі киіміне, жейтін тамағына қарап оның үмір сүру деңгейін анықтауға болады
Townsend (1979)	Кедейшілік теориясының сапалық ерекшеліктерін анықтап, кедейшілік концепциясын алғаш қалыптастырылды
Škare, M., & Družeta, R.P. (2016). Garza-Rodríguez, J. (2018); Amar, S., Satrianto, A., Ariusni, & Kurniadi, A.P. (2022); Zhu, Y., Bashir, S., & Marie, M. (2022)	Кедейшілік пен экономикалық өсу арасында корреляция әлсіз
Alimova, G.A. (2021). Misini, S., & Mustafa, B. (2022)	Кедейшілік пен жұмыссыздық арасында тығыз корреляциялық байланыс бар.
Гиззатова А. И., Есенгалиева, 2022	Кедейшілік пен табыстардың теңсіздігі арасындағы корреляция бар
Кузембекова Р. А., Жанбырбаева А. Н. 2022	Қала тұрғындарымен ауыл тұрғындарын салыстырғанда кедейшілік деңгейі ауыл тұрғындарында жоғары
Макенова Г 2023	Пандемияның кедейшілік деңгейін арттыра түсті
Бримбетова және басқалар, 2022	Кедейшілік деңгейі банк тарапынан несиені шамадан тым беруі ушықтыра түседі.
Ескерту: Авторлармен құрастырылған	

Әдістеме

Зерттеу жұмысының мақсаты Қазақстандағы кедейшілік деңгейінің тенденцияларын, спецификасын анықтау және оның деңгейін төмендету ұсыныстарын беру болғандықтан, соңғы бес

жылдағы кедейшілікке әсер ететін индикаторлар қарастырылады. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы ресми статистикалары негіз болды. Зерттеу алгоритмі сурет 1 ұсынылған. Яғни:

1-сурет – Ғылыми зерттеуді жүргізу алгоритмі
Ескерту: авторлармен құрастырылған

Бірінші кезеңде, әдеби шолу қарастырған ғылыми идеяларды қорытындылау, яғни, кедейшілік теориясының ғылымдағы орны мен мәні. Бұдан басқа, әдеби шолуда қарастырылған ғы-

лыми идеялардан кедейшілікті сипаттайтын негізгі факторларды анықтау болып табылады. Екінші кезеңде, кедейшілікті сипаттайтын екінші ретті статистикалық мәліметтерге талдау

жүргізу. Яғни, Қазақстандағы кедейшілікті жұмыссыздық деңгейі, ең төменгі күн көріс деңгейіне табысы жетпейтін халық саны және тұтыну себетінің құнынан табысы аз халық саны индикаторлары арқылы сипаттауға болады. Осыған орай, аталған статистикалық мәліметтерді талдау жүргізу.

Үшінші кезеңде, Қазақстандағы кедейшілік деңгейін талдау және сипаттау арқылы негізгі мәселелерін ашық көрсету. Бұдан басқа, ҚР кедейшілік деңгейін төмендетуге байланысты негізгі басым бағыттар мен шараларды ұсыну.

Талдау және талқылау

Әдеби шолуда кедейшілік мәселесі көптеген мемлекеттерде және ғалымдарда талқылауға өзекті мәселе екендігін байқауға болады. Яғни, кедейшіліктің пайда болу қайнар көзі, оның түрлері, тереңдігі мен ауырлығы және концепциясы мемлекеттегі халықтың өмір сүру деңгейінің жалпы көрінісін көрсетеді. Бұдан басқа, кедейшіліктің орнығуына, таралуына және деңгейінің төмендеуіне қандай факторлар әсер ететіндігі кез келген мемлекетте өзекті екендігін әдеби шолудан байқадық.

Кедейшіліктің тенденциясына өңірдегі табыстың бөлінуі, жұмыссыздықтың деңгейі әсер етеді. Аймақта жұмыссыздық орнықса, табыс

деңгейі біркелкі бөлініс қатынастары болмаса, кедей мен ауқатты халықтың арасында үлкен айырмашылық болады. Осыған орай, Қазақстанда және оның аймақтарында кедейшілік деңгейін талдау барысында келесідей индикаторлар алынды:

- табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі (кедейлік деңгейі) және саны;

- табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халықтың саны;

- жұмыссыз халықтың үлесі және саны.

Кесте 2 көрсетілгендей, 2022 жылы Қазақстандағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халық саны 1014,2 мың адамды құрады. Соңғы бес жылда табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлес көлемі 4,3%-дан 5,2%-ға артты. Яғни, 2018 жылы 780,8 мың адам болса, 2022 жылы 1014,2 мың адамды құрады. Бұған бірнеше себептер бар, біріншіден, жұмыссыздық деңгейінің артуы. Екіншіден, 2019-2020 жылдары пандемия салдарынан бизнес субъектілері карантиндік шаралардан жұмысының тоқтатуы, жұмыс орындарының қысқартылуы халық арасында табыс деңгейінің түсуіне және табыс деңгейі төмен адам санының артуына алып келді. Үшіншіден, халық санының артуына байланысты, жұмыссыздық та арта түсті, кедей халық саны да ұлғая түсті.

2-кесте – Аймақтардағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың динамикасы, адам саны және үлесі

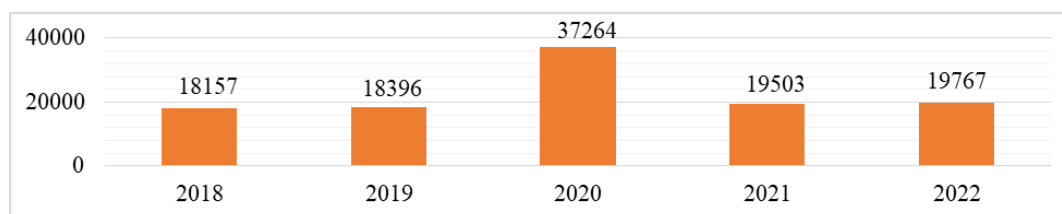
Мемлекет және оның аймақтары	2018		2019		2020		2021		2022	
	%	мың адам	%	мың адам	%	мың адам	%	мың адам	%	мың адам
Қазақстан	4,3	780,8	4,3	791,0	5,3	987,5	5,2	981,7	5,2	1014,2
Абай	-	-	-	-	-	-	-	-	5,9	36,1
Ақмола	4,2	31,0	4,3	31,8	5,9	43,5	6,4	47,1	6,0	47,1
Ақтөбе	2,9	24,9	3,0	26,1	3,5	30,9	3,7	33,1	4,4	40,3
Алматы	3,7	74,6	2,9	59,1	4,0	82,2	3,4	70,7	3,8	56,2
Атырау	2,5	15,5	2,5	15,8	3,0	19,4	3,3	21,7	3,3	22,5
Батыс Қазақстан	3,2	20,7	3,7	24,1	3,9	25,6	4,4	29,1	4,2	28,7
Жамбыл	4,6	51,4	4,8	54,0	5,8	65,5	5,3	60,4	5,0	60,5
Жетісу	-	-	-	-	-	-	-	-	5,5	38,4
Қарағанды	2,3	31,8	2,5	34,5	3,0	41,3	3,7	50,9	3,8	43,1
Қостанай	4,1	35,9	3,4	29,7	3,5	30,4	3,4	29,4	5,0	41,8
Қызылорда	4,9	38,4	4,9	38,9	5,8	46,6	5,5	44,8	5,0	41,2
Маңғыстау	4,9	32,4	4,3	29,2	5,7	39,8	8,6	61,9	8,1	60,4
Павлодар	3,1	23,4	3,8	28,6	3,9	29,3	3,9	29,3	3,9	29,5

Мемлекет және оның аймақтары	2018		2019		2020		2021		2022	
	%	мың адам	%	мың адам	%	мың адам	%	мың адам	%	мың адам
Солтүстік Қазақстан	4,7	26,3	5,6	31,1	6,7	36,8	5,5	29,9	5,7	30,7
Түркістан	10,6	209,6	10,8	214,3	12,2	246,0	9,8	200,4	9,7	202,6
Ұлытау	-	-	-	-	-	-	-	-	2,2	4,9
Шығыс Қазақстан	6,3	87,2	6,2	85,5	6,5	89,0	4,6	62,7	4,8	35,2
Астана қаласы	0,9	9,3	1,1	11,9	1,5	17,0	2,2	26,1	1,9	24,6
Алматы қаласы	2,8	50,5	2,8	51,9	4,9	93,9	5,2	102,8	4,8	100,9
Шымкент қаласы	2,5	23,8	2,8	28,3	5,0	51,9	5,5	59,1	6,6	76,7

Ескерту: ресми деректер негізінде 2018-2022 жылдар аралысындағы ҚР аймақтарындағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың динамикасы авторлармен құрастырылған

Аймақтар бойынша, 2022 жылы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халық саны Түркістан облысында тіркелген және 202,6 (9,7%) мың адамды құрайды. Келесі кезекте Алматы қаласы және 100,9 (4,8%) мың адамды құрайды. Тұрғылықты халықтың 8,1% құрап, 60,4 мың адамның табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен болып саналатын аймақ Маңғыстау облысы болып анықталды. Ал кедейшілік деңгейі төмен аймақтар қатарына Астана қаласы 1,9% көрсетіп, 24,6 мың адам жатады. Келесі кезекте Ұлытау облысы, 2,2% құрап, 4,9 мың адамды қамтиды. Бұл жерде айтып кететін жайт, облыс жаңа құрылған және салыстырмалы тұрғыда экономикалық қатынастар енді қалыптасып келе жатыр. Қорытындылай келе, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халық саны жоғары аймақтар қатарына Түркістан, Маңғыстау облыстары мен Алматы қаласы жатады, кедейшілік деңгейі төмен аймақтар қатарына Астана қаласы мен Ұлытау облысы жатады.

Сурет 2 қамтитын ақпарат табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық санын көрсетеді. 2018 жылы табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық саны 18157 адам болса, 2019 жылы 18396 адам қамтиды. 2020 жылғы көрсеткіш алдыңғы жылмен салыстырғанда екі есе арта түседі де 37264 адамды қамтиды. Аталған индикатордың екі есеге күрт өсуіне себеп болған мәселе – пандемияның басталуы. Пандемия кезінде халықтың бір бөлігі табыс көзінен айырылды. Халықты кем дегенде азық-түлікпен қамтамасыз ету мақсатында мемлекет тарапынан 42500 теңге немесе ең төменгі жалақы мөлшерінде көмек беру шешімі қабылданды. 42500 теңгені 2 миллион 353,8 мың адам алды. 2021 жылы жағдай тұрақталып, 19503 адам табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен болды. 2018 жылмен салыстырғанда, тенденция өсуді көрсетеді. Аталған индикатор шегі 2022 жылы 19767 адам санына жетті.

2-сурет – Табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық саны, адам

Ескерту: 2018-2022 жылдардағы табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық санының динамикасы ресми статистикалық мәліметтер негізінде авторлармен құрастырылған

Аймақтар бойынша мәліметті сурет 3 қамтиды. Сурет 3 2022 жылғы аймақтардағы табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық санының динамикасы көрсетілген.

Сурет 3 көрсететіндей, ең табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық саны Шығыс Қазақстан облысында шоғырланған және 4381

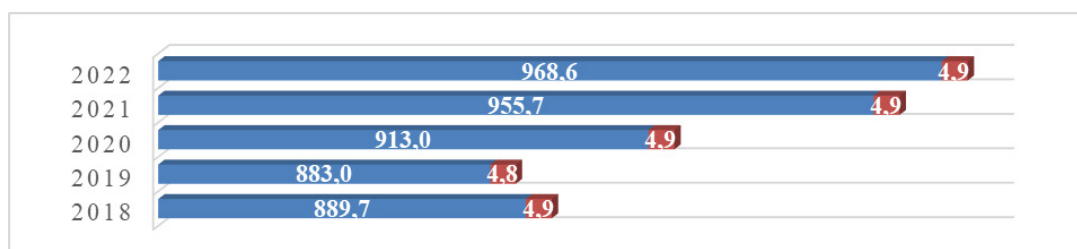
адамды қамтиды. Бұдан басқа, Алматы қаласында азық-түлік себетінің құнынан төмен халық саны 4324 жетеді. Астана қаласында, Ұлытау, Павлодар, Қызылорда, Қостанай, Батыс Қазақстан, Атырау, Алматы, Ақтөбе облыстарында табыс деңгейі азық-түлік себетінің құнынан төмен халық саны анықталмаған немесе тіркелмеген.

3-сурет – Аймақтардағы табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық саны, адам
Ескерту: 2022 жылдағы аймақтардағы табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық санының динамикасы авторлармен құрастырылған

Кей аймақтарда тұрғылықты халық бір бөлігінің табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен болса да, жалпы аймақтағы өмір сүру деңгейіне әсер бермейді. Дегенмен, халық арасында табыс деңгейі төмен адамдар бар екенін де жоққа шығаруға болмайды. Осыған дейін, мемлекет

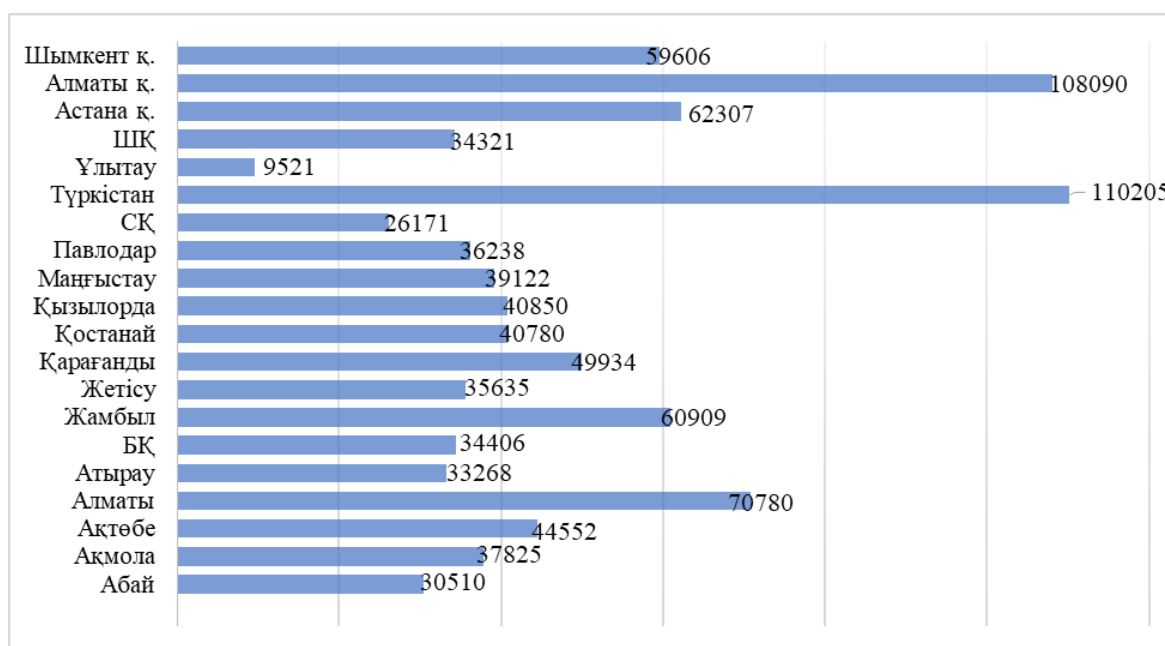
тарапынан дамыған мемлекеттер қатарына кіру жоспарланған болатын, дегенмен, халықтың бір бөлігі азық-түлік себетінің құнынан төмен табысқа ие болса, экономиканы дамытуға стратегиялық және нүктелік саясат қажет екендігі анықталады.

4-сурет – ҚР жұмыссыздық деңгейі және жұмыспен қамтылу халық саны, адам және %
Ескерту: 2018-2022 жылдардағы ҚР жұмыссыздық деңгейі және жұмыспен қамтылу халық санының динамикасы ресми деректер негізінде авторлармен құрастырылған

Сурет 4 пайымдауынша, 2018 жылы жұмыссыздық деңгейі 4,9% болып, 889,7 мың адамды қамтыған. 2019 жылы бұл көрсеткіш 4,8% құрайды және 882 мың адам. Бұл кезеңде мемлекет тарапынан стратегиялық бағдарламалар жүзеге асырылды. Солардың салдарынан өндірісте өзгерістер, бизнесті қолдау сияқты экономикалық даму орын алды. 2020 жылы жұмыссыздық деңгейі қайта 4,9% болып, 913 мың адамды құрады. 2021 4,9% жылы жұмыссыздар саны 955,7 мың адамға жетті.

Соңғы статистикалық мәліметтер бойынша, 2022 жылы жұмыссыздық деңгейі 4,9% құрайды және 968,6 мың адам болды. Жұмыссыздар саны мен жұмыссыздық деңгейіне байланысты келесідей тұжырымдар жасауға болады. Біріншіден, жұмыссыздық деңгейі халықтың табиғи өсуімен бірдей өсіп келеді. Екіншіден, 2020 жылы пандемия салдарынан жұмыссыздар саны күрт өсті. Үшіншіден, жылдан жылға жұмыссыз халық саны артып келеді.

5-сурет – Аймақтардағы жұмыссыз халық динамикасы, 2022 жыл

Ескерту: 2022 жылдағы аймақтардағы жұмыссыз халық динамикасы ресми деректер негізінде құрастырылған

Сурет 5 аймақтардағы жұмыссыз халық санын көрсетеді. Жұмыссыз халық саны көп тіркелген аймақтарға Алматы қаласы (108090 адам) және Түркістан облысы (110205 адам) жатады. Жұмыссыздар саны аз тіркелген аймақтарға Ұлытау облысы (9521 адам), Солтүстік Қазақстан облысы (26171 адам) және Абай облысы (30510 адам) жатады. Өзге аймақтарда жұмыссыз халықтың саны 30000-70000 адам аралығында тіркелген. Дегенмен, ресми статистиканың мәліметтеріне сүйенетін болсақ, мемлекетте жұмыссыздық деңгейі салыстырмалы төмен және жұмыссыз адам саны аз. Дегенмен, ресми статистикадан басқа реалды жағдайды ескеретін болсақ, халық арасында жұмыссыз адам саны екі немесе одан көп есе адам санын құрай-

ды. Осыған орай, қарапайым халық арасында өмір сүру деңгейі төмен, табыс деңгейі инфляцияның темптеріне ілесе алмайды. Осыған орай, кедейшілік деңгейі айқын көрінеді.

Талданылған статистикалық мәліметтерді қарастыратын болса, мемлекетте нақты жұмыссыздар саны көп, себебі, өз-өзін жұмыспен қамту категориясына кіретін жұмысбастылар табысының көлеміде күмәнді. Бұл жерде бірнеше себептер болуы мүмкін, біріншіден, өз-өзін жұмыспен қамтитын тұлғаның жұмысы кезеңмен қамтылуы. Мысалы, су бар жерде өз-өзімен қамтитын жұмыскер табысты жазғы үш ай мерзімінде алады, қалған тоғыз ай табыс көзі өзге қызметтен немесе тұлға жұмыссыз болып тіркеледі. Екіншіден, күнделікті жеңіл өнеркәсібімен ай-

налысатын тұлғалар табыс көзін күнделікті алады. Күнделікті шығыстар мен табыстарды ескергенде, тұлғада ай соңында табыс көзі болмауы да мүмкін. Сол сияқты экономиканың қызмет етуіне байланысты мемлекет халқының табысы да өзгеріп отырады. Экономикадағы белгісіздікке байланысты табыс деңгейінің динамикасы да үнемі құбылып тұрады. Осыған орай, мақаладағы талданылатын Қазақстан өңірлеріндегі кедейшілік тенденциясы мен деңгейі үнемі құбылып тұрады. Дегенмен, талдауды қорытындылай келе, аймақтардағы жұмыссыздықтың көлемінің өсуі, ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың динамикасының құбылуы және табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халық саны артуына байланысты аймақтардағы кедейшілік күшеюде. Қарапайым халықтың табыс деңгейі арасындағы дисбаланс айырмашылығының артуы, өмір сүру деңгейінің нашарлауы өңірлердегі кедейшіліктің халық өміріне теріс әсерін байқауға болады.

Қорытынды

Кедейшілік деңгейі әлемдік экономикада көптеген мемлекеттерді толғандыратын экономикалық құбылыс болып қала береді. Қазақстанда кедейшіліктің алдын алу мақсатында біраз ұлттық жобалар мен мемлекеттік нысаналы бағдарламалар жұмыс жасайды. Осы жерде, Қазақстан Республикасында халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуда 2022 жылы 10 ұлттық жоба жүзеге асырылуда. Оның ішінде, атап көрсетсек, «Дені сау ұлт», «Білімді ұлт», «Ұлттық рухани жаңғыру», «Цифрландыру, ғылым және инновация арқылы технологиялық серпіліс», «Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба», «Күшті аймақтар-ел дамуының драйвері», «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған тұрақты экономикалық өсу», «Жасыл Қазақстан», «Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі ұлттық жоба», «Қауіпсіз ел». Осы жерде, ұлттық жобалардың алтауы халықтың кедейшілік деңгейіне тура және жанама әсерін бере алады. Әр ұлттық жобаның ішінде арнайы индикаторлар бар, яғни жұмыспен қамту орындарын құру, халықтың табыс деңгейін арттыру, орта тап өкілдерін арттыру және т.б. осы бағытта жұмысын жалғастырып жатқан ұлттық жобалар 2023 жылы Жоғары Аудиторлық палатада сараптамадан өтіп, біразының тиімділігі төмен екендігі анықталды. Осы орайда, аталған ұлттық жобалардың жүзеге асуын тоқтату сұрағы пайда болды. Соңғы жылдары, ұлттық жоба-

лардан бұрын мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылған болатын. Олар 2022-2023 жылдары күшін жоғалтты:

-Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың мемлекеттік бағдарламасы;

- "Бизнестің жол картасы-2025" бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы;

- "Нұрлы жол" инфрақұрылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы;

- "Нұрлы жер" тұрғын үй - коммуналдық дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы;

- Өңірлерді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы; - "цифрлық жол" мемлекеттік бағдарламасы;

- Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Яғни, Қазақстанда кедейшілікпен күресуде мемлекет тарапынан кешенді жобалар жасалып, жүзеге асырылып жатқандығы байқалады. Дегенмен, шетелдік арихи тәжірибеге сай, кедейшілік толықтай ойылмайды, тек оның деңгейін түсіруге болады. Осыған орай, кедейшілікті Қазақстанда азайту кешенді тәсілдерді қажет етеді. Кешенді тәсілдер келесідей бағыттарды қамтуы қажет:

Біріншіден, экономикалық өсуді қолдау. Яғни, салалық және әлеуметтік инфрақұрылымды жаңарту, бизнесті ынталандыру, шетелдік инвестицияларды тарту, жаңа жұмыс орындарын құру. Аталған шаралар, халықтың өмір сүру деңгейі мен табысына оң әсерін береді. Халық арасында адамның өмір сүруіне қажетті жақсылықтар қол жетімді болады. Өмір сүру деңгейі жақсарады және кедейшілік деңгейі төмендейді.

Екіншіден, білім беру жүйесін дамыту және жетілдіру. Білімді дамыту мен жақсартуға инвестицияларды көбейту. Білім саласы дамыса және бағыттарын өртараптандырса, халық арасында жаңа қабілеттіліктер мен дағдылар қалыптасарды. Қарапайым халық арасындағы индивидтер табыс көзінің жаңа түрлерін қалыптастырады. Табыс табу көздері көбейсе, кедейшілік деңгейі төмендей түседі.

Үшіншіден, әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыру. Кедейшіліктің алдын алу мақсатында әлеуметтік әлсіз топтарға (жұмыссыз, денсаулығы жок, зейнеткер, көпбалалы жанұя және т.б.) міндетті жәрдемақы, үймен қамту және әлеуметтік төлемдер беру халықтың өмір сүру деңгейін жақсартады.

Төртіншіден, жемқорлықпен күресу. Жемқорлықтың алдын алу жұмыстарын жүргізу, тиімді мемлекеттік институттарды құру арқылы мемлекеттен кедейшілік деңгейін төмендетуге бөлінген қаражаттар мен көмектер жетуін қадағалау. Мемлекет тарапынан бөлінген көмек мақсаттылы жетуін қадағалау шаралары кедейшілік деңгейін төмендетуге әсерін береді.

Бесіншіден, ауыл шаруашылығын дамыту. Ауылшаруашылықты дамыту арқылы жаңа жұмыс орындарын, жаңа ауылшаруашылық тауарларын өндіруге болады. Бұл жерде, аймақ өзін өзі тек жұмыс орынмен қамтып қоймайды, қолжетімді өніммен тұрғылықты халықты қамти алады. Ауылшаруашылық саласын масштабтау арқылы ауыл өнімдерін экспорттауға шығарып, аймақтың дамуын жақсартуға болады.

Алтыншыдан, қаржылық сауаттылықты ашу және кеңейту. Соңғы кезде, несие есебінен жанұялық үлкен шараларды ұйымдастыру халық арасында көп орын алады. Осыған орай, халықтың несиелемен қамту деңгейі тым жоғары, несиенің пайыздарын өтеу табысқа ауырпашылық

түсіреді. Осыдан, халықтың өмір сүру деңгейі нашарлайды, кедейшілік орын алады. Сол себепті, халық арасында несиенің қайтарылуы және оның сыйақысы жайлы сауаттылықты дамыту маңызды.

Жетіншіден, халықтың құқықтары мен мүмкіндіктері жайлы хабарламаларды кеңейту. Мемлекеттік бадарламалардың шарттары мен мүмкіндіктерін ресми жариялау маңызды. Халық өзіне тиесілі мүмкіндіктерді қолдана алатындай деңгейге жеткізу қажеттігі. Бұның барлығы, кедейшіліктің деңгейінің төмендеуіне септігін тигізеді.

Сегізіншіден, халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықта болу. Халықаралық ұйымдармен және серіктестермен ынтымақтастық елге кедейлікке қарсы бағдарламаларды жүзеге асыру үшін қаржылық және техникалық қолдау алуға көмектеседі. Айта кету керек, әр елдің өзіндік ерекшеліктері бар және кедейлікті азайтуға жеке көзқарасты қажет етеді. Бұл шаралар тек жалпы нұсқаулық бола алады және олардың тиімділігі нақты жағдай мен контекстке байланысты болады.

Әдебиеттер

1. Alimova, G.A. (2021). Employment, Unemployment And Poverty Reduction. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*.
2. Amar, S., Satrianto, A., Ariusni, & Kurniadi, A.P. (2022). Determination of Poverty, Unemployment, Economic Growth, and Investment in West Sumatra Province. *International Journal of Sustainable Development and Planning*.
3. Beynon, M.J., Jones, P., & Pickernell, D. (2019). The role of entrepreneurship, innovation, and urbanity-diversity on growth, unemployment, and income: US state-level evidence and an fsQCA elucidation. *Journal of Business Research*.
4. Breunig, R.V., & Majeed, O. (2020). Inequality, poverty and economic growth. *International Economics*, 161, 83-99.
5. Garza-Rodríguez, J. (2018). Poverty and Economic Growth in Mexico. *Political Economy – Development: Domestic Development Strategies eJournal*.
6. Misini, S., & Mustafa, B. (2022). The relationship between economic growth, unemployment and poverty. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*.
7. Rowntree, B.S., *Comment diminuer la misère, études sur la Belgique*, (trad. A.J.A. Hotermans), Paris, V. Giard & E. Brière, 1910.
8. Rowntree, B.S., *Poverty and Progress, A Second Survey of York*, Londres, Longmans, 1941.
9. Rowntree, B.S., *The Poverty Line*, Londres, Henry Good, 1903.
10. Škare, M., & Družeta, R.P. (2016). Poverty and economic growth: a review. *Technological and Economic Development of Economy*, 22, 156-175.
11. Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*.
12. Widarni & Murniati, E.L., Prestianawati, S.A., & Suryaning (2020). Digital economy challenge: Innovation of technology and unemployment dilemma in Indonesia.
13. Zhu, Y., Bashir, S., & Marie, M. (2022). Assessing the Relationship between Poverty and Economic Growth: Does Sustainable Development Goal Can be Achieved? *Environmental Science and Pollution Research International*, 29, 27613 – 27623.
14. Бримбетова Н.Ж., Сапарбек Н.К., Бекназарова А.Т., Букейханова Т.К. Бедность населения и региональные различия в социальном развитии Казахстана. *Вестник университета «Туран»*. 2022;(3):108-121. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-108-121>
15. Гиззатова А. И., Есенгалиева С. М., Казамбаева А. М. Взаимосвязь располагаемого дохода и качества питания населения Республики Казахстан // *Economics: the strategy and practice*. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 218-229.
16. Гукасян Н. Т. Бедность как социально-экономическая проблема России // *Путеводитель предпринимателя*. – 2023. – Т. 16. – №. 2. – С. 33-37.
17. Ильиных Ю. М., Козлова Ж. М. АНАЛИЗ БЕДНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В АЛТАЙСКОМ КРАЕ // *Экономика Профессия Бизнес*. – 2022. – №. 2. – С. 34-39.

18. Кузембекова Р. А., Жанбырбаева А. Н. Социально-экономические факторы бедности сельских территорий Алматинской области и перспективы их регулирования //Economics: the strategy and practice. – 2022. – Т. 17. – №. 3. – С. 81-95.
19. Мakenова Г. У., Ибрагимова А. А., Тулеубаева М. К. ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ИЗМЕНЕНИЕ ГЛОБАЛЬНОГО УРОВНЯ БЕДНОСТИ //Central Asian Economic Review. – 2023. – №. 5. – С. 6-16.
20. Мемлекет Басшысы Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы «ӘДІЛЕТТІ МЕМЛЕКЕТ. БІРТҮТАС ҮЛТ. БЕРЕКЕЛІ ҚОҒАМ», 2022. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>

References

1. Alimova, G.A. (2021). Employment, Unemployment And Poverty Reduction. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research.
2. Amar, S., Satrianto, A., Ariusni, & Kurniadi, A.P. (2022). Determination of Poverty, Unemployment, Economic Growth, and Investment in West Sumatra Province. International Journal of Sustainable Development and Planning.
3. Beynon, M.J., Jones, P., & Pickernell, D. (2019). The role of entrepreneurship, innovation, and urbanity-diversity on growth, unemployment, and income: US state-level evidence and an fsQCA elucidation. Journal of Business Research.
4. Breunig, R.V., & Majeed, O. (2020). Inequality, poverty and economic growth. International Economics, 161, 83-99.
5. Brimbetova N.ZH., Saparbek N.K., Beknazarova A.T., Bukejhanova T.K. Bednost' naseleniya i regional'nye razlichiya v social'nom razvitii Kazahstana. Vestnik universiteta «Turan». 2022;(3):108-121. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-108-121>
6. Garza-Rodríguez, J. (2018). Poverty and Economic Growth in Mexico. Political Economy – Development: Domestic Development Strategies eJournal.
7. Gizzatova A. I., Esengalieva S. M., Kazambaeva A. M. Vzaimosvyaz' raspolagaemogo dohoda i kachestva pitaniya naseleniya Respubliki Kazahstan //Economics: the strategy and practice. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 218-229.
8. Gukasyan N. T. Bednost' kak social'no-ekonomicheskaya problema Rossii //Putevoditel' predprinimatel'ya. – 2023. – Т. 16. – №. 2. – С. 33-37.
9. Il'inyh YU. M., Kozlova ZH. M. ANALIZ BEDNOSTI NASELENIYA V ALTAJSKOM KRAE //Ekonomika Professiya Biznes. – 2022. – №. 2. – С. 34-39.
10. Kuzembekova R. A., ZHanbyrbaeva A. N. Social'no-ekonomicheskie faktory bednosti sel'skih territorij Almatinskoy oblasti i perspektivy ih regulirovaniya //Economics: the strategy and practice. – 2022. – Т. 17. – №. 3. – С. 81-95.
11. Makenova G. U., Ibragimova A. A., Tuleubaeva M. K. VLIYANIE PANDEMII NA IZMENENIE GLOBAL'NOGO UROVNYA BEDNOSTI //Central Asian Economic Review. – 2023. – №. 5. – С. 6-16.
12. Memleket Basshysy Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы «ӘДІЛЕТТІ МЕМЛЕКЕТ. БІРТҮТАС ҮЛТ. БЕРЕКЕЛІ ҚОҒАМ», 2022. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
13. Misini, S., & Mustafa, B. (2022). The relationship between economic growth, unemployment and poverty. Corporate Governance and Organizational Behavior Review.
14. Rowntree, B.S., Comment diminuer la misère, études sur la Belgique, (trad. A.J.A. Hotermans), Paris, V. Giard & E. Brière, 1910.
15. Rowntree, B.S., Poverty and Progress, A Second Survey of York, Londres, Longmans, 1941.
16. Rowntree, B.S., The Poverty Line, Londres, Henry Good, 1903.
17. Škare, M., & Družeta, R.P. (2016). Poverty and economic growth: a review. Technological and Economic Development of Economy, 22, 156-175.
18. Townsend, P. (1979). Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living.
19. Widarni & Murniati, E.L., Prestianawati, S.A., & Suryaning (2020). Digital economy challenge: Innovation of technology and unemployment dilemma in Indonesia.
20. Zhu, Y., Bashir, S., & Marie, M. (2022). Assessing the Relationship between Poverty and Economic Growth: Does Sustainable Development Goal Can be Achieved? Environmental Science and Pollution Research International, 29, 27613 – 27623.

Авторлар туралы мәлімет:

Кангалакова Дана Муратбековна – PhD, қауымдастырылған профессор, ФЖЖБМ ФК Экономика институтының нақты сектор экономикасы бөлім меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru)

Айдарова Айна Байларовна – (корреспондент автор) экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан университеті (Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: ab_toon@mail.ru)

Ибраимова Сауле Жумағалиевна – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақ Технология және Бизнес Университеті (Астана қ., Қазақстан, e-mail: saule_ibraimova_kz@mail.ru)

Апсенбетова Гүлнара Тұрсынбековна – экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан университеті (Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: gulnara.apsenbetova@gmail.com)

Information about authors:

Kangalakova Dana – PhD, Associate Professor, RSE “Institute of economics” Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Head of department (Almaty, Kazakhstan, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru)

Aidarova Aina – (corresponding author) candidate of economic sciences, Associate Professor, Auezov University (Shymkent, Kazakhstan, E-mail: ab_moon@mail.ru)

Ibraimova Saule – candidate of economics sciences, Professor, Kazakh University of Technology and Business (Astana, Kazakhstan, E-mail: saule_ibraimova_kz@mail.ru)

Apsenbetova Gulnara – Candidate of Economic Sciences, senior lecturer, Auezov University (Shymkent, Kazakhstan, E-mail: gulnara.apsenbetova@gmail.com)

*Поступило 16 июля 2023 г.
Принято 12 февраля 2024 г.*

Oladejo Titilayo Moromoke* , **Lateef Babatunde Illias** ,
Ademola Abimbola Oluwaseyi

Osun State University, Nigeria, Okuku

*e-mail: titilayo.oladejo@uniosun.edu.ng

OWNERSHIP STRUCTURE, DIVIDEND POLICY AND SHAREHOLDERS WEALTH AMONG LISTED NON-FINANCIAL FIRMS IN NIGERIA

In the field of corporate finance, there is still disagreement over whether ownership structure and dividend policy have an impact on shareholders' wealth. Thus, between 2012 and 2021, this study aims to empirically demonstrate the combined effects of ownership structures and dividend policies on the stockholder wealth of listed non-financial companies in Nigeria. The study's population comprised the non-financial enterprises registered on Nigerian Exchange Group. Purposive sampling was used to choose a total of 54 firms for the sample size. For this study, an expo-facto research design was used. The Nigerian Exchange Group's publications and the publicly available financial statements of the selected companies provided secondary data for the study. The panel data regression model was the analysis technique used. The combined impact of ownership structure and dividend policy on shareholders' wealth was found to be positive and significant. The outcome supports the agency theory's contention that ownership structure is an oversight tools that can be used to curtail management's opportunistic behavior while regular dividend payments provide the company a favorable impression in the eyes of investors, they also enable the company to raise capital through the issuance of additional shares, which increases shareholder value. Therefore, the study suggested that policy makers for Nigerian non-financial enterprises restructure their ownership structure and dividend policy in a way that will promote strict oversight of operations and effective resource management, ultimately increasing the value of the company for its shareholders. Other economic sectors were not taken into consideration; the analysis is limited to Nigerian listed non-financial enterprises.

Key words: Non-financial firms; agency theory; dividend policy; shareholders wealth.

Оладехо Титилайо Моромоке*, Латиф Бабатунде Иллиас,
Адемола Абимбола Олувасеи

Осун мемлекеттік университеті, Нигерия, Окуку қ.

*e-mail: titilayo.oladejo@uniosun.edu.ng

Нигерияның тіркелген қаржылық емес фирмалары арасындағы меншік құрылымы, дивидендік саясат және акционерлердің әл-ауқаты

Корпоративтік қаржы саласында меншік құрылымы мен дивидендік саясат акционерлердің әл-ауқатына әсер ете ме, жоқ па деген келіспеушіліктер әлі де бар. Осылайша, 2012-2021 жылдар аралығында бұл зерттеудің мақсаты меншік құрылымдары мен дивидендік саясаттың Нигериядағы биржада тіркелген қаржылық емес компаниялардың акционерлерінің әл-ауқатына жиынтық әсерін эмпирикалық түрде көрсету болып табылады. Зерттелетін жиынтыққа Нигерия биржалық тобында тіркелген қаржылық емес кәсіпорындар кірді. Мақсатты іріктеу арқылы 54 фирма таңдалды. Бұл зерттеу экспо-факто зерттеу дизайнын қолданды. Нигерия биржалық тобының басылымдары және таңдалған компаниялардың жалпыға қол жетімді қаржылық есептері зерттеуге қосымша мәліметтер берді. Талдау әдісі ретінде панельдік деректердің регрессиялық моделі қолданылды. Меншік құрылымы мен дивидендік саясаттың акционерлердің әл-ауқатына жиынтық әсері оң және маңызды деп танылды. Алынған нәтиже агенттік теорияның меншік құрылымы менеджменттің оппортунистік мінез-құлқын шектеу үшін пайдаланылуы мүмкін қадағалау құралы болып табылатындығын растайды, ал дивидендтерді үнемі төлеу компанияларға инвесторлардың көз алдында жағымды әсер қалдырады, сонымен қатар олар компанияға акционерлердің құнын арттыра отырып, қосымша акциялар шығару арқылы капиталды тартуға мүмкіндік береді. Осылайша, зерттеу Нигериялық қаржылық емес кәсіпорындардың саясаткерлері өздерінің меншік құрылымын және дивидендік саясатты операцияларды қатаң қадағалауға және ресурстарды тиімді басқаруға ықпал ететін етіп қайта құрылымдауды ұсынады, бұл сайып келгенде компанияның акционерлері үшін құндылығын

арттырады. Экономиканың басқа салалары ескерілмеді; талдау Нигерияда тіркелген қаржылық емес кәсіпорындармен шектеледі.

Түйін сөздер: Қаржылық емес фирмалар, агенттік теория, дивидендтік саясат, акционерлердің әл-ауқаты.

Оладехо Титилайо Моромоке*, Латиф Бабатунде Иллиас,
Адемола Абимбола Олувасейи

Государственный университет Осун, Нигерия, г. Окуку

*e-mail: titilayo.oladejo@uniosun.edu.ng

Структура собственности, дивидендная политика и благосостояние акционеров среди зарегистрированных нефинансовых фирм Нигерии

В области корпоративных финансов по-прежнему существуют разногласия по поводу того, влияют ли структура собственности и дивидендная политика на благосостояние акционеров. Таким образом, в период с 2012 по 2021 год целью данного исследования является эмпирическая демонстрация совокупного влияния структур собственности и дивидендной политики на благосостояние акционеров нефинансовых компаний, котирующихся на бирже в Нигерии. Исследуемая совокупность включала нефинансовые предприятия, зарегистрированные в Нигерийской биржевой группе. С помощью целенаправленной выборки было отобрано 54 фирмы. В данном исследовании использовался дизайн исследования экспо-факто. Публикации Нигерийской биржевой группы и общедоступные финансовые отчеты выбранных компаний предоставили вторичные данные для исследования. В качестве метода анализа использовалась регрессионная модель панельных данных. Совокупное влияние структуры собственности и дивидендной политики на благосостояние акционеров было признано положительным и значительным. Полученный результат подтверждает утверждение агентской теории о том, что структура собственности является инструментом надзора, который может быть использован для ограничения оппортунистического поведения руководства, в то время как регулярные выплаты дивидендов создают компании благоприятное впечатление в глазах инвесторов, они также позволяют компании привлекать капитал путем выпуска дополнительных акций, что увеличивает акционерную стоимость. Таким образом, в исследовании предлагается, чтобы политики нигерийских нефинансовых предприятий реструктурировали свою структуру собственности и дивидендную политику таким образом, чтобы это способствовало строгому надзору за операциями и эффективному управлению ресурсами, что в конечном итоге повысит ценность компании для ее акционеров. Другие секторы экономики не принимались во внимание; анализ ограничен нефинансовыми предприятиями, зарегистрированными в Нигерии.

Ключевые слова: нефинансовые фирмы, агентская теория, дивидендная политика, благосостояние акционеров.

Introduction

Maximizing shareholder wealth is one of the main objectives of any corporate company. According to Brigham and Houston (2017), growing shareholder wealth and share value is a key objective for any organization, and they shared this opinion. Although organizations have various objectives, enhancing shareholder value seems to be the most crucial one (Sakaki, et al., 2021). This is predicated on the idea that equity holders should receive payment last; this is sufficient to show that an organization that generates money for its shareholders would eventually satisfy all other interest groups. Boosting shareholder wealth has a direct effect on a company's long-term growth and even its ability to continue as a going concern. A growth in a company's shareholder value, for example, may inspire more

confidence in investors by signaling the company's ability to have bright future prospects, which in turn will result in high returns on equity (Putranto, 2018).

In the last ten years, the concept of enhancing shareholder value has gained prominence in discussions about corporate governance in a number of countries, including Germany, France, Sweden, Pakistan, India, and Nigeria. The justifications for maximization of shareholder worth have even gained importance in recent years (Farrukh et al., 2017; Putranto, 2018). This is primarily influenced by a quantity of business catastrophes that have been publicized globally, including those involving Xeros, World Com, and Cadbury Plc, among others. Numerous business enterprises have failed as a result of these scandals, which has caused shareholder capital to be lost. Consequently, research endeavors are focused on comprehending policy measures that

corporations globally can utilize to augment shareholder value and thereby mitigate the adverse effects of such scandals on shareholders' wealth.

The research literature has investigated the significance of various organizational variables, including board characteristics and firm-specific characteristics, on the maximization of shareholders' wealth. However, some scholars contend that the dividend policy of the company plays a significant role in explaining variations in shareholders' wealth (Aminu & Salahudeen, 2019; Omoregie & Eromosele, 2016). The dividend policy may have two main effects on shareholders' wealth: firstly, it may mitigate the management's opportunistic behavior, which aims to satisfy their self-interest at the expense of the optimization of shareholders' fortune (Jensen, 1986). The consistent payment of dividends will lessen the flow of free cash and thus reduce the likelihood of the management to exploit the shareholders, as many studies have demonstrated that when there is an excessive amount of free cash in the organization, management is more inclined to engage in exploitative conduct at the expense of improving the wealth of its shareholders. The second channel is the signaling effect of the dividend policy, which acts as a signal of the firm's strength and performance in the eyes of investors. When a firm pays or declares dividends on a regular basis, it will draw more investors, which will increase the valuation of the stock of such a firm in the market and higher shareholder wealth maximisation.

The dividend strategy of an organization establishes the percentage of earnings that will be distributed as dividends to shareholders and the percentage that will be reinvested in the business for future use (Aminu & Salahudeen, 2019). Retained earnings and payout, whether in the form of cash or script issue, are trade-offs. The company's stock price, capital flows, investment prospects, financial structure, and liquidity position can all be impacted by its dividend policy. The dividend policy can reveal details about the performance of the business.

Ownership structure is a significant issue that is taken into account in the literature while attempting to explain the variations in the wealth of shareholders. One crucial element of a company's internal corporate governance process is its ownership structure. The idea of ownership structure encompasses the processes involved in creating and enforcing control and ownership rights. It is possible to examine how the ownership structure affects business outcomes like maximizing shareholder wealth from the angles of institutional, foreign, and management ownership. Over the past ten years, the All Share

Index (ASI), which measures stock performance, has continued to show a significant degree of volatility in relation to shareholders' wealth. The ASI, for example, was recorded at 66,371.20 in 2008 and decreased to 20,838.90 in 2010. After that, the ASI for Nigerian businesses fell, reaching a low of 19,732.34 in 2011 and 20,669.38 in April 2020 (Nigerian Exchange Group, 2020). The stock of Nigerian corporate businesses has volatile performance, which puts current investors at risk and erodes the trust of prospective investors. Therefore, stakeholders in the Nigerian business environment continue to place a high priority on maximizing shareholder wealth through improved stock performance.

Ownership structure and shareholder wealth have been the subject of studies (Tawiah, Benjamin & Banns, 2015; Sakaki, Jory & Jackson, 2021; Ryu & Chae, 2021). Research on how dividend policies affect stockholders' wealth is also abundant (Ullah, Suliman, Nargas & Ullah, 2021; Ndirangu, 2019; Tijani, 2019). This study focuses on the combined effects of both ownership structure and dividend policy on shareholders' wealth, as measured by the market value of shares. All previous studies examine the effects of dividend policy or ownership structure on shareholders' wealth individually.

Literature Review

Ownership Structure

Ownership structure refers to how an organization's equity is distributed in terms of capital and voting rights, as well as who the equity owners are (Holderness et al. 1999). The ownership structure contributes to a reduction in the incentive to control profits. Moreover, it is believed that business executives possess the capacity to manipulate reported profitability in order to further their own interests. Maury and Pajuste (2005) assert that a company's worth increases with more equitable distribution of voting power. An equitable distribution of voting power indicates that there are many large shareholders present, allowing them to keep an eye on and restrain the largest shareholder, thereby boosting the value of the company. The greatest shareholder's authority may exceed cash flow rights if voting rights are not distributed equitably, which would lower the firm's value.

Dividend Policy

A dividend is typically the amount of money that shareholders receive back for their investment in a company's stock. The compensation that shareholders receive for their risk-taking and investments in

a company is known as a dividend (Hanady, 2021). One of the most significant choices made by company management is the dividend policy (Sinnarajah, 2020). The amount of dividends that should be paid to shareholders is specified in the dividend policy. In a corporate organisation, managers are the agents, making decisions on behalf of shareholders (Jensen, 1986). For investors, receiving dividend payments guarantees that their stocks will be held for a considerable amount of time. This indicates that the decision to pay a dividend on a regular basis is directly influenced by the dividend policy. Paying a dividend to shareholders is essential to preserving a company's good name. Dividend payouts also help to reduce agency disputes involving managers and owners (Jensen, 1986). The dividend payout shows the corporation's capacity to cover its own and borrowing costs. However, managers typically prefer to keep profits for themselves rather than distribute them to shareholders because doing so lowers their available profits and creates agency issues (Sinnarajah, 2020). Dividend policy is therefore a sensitive matter for shareholders and company managers. Managers need to strike equilibrium between maintaining the profits retained for potential corporate growth and the ratio of profit to share as dividends thus upholding the confidence of investors, (Hanady, 2021). Because the dividend allocation hypothesis includes a range of control arrangements between stakeholders and executives, cross-sectional variations in dividend policy are driven by an underpinning reason.

Shareholders Wealth

The future value of the anticipated return that investors can expect from the firms in which they have invested represents the net worth of shareholders. When a stock price increases or the amount of dividends rise, stockholders can profit from what they've invested (Akit, Hamzah, & Ahmad, 2015). The present value of the anticipated future returns to the company's owners, or shareholders, is the definition of shareholder wealth. These recurring benefits may come in the shape of dividend payments on regular basis or sales proceeds from stocks. The market value of the company's common stock is used to calculate the wealth of shareholders. The market price of the company's common stock serves as a proxy for the wealth of its shareholders and is determined by the company's financing, investment, and dividend policies. (Priya & Azhagaiah, 2008)

Theoretical Framework

Agency Theory:

This study's theoretical foundation is agency theory, which holds that disagreements between managers and shareholders lead to agency costs, which reduce shareholder value. According to agency theory, serious agency conflicts can be lessened by having a more robust corporate governance framework. Different forms of corporate governance result from the interconnected system that makes up corporate governance, where particular activities are only relevant and successful when combined in specific ways. One of the most respected forms of corporate governance is a company's ownership structure. From an agency standpoint, it is anticipated that, for example, a rise in the holdings of institutional investors will support efficient monitoring. Initially, institutional investors assist in reducing investor knowledge asymmetry. This suggests that institutional investors assist in reducing agency problems like underinvestment. Second, when necessary, shareholder activism can put managers of Nigerian firms under effective pressure. Their proactive participation in monitoring operations therefore has the ability to increase company value and, consequently, shareholder wealth.

When objectives are not aligned, agency expenses occur. It is possible to implement mechanisms that reduce the agency costs associated with conflict resolution. The hypothesis holds that dividend payments made on time can reduce agency expenses. This is because it will limit the quantity of cash flow that managers have access to. They will be discouraged from taking part in any activity that won't help the organization as a result. When it comes to investment selection and risk tolerance, the timely payment of dividends helps resolve conflicts of interest between the manager and the principal (Jensen & Meckling 1976). Even while dividend payments would reduce the amount of cash accessible to managers, this would nevertheless encourage them to visit the stock market to seek further funds. This will reduce the agency problem by enabling possible investors to monitor the management and operations of the company. The manager is not able to use the discretionary monies available to him for perquisite consumption, although he's not in any manner limited in his ability to oversee the growth of the company. Established in 1982, the Rozeff cost reduction strategy offers support to agency the-

ory by reducing agency costs through an increase in payout ratio and eliminating transaction costs related to securing outside funding. The performance of the company can be improved and the interests of shareholders can be protected by cutting agency costs to the absolute minimum.

Empirical Review

Abe et al. (2022) investigated how the dividend policy affected the volatility of shareholders' wealth in a portion of businesses that have profiles on the Nigerian Exchange Group (NGX). In the study, a research approach known as *ex post facto* was employed. As of December 31, 2020, 162 businesses registered on the Nigerian Exchange comprise the study's population. 49 randomly chosen companies made up the study sample. Data obtained from the NGX and firms' official websites for the years 2010 through 2020 was employed. Inferential as well as descriptive statistical methods were used to examine the data. According to the study, the ownership structure greatly regulated how the dividend policy affected the volatility of shareholders' wealth

Sakaki et al. (2021) studied the effect of institutional control on shareholders' equity mispricing of publicly traded US companies between 1981 and 2012 by panel regression. The analysis came to the conclusion that the stock was less mispriced the more institutional investors held in the stock the steadier their shareholdings were (i.e., less volatile).

Falade et al. (2021) employed a sample of ten manufacturing firms in Nigeria from 2010 to 2019, in their study undertaken to assess the mediating influence of dividend policy on the connection between management ownership and firm value. The approach of pooled OLS regression was utilized for evaluating the collected information. The findings demonstrated that value of the selected Nigerian manufacturing companies was significantly and inversely correlated with managerial ownership

Abbassi et al. (2021) Using the fixed effect model and the generalized method of moments (GMM), investigate the effects of ownership structure and board characteristics on stock market liquidity of non-financial enterprises in South Asian nations. According to a report, management ownership has a big and negative impact on stock market liquidity, but institutional ownership, board size, board independence, and CEO duality have a significant and favorable impact.

Ryu and Chae (2021) explored the effect of managerial control level on stock price collapse in distribution and service sectors between 2012 and 2017 using the Korea Composite Stock Price Index

(KOSPI). Both panel and logistic regression were used to evaluate the data. It has been determined that the likelihood of a stock price fall is significantly inversely correlated with managerial ownership level.

Sakawa and Watanabel (2020) conducted research to determine how institutional investors affected performance in a stakeholder-driven economy like Japan. The panel regression technique was employed for assessing data produced for the research. It came out that in a stakeholder-oriented system, institutional shareholders help to improve sustainable business performance and build sustainable corporate governance processes

Ogbeide and Evbayiro-Osagie (2019) studied the relationship between share price volatility in Nigeria and several corporate governance systems, including audit committee size, ownership concentration, management ownership, and board independence. The study used annual data from 20 listed corporations for the years 2010 to 2015. It was discovered that managerial ownership had a detrimental effect on share price volatility.

Putranto (2018) conducted a study using data from Indonesia's food and beverage industry from 2012 to 2015 to gather empirical evidence about the influence of managerial ownership and profitability on firm value using Panel OLS Regression. Their analysis's outcome revealed that managerial ownership significantly and favorably affects the firm's worth.

Rahman (2018) examined dividend policy and how it affects business performance using data sourced from Pakistan Stock Exchange's cement sector, which was listed from 2012 to 2016. It was verified by the OLS result that there was a direct and non-significant relationship between dividend per share and return on equity. Additionally, ROE was directly and significantly impacted by firm value, firm size, and earnings per share; financial leverage had no bearing on this.

Chenchehene and Mensah (2015) analyzed the result of dividend policy on stockholders' holdings in the UK retail sector between 2004 and 2008. This led to the choice of 25 companies from the UK's retail market. Earnings, profitability, share price, business size, leverage, and investment are the factors used in the study. The findings show that the prosperity of shareholders is not much impacted by the size of the company, the dividend payment that is currently made, or current investments. On the other hand, a one-year delay in dividend payments has an immense effect on the wealth of investors. Overall, the study's findings show that dividend policies increase stockholders' wealth.

Methodology

All the non-financial businesses quoted on the Nigerian Exchange Group make up the overall population. The research design used in the study was expo facto, 54 firms were selected as the sample using the purposive selection technique between 2012 and 2021. The audited annual reports of the chosen firms provided the data that was used. A company

was considered if its shares were routinely traded on the Stock Exchange Group trading floor and if its financial information was complete. To fulfill the purpose of the research, the Abe et al. (2022) model was modified to show the joint impact of both independent variables on the shareholders’ wealth. There are two ways to specify the model: stochastic and functional. It was done using regression with fixed and descriptive features.

$$SHW = f (OWNS, DIVP) \tag{1}$$

$$SP_{it} = \beta_0 + \beta_1 DVPO_{it} + \beta_2 DVY_{it} + \beta_3 ION_{it} + \beta_4 MGO_{it} + \beta_5 DVPO * MGO_{it} + \beta_6 DVY * ION_{it} + \mu_{it} \tag{2}$$

Where:

SP = Share Price

DVPO = Dividend payout

DVY = Dividend yield

ION = Institutional ownership

MGO = Managerial Ownership

DVPO*MGO = combined variable of dividend payout and managerial ownership

DVY*ION = combined variable of dividend yield and institutional ownership

μ = Error term

β_0 = Constant Term

$\beta_1 - \beta_6$ = Regression Coefficients

I = Firm

T = Time

Variable Measurement

Table 1 – Variables and their description

Variables	Description	Sources
Dependent Variable		
Shareholders Wealth	Share price	Farrukh et al, (2017)
Independent Variables		
Managerial Ownership	The percentage of the company’s shares owned by the directors or management	Ryu and Chae (2021), Putranto (2018)
Institutional Ownership	The proportion of the business share owned by the corporate body	Sakaki et al. (2021), Abbassi et al. (2021)
Dividend Payout	Dividend per share/Earnings per share	Sourav et al. (2020)
Dividend Yield	Market Price Per Share / Earnings Per Share	Chenchehene & Mensah (2015)
Note- Authors’ Compilation, 2023		

Results and Findings

Table 2 presents the descriptive Statistics

The statistics of the relevant variables were shown by the results in table 2. The firm’s average share price is N42.764, while the sampled firms’ share prices vary widely, as indicated by the standard deviation of N150.62. Similarly, the means of dividend yield and payout are 0.0305 and 0.252, respectively, with corresponding standard deviat-

ions of 0.113 and 0.675. This suggests that while the average dividend payout is 25%, the sampled non-financial enterprises in Nigeria have a dividend yield of only 3%. Furthermore, the findings indicate that the sampled enterprises’ average management ownership was 16%, however this figure exhibits significant fluctuation due to its standard deviation of 0.223. This suggests that, generally speaking, directors in Nigeria own 16% of the shares of non-financial companies. In addition, institutional ownership

registered the mean of 0.398, meaning that around 39.8% of the shares of Nigerian listed non-financial enterprises are held by institutional investors.

Table 3 presents a summary of the correlation results between the variables. It shows that the share price and management ownership MGO had a negative correlation, with a correlation coefficient of -0.1370. SP and institutional ownership (ION) were strongly and favorably correlated. The combined

effect of dividend policy and ownership structure; the share price showed a weak but substantial correlation with MGO*DVPO 0.0041 and ION*DVY 0.0818. ION and MGO showed a weak and negligible correlation. While ION*DVY's interaction with management ownership was inverse and negligible, MGO*DVPO's association with managerial ownership is moderate and substantial. There are no problems with multicollinearity among the variables

Table 2 – Descriptive Statistics

	SP	MGO	ION	DVPO	DVY	MGO*DVPO	ION*DVY
Mean	42.763	0.1624	0.3975	0.2520	0.0305	0.0270	0.0121
Maximum	155.99	0.9435	0.8500	2.5000	2.5423	1.5580	0.5338
Minimum	0.2000	0.0000	0.0000	-12.500	0.0000	-4.5750	0.0000
Std. Dev.	150.62	0.2258	0.2227	0.6752	0.1137	0.2397	0.0284
Observations	540	540	540	540	540	540	540

Note- Author's Computation, 2023

Table 3 – Correlation Matrix

Variables	SP	MGO	ION	MGO*DVPO	ION*DVY
SP	1.0000				

MGO	-0.1370	1.0000			
	(0.0285)	-----			
ION	0.4039	-0.2935	1.0000		
	(0.0429)	(7.1223)	-----		
MGO*DVPO	0.0041	0.1606	0.0117	1.0000	
	(0.0592)	(0.0517)	(0.2717)	-----	
ION*DVY	0.0818	-0.1498	0.2257	0.0588	1.0000
	(0.0600)	(1.1579)	(5.3743)	(1.3681)	-----

Note- Author's Computation, 2023

Table 4 – Variance Inflation Factors

	VIF	1/VIF
ION	1.848	.541
MGO	1.202	.832
DVPO	1.178	.849
DVY	1.087	.92
MGO*DVPT	1.083	.923
ION*DVY	1.032	.969

Note- Author's Computation, 2023

According to table 4 summary of the findings of the multicollinearity test employing variance inflation factors, institutional ownership holds the greatest VIF of 1.848, followed by managerial ownership at 1.202 and dividend payout at 1.178. These are dividend yield (VIF = 1.087), combined dividend payout and management ownership (VIF = 1.083), and institutional ownership and dividend yield (VIF = 1.032). The model has no multicollin-

earity issues because each calculated VIF is smaller than the 10 threshold that is required to indicate multicollinearity.

To verify that the study's parameters were stationary, unit root tests were performed on the variables. The outcome as displayed in table 5 demonstrates the stationarity of every variable. While some variables are stationary at first difference, others are stationary at level.

Table 5- Unit Root Test

Test Variables	Augmented Dickey Fuller (ADF)			Phillip-Perron (PP)		
	Level	1 st Diff	Status	Level	1 st Diff	Status
SP	-1.9806	-12.690***	I(1)	-1.9991	-4.4044**	I(1)
DVPO	-5.0841 **	-	I(0)	-4.7950***	-	I(0)
DVY	-2.9167	-3.4801**	I(1)	-1.7823	-4.1680**	I(1)
MGO	-0.5239	-2.8426	I(1)	-0.5018	-2.9081**	I(1)
ION	-3.4604**	-	I(0)	-4.2696***	-	I(0)

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$
Note- Author's Computation, 2023

Table 6 – Relevant Diagnostic Tests

Diagnostic Test	Type of Test	F-Val	P-Val	Remarks
Heteroskedasticity	Breusch Pagan	3.9527	0.5634	Absence of Heteroskedasticity
Serial Correlation	Wooldridge	2.1816	0.3143	No Serial correlation
Systematic coefficient	Redundant fixed	43.362	0.0000	Fixed effect is appropriate
Systematic coefficient	Hausman	12.279	0.0196	Fixed effect is appropriate

Note- Author's Computation, 2023

Specified model is not affected by heteroskedasticity, as indicated by the heteroskedasticity test result for robustness of the model, which has a p-value of 0.5634. The model appears to be free of correlation problems, according to the Wooldridge test for serial correlation, which yielded a p-value of 0.3143.

Redundant fixed and Hausman tests were performed for the purpose of determining which of the pooled, fixed, and random effect statistical panel was most appropriate. The results of the tests favored fixed effect, as table 6 illustrates. A fixed effect was utilized to interpret the relationship between ownership structure, dividend policy, and shareholders' wealth of non-financial Nigerian companies.

Regression Analysis

The fixed effect estimation panel was the most appropriate in line with the outcome of Redundant Fixed and Hausman tests, as shown in table 7. The result shows that the ownership structure and dividend policy of the tested enterprises had significant influence on wealth of their shareholders. R^2 indicated that 86% of the variations in the SHW's value could be explained by the explanatory variable. F-Statistics shows a strong fit with a p-value of 0.5, and Durbin Watson's value of 1.8210 suggests that the model is autocorrelation-free. MGO and ION had positive impact on SHW ($t=2.2535$, $p < 0.05$), ($t=3.8457$, $p < 0.01$) respectively inferring that SHW increases with increase in both managerial and institutional ownership. The value of SHW will rise by 3.6392 for every extra unit of MGO.

Table 7- Regression Analysis

Variable	Pooled Effect		Fixed Effect		Random Effect	
	Coeff	T-Stat	Coeff	T-Stat	Coeff	T-Stat
C	6.4631	-5.8915	-2.5473	-1.5620	-8.9325	-4.6475
MGO	2.6241	2.4114**	3.6392	2.2535**	7.2477	2.9731***
ION	1.3311	8.1434***	2.4162	3.8457***	2.6112	5.7388***
DVPO	11.237	6.4896***	5.8270	1.8438**	1.3467	3.1401***
DVY	10.044	1.3759	3.6301	0.5966	2.0044	1.6539*
MGO*DVPO	6.2104	5.9324***	8.6264	1.7821**	3.4067	3.0093***
ION*DVY	10.735	1.9267**	2.6178	0.7701**	11.758	2.1471**
R ²	0.32		0.86		0.42	
Adjusted R ²	0.30		0.84		0.41	
F-Statistic	23.750		52.618		25.780	
F P-value	0.0000		0.0000		0.0000	
DW	1.3055		1.8210		1.3156	

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$
Note- Author's Computation, 2023

Additionally, findings indicated that dividend payout (DVPO; $t=1.8438$, $p<0.05$) significantly and favorably influenced SHW. This implies that raising dividend paid will raise the SHW. When taking into account the probability of 0.05, the combined impact of ownership structure and dividend policy on shareholders' wealth is large and favorable. ION*DVY ($t=-0.7701$, $p<0.05$) and MGO*DVPO and SHW ($t= -1.7821$, $p<0.05$).

Discussion of Findings

This result implies that dividend policy and ownership structure are useful tools for boosting shareholders' wealth. The results are consistent with agency theory, which holds that companies with a higher concentration of institutional investors and a higher percentage of managerial shareholding have better monitoring capabilities. This, in turn, motivates managers to concentrate on maximizing shareholder wealth, as failure to do so may result in termination when shareholders discover them engaging in opportunistic behavior. The result corroborates the submission of previously published literature, such as (Sakawa & Watanabel, 2020; Sakaki et al., 2021 and Abbassi, et al. 2021) who discovered that ownership structure is linked to higher shareholder wealth but contradict the findings of Ogbeide and Evbayiro-Osagie's (2019). Furthermore, the positive correlation between

dividend payout and shareholder wealth suggests that paying dividends enhances a company's reputation and allows it to raise capital through the issuance of new shares, which raises the price of the stock. This aligns with the studies of (Ullah et al. 2021; Ebire et al. 2018; Farrukh et al., 2017 and Kumaresan, 2014) who claimed that the net worth of shareholders is positively and significantly impacted by dividend policy. The results, however, conflict with research by (Hassan et al., 2015 and Falade et al., 2021) that found that dividend policy had a detrimental effect on shareholders' wealth.

Conclusion and Recommendations

The study looked at the combined effects of ownership structure and dividend policy on shareholder wealth of 54 non-financial companies that were examined and whose shares were actively traded on the Nigerian Exchange Group during the time for studies. The findings demonstrated that the independent factors' interaction significantly and favorably affected shareholders' wealth. Both ownership structure and the dividend strategy are great instruments for minimizing agency conflicts between management and shareholders since they increase a company's monitoring capacity, which in turn decides how much the business maximizes shareholder wealth.

Recommendations

Based on the study's findings, Nigeria non-financial enterprise policy makers in order to encourage

stringent operational oversight and efficient resource management should reorganize their ownership structure and dividend policy. This will ultimately increase the company's value for its shareholders.

References

1. Abbassi, W., Hunjra, A. I., Alawi, S. M., and Mehmood, R. (2021). The role of ownership structure and board characteristics in stock market liquidity. *International Journal of Financial Studies*, 9(4),74.
2. Abe, P. O., Ajayi-Owoeye, A. O., Ajibade, A. T., Akintoye, I. R., & Orelope, K.A. (2022). An evaluation of number of shares outstanding, ownership structure and firm size on the controlling effect of dividend policy on shareholders wealth volatility of some selected companies listed on the Nigerian Exchange (NGX). *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 1-26.
3. Akit, F. M., Hamzah, N.H., & Ahmad, N. (2015). Impact of dividend policy on the shareholders' wealth: Shariah vs Non-Shariah companies. *Full Paper Proceeding (GTAR,2)*, 722-743.
4. Aminu, I. M., & Salawudeen, A. (2019). Board characteristics, dividend policy and shareholders' wealth of Listed manufacturing companies in Nigeria. *The Journal of Applied Business and Economics*, 21(9), 24-45.
5. Azhagaiah, R. & Priya, S. N. (2008). The impact of dividend policy on shareholders' wealth. *International Research Journal of Finance and Economics*, 20, 180- 187.
6. Brigham, E. F. and Houston, J. F. (2017) *Fundamentals of financial management*. 11 Edition, University of Florida.
7. Chenchene, J. & Mensah, K. (2015). Dividend policy and its effects on shareholders wealth: Evidence from UK retail industry. *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 3(2), 52-64.
8. Ebire, K., Mukthar, S. S. & Onmonya, L. (2018). Effect of dividend policy on the performance of listed oil and gas firms in Nigeria. *International Journal of Scientific & Research Publications*, 8(6), 289-302
9. Falade, A. O. O., Nejo, F. M., & Gbemigun, C. O. (2021). Managerial ownership and firm value of selected Nigeria listed manufacturing companies: Does dividend payment policy really mediate?. *Noble International Journal of Economics and Financial Research*, 6(4), 78-90.
10. Farrukh, K., Irshad, S., Shams Khakwani, M., Ishaque, S., & Ansari, N. Y. (2017). Impact of dividend policy on shareholders wealth and firm performance in Pakistan. *Cogent Business & Management*, 4(1).
11. Hanady, B. (2021). The Impact of ownership structure on dividend policy of listed firms in Jordan. *Cogent Business & Management*, 8(1), 1-18.
12. Holderness, Ckroszner, R. & Sheehan, D. (1999). Were the good old days that good?. Changes in managerial stock ownership since the great depression. *Journal of Finance*, 54, 435- 469.
13. Jensen, M. C. (1986). Agency costs of free cash flow, corporate finance, and takeovers. *The American economic review*, 76(2), 323-329
14. Jensen, M.C. & Meckling, W.H. (1976). Theory of the firm: managerial behaviour, agency costs and capital structures. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-60.
15. Kumaresan, S. (2014). Impact of dividend policy on shareholders' wealth: A study of listed firms in hotels and travels sector of Sri Lanka. *International Journal of Technological Exploration and Learning*, 3(1), 349-352
16. Maury, B & Pajuste, A. (2005) Multiple Large shareholders and firm value. *Journal of Banking and Finance*, 29, 1813-1834.
17. Ndirangu, R. N. (2019) Effect of dividend policy on the shareholders wealth of firms listed on Nairobi Stock Exchange. Published project submitted to School of business, University of Nairobi
18. Ogbuide, S. O. & Evbayiro-Osagie, E. I. (2019). Corporate governance mechanisms and share price volatility of quoted firms: Insights from Nigeria
19. Omoregie, A. E. & Eromosele, P. E. (2016). Dividend policy and shareholders' wealth: Evidence from some quoted banks in Nigeria. *International Journal of Marketing and Financial Management*, 4(6), 55-72.
20. Putranto, P., & Kurniawan, E. (2018). Effect of managerial ownership and profitability on firm value (empirical study on food and beverage industrial sector company 2012 to 2015). *European Journal of Business and Management*, 10(25), 96-104.
21. Rahman, A. (2018). Effect of dividend policy on firm's performance: a case study of cement sector of Pakistan. *SEISENSE Journal of Management*, 1(5), 6-15.
22. Rozeff, M. (1982). Growth, beta and agency costs as determinants of dividend payout ratios. *Journal of Financial Research*, 5, 249-259
23. Ryu, H., & Chae, S. J. (2021). The effect of managerial ownership on stock price crash risk in distribution and service industries. *유통과학연구*, 19(1):27-35.
24. Sakaki, H., Jory, S., & Jackson, D. (2021). Institutional investors' ownership stability and their investee firms' equity mispricing. *The North American Journal of Economics and Finance*, 57, 101440.
25. Sakawa, H. & Watnabel, N. (2020) Institutional ownership and firm performance under stakeholder-oriented corporate governance. *Journal of Sustainability*, 12(3), 1-21

26. Sinnarajah, S. (2020). The impact of ownership structure on dividend policy of listed companies in Srilanka: With special reference to the banks finance and insurance sector. *Global Journal of Management and Business Research* 20(3), 1-10. <https://journalofbusiness.org/index.php/GJMJB/article/view/3287>
27. Tawiah, V., Benjamin, M., & Banns, J. (2015). Nexus between ownership structures and shareholders' wealth *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 2(4), 226-231.
28. Tijani, A. A. (2019) The effect of dividend policy on shareholders' value (Comprehensive Review). *East African Scholars Journal of Economics, Business and Management*, 2(8), 395-405.
29. Ullah, H., E Saqib, S. and Usman, H. (2021). The impact of dividend policy on stock price volatility: A Case study of selected firms from textile industry in Pakistan. *Journal NX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 7(7),

Information about authors:

Oladejo titilayo moromoke (corresponding author) – PhD, Candidate of Sciences, Doctor of Sciences, Associate Professor of Osun State University (Okuku, Nigeria, e-mail: titilayo.oladejo@uniosun.edu.ng);

Lateef Babatunde Illias – PhD, Candidate of Sciences, Doctor of Sciences, Associate Professor of Osun State University (Okuku, Nigeria, email: tundeilliad@gmail.com).

Ademola Abimbola Oluwaseyi – PhD, Candidate of Sciences, Doctor of Sciences, Associate Professor of Osun State University (Okuku, Nigeria, email: abimbola.ademola@uniosun.edu.ng)

Авторлар туралы мәлімет:

Оладехо Титилайо Моромоке (корреспондент автор) – PhD, Ғылым Кандидаты, Осун мемлекеттік университеті доценті (Окуку, Нигерия, e-mail: titilayo.oladejo@uniosun.edu.ng)

Латиф Бабатунде Иллиас – PhD, Ғылым Кандидаты, Осун мемлекеттік университеті доценті (Окуку, Нигерия, e-mail: tundeilliad@gmail.com).

Адемола Абимбола Олувасейи – PhD, Ғылым Кандидаты, Осун мемлекеттік университеті доценті (Окуку, Нигерия, e-mail: abimbola.ademola@uniosun.edu.ng)

Поступило 18 января 2024 г.

Принято 12 февраля 2024 г.

Ш. Юсафзай , Е.М. Турганбаев ,

Н.К. Альджанова*

Назарбаев Университетінің Жоғары бизнес мектебі, Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: nurlykhan.aljanova@nu.edu.kz

КӨЛЕҢКЕДЕГІ КӘСІПКЕРЛІК: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҮГЕДЕКТІК ПЕН КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚАБЫСУЫ

Бұл зерттеу мүгедектікті түсінудің әртүрлі тәсілдерін, соның ішінде медициналық және әлеуметтік модельдерді және олардың Қазақстандағы мүгедектерге деген көзқарасына әсерін зерттеуге бағытталған. Сондай-ақ елдегі мүгедектердің жағдайын, соның ішінде халықтың статистикасын, жұмыспен қамту деңгейін және білім алу мен инфрақұрылымға қол жеткізудегі кедергілерді талдайды. Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның кәсіпкерлік экожүйесі контекстінде мүгедектік пен кәсіпкерліктің өзара байланысын талдау. Зерттеу әдістемесі аралас тәсілді қолдануды қамтиды: мүгедек кәсіпкерлер арасындағы сандық сауалнамалар және осы топпен жүргізілген сұхбаттар, нарративті талдау және құжаттарға шолуды қамтитын сапалы талдау. Негізгі тұжырымдар мүмкіндігі шектеулі жандардың кәсіпкерлікке қол жеткізуін қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді. Бұл кәсіпкерлік орталықтарының қызметтерін мүгедектердің қажеттіліктеріне қарай бейімдеуді білдіреді. Сонымен қатар, әртүрлі деңгейдегі білім беру мекемелері мүгедектер арасында кәсіпкерлік білімді арттыруға ықпал ете алады. Бұл топ үшін кәсіпкерлік курстарының және қаржылық қолдаудың болмауы мүгедектерге арналған дағдыларды дамыту, менторлық, қаржыландыру және іскерлік байланыстарды құруды қамтитын кешенді қолдаудың қажеттілігін көрсетеді. Сондай-ақ мүгедектерге арналған бизнес-сервистерді бейімдеу үшін мамандандырылған бағдарламалар әзірлеу және персоналды оқыту ұсынылады. Зерттеу мүгедектерді кәсіпкерлік мансапты таңдауға ынталандыру үшін кәсіпкерлік, мүгедектік және инклюзия саласындағы институттардың мүмкіндіктерін жақсартуға шақырады. Бұл Қазақстанда мүгедек кәсіпкерлердің табысты дамуын қамтамасыз ететін инклюзивті орта құруды және қолдауды талап етеді.

Түйін сөздер: мүгедектік, кәсіпкерлік, Қазақстан, инклюзия, жұмыспен қамту.

Sh. Yousafzai, Y. Turganbayev, N. Aljanova*

Graduate School of Business, Nazarbayev University, Kazakhstan, Astana

*e-mail: nurlykhan.aljanova@nu.edu.kz

Entrepreneurship concealed: exploring the intersection of disability and entrepreneurship in Kazakhstan

This research study focuses on exploring divergent perspectives on disability, particularly the impact of the medical and social models, and how these models shape the perception and treatment of disabled individuals in Kazakhstan. It also investigates the situation of people with disabilities in the country, analyzing population statistics, employment rates, and the barriers they face in accessing education and infrastructure. Additionally, the paper offers an analysis of Disability and Entrepreneurship within Kazakhstan's Entrepreneurial Ecosystem. The research methodology employed a mixed-method approach, combining quantitative surveys among disabled entrepreneurs with qualitative analysis involving document reviews and interviews of disabled entrepreneurs. Key findings underscore the necessity of ensuring access to mainstream entrepreneurship support for potential entrepreneurs with disabilities. It advocates for frontline staff in entrepreneurship support centers to be sensitive to the needs of entrepreneurs with disabilities (EWD), providing adapted support and services. Moreover, institutions of higher education, vocational training colleges, and schools can play a pivotal role in offering training and education to enhance entrepreneurial knowledge among people with disabilities (PWD). Highlighting the absence of PWD-focused entrepreneurship training courses and the inadequacy of financing support for EWD, the research emphasizes the need for integrated support packages that include skill development, mentoring, financial access, and networking opportunities. Dedicated mentoring and training services tailored for EWD, along with staff sensitivity training to adapt mainstream business services to their specific needs, are also recommended. Ultimately, the study advocates for enhancing institutional capabilities concerning entrepreneurship, disability, and inclusion to motivate

and inspire PWD towards pursuing entrepreneurial careers. This calls for a multifaceted approach to create an inclusive environment and support system that enables entrepreneurs with disabilities to thrive in Kazakhstan's entrepreneurial landscape.

Key words: Disability, Entrepreneurship, Kazakhstan, Inclusion, Employment.

Ш. Юсафзай, Е.М. Турганбаев, Н.К. Альджанова*

Высшая Школа Бизнеса Назарбаев Университета, Казахстан, г. Астана

*e-mail: nurlykhan.a.janova@nu.edu.kz

Теневое предпринимательство: исследование взаимосвязи инвалидности и предпринимательства в Казахстане

Это исследование направлено на изучение различных подходов к пониманию инвалидности, включая медицинскую и социальную модели, и их воздействие на отношение к людям с инвалидностью в Казахстане. Оно также анализирует положение людей с ограниченными возможностями в стране, включая статистику населения, уровень занятости и препятствия, с которыми они сталкиваются при получении образования и доступе к инфраструктуре. Кроме того, исследование рассматривает взаимосвязь инвалидности и предпринимательства в контексте предпринимательской экосистемы Казахстана. Методология исследования предполагает использование смешанного подхода: количественные опросы среди предпринимателей с инвалидностью и качественный анализ, включающий обзор документов и интервью с этой группой. Главные выводы подчеркивают важность обеспечения доступа потенциальных предпринимателей с инвалидностью к основной поддержке предпринимательства. Это подразумевает необходимость адаптации поддержки и услуг центров предпринимательства к потребностям людей с инвалидностью. Кроме того, образовательные учреждения разного уровня могут способствовать повышению предпринимательских знаний среди людей с инвалидностью. Отсутствие курсов по предпринимательству для этой группы и недостаток финансовой поддержки подчеркивают необходимость комплексной поддержки, включающей развитие навыков, менторство, финансирование и создание деловых связей. Также рекомендуется разработка специализированных программ и обучение персонала на адаптацию бизнес-сервисов для инвалидов. Исследование призывает к улучшению возможностей институтов в сфере предпринимательства, инвалидности и инклюзии, чтобы мотивировать людей с инвалидностью выбирать предпринимательскую карьеру. Это требует создания инклюзивной среды и поддержки, обеспечивающих успешное развитие предпринимателей с инвалидностью в Казахстане.

Ключевые слова: инвалидность, предпринимательство, Казахстан, инклюзия, занятость.

Кіріспе

2006 жылғы 13 желтоқсанда құрылған БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясы (МҚТУ) мүгедектердің құқықтарын жақсартуға ықпал етпесе де, мүгедектік мәселесін халықаралық деңгейге көтеру тұрғысынан адам құқықтары жөніндегі ең кең ауқымды келісімдердің бірі ретінде танылған. (Duell-Piening, 2017; Williams et al., 2018). Мүгедектер үшін еңбек және жұмыспен қамту мәселелерін қарастыратын МҚТУ-дың 27-бабы ең ықпалды бөлігіне жатады. Өйткені ол мүгедектердің ашық, инклюзивті және қолжетімді ортада табыс табу мүмкіндігін кеңейте отырып, олардың еркін болуына әрі қоғамның маңызды мүшелеріне айналуына жол ашады. Бұлардан бөлек, 27-бап мүгедектерге арналған өзін-өзі жұмыспен қамту, кәсіпкерлік және кооперативтерді дамыту мүмкіндіктерін ынталандыруға үндейді. Сонымен қатар, Тұрақты даму мақсаты (ТДМ) 8 тұрақты және инклюзивті экономикалық өсуді, нәтижелі

жұмыспен қамтуды және барлығына лайықты еңбекті қамтамасыз етуді ынталандырады.

1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 мемлекет қатарына қосылуға ынталы болып, өзін тәуелсіз республика деп жариялады. Қазақстан – МҚТУ-ға алғашқы болып қол қойған елдердің бірі. Сонысымен Қазақстан мүгедектерге қатысты халықаралық саясаттың негізгі принциптерін ұстануға ынталы екенін білдірді. МҚТУ-ға қол қойған мемлекеттер мүгедектер құқықтарының орындалуын қамтамасыз ету үшін бірқатар міндеттемелерді орындайды. 2015 жылдың қаңтарында Қазақстандағы басты партия «Нұр Отан» бастаған, мүгедектерге қолжетімдік пен теңдікті қамтамасыз етуді мақсат ететін мүгедек кәсіпкерлерге арналған «Кедергісіз келешек» бағдарламасын БҰҰ ратификациялады (The Astana Times, 2013).

Бұл зерттеу бұрынғы Кеңес Одағы кезеңіндегі тәжірибені пайдалана отырып, дамуға ұмтылатын Қазақстандағы мүгедектігі бар кәсіп-

керлердің (МБК) инклюзияға жетудегі барысы мен қиындықтары туралы баяндайды. Сондай-ақ ол елдегі МБК үшін инклюзивті ортаға дайындығына талдау жасайды. Берілген нарративтер мүгедек кәсіпкерлер беттесетін кедергілерге қарамастан, қазақстандық МБК өздерін кеңейтіп қана қоймай, кәсіпкерлік қызметінің артықшылықтарын қоғамға кеңінен тарататынын көрсетеді. Демек, мүгедектердің алдында тұрған кедергілер жалпы қоғамға тиімсіз екенін әрі тең құқылы инклюзивтік барша халықтың өсуі мен өркендеуіне оң ықпал ететінін көрсетеді.

Әдебиетерге шолу

1. Мүгедектік сөзінің анықтамасы

Мүгедектік туралы әдебиеттерде мүгедектік анықтамалары екі қарама-қайшы түсінікпен айқындалады. Мүгедектіктің медициналық моделі мүгедектікті жеке адамдармен және мүгедектігі жоқ адамдардың қолынан келетін адамдар сияқты олардың экономикаға ат салысу мүмкіндіктерін шектейтін кемістігімен байланыстырады (Oliver, 1996). Мысалы, тарихи тұрғыдан алғанда, кеңестік кезеңде мүгедектердің көпшілігі елеусіз қалды және қоғамға сіңістірілмеді, ал мүгедектердің қабілетсіздігі туралы стигма сақталды (Dunn and Dunn, 1989). Мүгедек балалар мен ересектер қоғамдық орындарда сирек көрінетін. Олар сыртқы әлеммен мүмкіндігінше аз байланыста болды, өйткені олар арнайы мектептерге немесе мекемелерге жіберілді не физикалық кедергілер олардың үйлерінен шығуына кедергі келтірді. Бірде Кеңестік Олимпиада өкілінен КСРО бірінші Паралимпиада ойындарына қатыса ма деп сұрағанда ол: «КСРО-да мүгедектер жоқ» деп айтқаны белгілі (Fefelov, 1986). «Мүгедектік» термині заңнамалық тұрғыда қабілетсіздікке және мүгедектік санатына жатқызылуына байланысты әлеуметтік төлемдер қатарынан табылатындардың арасында болғандықтан, КСРО үкіметінің мүгедектерге қатысты саясаты реинтеграция мен бейімделуге емес, көмекке бағытталған еді (McCagg and Siegelbaum, 1989).

Социалистік жүйе кезінде емдеу арқылы мүгедектіктің «алдын алуға» болады деген ортақ сенім болды. Медициналық үлгі мен қайырымдылық идеологиясынан кейін Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) елдерінің мүгедектерге қатысты заңнамасы, саясаты мен бағдарламалары қалыптасты. Мысалы, бүгінгі өзінде Қазақстанның ресми саясатында «мүгедек» термині мүгедектердің басқалармен тең дәрежеде қоғам өміріне толық және тиімді қатысу

мүмкіндігін шектейтін кедергілерді білдірмейді, оның орнына адам ағзасының физикалық бұзылыстарына (жарақат, ақаулар) қатысты теріс коннотациялары бар медициналық терминдерді қолдануға баса назар аударылады. Мұндай менталитет қадір-қасиетті төмендетеді және инклюзивті, әділ және адам құқықтарына негізделген көзқарасқа емес, мүгедектерге қатысты «қайырымдылық» көзқарасқа әкеледі.

Мүгедектіктің әлеуметтік модельдің медициналық модельден айырмашылығы медициналық көзқарас мүгедектікті жеке адамның немесе сол адамның кемістігінен гөрі қоғам нәтижесі деп қарастырады (Oliver and Barnes, 2006). Бұл көзқарасқа сәйкес, кемістігі бар адамдарды қоғамға қосу жауапкершілігін қоғам орындай алмай, оларды мүмкіндігі шектеулілерге айналдырған. Оливердің айтуынша (1996: 33): «...мүгедектік – бұл жеке немқұрайлылықтан институционалдық кемсітушілікке дейін, қол жетпейтін ғимараттардан жарамсыз көлік жүйелеріне дейін, оқшауланған білім беруден жұмыстан шеттетілуге дейінгі және т.б. мүгедектерге шектеу қоятын барлық нәрселер».

Медициналық және әлеуметтік ғылыми көзқарастардың негізгі айырмашылығы – мүгедектікті жеке тұлғаның ішкі не сыртқы ортаның әсерінен болуына қарай анықтайтынында. Медициналық модель мүгедектікті жеке тұлғаның экономикадағы қарапайым қызметтерге қатысуына кедергі келтіретін кемістік сияқты ішкі факторлардың нәтижесі деп сипаттайды. Ал әлеуметтік модель болса, мүгедектікті мүгедек адамның әлеуметтік және экономикалық әлеу-ауқатына жауап беретін қоғам сияқты сыртқы факторлардың нәтижесінен пайда болады деп түсіндіреді. Мысалы, олар белгілі бір кемістіктері бар жеке тұлғаларды қосуға кедергі ететін қоғамдағы кемшіліктер, қоғамдағы мүгедектерге қатысты теріс көзқарастар, кемістігі барларды қоғамнан шеттету және мүгедектігі барлардың экономикаға қосылуына ықпал етпейтін саясат сияқты факторлармен мүгедектікті байланыстырады.

2. Қазақстандағы мүгедектердің жағдайы

Қазақстанда халықтың шамамен 4%-ы (696 464 адам) мүгедектер ретінде тіркелген, оның 56 %-ы ерлер және 94 000-ы 18 жасқа дейінгі балалар (Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті; www.inva.gov.kz). КСРО-ның мүгедектерді жіктеу жүйесіне сәйкес, Қазақстан мүгедектерді кемістіктің асқыну дәрежесіне қарай жіктейді (Phillips, 2009). Қазақстанда мүгедектік статистикасы үш

санат бойынша жүзеге асырылады: жасына қарай (16 жасқа дейінгі мүгедек балалар, бала кезінен мүгедектер, 16-18 жас аралығындағы мүгедек балалар және мүгедек ересектер), жынысына қарай (ерлер мен әйелдер) және тұрғылықты жеріне қарай (қалалық және ауылдық). Бұл тәжірибе Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының «Қызмет ету, мүгедектік және денсаулық» халықаралық классификациясының (ҚЕМД) қағидаттарына сәйкес келмейді. Ол бойынша жұмысқа қабілеттік және мүгедектік адамның жеке денсаулық жағдайының қоршаған ортамен және контекстік факторлармен өзара динамикалық әрекеттесуі ретінде түсіндіріледі (ДДҮ, 2021). БҰҰ Конвенциясының 1-бабына сәйкес мүгедектер ретінде басқалармен бір деңгейде қоғамға толық және тиімді араласуда кедергілермен беттесуі мүмкін әртүрлі көпке созылған физикалық, психикалық, интеллектуалдық немесе сенсорлық кемістіктері бар адамдар деп түсіндіріледі (UNCRDP, 2006). МҚТУ-дағы «мүгедек» және «мүгедектік» анықтамалары мен Қазақстанның мүгедектердің құқықтарын қорғау туралы заңының арасындағы айырмашылық мүгедектерді қабылдау мен мүгедектікке көзқарастың тұжырымдамалық айырмашылығын көрсетеді.

Мүгедектігі бар адамдар қоғамның қалған бөлігінен, соның ішінде еңбек нарығы тарапынан қысымға ұшырағанын және шеттетілгенін сезінеді. Қазақстанның Еңбек министрлігінің мәліметі бойынша, 2018 жылы әртүрлі дәрежедегі мүгедектігі бар 1609 университет түлектерінің көпшілігі жұмыс табуда қиындықтарға тап болған (БҰҰДБ, 2021). Қазақстанда мүгедектердің шамамен 2,5 пайызы еңбекке қабілетті жастағы адамдар, бірақ олардың тек төрттен бір бөлігі ғана жұмыспен қамтылған, ал мүгедектердің көпшілігі тұрақты жалақысы жоқ не әлеуметтік қорғалмаған уақытша жұмыс орындарында жұмыс істейді (БҰҰДБ, 2021). Бұл сандар 2020 жылы мүгедектердің 17,9%-ы жұмыспен қамтылған (DOL, 2021) АҚШ-тағы көрсеткіштермен салыстыруға келгенімен, олар ЭЫДҮ елдеріндегі орташа көрсеткіштен айтарлықтай төмен. Онда бұл көрсеткіш 40% не одан да көп. Өнеркәсіптік дамыған елдерде еңбекке қабілетті жастағы мүгедектердің 50-70%-ы жұмыспен қамтылған (БҰҰ, 2021).

Мүгедектердің арасында жұмыссыздық деңгейінің жоғары болуының себептерін жұмыссыз болуға деген жеке таңдаумен де, әлеуметтік және экономикалық кедергілермен және стигматизациямен де байланыстыруға болады. Бұл өз кезегінде өз-өзіне құрметтің төмен болуына

өкеледі (Ashley and Graf, 2018; Link and Phelan, 2001). Мүгедектер тек кемісітігімен байланысты қиындықтармен кездесіп қоймай, жұмыс істейтін ортадағы өзге де қиындықтарға тап болады. Мысалы, Қазақстандағы нысандардың 80%-ға жуығы мүгедектер үшін қолжетімсіз, ал 20%-ы тек ішінара қолжетімді деп санауға келеді (CABAR, 2021). «Самұрық-Қазына ұлттық әлауқат қоры» акционерлік қоғамының әлеуметтік жобаларды дамыту қорының ресми өкілі Мирас Іргебаевтың айтуынша: «Мүмкіндігі шектеулі адамдар көбінесе жағдайларға тәуелді. Пандустардың, лифттердің, сурдоаудармашылардың және басқа да қажетті жағдайлардың жоқтығынан көптеген адамдар қоғамнан оқшауланып, жабық өмір сүруге мәжбүр болады. Бірақ олардың әлеуеті бірдей, көпшілігі жұмыс істеп, қаржылық жағынан еркін болғысы келеді». (CABAR, 2021 келтірілген).

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстандағы инфрақұрылымның қолжетімділігі қолайсыз екенін мойындады:

«Біз тіпті қолжетімдік талаптарын сақтамағаны үшін әкімшілік жауапкершілікті енгіздік, бірақ барлық жерде қолданыстағы стандарттар әлі де бұзылып жатыр. Іс жүзінде қозғалу мүмкіндігі шектеулі адамдардың кез келген нысанға жетіп, ішін аралауды айтпағанда, үйінен шығып, өз бетімен далаға шығуға да мүмкіндігі бола бермейді. Бұл қатерлі де, көндіруге болмайтын жағдайды тез арада өзгерту керек». (2021 жылғы 25 ақпандағы Ұлттық Қоғамдық сенім кеңесінің бесінші отырысы; CABAR, 2021 жылғы сілтеме бойынша)

Зерттеу әдістемесі

Бұл зерттеуде Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандар арасында кәсіпкерлік туралы ақпарат жинау үшін аралас әдіс қолданылды. Сандық деректер Қазақстанның түрлі өңірлерінде мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлер арасында таратылатын сауалнамалар арқылы жиналды. Сауалнамалар олардың кәсіпкерлік қызметіне, проблемалармен бетпе-бет келуіне және үкіметтік саясат пен қолдау бағдарламаларының әсеріне қатысты мәселелерді қамтыды. Сапалы деректер мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлермен, соның ішінде Біржан Қожақов пен Абылайхан Асылбаймен терең сұхбат жүргізу арқылы алынды, олардың нарративтері мақалада келтірілген. Сұхбат олардың жеке тәжірибесін, мотивациясын және олардың кәсіпкерлік жолындағы әлеуметтік және саяси факторлардың ролін зерттеді.

Деректерді бастапқы жинаудан басқа, Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандар үшін кәсіпкерліктің құқықтық және саяси негізіне талдау жүргізілді. Бұл талдау Қазақстан Республикасының Салық кодексінің, Мемлекеттік сатып алу туралы заңды және 2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобаны қоса алғанда, тиісті заңдарды, реттеулерді және үкіметтік бастамаларды қарауды қамтыды.

Сауалнамалардың сандық деректері жауаптардағы тенденциялар мен заңдылықтарды анықтау үшін сипаттамалық статистика әдістерін қолдану арқылы талданды. Сұхбаттардан алынған сапалы деректер мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлердің мәселелеріне, мотивациясына және тәжірибесіне қатысты негізгі қорытындыларды анықтау үшін тақырыптық түрде талданды. Саясатты талдау Үкіметтің бастамалары мен қолдау тетіктерін түсіну үшін тиісті заңдар мен саяси құжаттарға жан-жақты шолу мен синтездеуді қамтыды. Деректердің екі көзінен алынған нәтижелер Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандар үшін кәсіпкерлікпен байланысты жағдайға және осы тұрғыда саяси және әлеуметтік факторлардың рөліне жан-жақты шолу жасау үшін интеграцияланды.

Бұл аралас әдіс қазіргі тенденциялар туралы сандық қорытындыларды да, жеке көзқарастар мен тәжірибе беретін сапалы нарративтерді де қамти отырып, Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандар үшін кәсіпкерлік орта туралы тұтас (холистикалық) түсінік алуға мүмкіндік берді. Сауалнамалардан, сұхбаттардан және саясатты талдаудан алынған деректердің триангуляциясы осы мақалада келтірілген қорытындылар мен ұсыныстардың берік негізін қамтамасыз етті.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

3. Қазақстандағы кәсіпкерлік экожүйе контекстіндегі мүгедектік пен кәсіпкерлік

«Экономикалық панацеяға» (Anderson et al., 2009) жатқызылатын кәсіпкерлік салауатты экономиканың өсуі мен дамуының қозғалтқышы ретінде қарастырылады (Swedberg, 2000). Мүгедектердің шектеулі кәсіптік мүмкіндіктеріне қарсы тұру жолдарының бірі – кәсіпкерлік (Pagan-Rodríguez, 2012). Кәсіпкерлік мүгедектер үшін табыс пен байлықтың маңызды көзі бола алады, бұл оларға өзін-өзі асырауларына және қолдауына мүмкіндік беріп, оларды экономикалық прогрестің өз-өзін қамтамасыз ететін, өнім беретін бөлігіне айналдырады (Anderson and

Galloway, 2012; Baldrige and Neubaum, 2008; Harris, Renko and Caldwell, 2013; 2014). Кәсіпкерлік мүгедектікпен байланысты талаптарды орындау және икемді жұмыс кестесі (Jones and Latreille, 2011; Schur, 2003), елеулі еркіндік, таңдау мүмкіндітерін, өз-өзіне деген құрметтің өсуін (Anderson and Galloway, 2012; Larsson, 2006; Lorenzo et al., 2007) және жұмысқа көбірек көңілі толуы (Pagan-Rodríguez, 2009) сияқты артықшылықтарды да ұсынады. Соған қарамастан, зерттеулер мүгедектердің ақпараттық, қаржылық, институционалдық, білім алу, іскерлік және бизнес бастауларына әлеуметтік қолдау көрсету сияқты негізгі ресурстарға қол жеткізуде үлкен қиындықтарға кезігетінін көрсетеді. Өйткені үкіметтік қаржылық бөлімдерде ын-таландырудың болмауы (Hwang and Roulstone, 2015; Renko et al., 2016; Van Rampelberg, 2018), кәсіптік оңалту бойынша кеңесшілер тарапынан қолдаудың жоқтығы (Ashley and Graf, 2017; Halabisky, 2014), салынған бизнес кәсіпорнының мүгедектерге қолжетімсіздігі (Vick and Lightman, 2010), жабдықтаулардың, тұтынушылардың, қаржылық және ресми мекемелердің тарапынан кемсітушілік себебінен (Jones and Latreille, 2011; Pagan-Rodríguez, 2009) мүгедектерге арналған кәсіпкерлік қызмет пен бастамалар әлі де басқалардан артта қалуда. Сондықтан кәсіпкерлік өзін-өзі қамтамасыз етуге, қауіпсіздікке және мүгедектерге күш берудің жолы болуы мүмкін болса да (Harris et al., 2014), мүгедектер арасындағы кәсіпкерліктің деңгейі әлі де төмен.

Кәсіпкерлік және мүгедектік зерттеулерін байланыстыратын кәсіпкерлік экожүйе (КЭ) – қоршаған ортаның кәсіпкерлік белсенділігін өлшеуге арналған үлгі. Isenberg (2011) және Дүниежүзілік экономикалық форум (ДЭФ, 2013) КЭ алты факторды құрайтынын анықтайды: саясатты ыңғайлау, қолайлы мәдениет, қаржының қолжетімдігі, адам капиталын игеру және дамыту, нарықтық мүмкіндіктер мен қолжетімділік, институционалдық және инфрақұрылымдық қолдау (1-сурет). КЭ әрбір адамның мүмкіндіктерге және қолдауға қол жеткізу мүмкіндігі бірдей және дамып-жетілуге әділ әрі тендей деген түсінікпен кәсіпкерлікке шектеу қою керек және осындай талаптарға рұқсат беру қажет деген әлеуметтік құрылымды ұсынады. Дегенмен қол жеткізу деген сөздің мағынасы контекстке қарай өзгеріп отырады. Әсіресе мүгедек емес әріптестерге қарағанда мүгедек жандар ресурстарға қол жеткізуде көбірек кедергілерге тап болады. Мұндай экожүйе мүгедек емес кәсіпкерлерге қолдау көрсетуі мүмкін болғанымен, аталған ұстаным

мен ондағы жеке бағыттардың мүгедектер үшін қаншалықты жарамды екенін, сондай-ақ мүгедек кәсіпкерлік қызметке кедергі келтіретін тетіктер туралы тереңірек түсінік қалыптастыруға мүмкіндік ашады. Мысалы, мүгедектердің өміршең кәсіпкерлік идеялары не өз бизнесін бастау ниеті болса да, идеяны сынақтан өткізіп көру және оны жүзеге асыру құралдары көбіне қол жетімді бола бермейді (Shaheen, 2010).

1-сурет – Кәсіпкерлік экожүйе
Ескерле: Isenberg (2011) дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған.

Мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлердің өмірін Қазақстандағы КЭ мәнмәтінінде сипаттау үшін екі қазақстандық МК-ден сұхбат алынды. Бұл нарративтер Курсив.kz сайтында Лонкинаның (2021) жарияланған сұхбаты мен Рузматованың (2017) informbuo.kz сайтындағы мақаласының негізінде жазылған.

1-нарратив: Біржан Құжақов, Орал қаласы, Қазақстан.

2001 жылдың ақпан айында 30 жастағы Біржан -40 градус суықта Оралдағы жол полициясы кезекшілігінде болғанда электр жарығы сөніп, жалғыз жылу көзі де өшіп, соның себебінен аяғынан айырылып қалған. Жұмыс орнын тастап кете алмағандықтан, жаңа ауысымға келетіндерді күтуге мәжбүр болған. Аяздың себебінен аяғынан айрылғанымен, бойындағы үмітін, бағылдығын, табандылығын жоғалтпаған. Біржан этникалық қазақ үлгісінде жиһаздар мен үй декорацияларын шығаратын «Ғибадат» фирмасының негізін қалаушысы. Оның компаниясы

Даун синдромы және церебральды сал ауруы бар балаларға арналған медициналық тіректерді де шығарады. Бұл нарратив Біржанның қоғамға, бизнеске және Қазақстандағы мүгедектерге қосқан елеулі үлесін көрсетеді. Біржанның бастан кешкені – мүгедектер жүргізетін кәсіпкерлік тек экономикалық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тұрғыдан да үлес қосатын, «ортақ құндылықтар» тудыратын фактор екенінің айқын дәлелі (Porter and Kramer, 2011). Мүгедек кәсіпкерлер үшін әлеуметтік құндылық дегеніміз қажеттіліктері қанағаттандырылмаған халықтың көп бөлігіне жауап ретінде іскерлік белсенділік есебінен жасалатын жеке және ұжымдық әл-ауқаттың жақсаруы (Austin et al., 2006).

Сұхбатта Біржан бірнеше жыл бұрын мүгедектерге жұмыс табу мүмкін емес болғанын атап өтті. Бірақ қазір жаңа заң қабылданғалы бері әрбір ұйым мүгедектерді жұмысқа алуға міндетті. Біржан: «Бұл заң шықпай тұрып-ақ мүгедектерді жұмысқа алатынмын. Мүгедектердің жұмыссыз күн көруі қиын екенін жақсы білемін», – дейді. Қазір Біржанның қол астында 35 адам жұмыс істейді, оның 21-і мүгедек.

Ол бизнес өнімдерінің көмегімен мүгедектерге қызмет етіп жатқанына дән риза: «ДЦП-мен ауыратын баланың анасын кездестіріп қалғанымда бұндай балаға отырып-тұруына көмектесетін вертикализатор деп аталатын тұрақты жақтау қажет екенін білдім».

Сыртқы қаржының қолжетімсіздігі – МК үшін негізгі кедергі. Біржан басқа МК сияқты бизнесін қаржыландыруда мүгедек емес әріптестеріне қарағанда көбірек қиындықтарға тап болды. Кепілдіктің жоқтығы, несие беру тәжірибесіндегі кемсітушілік және олардың бизнесін төмен санау сияқты кедергілер Біржанның алдынан шығатын кедергілердің кейбірі ғана. Бұл қиындықтар қоғамдағы мүгедектік туралы қалыптасқан түсінікке байланысты. Қоғамда мүгедектік ақыл-ойдың қабілетсіздігі, сондықтан мүгедектер өмірде қандай да бір өнімді әрекетті орындауға қабілетсіз деген ой бар. Біржанның айтуынша: «Қаржылық көмексіз бизнесті бастап, көтерілу оңай іс емес. Осы уақыттың ішінде мен «Даму» қорының грантынан басқа мемлекеттен ешқандай көмек көрмедім, оған бизнесіме керек лазерлік аппарат сатып алдым. Мен сияқты МК-лер коммерциялық банктердің қаржылық несиелеріне сенім арта алмайды, өйткені олар мүгедектерге несие беруден бас тартады, себебі сот кез келген дауда коммерциялық банкке емес, мүгедекке қолдау жасайды».

COVID-19 пандемиясы оның бизнесіне қатты соққы болды, сондықтан ол кейбір қызметкерлерін жұмыстан шығаруға мәжбүр болды. 2021 жылдың көктемінде ол мектепке жиһаз жасау өтінімін жеңіп алды, бірақ күтпеген жерден материалдардың бәрі 50%-ға өсіп кетті. Сондықтан ол тапсырысты орындаудан еш пайда көре алмады. Бірақ ол еңсесін түсірмеді: «Бизнесімді қайта көтеріп, өндірілетін тауарлар түрін көбейтемін. Егер мен сияқты мүгедектер бизнесіне несие ала алғанда тамаша болар еді, бірақ Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлер үшін жеңілдіктер жоқ екеніне көзім жетті. Аяғыңыз жоқ болса да, сау адам сияқты жұмыс істеуіңіз керек, өйткені тұтынушыға нәтиже керек. Мен ешқандай жеңілдіксіз жұмыс істеуге қарсы емеспін, бірақ қосымша кедергілердің болуына да қарсымын, Қазақстанда мүгедектер көп кедергілерге жолығады.

2-нарратив: Абылайхан Асылбай, Семей қаласы, Қазақстан

1997 жылы Абылайхан Асылбай Семей қаласында құрылыс кранының себебінен болған апат салдарынан ауыр жарақат алып, 1-ші топтағы мүгедектік алды. Дәрігердің теріс шешіміне қарамастан, Абылайхан ешқашан мүгедектер арбасын пайдаланбайтынына сенімді болды. Сауықтыру кезінде ол болашақ кәсібі туралы ойлап жүргенде қазақтың атақты дәстүрлі қолөнер шебері Дәркембай Шокпаров туралы хабарды көріп қалды. Кейінгі бірнеше жыл бойы Абылайхан ұстадан сабақ алады. Одан кейін сүйектен, былғарыдан, ағаштан, металдан садақ ату жабдықтары мен зергерлік бұйымдар жасай бастады. Келесі 20 жылда шеберлігін шыңдағаны сонша, оның жұмысы 2017 Astana Expo көрмесіне қойылды.

Абылайхан мүгедектігіне қарамастан, кәсіпкерлік арқылы отбасын қаржылай асырап қана қоймай, барша мүмкіндігі шектеулі қазақстандықтардың құқықтары үшін күресе алатынын көрсетті. Абылайхан: «Елімізде мүгедек жанның бизнесте де, күнделікті өмірде де жарып шығуы өте қиын. Алматы, Астана сынды үлкен қалаларда мүгедектерге құрмет көрсетілсе, басқа аймақтарда олар мүлде ұмытылған».

Абылайхан – Қазақстандағы мүгедектердің өмір сүру деңгейін көтерудің табанды жақтаушысы. Ол өз күшімен жергілікті мектеп-интернаттағы есту қабілеті бұзылған балаларға маңызды дағдыларды үйретуде: «Бізді ешқандай кездесуге шақырымайды, еш көмек көрсетпейді. Көптен бері үлкен шеберхана ашып, өзім сияқты мүгедектерге, үйде отырмай, қоғамға пайдасын тигізетін жандарға сабақ беруді армандадым.

Көмек болмаса, бұны істеу қолымнан келмейді. Әкімдікке де, депутаттарға да жүгіндім, бірақ одан пайда жоқ. Олар тек уәде беруді біледі, бірақ еш нәрсе істемейді», – дейді.

3.1. КЭ-дегі әлеуметтік қолдау және мәдени факторлар

Қолайлы КЭ мүгедектерді кәсіпкерлік арқылы қаржылық тәуелсіз болуға ынталандыру үшін өте маңызды. Абылайхан мен Біржанның оқиғаларынан көрініп тұрғандай, мүгедектерге қолдау берудегі маңызды фактор олардың әлеуметтік қолдау экожүйесімен байланысты. Бұл дегеніміз отбасының, достарының және кәсіби байланыстарының мүгедектер туралы мүгедектік тұрғысынан емес, мүмкіндіктері туралы ойлауға ынталандыру. Отбасы, достары және кәсіби ортасынан бөлек оларды кәсіпкерлікке қатыстыруға итермелейтін тағы бір фактор – олардың мәдени экожүйесі.

Қолжетімдік жөніндегі сарапшы және «Қолжетімді Қазақстан жобасы» атты баяндаманың қосалқы авторы Александра Шаронова атап өткендей, қазақстандық қоғамның мүгедектікке деген көзқарасы өзгеруде: «Бүгінде қоғам мүгедектік медициналық емес, әлеуметтік мәселе екенін түсінеді. Мүмкіндігі шектеулі жандарға ешқандай кедергі болмаса, олар қоғамдық орындарда өз бетінше жүріп-тұрып, ақпарат алып, қалағанын жасай алар еді» (CABAR, 2021).

Сол сияқты Қазақстан мүгедектер конфедерациясының сарапшысы Жадырасын Сәдуақасов: «Әлі есімде, жұмысқа баратын кезде алдымда мүгедектер арбасымен көтерілуім керек алты баспалдақ тұратын, маған көмектесуге ешкім құлық танытпайтын. Аға буын өкілдері бізден бойын тартып тұратын болса, жас ұрпақ басқаша. Олар көмек беруден қорықпайды. Жағдай өзгере бастады, қарапайым халықтың мүгедектерге деген көзқарасы жақсара бастады» (Witte, 2017 жылы келтірілген).

2008 жылы Қазақстан қоғамында белсенді рөл атқарып жүрген Қазақстан мүгедектер конфедерациясының президенті Жанат Омарбекова мүгедектерді марапаттау мақсатында жыл сайынғы халықаралық «Жан Шуақ» сыйлығын беру бастамасын көтерді. Адамдардың мүгедектерге деген көзқарасын өзгертудегі өз ұйымының рөлін сипаттай отырып, Жанат былай дейді: «Адамдардың көзқарасы ақырындап өзгеріп жатыр. Бүгінде Қазақстанда мүгедектер белсенді әлеуметтік өмір сүріп, мүгедектердің қоғамдағы жағдайына қатысты заңнамаға түзетулер енгізу туралы келіссөздер сияқты іс-шараларға қатысуда. Дегенмен, біз тек алғашқы қадамдарды

жасап жатырмыз, жағдайды толығымен өзгертік деп әлі де айта алмаймыз. Қазақстанның мүгедек халқы тәуелсіздік алғалы бері көлеңкеден шыға бастады. Менің ойымша, бұл халық бізді бұқаралық ақпарат құралдары арқылы көретінімен байланысты болса керек» (Witte, 2017 жылы келтірілген).

«Шырақ» мүгедек әйелдер қауымдастығының жетекшісі Ләззат Қалтаева инфрақұрылымда да көзқарас пен инклюзивтілік маңызды екенін айтады: «Тек пандустарды орнатып қою мәселені шешпейді. Мүмкіндігі шектеулі жан-дарға бала кезінен толерантты көзқарасты тәрбиелеуіміз керек. Бұл ретте құрылыс салушылар пайда мен уақытты ойлап, мүгедектердің қажеттіліктерін назардан тыс қалдырмайтын шығар» (Astana Times, 2013 ж.).

3.2. КЭ-дегі саясат факторлары

МҚТУ-ны ратификациялауға қол қойған елдер ұлттық заңнамаларын конвенция ережелеріне сәйкес келтіру үшін қайта қарауы тиіс. 2021 жылдың қазан айында Қазақстан кәсіпкерлікті дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасын жариялады (primeminister.kz, 2021). Бұл жобаның мақсаттарының бірі – әлеуметтік осал топтардағы азаматтарға гранттар беру арқылы мүгедектер арасында кәсіпкерлік белсенділікті арттыру. Сонымен қатар, «Субсидияланатын жұмыс орындарын ұйымдастыру және кәсіпкерлердің қажеттіліктері үшін біліктіліктерін арттыру арқылы кәсіпкерлерді қолдау» тапсырмасы аясында Қазақстан үкіметі 2025 жылға қарай 60 000 МК-ларды субсидиялауды жоспарлап отыр (primeminister.kz, 2021).

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Салық кодексінде мүгедектерді кәсіпкерлікпен айналысуға ынталандыратын және жұмыс берушілерді мүгедектерді жұмысқа тартуға ынталан-

дыратын елеулі жеңілдіктер қарастырылған (Салық кодексі, 2017 ж.). Салық кодексіне сәйкес мүгедектер кәсіпорындары деп салық кезеңінде жұмыспен қамтылған мүгедектердің саны қызметкерлердің жалпы санының кемінде 51%-ын құрайтын, ал салық кезеңіндегі мүгедектерге еңбекақы төлеуге жұмсалатын жалақының жалпы құнының кемінде 51%-ын құрайтын ұйымдар айқындалады. Мұндай жұмыс берушілерге көрсетілетін жеңілдіктердің қатарына кәсіпорынның салық салынатын табысының азаюы, корпоративтік табыс салығын төмендету, мүгедектердің қоғамдық бірлестіктері тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің көпшілігін сату кезінде қосылған құн салығынан босатылу, мүгедектер үшін арнайы әзірленген жеңіл автокөліктерді акциздерден босату, тірек-қозғалыс аппараты бұзылған, есту, сөйлеу немесе көру қабілетінен айырылған мүгедектерді жұмысқа алатын ұйымдар үшін әлеуметтік салықты азайту және жер салығын төлеуден және мемлекеттік баждарды және мүлікті тіркеу алымдарын төлеуден босату сияқтылар жатады (Салық кодексі, 2017 ж.). Сонымен қатар, мүгедектердің өздері салықтар мен төлемдердің әртүрлі түрлері бойынша (табыс салығы, көлік салығы, жер салығы, мүлік салығы) жеке жеңілдіктерге ие. Бұдан бөлек, «Мемлекеттік сатып алу туралы» заң бойынша, егер тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді мүгедектердің қоғамдық бірлестіктерінен не мүгедектердің қоғамдық бірлестіктері (қоғамдық) құрған ұйымдардан сатып алса, тауарлар мен қызметтерді бір жерден сатып алу (яғни конкурсыз) мүмкіндігі қарастырылған (Сатып алу туралы заң, 2015 ж.). 1-кестеде Қазақстандағы мүгедектердің кәсіпкерлік қызметін қолдау бойынша мемлекеттік және үкіметтік емес институттардың саяси бастамалары жинақталған.

1-кесте – Үкіметтің және үкіметтік емес ұйымдардың Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың кәсіпкерлік қызметін қолдаудағы саяси бастамалары

№	Бастаушы	Құжат (қабылданған жылы)	Мүгедектігі бар кәсіпкерлерге арналған бастамалар
1	ҚР Үкіметі	Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау туралы заң (2005)	Мүгедектерді жұмыспен қамту шараларының бірі ретінде жеке кәсіпкерлікті және шағын және орта бизнесті дамыту есебінен қосымша жұмыс орындарын құру
2	ҚР Үкіметі	БҰҰ Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция (2008)	Қазақстан Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияға және факультативтік хаттамаға 2008 жылғы 11 желтоқсанда қол қойды. Осылайша, Қазақстан мүгедек адамның құқықтарын сақтауға негізделген, қадір-қасиет қағидаттарын, мүмкіндіктері шектеулі азаматтар үшін толық және тең қатысу мен қолжетімділікті көрсететін реформаларды енгізуге өзінің ұмтылысын көрсетті.

№	Бастаушы	Құжат (қабылданған жылы)	Мүгедектігі бар кәсіпкерлерге арналған бастамалар
3	Нұр-Отан партиясы	Кедергісіз келешек бағдарламасы (2013)	Инклюзивті білім беру, жұмысқа орналасу және қолда бар инфрақұрылымды барынша қамту үшін жағдай жасауда жергілікті желіні қолдау.
4	«Мүмкіндігі шектеулі жандар үшін ең жақсы өмір» жобасы	Даму кәсіпкерлікті дамыту қоры (2014)	«Шырақ» мүгедектігі бар әйелдер қауымдастығымен және BG international, Ltd. Бірлескен бағдарлама
5	ҚР Үкіметі	Мемлекеттік сатып алу туралы заң (2015 г.)	Егер тауарлар, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер мүмкіндігі шектеулі адамдардың қоғамдық бірлестіктерінен және/немесе мүмкіндігі шектеулі адамдардың қоғамдық бірлестіктері құрған ұйымдардан сатып алынса, тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді жалғыз жеткізушіден (бәсекелестіксіз) сатып алу мүмкіндігі.
6	Бизнестің жол картасы 2025	Даму кәсіпкерлікті дамыту қоры – Көмек бағдарламасы (2017)	Мүмкіндігі шектеулі адамдарды материалдық әл-ауқат пен кәсіби өсудің негізі ретінде кәсіпкерлік қызметке ынталандыратын жағдайлар жасау. Қашықтықтан бизнес-оқыту арқылы мүгедек кәсіпкерлердің біліктілігін арттыруға жәрдемдесу Олардың веб-сайты жеке бизнесті жүргізу негіздері туралы бейне оқулық, кәсіпкерлікті оқыту бағдарламаларына қашықтан қол жетімділік және мүгедек кәсіпкерлер үшін заңдар, ережелер мен ынталандырулар бөлімін ұсынады.
7	ҚР Үкіметі	Салық кодексі (2017)	Кәсіпорынның салық салынатын пайдасын азайту Корпоративтік табыс салығын төмендету Мүгедектерге арнайы арналған жеңіл автомобильдерге акциздерден босату Тірек-қимыл аппаратының бұзылуы немесе есту, сөйлеу және көру қабілетінің жоғалуы бар мүгедектер жұмыс істейтін ұйымдар үшін әлеуметтік салықты төмендету. Жер салығынан және мемлекеттік бажды және мүлік тіркегені үшін алымды төлеуден босату Мүгедектерге табыс, көлік, жер және мүлік салығы бойынша дербес жеңілдіктер
8	ҚР Үкіметі	Ұлттық даму жоспары 2025 (2021)	Мүгедектіктің алдын алу Инклюзивті білім беру мүмкіндіктеріне қол жеткізу Қол жетімді инфрақұрылымды қамтамасыз ету және физикалық кедергілерді жою Жұмыс Тиімді оңалту Әлеуметтік қызметтер Қоғамның хабардарлығын және мүмкіндігі шектеулі жандарға деген оң көзқарасын арттыру
9	ҚР Үкіметі	Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы заң (2021)	Инфрақұрылымды қамтамасыз ету Гранттық қаржыландыру Субсидияланған несиелік ставкалары Жылжымайтын мүлікті қолдау Оқыту және ақпараттық қолдау Іскери серіктестерді табуға көмектесу Акселерациялық бағдарламалар
10	ҚР Үкіметі	2021 – 2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобаны бекіту туралы қаулы (2021)	Әлеуметтік осал топтардың азаматтарына берілетін жәрдемақылар Кәсіпкерлердің қажеттіліктері үшін дотациялық жұмыс орындарын ұйымдастыру және біліктілігін арттыру (5 жылда 60 мың адам)
11	ҚР Үкіметі	«Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы қаулы	Мектептер мен жоғары оқу орындарында инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау

Ескерпе: Қазақстандағы мүгедектердің кәсіпкерлік қызметін қолдау бойынша мемлекеттік құжаттар негізінде авторлармен құрастырылған.

1-кестеде көрсетілген бастамалар Қазақстан үкіметі мүгедектерге кәсіпкерлік қызметінде тікелей көмек көрсетудің өзектілігін түсінетінін анық көрсетеді. 2021 жылдың маусымында үкімет «Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы» Заңды енгізу арқылы ауқымдырыяқ мүмкіндіктерге ие болды. Осының нәтижесінде Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпорындар инфрақұрылыммен қамтамасыз ету, гранттық қаржыландыру, субсидияланатын несиелік мөлшерлемелері, мүліктік қолдау, салықтық жеңілдіктер, оқыту және ақпараттық қолдау, серіктестерді табу және жеделдету бағдарламалары арқылы дамуға көмектесу (inform.kz, 2021; Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы заң, 2021) сияқты мемлекеттік қолдауға ие болады. Әлеуметтік кәсіпорын мәртебесін алу үшін бизнес бірнеше алғышарттардың бірін орындауы керек: мүгедектердің жалпы санының кемінде 50%-ын жұмыспен қамту арқылы азаматтардың әлеуметтік осал санаттары үшін жоғары сапалы жұмыс орындарын құру; сатудан түсетін кіріс кәсіпорынның жалпы табысының кемінде 50%-ын құрайтын халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарына арналған тауарларды өндіруге; немесе денсаулық сақтау, білім беру, тәрбиелеу, мәдениет және спорт салаларында әлеуметтік қызметтер көрсету. Бұл әлеуметтік кәсіпорындардың заңдылығын Ұлттық экономика министрлігі мен аймақтық комиссия басқарып, анықтайтын болады.

Қорытынды

Қазақстандағы МК саясатын қолдау жөніндегі зерттеулер мен ақпарат мұндай қолдау бағдарламаларының бастамалары мен экономикалық және әлеуметтік әсері туралы қолжетімді ақпарат тұрғысынан шектеулі болғанымен, осы зерттеуде берілген ақпарат және қазақстандық мүгедек кәсіпкерлердің нарративтері Қазақстанда мүгедектер арасында кәсіпкерлік әлеует мойындалатынын нақты көрсетеді. Қазақстан үкіметі мүгедектер арасындағы кәсіпкерлік белсенділікті қолдау бойынша бірнеше саясатты бастады және жүзеге асырды, бірақ МК-ге көрсетілетін қолдауда олқылықтар әлі де бар. Қазақстанда мүгедек немесе МК болуы әлі де физикалық инфрақұрылымға, білім алуға, оқуға, қаржыға қол жеткізуде және басқа да әлеуметтік және психологиялық кедергілер тұрғысынан айтарлықтай қиындықтарды білдіреді. Қазақстанның қоғамдық орындарында және жұмыс орындарында мүгедектер арбасына таңылған, балдақ ұстаған, жетектейтін иті бар немесе даун синдромы немесе церебральды сал ауруы бар адамдарды сирек кездестіреміз.

Қолдаудың кейбір түрлері бар болғанымен де, оны салыстырмалы түрде аз адам пайдаланады және МК қаржыландыру негізінен қайырымдылық жарналары үшін банктермен жеке келісімдер жасауға негізделген. Егер мемлекеттік қаржыландырылатын ақпараттық қызметтер мен қолдау онлайн және офлайн режимінде қолжетімді және ашық болса, МК үшін пайдасы көп болар еді. Сонымен қатар, мүгедектер үшін кәсіпкерлікті қолдау бастамаларының күшейтілген кешенін қарастыру қажет. Бұған қоса, бұл кәсіпкерлер тобына несиелік қаржыландыру ұсынылады, бірақ олар ресми қаржыландыру арналарына қол жеткізуде қиындықтарға тап болуы мүмкін. Қаржы институттары қолжетімді несиелік арқылы тұрақты әлеуметтік инклюзивтік пен кәсіпкерлікті дамытатын мүгедектердің бастамаларын қолдауы керек.

Кәсіпкерлікті қолдау орталықтарындағы алдыңғы қатардағы қызметкерлердің МК қажеттіліктеріне жанашыр болып, оларға ыңғайластырылған қолдау мен қызметтерді ұсынуы қамтамасыз етіп, қолжетімділік түрлерінің есебінен МК кәсіпкерлігіне назар аударылуы тиіс. Жоғары оқу орындары, кәсіптік-техникалық колледждер және мектептер мүгедектердің кәсіпкерлік білімін арттыру мақсатында тренингтер өткізіп, білім бере алады. Мысалы, бұл мекемелер мүгедектерге бағытталған кәсіпкерлікті оқыту курстарын ұсынбайды және МК қолдауы қаржыландыруды қамтымайды. Тұтастай алғанда, 1-кестеде көрсетілген бастамалар олардың тиімділігін арттыруы мүмкін дағдыларды дамыту, кеңес пен тәлімгерлік, қаржыға қолжетімдік және байланыстарды біріктіретін толық қолдау пакеттерін қамтамасыз етпейді. Сонымен қатар, МК үшін арнаулы тәлімгерлік және оқыту қызметтерінің ауқымы әзірленуі мүмкін, бұған қоса МК нақты қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін негізгі бизнес-кеңес беру және қызметкерлерге басқа қызметтерді қалай бейімдеу керектігі туралы жанашырлық таныту бойынша сабақтар ұсынылса болар еді. Бұдан бөлек, мүгедектерді кәсіпкерлік мансапты таңдауға ынталандыру және шабыттандыру үшін кәсіпкерлік, мүгедектік және инклюзияға қатысты мекемелердің мүмкіндіктерін жақсарту қажет.

Қаржыландыру

Мақала ИРН AP14871324 ғылыми жобасы бойынша ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті гранттық қаржыландыру шеңберінде орындалды.

Әдебиеттер

1. Anderson M., Galloway L. The value of enterprise for disabled people //The International Journal of Entrepreneurship and Innovation. – 2012. – Т. 13. – №. 2. – С. 93-101. <https://doi.org/10.5367/ije.2012.0070>
2. Ashley D., Graf N. M. The process and experiences of self-employment among people with disabilities: A qualitative study //Rehabilitation Counseling Bulletin. – 2018. – Т. 61. – №. 2. – С. 90-100. <https://doi.org/10.1177/0034355216687712>
3. Astana Aqshamy. Interview with Dina Erdildinova, “The warmth of the heart is enough for everyone.” // Available at: <https://www.astana-akshamy.kz/zhurek-zhyluy-barine-zhetedi/> & <https://best-people.info/medicine/47-erdildinova-dina.html>. (Date of access: June 2023).
4. Astana Times. Kazakhstan develops a new national plan for people with disabilities // Available at: <https://astanatimes.com/2018/10/kazakhstan-develops-new-national-plan-for-people-with-disabilities/>. (Date of access: June 2023).
5. Baldrige D., Neubaum D. A model of entrepreneurial intentions within the persons with disabilities population (interactive paper) //Frontiers of Entrepreneurship Research. – 2008. – Т. 28. – №. 5. – С. 4.
6. CABAR. How Accessible is Kazakhstan for People with Disabilities? // Available at: <https://cabar.asia/en/how-accessible-is-kazakhstan-for-people-with-disabilities>. (Date of access: June 2023).
7. DOL (2021). Disability Employment Statistics // Available at: <https://www.dol.gov/agencies/odep/research-evaluation/statistics>. (Date of access: June 2023).
8. Duell-Piening P. Refugee resettlement and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities //Disability & Society. – 2018. – Т. 33. – №. 5. – С. 661-684. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1444582>
9. Fefelov V. V SSSR invalidov net!-. – Overseas Publications Interchange, 1986.
10. Harris S. P., Renko M., Caldwell K. Accessing social entrepreneurship: Perspectives of people with disabilities and key stakeholders //Journal of Vocational Rehabilitation. – 2013. – Т. 38. – №. 1. – С. 35-48. DOI: 10.3233/JVR-120619.
11. INFORM.KZ . Рука помощи: Роль социального предпринимательства в создании инклюзивного общества в Казахстане // Available at: https://www.inform.kz/ru/ruka-pomoschi-rol-social-nogo-predprinimatel-stva-v-sozdanii-inklyuzivnogo-obschestva-v-kazahstane_a3853151. – 2021. (Date of access: June 2023).
12. Isenberg, D. The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economy policy: principles for cultivating entrepreneurship, Babson Entrepreneurship Ecosystem Project. – 2011. – Babson College, Babson Park: MA.
13. Law on Social Protection of Disabled People. Law of the Republic of Kazakhstan “On Social Protection of Disabled People in the Republic of Kazakhstan,” no. 39. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000039_ – 2005. (Date of access: June 2023).
14. Link B. G., Phelan J. C. Conceptualizing stigma //Annual review of Sociology. – 2001. – Т. 27. – №. 1. – С. 363-385. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363>
15. Lonkina, E. How a man with disabilities built his o-wn business in Uralsk. Available at: <https://kursiv.kz/en/news/biznes/2021-09/how-man-disabilities-built-his-own-business-uralsk>. – 2021. (Date of access: June 2023).
16. McCagg W. O., Siegelbaum L. (ed.). The disabled in the Soviet Union: past and present, theory and practice. – University of Pittsburgh Pre, 1989.
17. McCagg W. O., Siegelbaum L. (ed.). The disabled in the Soviet Union: past and present, theory and practice. – University of Pittsburgh Pre, 1989.
18. Ministry of Justice. Labour code of the Republic of Kazakhstan. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000414>. – 2015. (Date of access: June 2023).
19. Oliver M. Understanding disability: From theory to practice. – Bloomsbury Publishing, 2018.
20. Oliver M., Barnes C. Disability politics and the disability movement in Britain: Where did it all go wrong / Leeds: Leeds University Disability Studies Archive. Available at <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Barnes-Coalition-disability-politics-paper.pdf>. – 2006.
21. Parker Harris S., Renko M., Caldwell K. Social entrepreneurship as an employment pathway for people with disabilities: exploring political–economic and socio-cultural factors //Disability & Society. – 2014. – Т. 29. – №. 8. – С. 1275-1290. <https://doi.org/10.1080/09687599.2014.924904>
22. Phillips S. D. « There are no invalids in the USSR!» A missing Soviet chapter in the new disability history //Disability studies quarterly. – 2009. – Т. 29. – №. 3. <https://doi.org/10.18061/dsq.v29i3.936>
23. Public Procurement Law. Law of the Republic of Kazakhstan “About Public Procurement,” no. 434-V ЗPK, Republic of Kazakhstan (2015). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>. – 2015. (Date of access: June 2023).
24. Renko M., Parker Harris S., Caldwell K. Entrepreneurial entry by people with disabilities //International Small Business Journal. – 2016. – Т. 34. – №. 5. – С. 555-578. <https://doi.org/10.1177/0266242615579112>
25. Shaheen G. E. “Inclusive entrepreneurship”: A process for improving self-employment for people with disabilities //Journal of Policy Practice. – 2016. – Т. 15. – №. 1-2. – С. 58-81. <https://doi.org/10.1080/15588742.2016.1109963>
26. Swedberg R. The social science view of entrepreneurship: Introduction and practical applications. – Entrepreneurship and Small Business Research Institute (ESBRI), 2001. – С. 7-77.
27. The Astana Times. Gov’t Seeks Ways to Support Citizens with Disabilities // Available at: <https://astanatimes.com/2013/06/govt-seeks-ways-to-support-citizens-with-disabilities/>. – 2013. (Date of access: June 2023).
28. UN. Disability and Employment, Fact Sheet. // <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-on-persons-with-disabilities/disability-and-employment.html>. – 2021. (Date of access: June 2023).
29. UN. Report of the Special Rapporteur on the Rights of Persons with Disabilities on her mission to Kazakhstan // Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/1473376?ln=en>. – 2018. (Date of access: June 2023).

30. UNCRPD. UN Convention on the rights of persons with disabilities // Available at: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>. – 2006. (Date of access: June 2023).
31. UNDP. UNDP and UNV held an online conference on the employment of persons with disabilities // Available at: <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/en/home/presscenter/news/2021/august/undp-and-unv-held-an-online-conference-on-the-employment-of-pers.html>. – 2021. (Date of access: June 2023).
32. WHO (World Health Organization). International classification of functioning, disability and health. Geneva, Switzerland: WHO; 2001.
33. WHO. A Practical Manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) // Available at: <https://www.who.int/classifications/drafticfpracticalmanual.pdf>. – 2021. (Date of access: June 2023).
34. WHO. World Health Organization, Disability and health // <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>. – 2021. (Date of access: June 2023).
35. Williams V. et al. Understanding disabling barriers: A fruitful partnership between disability studies and social practices? // *Disability & Society*. – 2018. – Т. 33. – №. 2. – С. 157-174. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1401527>
36. Witte, M. Kazakhstan Making Strides in Disability Access, Acceptance, Edge Kz. // Website: <https://www.edgekz.com/kazakhstan-making-strides-in-disability-access-acceptance>. – 2017. (Date of access: June 2023).
37. Концепция Программы АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» «Даму-Көмек» // <https://damu-komek.kz/95>. (Date of access: June 2023).
38. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы (2020). Қазақстанда мүгедек жандардың құқығын қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі Ұлттық жоспар іске асырылуда // Available at: <https://primeminister.kz/en/news/kazakstanda-mugedek-zhandardyn-kukygn-kamtamasyz-etu-zhane-omir-suru-sapasy-zhaksartu-zhonindegi-2025-zhylga-deyingi-ulttyk-zhospar-iske-asyryluda-b-nurymbetov-2114836>. (Date of access: June 2023).
39. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. *2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба*. // <https://primeminister.kz/ru/nationalprojects/nacionalnyu-proekt-po-razvitiyu-predprinimatelstva-na-2021-2025-gody-159610>. – 2021. (Date of access: June 2023).
40. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кәсіпкерлік, әлеуметтік кәсіпкерлік және міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000052>. – 2021. (Date of access: June 2023).
41. Рузмагова М. Особые бизнесмены. Как инвалиды становятся предпринимателями // <https://informburo.kz/stati/osobyie-biznesmeny-kak-invalidy-delayut-dengi-v-kazahstane.html>. – 2021. (Date of access: June 2023).
42. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық Кодексі) // Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>. – 2017. (Date of access: June 2023).

References

1. Anderson, M. and Galloway, L. (2012). The value of enterprise for disabled people. *Entrepreneurship and Innovation*. Volume 13 (2), pp. 93-101. <https://doi.org/10.5367/ijei.2012.0070>
2. Ashley, D., and Graf, N. M. (2018). The Process and Experiences of Self-Employment Among People With Disabilities: A Qualitative Study. *Rehabilitation Counseling Bulletin*. 61(2):90-100. <https://doi.org/10.1177/0034355216687712>
3. Astana Aqshamy (2013). Interview with Dina Erdildinova, “The warmth of the heart is enough for everyone.” Available at: <https://www.astana-akshamy.kz/zhurek-zhyluy-barine-zhetedi/> & <https://best-people.info/medicine/47-erdildinova-dina.html>. (Date of access: June 2023).
4. Astana Times (2017). Kazakhstan develops a new national plan for people with disabilities. Available at: <https://astanatimes.com/2018/10/kazakhstan-develops-new-national-plan-for-people-with-disabilities/>. (Date of access: June 2023).
5. Baldridge, D.C., and Neubaum, D. (2008), A model of entrepreneurial intentions within the persons with disabilities population, *Frontiers of Entrepreneurship Research*, Vol 28, No 5.
6. CABAR (2021). How Accessible is Kazakhstan for people with disabilities? Available at: <https://cabar.asia/en/how-accessible-is-kazakhstan-for-people-with-disabilities>. (Date of access: June 2023).
7. Damu.kz (2017). *Concept of the program “Damu-Komek”- Program of JSC “Entrepreneurship Development Fund” Damu* [Концепция программы – Фонд развития предпринимательства «Даму» «Даму-Көмек»] (in Russian). <https://damu-komek.kz/95>. (Date of access: June 2023).
8. DOL (2021). Disability Employment Statistics. Available at: <https://www.dol.gov/agencies/odep/research-evaluation/statistics>. (Date of access: June 2023).
9. Duell-Piening, P. (2018) Refugee resettlement and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, *Disability & Society*, 33:5, 661-684. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1444582>
10. Dunn, Stephen P. and Ethel Dunn. 1989. Everyday Life of people with disabilities in the USSR. In *People with Disabilities in the Soviet Union: Past and Present, Theory and Practice*. William O. McCagg and Lewis Siegelbaum, eds. Pp. 199-234. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
11. Fefelov, Valerii. 1986. V SSSR invalidov net! (There are no invalids in the USSR!) London: Overseas Publications Interchange Ltd.
12. Harris, S.P., Renko, M. and Caldwell, K., (2013). Accessing social entrepreneurship: Perspectives of people with disabilities and key stakeholders. *Journal of Vocational Rehabilitation*. Volume 38(1), pp. 35-48. DOI: 10.3233/JVR-120619

13. Harris,S.P.; Renko,M. and Caldwell,K. (2014). Social entrepreneurship as an employment pathway for people with disabilities: exploring political-economic and socio-cultural factors. *Disability and Society*. Volume 29(8), pp. 1275-1290.
14. INFORM.KZ (2021). *A Helping Hand: The Role of Social Entrepreneurship in Creating an Inclusive Society in Kazakhstan* [Ruka pomoshchi: Rol' social'nogo predprinimatel'stva v sozdanii inklyuzivnogo obschestva v Kazahstane] (in Russian). Available at: https://www.inform.kz/ru/ruka-pomoschi-rol-social-nogo-predprinimatel-stva-v-sozdanii-inklyuzivnogo-obschestva-v-kazahstane_a3853151. (Date of access: June 2023).
15. Isenberg, D. (2011). The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economy policy: principles for cultivating entrepreneurship, Babson Entrepreneurship Ecosystem Project. *Babson College, Babson Park: MA*.
16. Law on Social Protection of Disabled People (2005). Law of the Republic of Kazakhstan “On Social Protection of Disabled People in the Republic of Kazakhstan,” no. 39. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000039_. (Date of access: June 2023).
17. Link, G. and Phelan, C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*. 27:363–85. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363>
18. Lonkina, E. (2021). How a man with disabilities built his o-wn business in Uralsk. Available at: <https://kursiv.kz/en/news/biznes/2021-09/how-man-disabilities-built-his-own-business-uralsk>. (Date of access: June 2023).
19. McCagg, William O., and Lewis Siegelbaum, eds. 1989. *People with Disabilities in the Soviet Union: Past and Present, Theory and Practice*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
20. Ministry of Justice (2015). Labour code of the Republic of Kazakhstan. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000414>. (Date of access: June 2023).
21. Oliver (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. St Martin’s Press.
22. Oliver, M., and C. Barnes. 2006. Disability politics: Where did it all go wrong. In *Coalition*, 8-13. Manchester: Greater Manchester Coalition of Disabled People.
23. Phillips (2009). There Are No Invalids in the USSR! A Missing Soviet Chapter in the New Disability History. *Disability Studies Quarterly*, 29:3. <https://doi.org/10.18061/dsq.v29i3.936>
24. Primeminister.kz (2020). Kazakhstan implements National Plan for Ensuring Rights and Improving Quality of Life of Persons with Disabilities until 2025. Available at: <https://primeminister.kz/en/news/kazakstanda-mugedek-zhandardyn-kukygyn-kamtamasyz-etu-zhane-omir-suru-sapasyn-zhaksartu-zhonindegi-2025-zhylga-deyingi-ulttyk-zhospar-iske-asyryluda-b-nuryambe-tov-2114836>. (Date of access: June 2023).
25. Primeminister.kz (2021). *National Project for the Development of Entrepreneurship for 2021-2025*. (2021). Official Resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. <https://primeminister.kz/ru/nationalprojects/nacionalnyy-proekt-porazvitiyu-predprinimatelstva-na-2021-2025-gody-159610>. (Date of access: June 2023).
26. Public Procurement Law (2015). Law of the Republic of Kazakhstan “About Public Procurement,” no. 434-V 3PK, Republic of Kazakhstan (2015). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>. (Date of access: June 2023).
27. Renko, M., Harris, P. and Caldwell, K. (2016). Entrepreneurial entry by people with disabilities. *International Small business Journal*. pp. 1-24. <https://doi.org/10.1177/0266242615579112>
28. Ruzmatova M. (2017). Special businessmen. How people with disabilities become entrepreneurs. Available at: <https://informburo.kz/stati/osobyie-biznesmeny-kak-invalidy-delayut-dengi-v-kazahstane.html>. (Date of access: June 2023).
29. Shaheen, G. E. (2016). “Inclusive Entrepreneurship”: A Process for Improving Self-Employment for People with Disabilities. *Journal of Policy Practice*,. Volume 15(1-2), pp. 58-81. <https://doi.org/10.1080/15588742.2016.1109963>
30. Social Entrepreneurship Law (2021). Law of the Republic of Kazakhstan “About Changes and Additions in Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Entrepreneurship, Social Entrepreneurship and Compulsory Social Health Insurance,” no. 52–VII (2021). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000052>. (Date of access: June 2023).
31. Swedberg, R. (2000). The Social Science View of Entrepreneurship: Introduction and Practical Applications. In *Entrepreneurship: The Social Science View*, edited by R. Swedberg, 7–44. Oxford: Oxford University Press.
32. Tax Code (2017). Code of the Republic of Kazakhstan “On Taxes and Other Obligatory Payments to the Budget,” no. 120-VI 3PK (2017). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>. (Date of access: June 2023).
33. The Astana Times (2013). Gov’t Seeks Ways to Support Citizens with Disabilities. Available at: <https://astanatimes.com/2013/06/govt-seeks-ways-to-support-citizens-with-disabilities/>. (Date of access: June 2023).
34. UN (2018). Report of the Special Rapporteur on the Rights of Persons with Disabilities on her mission to Kazakhstan. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/1473376?ln=en>. (Date of access: June 2023).
35. UN (2021). Disability and Employment, Fact Sheet. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/fact-sheet-on-persons-with-disabilities/disability-and-employment.html>. (Date of access: June 2023).
36. UNCRPD (2006). UN Convention on the rights of persons with disabilities. Available at: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html> (Date of access: June 2023).
37. UNDP (2021). UNDP and UNV held an online conference on the employment of persons with disabilities. Available at: <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/en/home/presscenter/news/2021/august/undp-and-unv-held-an-online-conference-on-the-employment-of-pers.html>. (Date of access: June 2023).
38. WHO (2013). A Practical Manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Available at: <https://www.who.int/classifications/drafticfpracticalmanual.pdf>. (Date of access: June 2023).
39. WHO (2021). World Health Organization, Disability and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>. (Date of access: June 2023).
40. WHO (World Health Organization). International classification of functioning, disability and health. Geneva, Switzerland: WHO; 2001.

41. Williams, V., Tarleton, B., Heslop, P., Porter, S., Sass, B., Blue, S., Mason-Angelow, V. (2018). Understanding disabling barriers: A fruitful partnership between disability studies and social practices? *Disability & Society*, 33(2), 157–174.
42. Witte, M. (2017). Kazakhstan Making Strides in Disability Access, Acceptance, Edge Kz. Website: <https://www.edgekz.com/kazakhstan-making-strides-in-disability-access-acceptance>. (Date of access: June 2023).

Авторлар туралы мәлімет:

Юсафзай Шумайла – (корреспондент автор) Ph.D., қауымдастырылған профессор, Назарбаев Университетінің Жоғары бизнес мектебі (Астана қ., Қазақстан, e-mail: shumaila.yousafzai@nu.edu.kz)

Турганбаев Еркен Муксунұлы – Ph.D., Бас әкімшілік директор, Назарбаев Университетінің Жоғары бизнес мектебі (Астана қ., Қазақстан, e-mail: yerken.turbanbayev@nu.edu.kz)

Әлжанова Нұрлыхан Қожабергенқызы – (корреспондент автор) Ph.D., ғылыми қызметкер, Назарбаев университеті жанындағы Кәсіпкерлікті зерттеу орталығы (www.nurce.kz) (Астана қ., Қазақстан, e-mail: nurlykhan.aljanova@nu.edu.kz)

Information about authors:

Yousafzai Shumaila – Ph.D., Associate Professor, Graduate School of Business, Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan, e-mail: shumaila.yousafzai@nu.edu.kz)

Turbanbayev Yerken – Ph.D., Chief Administrative Director, Graduate School of Business, Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan, E-mail: yerken.turbanbayev@nu.edu.kz)

Aljanova Nurlykhan – (corresponding author) Ph.D., Research Fellow, Nazarbayev University Research Centre for Entrepreneurship (www.nurce.kz) (Astana, Kazakhstan, e-mail: nurlykhan.aljanova@nu.edu.kz)

Поступило 30 июня 2023 г.
Принято 10 октября 2023 г.

N.T. Tulebayeva^{1*}, **T. Dirsehan²**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Marmara University, Turkey, Istanbul

*e-mail: tulebaeva_nazym@mail.ru

INTEGRATION OF SALES CHANNELS ON THE WAY TO OMNICHANNEL DISTRIBUTION OF GOODS

With the development of digital technologies, as well as the constant transformation of consumer behavior, there is a need to integrate sales channels that will retain existing customers and influence the emergence of the new ones. In this regard, the relevance of studying and implementing omnichannel distribution is determined as the preferred way to meet customer needs, and within which all points of interaction on various sales channels with customers are integrated and work without obstacles.

The purpose of the research in the article was to determine the directions of integration of sales channels during the transition to omnichannel distribution of goods. For this purpose, a survey was conducted among 456 respondents; the survey questions were related to preferences in choosing an online and offline purchasing channel. Further, the work used methods of theoretical research, comparative analysis, and generalization to formulate conclusions and results, as well as the tool of the Job-to-be-done method. A study of customer preferences showed that consumers prefer to use elements of omnichannel distribution, but do not have such an opportunity. After that, the authors proposed a scheme for integrating online and offline sales channels. The peculiarity of this article is that the authors have adapted the tool of the Job-to-be-done approach to the topic of the research, based on it, drivers of the behavior of channel participants on the way to omnichannel sales were offered in order to determine the advantages of the proposed solutions, as well as to understand what barriers may occur when implementing changes.

The theoretical significance of the article lies in the generalization of ideas about the role and significance of omnichannel distribution in the economic literature of domestic and foreign authors. The practical significance is that the results of this study will allow companies to gain insight into the customer experience to implement an integrated sales system and increase their willingness to purchase in the conditions of omnichannel.

Key words: omnichannel distribution, customer, behavior, buyer need, digital marketing.

Н.Т. Түлебаева^{1*}, Т. Дирсехан²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Мармара университеті, Түркия, Ыстамбұл қ.

*e-mail: tulebaeva_nazym@mail.ru

Тауарларды омниарналы өткізуге өту жолында сату арналарын интеграциялау

Цифрлық технологиялардың дамуымен, сондай-ақ тұтынушылардың мінез-құлқының үнемі өзгеруімен қолданыстағы тұтынушыларды ұстап тұратын және жаңа тұтынушылардың пайда болуына әсер ететін сату арналарын біріктіру қажеттілігі туындайды. Осыған байланысты, клиенттің қажеттіліктерін қанағаттандырудың қолайлы әдісі ретінде омниарналы өткізуді зерттеу мен енгізудің өзектілігі анықталады және оның шеңберінде клиенттермен әртүрлі сату арналарындағы барлық өзара әрекеттесу нүктелері кедергісіз біріктіріліп, жұмыс істейді.

Мақаладағы зерттеудің мақсаты тауарларды омниарналы өткізуге көшу кезінде сату арналарын интеграциялау бағыттарын анықтау болды. Ол үшін 456 респондент арасында сауалнама жүргізілді, сауалнама сұрақтары онлайн және офлайн сатып алу арнасын таңдаудағы артықшылықтарға байланысты болды. Әрі қарай авторлар онлайн және офлайн тарату арналарын біріктіру схемасын ұсынды. Бұл мақаланың ерекшелігі – авторлар зерттеу тақырыбына Job-to-be-done әдісінің құралын бейімдеді, оның негізінде ұсынылған шешімдердің артықшылықтарын анықтау, сондай-ақ өзгерістерді енгізу кезінде қандай кедергілер туындауы мүмкін екенін түсіну үшін омниарналы сату жолында арна қатысушыларының мінез-құлқының қозғаушы күштері ұсынылды.

Мақаланың теориялық маңыздылығы отандық және шетелдік авторлардың экономикалық әдебиеттеріндегі омниарналы өткізудің рөлі мен маңызы туралы идеяларды жалпылау болып

табылады. Практикалық маңыздылығы мынада: бұл зерттеудің нәтижелері компанияларға біріктірілген сату жүйесін енгізу және олардың омниарна жағдайында сатып алуға деген ұмтылысын арттыру үшін тұтынушы тәжірибесі туралы түсінік алуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: омниарналы өткізу, клиент, мінез-құлық, сатып алушының қажеттілігі, цифрлық маркетинг.

Н.Т. Түлебаева^{1*}, Т. Дирсехан²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Университет Мармара, Турция, г. Стамбул

*e-mail: tulebaeva_nazym@mail.ru

Интеграция каналов продаж на пути к омниканальному сбыту товаров

С развитием цифровых технологий, а также постоянной трансформацией поведения потребителей возникает необходимость в интеграции каналов продаж, которые удержат существующих клиентов и повлияют на появление новых потребителей. В связи с этим определяется актуальность изучения и внедрения омниканального сбыта, как предпочтительного способа удовлетворения потребностей клиента, и в рамках которой все точки взаимодействия на различных каналах продаж с клиентами интегрируются и работают без препятствий.

Целью исследования в статье явилось определение направлений интеграции каналов сбыта при переходе к омниканальному сбыту товаров. Для этого был проведен опрос среди 456 респондентов, вопросы анкетирования были связаны с предпочтениями в выборе канала онлайн- и офлайн-покупок. Далее в работе использовались методы теоретического исследования, сравнительный анализ, обобщение – для формулирования выводов и результатов, а также инструмент метода Job-to-be-done. Исследование предпочтений клиентов показало, что потребители предпочитают использовать элементы омниканального сбыта, однако не имеют такой возможности. После чего авторами была предложена схема интеграции онлайн- и офлайн-каналов сбыта. Особенностью данной статьи является то, что авторами был адаптирован инструмент метода Job-to-be-done под тему исследования, на его основе были предложены движущие силы поведения участников канала на пути к омниканальному сбыту, чтобы выявить преимущества предлагаемых решений, а также понять какие могут возникнуть барьеры при внедрении изменений.

Теоретическая значимость статьи заключается в обобщении представлений о роли и значении омниканального сбыта в экономической литературе отечественных и зарубежных авторов. Практическая значимость заключается в том, что результаты этого исследования позволят компаниям получить представление об опыте работы с клиентами, чтобы внедрить интегрированную систему продаж и повысить их желание совершать покупки в условиях омниканальности.

Ключевые слова: омниканальный сбыт, клиент, поведение, потребность покупателя, цифровой маркетинг.

Introduction

Today, the number of consumers using digital technologies is actively growing, along with this their behavior is changing, all this has led to the emergence of companies that are able to ensure uninterrupted interaction with customers through various online and offline channels through the implementation and use of integrated processes and information systems.

Omnichannel has replaced multichannel. Whereas the point of the latter was simply to create channels for interaction with consumers in different segments (social networks, email newsletters, call centres), then omnichannel is a personalized integrated approach.

The fact that today's customers need an individual omnichannel approach is confirmed by the results of research from various analytical and consulting companies. Thus, CommerceHub research shows that 86% of consumers regularly switch across at least two channels, and according to Harvard Business Review 73% of consumers make purchases on more than one channel. As Invesp analysts highlight, companies with omnichannel customer engagement strategies retain 89% of their customers on average, compared to 33% for companies with weak omnichannel engagement. 87% of customers believe that brands need to make more efforts to ensure smooth operation, Zendesk experts note (Profit.kz, 2020).

SDL research shows that 90% of customers expect a consistent experience across channels, with 60% of millennials expecting consistent interaction with a brand – whether in-store, online or over the phone. As MarketingSherpa notes 72% of adults prefer interacting with companies digitally, according to Marketing Land 49% of consumers buy from their favourite omnichannel brands at least once a week, and 62% of consumers who interact with their favourite brands on more than 10 channels, make weekly purchases (Profit.kz, 2020). Thus, omnichannel helps to retain customers and incline them to make repeat purchases.

The relevance of this topic is associated with changes in the relationship between consumers and companies offering their goods or services under the influence of the active spread of digital technologies. In addition, the small market capacity of Kazakhstan due to low population density and uneven distribution throughout the entire territory of the country, can be considered as an obstacle to the development of only physical retail chains (Barykin et al, 2021), and suggests the development of a more flexible shopping system such as omnichannel distribution.

Based on this, the purpose of the research in the article is to determine the directions of integration of sales channels during the transition to omnichannel distribution. In order to achieve the goal set in the article, theoretical research methods such as analysis to determine the theoretical patterns of the concept, synthesis to identify connections and relationships, generalization to generate results, as well as the tool of the Job- to-be-done method were used.

The object of the research in the article is the study of the behavior of the end consumer in sales channels; the subject of the study is consumer preferences in choosing goods and services when making purchases in various sales channels.

Literature review

New technologies in business processes, in particular the omnichannel approach to retail activities, are also transforming consumer behavior. These processes become part of scientific research. Thus, when studying this topic one can notice that the authors (Hosseini S. et al, 2018; Luo et al, 2016; Rigby, 2011) studying the omnichannel approach are increasingly moving away from sales as a fundamental function, switching to popular types sales and customer service. In this regard, the problem of multichannel has attracted the attention of many researchers, and special issues devoted to this topic

have been published. The literature review conducted by the authors revealed a range of topics that are relevant today.

If we compare the different definitions of omnichannel sales, we can note significant coordination of the seamless customer journey (theoretical business perspective) and the emotional journey (Beckers et al, 2018), and all channels affecting touch points with the buyer, potentially creating a customer journey are also taken into account (Picot-Coupey et al, 2016). If we consider omnichannel distribution within the framework of omnichannel marketing from a management point of view, it implies not only the synergistic effect of managing multiple channels and optimizing the result on both sides (internal and external) but also the high role of interaction and building relationships between the consumer and the brand (Lazaris S., Vrechopoulos, A., 2014). Darrell Rigby in his study suggests that salespeople develop an omnichannel strategy (Rigby, 2011) as it can significantly increase the attractiveness of the brand to customers, as well as increase the company's profit (Mohammadian N., Fatahi Valilai O., 2022). This approach examines the development of omnichannel distribution from an organizational point of view. In this regard, there is a need to compare different paths to omnichannel business (Lehrer C., Trenz, M., 2022). Many scientists have already considered the transition to omnichannel business and related issues. (Morais, A. et al, 2019; Manser Payne et al, 2017). At the same time omnichannel as a management approach will not disappear. Retail organizations will adopt this strategy to maintain their competitiveness, ensure seamless cross-channel experiences and ensure a sustainable future. Adopting a customer-centric business approach will require the entire enterprise to be organized from within (Gerea et al, 2021). Therefore, omnichannel retail is gradually becoming an element of the whole system which includes several functions (from communication to support). This means that omnichannel in the context under study cannot and will not be considered in the narrow sense of the word. To do this, omnichannel should be considered from the point of view of managing all available marketing channels at any (digital or physical) point of contact with the consumer. Being an omnichannel business means placing the customer at the centre of the company's experience through channel integration, consistency and a seamless customer experience (Picot-Coupey et al, 2016).

However there are still obstacles on the way of companies to omnichannel business. The implementation of an omnichannel strategy requires an

individual approach (Lehrer C., Trenz, M., 2022). The works of Kazakh researchers talk about the importance of digitalization and the effective construction of offline and online sales systems in connection with the mixed approach of consumers to purchases to achieve a positive consumer experience and maintain their share in total sales volumes (Akhmetova et al, 2022).

Thus, some issues require studying ways to integrate sales channels, introducing innovative solutions, as well as determining the characteristics of consumer behavior and building a system of relationships with them in a multi-channel sales environment.

Materials and Methods

The research methodology was carried out in stages based on several methods of data collection and analysis. The first of these was the traditional method of collecting primary information – an online survey on the Google Forms platform. The survey was conducted twice: in November-December 2019 and February-March 2023, in which 456 respondents participated: 228 respondents in 2019 and 228 in 2023. The number of respondents was taken equally to conduct a more accurate comparative analysis. Among the survey participants the majority are young people aged 18 to 25, mainly residents of Almaty. The survey questions were related to preferences in choosing online and offline purchasing channels.

The next stage was to analyze the survey data identifying trends in changes within a specific time interval. Data in the context of the survey period allow for a comparative analysis of consumer preferences for goods and services in online and offline stores. Then the Job-to-be-done approach tool was used. Jobs-to-be-done is a theory about user behavior that helps to understand how and why people make their first purchase decision. The point of the theory is that people do not buy products, but “hire” them to perform certain tasks. With the help of the theory of “jobs”, we can find out what motivates people at the time of making a purchase decision, which means we have the opportunity to create products that will better respond to internal customer requests (Vc.ru, 2019). The Jobs-to-Be-Done methodology is applicable in various fields, and it can greatly help in the strategic marketing of a company, in market segmentation, brand development, product development, understanding the market structure, etc. (Mikryukov et al, 2022). For example, the company Machineheads has successfully optimized the work

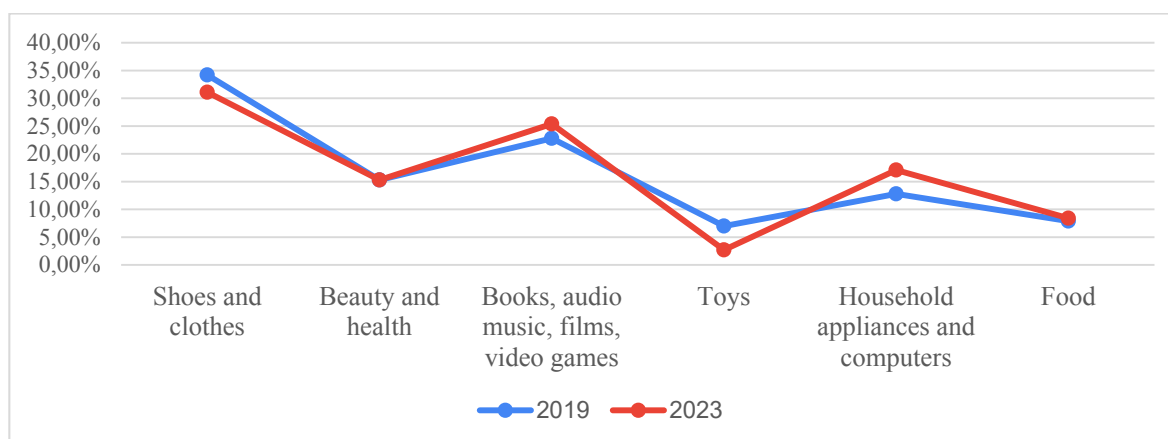
of the Novosibirsk Energosbyt website, an electricity supplier in Novosibirsk, using the Jobs-to-be-done methodology (Machineheads.ru, 2022). So, Jobs-to-be-done is a universal technique that helps not to waste valuable resources and focus on customer preferences. The tools of this methodics can be integrated into the work of your company (Vc.ru, 2019). The authors adapted the tool of the Job-to-be-done approach to the research topic, based on it, drivers of the behavior of channel participants on the way to omnichannel sales were offered in order to determine the advantages of the proposed solutions, as well as to understand what barriers may occur when implementing changes. To achieve this goal, the work used methods of theoretical research, comparative analysis, and generalization to formulate conclusions and results, as well as the tool of the Job-to-be-done method. The hypothesis has been put forward that trends in the transition of domestic consumers to omnichannel distribution of goods are currently being identified.

Results and discussion

An omnichannel sales system for the business environment allows to see opportunities to increase them based on the integration of online and offline sales, and also to prevent their existence in the form of separate online stores or physical sales outlets. Further analysis can confirm this.

Thus, based on data collected through a survey a comparative analysis of consumer preferences by type of service in a physical store in 2019 and 2023 was carried out to identify trends in their development in this period.

From Figure 1 below we see that the number of consumers in 2023 who prefer such services in an offline store as “the presence of WI-FI, the ability to see the entire assortment, creating an atmosphere in the store and specialized events for the buyer” has remained virtually unchanged in comparison with 2019. That is, 7% of consumers still prefer the presence of WI-FI and the ability to quickly connect to it. This low figure can be explained by the fact that consumers are not so interested in the presence of WI-FI in an offline store since today almost everyone has personal access to the Internet. From 2018 to 2022 the volume of Internet consumption in Kazakhstan increased almost threefold. In 2018 consumers used 356 petabytes, and in 2022 this figure grew to 1000 petabytes (Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan, 2023), including a larger number of mobile Internet consumers.

Figure 1 – Consumer preferences when choosing types of services in an offline store for 2019 and 2023

Note: Compiled by the authors based on data from a survey conducted on the topic “Consumer preferences in choosing online and offline shopping channels in Almaty” using Excel software.

The preference for the service “to see the entire range of products”, according to the survey, was chosen by 22% of consumers. This figure is similar in both 2019 and 2023. Many consumers want to see an assortment of products before their eyes, to be able to touch, “feel” or evaluate the product. This cannot be done in online channels. The preference for choosing the service “creating an atmosphere in the store” remained almost unchanged and amounted to about 10% in this period. The atmosphere of the store can create conditions for a favorable purchase through various factors influencing the consumer and inducing a certain emotional state. Such sales tools are limited in their use by online sales channels but the emotional aspects of the shopping process remain important for some consumers. This confirms the need for the presence of physical stores in the distribution system.

It should be noted that such service as “the opportunity to virtually get acquainted with a product” provided in offline sales became more preferable in 2023, but compared to 2019 it did not grow significantly, by only 1.5% and in general this figure was about 5%. The authors suggest that the reason for this is the critically low number of brands in the Kazakh market that provide the opportunity to get acquainted with the product. Consequently, consumers are not yet aware of the benefits of this type of service, which is why such a small number of consumers have made this choice. But even this small percentage suggests that this need is beginning to emerge in retail activities, that is a movement towards omnichannel choice.

Such service as “sales floor consultants with deep knowledge of the assortment” occupies the

highest position in Figure 1 both in 2019 (22%) and in 2023 (29%). There was an increase of 7%; the authors believe that this was influenced by the post-pandemic situation, when after a long absence of the opportunity to visit stores there was a large flow of consumers during their opening. Another reason is that people are social, and therefore need constant contact with people.

In the choice of the service “using technologies that facilitate the search for goods,” on the contrary, there was a decline; if in 2019 this figure was about 11%, then in 2023 it was about 8%. The authors assume that just as in the case of the possibility of virtual acquaintance with a product, such technologies have not yet been presented in the Kazakh market. Instead of such technologies sales floor consultants are involved to help search for goods, which entails a loss of time and a decrease in the purchase probability. Perhaps domestic consumers are simply not ready to quickly accept such technologies; they are accustomed to acting out of habit turning to sales personnel when searching for goods. But the presence of such a need even among a small number of buyers indicates the need for different sales systems at the same time.

A similar situation arose with the choice of the service “the ability to quickly get acquainted with the assortment of goods in other stores”, which also presupposes the presence of special technologies. Here the figure decreased from 18% (2019) to 13% (2023). That is why among consumers the largest number was identified as those who prefer sales floor consultants with deep knowledge of the assortment. But the presence of such needs among buyers as the ability to get acquainted in one offline store with

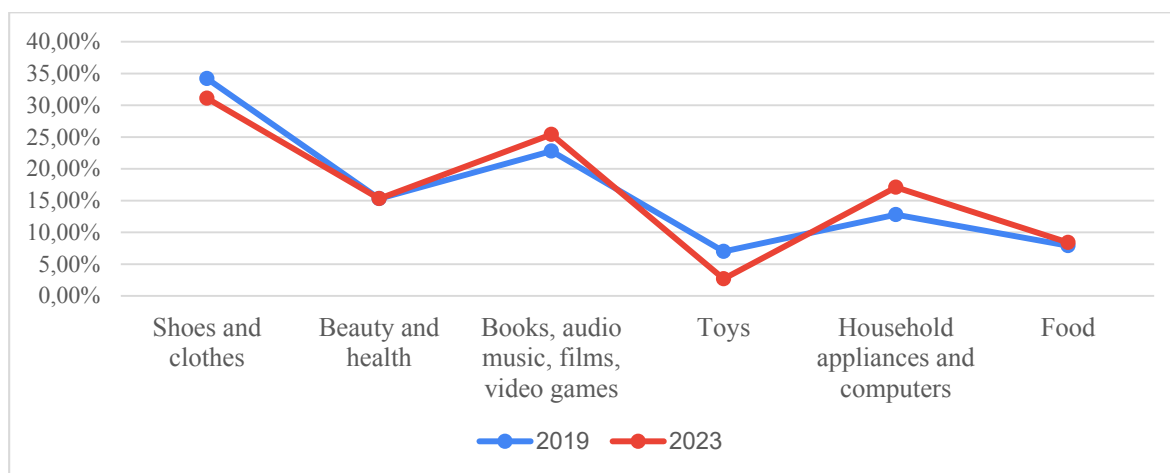

the assortment of another, whether it is a physical store or an online store, even though the number is reduced, indicates the need for omnichannel product sales systems.

Thus, to implement omnichannel distribution as one of the elements of omnichannel marketing by taking advantage of various sales channels, they must be used simultaneously and harmoniously with each other. An example of the introduction of new

technologies for integrating online and offline sales is the online clothing store Lamoda, which launched virtual fitting rooms (The Village Kazakhstan, 2023). However there is no physical store in the sales system. Its presence would bring it even closer to an omnichannel distribution channel.

So, to introduce omnichannel distribution, let's consider the range of products that are preferable in online stores (Figure 2).

Figure 2 – Consumer preferences when choosing types of goods in an online store for 2019 and 2023.

Note: Compiled by the authors based on data from a survey conducted on the topic “Consumer preferences in choosing online and offline shopping channels in Almaty” using Excel software.

A study of consumer preferences in the assortment of goods and services in an online store over two years showed that shoes and clothing are purchased most of all. This figure was 34.2% in 2019 but it decreased slightly to 31.1% in 2023. The segment of shoes, clothing and accessories will always be in demand. One of the advantages of buying clothes and shoes online is the ability to compare prices on different marketplaces, as well as the availability of various offers, discounts, promotions, etc. However physical clothing stores are also not losing ground, as the opportunity to try clothes on remains important for many. Also the process of making purchases in offline trading platforms brings pleasure to many consumers, immersing them in a positive emotional state.

Books, films, audio music and video games are the second most popular purchases in online stores. This figure increased by 2.6%: in 2019 22.8% of consumers chose this segment, and in 2023 – 25.4%. The greater preference for purchasing these products in an online store is explained by the fact that it is possible to read a summary, watch a trailer, or test

video games. Therefore, purchasing these products from online stores is very convenient for consumers.

Due to the constant development of technology, the interest in devices that make everyday household tasks easier is growing. This is seen in purchasing preferences for consumer electronics and computers, which grew by 4.3% in 2023 to 17.1%. The authors assume that this figure will continue to grow in the future as consumers actively introduce and use consumer electronics and computers in everyday life.

Preferences for buying beauty and health products online remained unchanged in 2023 and amounted to 15.3%, the same as in 2019. Consumers are still buying these products online, the reason for this may be the development of social networks and various beauty blogs, recommendations of famous personalities, etc. Consumers make purchases in online stores based on reviews and recommendations.

The low rate of preference for shopping in an online store for children's toys in 2019 (7%) and in 2023 (2.7%) is explained by the fact that in this survey the majority of respondents were young

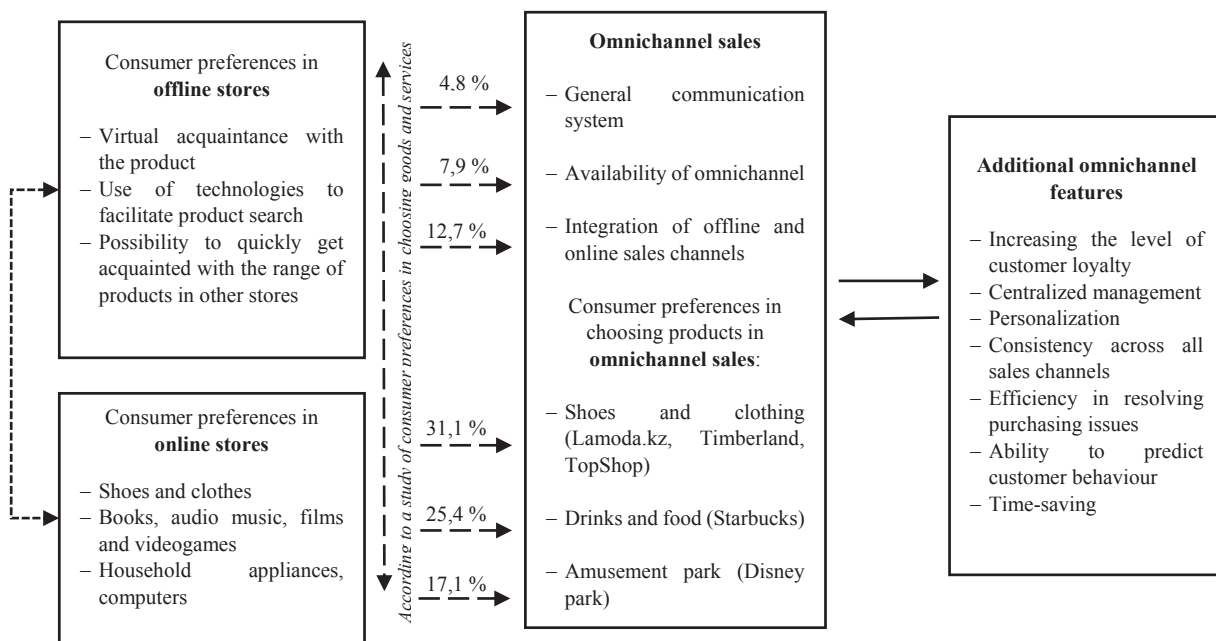
people who do not yet have children and do not need to buy toys. The preference for online grocery shopping did not change over the past two years and amounted to about 8%. Sales of food products in Kazakhstan are at the development stage. According to the Bureau of National Statistics for 2022 the share of food retail sales through the Internet was 13.2% (Bureau of National Statistics, 2023).

Thus, it is preferable to sell the following range of goods through an online sales system: shoes, clothing, books, audio music, films, video games, consumer electronics and computers.

The analysis allows us to gain knowledge that makes it possible to integrate online and offline channels. Below is a diagram of the integration of these channels on the path to omnichannel distribution (Figure 3).

From Figure 3 we see that consumer preferences in offline shopping channels are driving the need for omnichannel. That is, the use of various technologies for virtual acquaintance with goods facilitating

their search, as well as providing the opportunity to quickly get acquainted with the range of goods in other stores will contribute to the transition to omnichannel distribution. Products favored in online channels, such as shoes, clothing, books, audio music, movies, video games, consumer electronics and computers, are also in high demand in offline purchases. Omnichannel consumers, on the other hand, buy shoes, clothing, drinks, food and tickets to amusement parks. With omnichannel distribution a common communication system operates, and all channels are integrated and interact with the client seamlessly. Omnichannel distribution is impossible without the use of omnichannel technologies, which make it possible to predict consumer behavior, personalize approaches to clients and thereby increase consumer loyalty and sales volumes. In this regard, the authors accept the hypothesis that the trends of the transition of domestic consumers to omnichannel distribution of goods are currently being identified.

Figure 3 – Integration of online and offline channels on the path to omnichannel distribution

Note: Compiled by the authors based on data from a survey conducted on the topic «Consumer preferences in choosing online and offline shopping channels in Almaty» and the source (Sergeyev, 2023)

Thus, research into online shopping preferences combined with research into in-store service preferences will help create seamless omnichannel distribution. Based on the above study of consumer preferences, as well as the channel integration

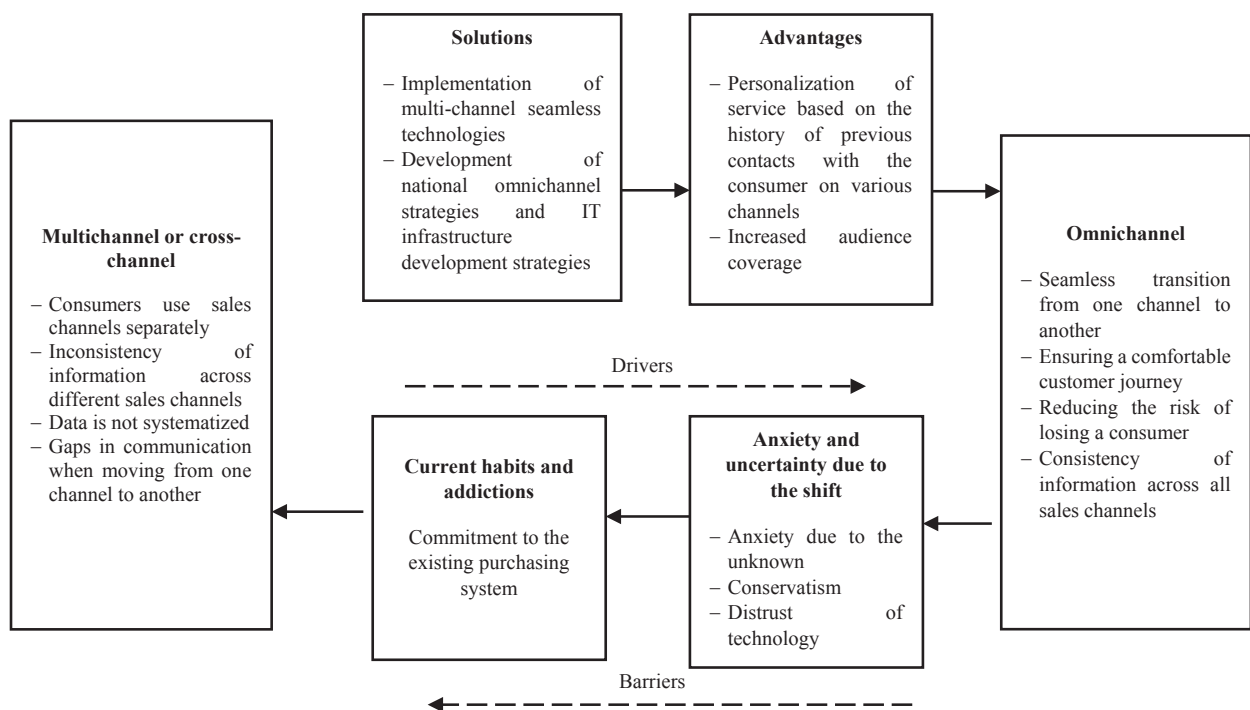
scheme, the authors proposed a scheme for the optimal transition to an omnichannel distribution. This scheme was built based on the *Job to Be Done* methodology. The basic understanding of *JTBD* theory is that people do not buy but rather “hire”

a product or service to do a job (Christensen et al, 2005), which implies that customers choose those decisions (products or services, e.g. buying clothes, virtual try-on system) that are best suited for their use (Kullak et al, 2022). One of the tools of the *Job-to-Be-Done* methodology is a progress chart used to find the “job” that needs to be done.

This diagram is used to understand the forces that are at work when a consumer strives to make progress (by purchasing a product or service). It is assumed that four forces affect the customer at the time of the purchase decision:

1. Dissatisfaction with the current situation
2. The attractiveness of the new solution
3. Anxiety that something might go wrong
4. Attachment to what is present (Buldakova, 2017)

Based on this diagram the authors identified the driving forces behind the behavior of channel participants on the path to omnichannel distribution to identify the benefits of the proposed solutions, as well as understand the barriers that may arise when implementing changes (Figure 4).

Figure 4 – Driving forces of behavior of channel participants on the path to omnichannel distribution
 Note: Compiled by the authors based on the “Jobs to Be Done” method tool (Spiek, 2012)

According to Figure 4 today many Kazakh companies operate in a multi-channel sales mode. They use a variety of disparate sales channels, which leads to problems in the consumer shopping experience. For example, if a customer starts purchasing in one sales channel and wants to continue on another channel, they will have to start all over again. In addition, it is limited in the use of technology to facilitate the process of purchasing goods. Another problem is the inconsistency of information across different sales channels. In this regard the systematization of client data is impossible.

As a solution to these problems the authors propose, firstly, the introduction of technologies that ensure a seamless transition of consumers between channels. For example, technologies that make it possible to virtually get acquainted with a product and try it on, technologies that make it easier to find goods in a store, and technologies that facilitate quick acquaintance with the assortment in other stores. Secondly, the development of our omnichannel strategies and IT infrastructure development strategies will act as a catalyst in the process of introducing changes in the operation of sales channels.

The main advantages of implementing omnichannel are increased customer loyalty and in-

creased sales. Due to the unhindered customer journey during the purchasing process the consumer receives positive emotions. Consequently, there is a high probability that the client will make purchases again and in larger quantities. All information received by the client is identical on all sales channels, which helps to develop consumer confidence and reduces the risk of cancellation of the transaction during the shopping process.

So, it can be predicted that the implementation of omnichannel sales will attract new customers, increase the loyalty of existing ones and consequently increase sales volumes. An example of the successful implementation of the omnichannel sales model is Detskiy Mir, due to which sales volumes increased by 16.9% by the end of 2021 (E-pepper.ru, 2022). Also, a study (Sazonov, 2022), which was conducted among 500 managers of European companies, showed that 14% of them already use the tools of omnichannel strategies and receive tangible benefits. 42% of the surveyed company executives noted that they use a business or technical format for omnichannel management, and the remaining 58% are developing a strategic plan for the implementation of an omnichannel strategy (Sazonov, 2022). In addition, companies such as Disney (entertainment sector), Sber (financial sector), Asos (retail), IKEA Sephora (retail), Eva (retail), Moyo (retail) use the capabilities of omnichannel strategies to provide a seamless and positive shopping experience for their customers (sok.marketing, 2023, adindex.ua, 2021).

However when implementing omnichannel and developing appropriate strategies, it is necessary to take into account barriers that may arise along the way, such as consumer anxiety and uncertainty due to the introduction of changes, as well as his current habits and preferences. Consumers can be stopped by their conservatism, that is, if they are fundamentally afraid or absolutely do not want to introduce something new into the everyday purchasing process. Distrust of technology, such as concerns about personal data privacy, may also be holding consumers back from embracing new changes. There may also be low competence in the use of these technologies.

Conclusion

Today the relevance of the concept of omnichannel distribution is growing and is not possible without constant work on studying consumers and their preferences. In modern realities, where there is an active development of digital technologies,

as well as the expansion of consumer preferences, the need for integration of various purchasing channels is emerging. A study of customer preferences showed that consumers want to use elements of omnichannel distribution but do not have such an opportunity. Consumers prefer offline store services such as “the ability to virtually become acquainted with a product”, “the use of technologies that make it easier to find a product”, and “the ability to quickly get acquainted with the range of products in other stores”. These services are elements of omnichannel distribution so the need to switch to them is identified. To implement an omnichannel sales system, it is necessary to coordinate the interaction of various sales channels including online channels. Therefore, it is necessary to understand what types of goods consumers prefer to buy. The study showed that it is preferable to sell the following range of goods through an online sales system: shoes, clothing, books, audio music, films, video games, consumer electronics and computers. Further, based on the research data, the authors drew up a scheme for the integration of online and offline channels on the path to omnichannel distribution, during which it was found that the work of omnichannel sales is impossible without the use of omnichannel technologies that make it possible to predict consumer behavior, personalize approaches to clients and topics that most increase consumer loyalty and sales volumes. Further, based on the tool of the *Job-to-Be-Done* methodology, the authors proposed the driving forces of behavior of channel participants on the path to omnichannel distribution, where the decisions that need to be made and the advantages of an omnichannel sales system were highlighted. Possible barriers such as current preferences, habits and anxiety about change that need to be considered when transitioning and implementing omnichannel distribution were also identified.

Creating effective omnichannel distribution requires a customer-centric approach, integrated technology and a commitment to delivering a seamless experience across all touch points. Using data, personalization and automation you as a company can create a holistic and compelling retail experience for your customers. However, it should be taken into account that there are barriers to the implementation of omnichannel distribution such as consumer anxieties and fears, as well as their habits and preferences. The topic of barriers to the implementation of omnichannel sales and the analysis of effectiveness after its introduction opened up areas for further in-depth research to the authors.

References

1. Barykin, S.Y., Smirnova, E., Sharapaev, P., Mottaeva, A. (2021) Development of the Kazakhstan digital retail chains within the EAEU e-commerce market. *Academy of Strategic Management Journal*, 20 (2). <https://www.abacademies.org/articles/development-of-the-kazakhstan-digital-retail-chains-within-the-eaeu-e-commerce-market.pdf>
2. Beckers, S., Doorn, J., Verhoef, P.C. (2018) Good, better, engaged. The effect of company-initiated customer engagement behaviour on shareholder value. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 46, 366-383. <https://doi.org/10.1007/s11747-017-0539-4>.
3. Christensen, C.M., Cook, S., Hall, T. (2005) Marketing malpractice: The cause and the cure. *Harvard business Review*, 83 (12), 74-83.
4. Gereia, C., Gonzalez-Lopez, F., Herkovic, V. (2021) Omnichannel Customer Experience and Management: An Integrative Review and Research Agenda. *Sustainability* 13, 2824. <https://doi.org/10.3390/su13052824>.
5. Hosseini, S., Merz, M., Roglinger, M., Wenninger A. (2018) Mindfully going omni-channel: An economic decision model for evaluating omni-channel strategies. *Decision Support systems*, 109, 74-88. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2018.01.010>.
6. Kullak, F.S., Baier D., Woratschek, H. (2023) How do customer meet their needs in in-store and online fashion shopping? A comparative study based on the jobs-to-be-done theory. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103221. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103221>.
7. Lazaris, C., Vrechopoulos, A. (2014) From Multichannel to Omnichannel Retailing: Review of the Literature and Calls for Research. 2nd International Conference on Contemporary Marketing Issues ICCMI. DOI: 10.13140/2.1.1802.4967
8. Lehrer, C., Trenz, M. (2022) Omnichannel business. *Electron Markets* 32, 687-699. <https://doi.org/10.1007/s12525-021-00511-1>.
9. Luo, J., Fan, M., Zhang, H., (2016) Information technology, cross-channel capabilities, and managerial actions: Evidence from the apparel industry. *Journal of the Association for Information Systems*, 17(5), 308-327. <https://doi.org/10.17705/1jais.00429>.
10. Manser Payne, E., Peltier, J.W., Barger, V.A. (2017) Omni-channel marketing integrated marketing communications and consumer engagement: A research agenda. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 11, 2, 185-197 <https://doi.org/10.1108/JRIM-08-2016-0091>
11. Mohammadian, N., Fatahi Valilai, O. (2022) The Requirements of Product Lifecycle Management (PLM) frameworks for integration and synergic collaboration with Omnichannel strategy. *IntechOpen*. DOI: 10.5772/intechopen.104417.
12. Morais, A.S.A., Hoeckesfeld, L., Sarquis, A.B., Mussi, C.C. (2019) Omnichannel as strategy of innovation in youth fashion retail industry in Brazil. *Brazilian Journal of Marketing*, 18(2), 268-296 <https://doi.org/10.5585/remark.v18i2.3739>.
13. Picot-Coupey, K., Hure, E., Piveteau, L. (2016) Channel design to enrich customers shopping experiences: synchronizing clicks with bricks in an omni-channel perspective – the Direct optic case. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 44. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-04-2015-0056>.
14. Rigby, D. (2011) The Future of Shopping. *Harvard business Review Home*. <https://hbr.org/2011/12/the-future-of-shopping>.
15. Spiek, C., (2012) Unpacking the progress making forces diagram. <https://jobstobedone.org/radio/unpacking-the-progress-making-forces-diagram/>.
16. Ахметова, З.Б., Кожамкулова, Ж.Т., Ким, И.А. Трансформация поведения потребителей в условиях цифровизации экономики на основе количественного анализа // *Вестник университета «Туран»*.- 2022.- С.116-129 <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-116-129>.
17. Булдакова, А. Что такое Jobs-to-be-done и Job Stories.-2017.- <https://medium.com/no-flame-no-game/что-такое-jobs-to-be-done-и-job-stories-4c57c1dc84cf>.
18. Внедрение омниканального маркетинга: руководство и примеры // *sok.marketing*.-2023.- <https://sok.marketing/omnichannel-marketing/>.
19. «Детский мир» нарастил долю онлайн до трети // *E-pepper.ru*.-2022.- <https://e-pepper.ru/news/detskiy-mir-narastil-dolyu-onlayna-do-treti.html>.
20. Микрюков В.О., Восканян М.М., Галаванова С.Э. Применение подхода Jobs To Be Done в стратегическом маркетинге // *IN SITU*.-2022.-С.116-118 <file:///C:/Users/Family/Downloads/primenenie-podhoda-jobs-to-be-done-v-strategicheskoy-marketinge.pdf>.
21. Об электронной коммерции в Республике Казахстан за 2022г // Бюро Национальной статистики.-2023.- <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/local-market/publications/48880/>.
22. Омниканальность vs мультиканальность. Как технологии изменяют маркетинговые стратегии телеком-компаний // *Профит.кз*.-2020.- <https://profit.kz/articles/14641/Omnikanalnost-vs-multikanalnost/>.
23. Потребление интернета в Казахстане выросло в 3 раза с 2018 года // Министерство развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан.-2023.- <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/news/details/597571?lang=ru>.
24. Примеры омниканальности в 2021 году // *adindex.ua*.-2021.- <https://www.adindex.ua/primery-omnikanalnosti-v-2020-godu/>.
25. Сазонов А.А., Сазонова М.В. Омниканальный маркетинг и beacon-технологии: опыт и перспективы в Европе // *Управление*.-2021.-С.112-126 <https://doi.org/10.26425/2309-3633-2021-9-1-112-126>.
26. Сергеев А. Что такое омниканальный маркетинг и почему он увеличит прибыль вашего бизнеса в разы.-2023.- <https://vc.ru/s/1189793-kommunikaciya-s-klentom>.

27. Jobs to Be Done, или всё, что следует знать о желаниях пользователей // Vc.ru. – 2019.-<https://vc.ru/marketing/73830-jobs-to-be-done-ili-vse-chto-sleduet-znat-o-zhelaniyah-polzovateley>.
28. Jobs To Be Done в примерах// Machineheads.ru.-2022.- <https://machineheads.ru/blog/jobs-to-be-done-v-primerakh/>.
29. Lamoda открыла виртуальную примерочную // The Village.-2019/- <https://www.the-village-kz.com/village/city/news-city/7079-dress-to-impress>.

References

1. Akhmetova, Z.B., Kozhamkulova, Zh.T., Kim, I.A. (2022) Transformaciya povedeniya potrebiteli v usloviyah cifrovizacii ekonomiki na osnove kolichestvennogo analiza [Consumer behavior transformation in the digital economy on the basis of quantitative analysis] *Vestnik universiteta Turan*, 4, 116-129 <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-116-129>
2. Adindex.ua (2021) Primery omnikanal'nosti v 2021 godu [Examples of omnichannel in 2021] <https://www.adindex.ua/primery-omnikanalnosti-v-2020-godu/>
3. Barykin, S.Y., Smirnova, E., Sharapaev, P., Mottaeva, A. (2021) Development of the Kazakhstan digital retail chains within the EAEU e-commerce market. *Academy of Strategic Management Journal*, 20 (2). <https://www.abacademies.org/articles/development-of-the-kazakhstan-digital-retail-chains-within-the-eaeu-e-commerce-market.pdf>
4. Beckers, S., Doorn, J., Verhoef, P.C. (2018) Good, better, engaged. The effect of company-initiated customer engagement behaviour on shareholder value. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 46, 366-383. <https://doi.org/10.1007/s11747-017-0539-4>
5. Buldakova, A. (2017) Chto takoe Jobs-To-Be-Done i Jobs stories [What are Jobs-to-be-done and Job stories] <https://medium.com/no-flame-no-game/что-такое-jobs-to-be-done-и-job-stories-4c57c1dc84cf>
6. Byuro Nacional'noi statistiki (2023) Ob elektronnoi kommercii v Respublike Kazahstan za 2022 god [About e-commerce in the Republic of Kazakhstan 2022] <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/local-market/publications/48880/>
7. Christensen, C.M., Cook, S., Hall, T. (2005) Marketing malpractice: The cause and the cure. *Harvard business Review*, 83 (12), 74-83.
8. E-pepper.ru (2022) Detskiy Mir narastil dolyu online do treti [Detskiy Mir has increased the share of online content to a third] <https://e-pepper.ru/news/detskiy-mir-narastil-dolyu-onlayna-do-treti.html>
9. Gereia, C., Gonzalez-Lopez, F., Herkovic, V. (2021) Omnichannel Customer Experience and Management: An Integrative Review and Research Agenda. *Sustainability* 13, 2824. <https://doi.org/10.3390/su13052824>
10. Hosseini, S., Merz, M., Roglinger, M., Wenninger A. (2018) Mindfully going omni-channel: An economic decision model for evaluating omni-channel strategies. *Decision Support systems*, 109, 74-88. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2018.01.010>
11. Kullak, F.S., Baier D., Woratschek, H. (2023) How do customer meet their needs in in-store and online fashion shopping? A comparative study based on the jobs-to-be-done theory. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103221. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103221>
12. Lazaris, C., Vrechopoulos, A. (2014) From Multichannel to Omnichannel Retailing: Review of the Literature and Calls for Research. 2nd International Conference on Contemporary Marketing Issues ICCMI. DOI: 10.13140/2.1.1802.4967
13. Lehrer, C., Trenz, M. (2022) Omnichannel business. *Electron Markets* 32, 687-699. <https://doi.org/10.1007/s12525-021-00511-1>
14. Luo, J., Fan, M., Zhang, H. (2016) Information technology, cross-channel capabilities, and managerial actions: Evidence from the apparel industry. *Journal of the Association for Information Systems*, 17(5), 308-327. <https://doi.org/10.17705/1jais.00429>
15. Manser Payne, E., Peltier, J.W., Barger, V.A. (2017) Omni-channel marketing integrated marketing communications and consumer engagement: A research agenda. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 11, 2, 185-197 <https://doi.org/10.1108/JRIM-08-2016-0091>
16. Machineheads.ru (2022) Jobs To Be Done v primerah [Jobs To Be Done in examples] <https://machineheads.ru/blog/jobs-to-be-done-v-primerakh/>
17. Mikryukov V.O., Voskanyan M.M., Galavanova S.E. (2022) Primeneniye podhoda Jobs to be done v strategicheskoy marketinge [Applying the Jobs To Be Done approach in strategic marketing] IN SITU 116-118, file:///C:/Users/Family/Downloads/primeneniye-podhoda-jobs-to-be-done-v-strategicheskoy-marketinge.pdf
18. Ministerstvo cifrovogo razvitiya, innovacii i aerokosmicheskoy promyshlennosti Respubliki Kazahstan (2023) Potrebleniye interneta v Kazahstane vyroslo v 3 raza s 2018 goda [Internet consumption in Kazakhstan has increased 3 times since 2018] <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/news/details/597571?lang=ru>
19. Mohammadian, N., Fatahi Valilai, O. (2022) The Requirements of Product Lifecycle Management (PLM) frameworks for integration and synergic collaboration with Omnichannel strategy. *IntechOpen* DOI: 10.5772/intechopen.104417
20. Morais, A.S.A., Hoeckesfeld, L., Sarquis, A.B., Mussi, C.C. (2019) Omnichannel as strategy of innovation in youth fashion retail industry in Brazil. *Brazilian Journal of Marketing*, 18(2), 268-296 <https://doi.org/10.5585/remark.v18i2.3739>
21. Profit.kz (2020) Omnikanal'nost' vs Multikanal'nost'. Kak tehnologii izmenyayut marketingovye strategii telekom kompanij [Omnichannel vs Multichannel. How technologies are changing the marketing strategies of telecom companies] <https://profit.kz/articles/14641/Omnikanalnost-vs-multikanalnost/>
22. Picot-Coupey, K., Hure, E., Piveteau, L. (2016) Channel design to enrich customers shopping experiences: synchronizing clicks with bricks in an omni-channel perspective – the Direct optic case. *International Journal of Retail&Distribution Management*, 44. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-04-2015-0056>

23. Rigby, D. (2011) The Future of Shopping. Harvard business Review Home. <https://hbr.org/2011/12/the-future-of-shopping>
24. Sazonov A.A., Sazonova M.V. (2021) Omnikanal'nyi marketing i beacon-tehnologii: opyt i perspektivy v Evrope [Omnichannel marketing and beacon technologies: experience and prospects in Europe] Upravlenie / management, 112-126 <https://doi.org/10.26425/2309-3633-2021-9-1-112-126>
25. Sergeyev A. (2023) Chto takoe omnikanal'nyi marketing i pochemu on uvelichit pribyl' vashogo biznesa v razy [What is omnichannel marketing and why it will increase the profit of your business at times] <https://vc.ru/s/1189793-kommunikaciya-s-klientom>
26. Sok.marketing (2023) Vnedrenie omnikanal'nogo marketinga: rukovodstvo i primery [Implementation of omnichannel marketing: guidelines and examples] <https://sok.marketing/omnichannel-marketing/>
27. Spiek, C. (2012) Unpacking the progress making forces diagram. <https://jobstobedone.org/radio/unpacking-the-progress-making-forces-diagram/>
28. Vc.ru (2019) Jobs to Be Done ili vse chto sleduyet znat' o zhelaniyah pol'zovatelei [Jobs to Be Done, or everything you need to know about user desires] <https://vc.ru/marketing/73830-jobs-to-be-done-ili-vse-chto-sleduet-znat-o-zhelaniyah-polzovateley>.
29. The Village (2019) Lamoda otкрыla virtual'nuyu primerochnyuyu [Lamoda has opened a virtual fitting room] <https://www.the-village-kz.com/village/city/news-city/7079-dress-to-impress>

Авторлар туралы мәлімет:

Тұлебаева Назым Тұлебаевна – (корреспондент автор) Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Бизнес-технологиялар» кафедрасының докторанты (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: tulebaeva_nazym@mail.ru)

Дирсехан Таскин – қауымдастырылған профессор, Мармара университеті, Искерлік Әкімшілік факультеті (Стамбул қ., Түркия, e-mail: taskindirsehan@gmail.com)

Information about authors:

Tulebayeva Nazym – (corresponding author) doctoral student of the Department “Business Technologies”, Al-Farabi Kazakh National University, (Almaty, Kazakhstan, e-mail: tulebaeva_nazym@mail.ru)

Dirsehan Taskin- associate professor, Faculty of Business Administration, Marmara University (Istanbul, Turkey, e-mail: taskindirsehan@gmail.com)

Поступило 13 ноября 2023 г.

Принято 12 февраля 2024 г.

A.K. Jumasseitova , **D. Issakhova***

Kazakh British Technical University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: danaissakhova@gmail.com

STRATEGIC CRITERIA ASSESSMENT FOR ENTREPRENEURIAL PROGRESSION IN THE CREATIVE SECTOR

The paper investigates the nuances surrounding the cultivation of creative entrepreneurship within the realm of classical music, employing rigorous qualitative research methods. Through in-depth interviews, ten pivotal criteria have been discerned, wielding substantial influence over the entrepreneurial landscape within the creative sector. To glean a comprehensive understanding, twenty-two expert respondents were categorized into age brackets, facilitating a nuanced comparison of their perspectives across each criterion. The utilization of expert assessment techniques, specifically ranking the weight and significance of each criterion, further refines the analysis and contributes to a nuanced portrayal of entrepreneurial development in the creative domain.

Furthermore, the research contextualizes these findings within the broader socio-economic and cultural dynamics shaping the creative sector. By examining the intersection of market demand, and entrepreneurial acumen, the study elucidates the strategic imperatives driving success in classical music entrepreneurship. Moreover, the paper explores the implications of digitalization and globalization on entrepreneurial practices within the creative domain. With the advent of new technologies and evolving consumer preferences, entrepreneurs must navigate an increasingly interconnected and competitive landscape. This necessitates a reevaluation of traditional business models and a proactive approach to harnessing emerging opportunities in the digital age. Overall, the paper contributes to a deeper understanding of the strategic criteria underpinning entrepreneurial progression in the creative sector, offering valuable insights for practitioners, policymakers, and scholars alike.

Key words: creative entrepreneurship, qualitative research methods, entrepreneurial criteria, theory development, expert assessment.

Ә.К. Жұмасейітова, Д.О. Исахова*

Қазақстан-Британ техникалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: danaissakhova@gmail.com

Креативті сектордағы кәсіпкерлікті стратегиялық критерийлерін бағалау

Мақалада сапалы зерттеу әдістерін классикалық музыка саласында қолдану мысалдарында креативтік сектордағы кәсіпкерлікті дамытуға барынша әсер ететін он критерийді анықтау қарастырылған. Терең интервью жүргізілген жиырма екі сарапшы жас топтарына бөлініп, олардың осы критерийлер бойынша берген жауаптарын салыстыру арқылы әрбір критерийдің маңыздылығы мен нақтылығын анықтауға мүмкіндік алынды. Нәтижелерді анықтау үшін мақалада сондай-ақ сараптамалық бағалау әдісі- әрбір критерийдің маңыздылығы мен нақтылығы есепке алынды.

Сонымен қатар, зерттеуде шығармашылық секторды қалыптастыру қорытындылары ауқымдырақ кеңітілген әлеуметтік экономикалық және мәдени динамика тұрғысынан контекстталдап (мазмұндап) берілген. Нарық сұранысы мен іскерлік қабілетінің қиылысын зерттей отырып, зерттеу классикалық музыка саласында кәсіпкерлік табысқа жетелейтін стратегиялық императивтерін түсіндіреді.

Сонымен қатар, мақала шығармашылық сектордағы кәсіпкерлік практика үшін цифрландыру мен жаһандандудың салдарын зерттейді. Жаңа технологиялардың пайда болуымен және тұтынушылардың қалауларының өзгеруімен кәсіпкерлер үшін барған сайын өзара байланысты және бәсекелестік ортада бағдарлау қажеттілігі туады. Бұл дәстүрлі бизнес-модельдерді қайта бағалауды және цифрлық дәуірдегі жаңа мүмкіндіктерді пайдалануға белсенді көзқарасты талап етеді.

Жалпы, мақала практиктерге, саясаткерлерге және ғалымдарға шығармашылық сектордағы кәсіпкерлікті дамытудың негізінде жатқан стратегиялық критерийлерді тереңдете түсінуге ықпал ететін құнды деректер ұсынады.

Түйін сөздер: креативтік кәсіпкерлік, сапалы зерттеу әдістері, кәсіпкерлік критерийлері,

А.К. Джумасейтова, Д.О. Исахова*

Казахстанско-Британский технический университет, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: danaissakhova@gmail.com

Стратегические критерии оценки развития предпринимательства в креативном секторе

В статье рассмотрены вопросы формирования креативного предпринимательства на примере классической музыки с применением качественных методов исследования. На основании проведенного глубинного интервью определены десять критериев, которые оказывают наибольшее влияние на развитие предпринимательства в креативном секторе. Двадцать два интервьюируемых экспертов были разделены по возрастным группам, для сопоставления их ответов по каждому из критериев, что позволит определить понимание важности и выраженности каждого критерия в целом и по возрастным группам. Для получения результатов в статье также применен метод экспертного оценивания – ранжирования веса и выраженности каждого критерия.

Более того, исследование контекстуализирует выводы в рамках более широкой социально-экономической и культурной динамики, формирующей творческий сектор. Изучая пересечение рыночного спроса и предпринимательской хватки, исследование выясняет стратегические императивы, способствующие успеху в предпринимательстве в области классической музыки.

Кроме того, в статье исследуются последствия цифровизации и глобализации для предпринимательской практики в творческой сфере. С появлением новых технологий и изменением потребительских предпочтений предпринимателям приходится ориентироваться во все более взаимосвязанной и конкурентной среде. Это требует переоценки традиционных бизнес-моделей и активного подхода к использованию новых возможностей в эпоху цифровых технологий.

В целом, статья способствует более глубокому пониманию стратегических критериев, лежащих в основе развития предпринимательства в творческом секторе, предлагая ценную информацию как для практиков, политиков, так и для ученых.

Ключевые слова: креативное предпринимательство, качественные методы исследования, предпринимательские критерии, теория развития, экспертная оценка.

Introduction

Due to the distinctive characteristics inherent in the creative sector, characterized by a substantial presence of small and medium-sized enterprises (SMEs) and self-employed or part-time contributors operating within a complex and dynamic environment, creative enterprises face numerous challenges and necessitate supportive measures. In the dynamic landscape of global entrepreneurship, the intersection of creativity and business acumen has become increasingly significant, particularly within the confines of the creative sector. This study delves into the distinctive realm of creative entrepreneurship in Kazakhstan, with a specific focus on classical music. As a country with a rich cultural heritage, Kazakhstan provides a compelling context for investigating the complex interplay between artistic pursuits and entrepreneurial ventures.

The exploration of creative entrepreneurship in Kazakhstan is motivated by the confluence of a burgeoning creative sector and the evolving global entrepreneurial landscape. Classical music, steeped in tradition and artistry, serves as a lens through which we aim to unravel the multifaceted challenges and opportunities intrinsic to the creative entrepreneurial milieu.

The theory of entrepreneurship in creative industries is a captivating field that explores the unique dynamics of entrepreneurship within artistic and innovative sectors. This theory delves into the definition of entrepreneurship in creative industries, examining how individuals and organizations utilize their creativity and innovation to launch successful ventures. Factors that contribute to successful entrepreneurship in creative industries are also examined, shedding light on the importance of skills such as risk-taking, networking, and adaptability. However, alongside opportunities, entrepreneurs in creative industries also face numerous challenges, including issues related to intellectual property rights, funding constraints, and market volatility. Despite these challenges, the creative industries offer a wealth of opportunities for entrepreneurs to showcase their talents, tap into niche markets, and make a significant impact. Understanding and applying the theory of entrepreneurship in creative industries can provide invaluable insights and guidance for aspiring entrepreneurs in these dynamic and ever-evolving sectors.

The theory of management and creative entrepreneurship plays a crucial role in the success and growth of businesses in today's dynamic and competitive market. According to Küttim,

Arvola, and Venesaar (2011), management theory encompasses various principles and practices that guide individuals in effectively planning, organizing, leading, and controlling organizational activities. A solid understanding of management theory is essential for entrepreneurs as it provides them with the necessary tools and knowledge to navigate the complexities of the business world. The theory of entrepreneurship in creative industries refers to the application of entrepreneurial principles and practices within the context of creative sectors such as arts, design, media, and entertainment. According to Davies (2013), this theory encompasses the identification and exploitation of opportunities, the allocation of resources, and the creation of value within the creative economy. In creative industries, entrepreneurship involves not only the creation of new ventures but also the innovation and transformation of existing organisations. This theory recognises the unique challenges and dynamics of creative industries, including the high level of uncertainty, the importance of intellectual property, and the reliance on talent and creativity. It emphasises the role of individuals as creative entrepreneurs who drive economic growth and cultural development through their innovative ideas, risk-taking, and ability to mobilise resources. The theory of entrepreneurship in creative industries provides a framework for understanding and fostering entrepreneurship in this specific context, highlighting the importance of entrepreneurial mindset, skills, and strategies in driving success and sustainability in the creative economy. Successful entrepreneurship in creative industries is influenced by a variety of factors. One crucial factor is the ability to identify and exploit market opportunities. According to Martinaitytė and Kregždaitė (2015), entrepreneurs in creative industries need to have a keen sense of market trends and consumer preferences. They must be able to identify gaps in the market and develop innovative products or services to fill those gaps. Additionally, successful entrepreneurs in the creative industries must possess strong networking skills. This is particularly important as creative industries often rely on collaborations and partnerships. Authors emphasise that entrepreneurs need to build and maintain relationships with other industry professionals, such as artists, designers, and distributors, to ensure the success of their ventures. Furthermore, a supportive and nurturing environment plays a significant role in fostering successful entrepreneurship in creative industries. They also argue that access to resources, such as funding, mentorship, and

infrastructure, greatly influences the success of creative entrepreneurs. Finally, the ability to adapt to changing market conditions is crucial for success in creative industries. Entrepreneurs must be flexible and open to new ideas and approaches. They must be able to adapt their products or services to meet evolving consumer demands and market trends. In conclusion, factors such as market opportunity identification, networking skills, a supportive environment, and adaptability are key contributors to successful entrepreneurship in creative industries. Entrepreneurs in creative industries face a unique set of challenges and opportunities. One major challenge for these entrepreneurs is the ever-changing nature of the creative industries, which requires constant innovation and adaptation to stay competitive (Werthes et al.). The rapid advancement of technology has also had a significant impact on creative industries, creating both challenges and opportunities. On one hand, it has made it easier for entrepreneurs to access a global audience and distribute their creative products or services on various digital platforms. On the other hand, it has increased competition and made it more difficult to stand out in the crowded marketplace.

Additionally, entrepreneurs in creative industries often face financial constraints, as securing funding for creative projects can be challenging (Werthes et al.). However, these challenges also present opportunities for entrepreneurs to think outside the box and find alternative sources of funding, such as crowdfunding platforms or partnerships with established companies. Furthermore, entrepreneurs in creative industries have the advantage of being able to tap into the growing demand for unique and authentic experiences (Werthes et al.). Consumers today are increasingly seeking out personalised and meaningful products or services, creating a market for entrepreneurs to cater to these needs. Overall, while there are challenges that come with being an entrepreneur in creative industries, there are also numerous opportunities for those who are able to navigate these challenges and leverage the changing landscape of the industry. Tena Patten's (2016) article delves into the lived experiences of entrepreneurs in the creative industries, a realm often overlooked in existing entrepreneurship literature. Grounded in a social constructionist philosophy, Patten's study involves in-depth interviews with three creative industry entrepreneurs. Utilizing Interpretative Phenomenological Analysis, the research uncovers that these entrepreneurs deviate from traditional entrepreneurial discourses. Their priority lies in expressing creativity through products, experiences,

and services, striking a balance with the imperative of income generation. Despite a small sample size, the findings carry implications for the education, support, and policymaking surrounding creative industry entrepreneurs.

The study conducted by T. Anjum et al. (2020) reveals that among university business students in Pakistan, perceived creativity disposition and attitude positively influence entrepreneurial intention. Furthermore, the perception of university support moderates the relationship between perceived creativity disposition and entrepreneurial intention. The findings suggest that cultivating an innovative entrepreneurial environment and ensuring strong university support perceptions can enhance students' entrepreneurial intentions.

Investigating the realm of arts entrepreneurship in classical music, Park and Bernstein's (2020) study focuses on strategic collaboration in Seoul, Korea. The findings reveal that unconventional partnerships in strategic collaboration drive entrepreneurial orientation. Moreover, the collaborative approach to entrepreneurship leads to cost reduction, new funding sources, audience expansion, and increased performance opportunities. Overall, arts entrepreneurship is highlighted as a strategic response, ensuring the preservation of the fundamental value of maintaining the integrity and quality of music.

Knowledge, meaning, and identity are three key themes explored by McKelvey and Lassen (2018) in their examination of cultural and creative entrepreneurship in comparison to other varieties. These themes are contextualized within the broader framework of value realization through entrepreneurship in the cultural and creative industries.

Entrepreneurs in the creative industries, as identified by C. Henry (2007), need essential skills like adaptability to navigate dynamic landscapes. Creativity is vital for innovation and differentiation, while effective communication and the ability to take calculated risks are crucial for success in this field. These skills empower entrepreneurs to capitalize on emerging opportunities in the ever-evolving creative industries.

Daniel et al (2015) highlight the efficacy of tailored education and training programs for cultivating entrepreneurial skills in the creative sector. These initiatives equip aspiring entrepreneurs with the necessary tools to navigate unique industry challenges. The authors also emphasize the value of mentorship programs in providing guidance

and support, promoting an innovative mindset, and fostering the development of groundbreaking ideas within the creative sector.

A musical education nurtures creativity through its emphasis on improvisation, composition, and interpretation. This creative mindset can be applied to entrepreneurship, as it allows individuals to think outside the box and come up with innovative solutions to problems. Furthermore, the discipline required to master a musical instrument or perform in an ensemble translates well into the business realm, as it instills a strong work ethic and the ability to persevere in the face of challenges. Additionally, a musical education often involves collaboration with others, such as playing in a band or orchestra. This experience develops teamwork skills, which are essential for entrepreneurs who need to build and lead successful teams. Lastly, the intricate and complex nature of music requires individuals to analyze and solve problems in real-time, fostering strong problem-solving skills. Overall, combining a musical education with a business degree equips aspiring entrepreneurs with a diverse skill set that can contribute to their success in the business world.

Musical conservatory graduates possess a unique set of skills and knowledge that they can leverage to become successful entrepreneurs. By combining their artistic talents with a business mindset, these graduates have the potential to create innovative ventures in the music industry. According to Kuuskoski (2010), success stories of musical conservatory graduates who have become successful entrepreneurs abound. For instance, many conservatory graduates have established their own music schools, offering high-quality instruction to aspiring musicians. These entrepreneurs not only contribute to the education and development of future musicians but also create employment opportunities for other musicians. Additionally, some conservatory graduates have ventured into the realm of digital music production and distribution, capitalizing on the growing demand for online music platforms. By leveraging their technical expertise and artistic sensibilities, these entrepreneurs have successfully created platforms that connect musicians with wider audiences. Furthermore, some conservatory graduates have founded their own record labels, allowing them to have creative control over their music and build a strong brand identity. These success stories demonstrate that musical conservatory graduates can excel not only as performers but also as creative entrepreneurs who shape the future of the music industry

Methodology

The research aimed to assess the weight and significance of entrepreneurial factors influencing graduates of musical conservatories in Kazakhstan. A total of 22 experts, all graduates of musical conservatories, were selected for their extensive knowledge and experience in both the musical and entrepreneurial domains.

The initial phase involved the identification of ten key factors influencing individuals aspiring to become entrepreneurs in the musical domain. This selection was informed by a comprehensive literature review and expert consultations to ensure a comprehensive and relevant set of criteria.

Experts were individually tasked with providing their opinions on the weight and significance of each identified factor. Weight denoted the perceived importance, while significance indicated the severity of the factor in the Kazakhstani context. Both weight and significance were assessed on a scale ranging from 0 to 5, with 5 representing the maximum value.

Data collection was conducted through the submission of assessments by the experts for each factor. This process yielded valuable insights into the perceived importance and severity of each entrepreneurial element based on the collective expertise of the participants.

The analysis phase incorporated two statistical measures to ensure the robustness of the results:

- Dispersion Coefficient: This measure assessed the spread or variability of experts' opinions for each factor. A low dispersion indicated a high level of agreement among experts, while higher dispersion signified varying opinions.

- Concordance Coefficient: Employed to evaluate the agreement among experts, this statistical measure gauged the consistency of rankings and the degree of concordance among expert assessments.

Consistency checks were implemented to ensure that experts' assigned weights and significances were logically aligned and coherent with their overall evaluations.

The final results underwent approval through rigorous scrutiny using the dispersion and concordance coefficients. This step aimed to validate the reliability of the collected data and ensure consistency among expert opinions.

Transparency was maintained throughout the process, detailing the criteria for weight and significance assessments. The final results, along with dispersion and concordance coefficient analyses, were reported comprehensively to enhance the transparency and reliability of the study.

The implications of the weight significance analysis provide nuanced insights into the perceived importance and severity of entrepreneurial factors for musical conservatory graduates in Kazakhstan. The outcomes contribute to a better understanding of the key elements influencing entrepreneurial aspirations in the local context. Additionally, our interviewees were presented with both open-ended and closed-ended questions to assess the weight and significance of identified indicators, such as:

1. The influence of the government's role.

Government policies play a crucial role in fostering a supportive environment for creative entrepreneurship. According to Mok (2005), government policies can stimulate and shape the development of the creative sector, providing the necessary infrastructure, financial support, and regulatory framework for creative entrepreneurs to thrive. One way in which governments can support creative entrepreneurship is by establishing specialized institutions and agencies that focus on promoting and supporting the creative industries. These institutions can provide a range of services, such as funding and grants, business development programs, and networking opportunities, which can help creative entrepreneurs build their businesses and access the resources they need. According to Fleming (2007), government funding programs often have complex application processes and strict eligibility criteria, which can pose challenges for creative entrepreneurs. These criteria may favor certain types of creative projects or industries, leaving others at a disadvantage. Despite these challenges, government funding and grants remain essential for the sustainability and development of creative entrepreneurship, as they provide financial support and recognition for innovative and artistic ventures.

2. University education to acquire essential skills.

As all our respondents graduated from a music conservatory and hold musical education, we asked for their opinions on the necessity of university education and the completion of relevant business disciplines. Combining a musical education with a business degree can provide aspiring entrepreneurs with a unique set of skills and advantages. According to Johansson (2012), a study conducted by Music Education Research, individuals with a musical background tend to possess qualities that are highly valued in the business world. These qualities include creativity, discipline, teamwork, and problem-solving skills.

3. The necessity of acquiring business skills (excluding university education).

Practical experience, gained through internships, apprenticeships, or working in a business environment, provides hands-on learning and a real-world understanding of industry dynamics (Rothwell & Arnold, 2007).

4. The necessity of financial literacy skills.

Financial literacy is crucial for managing budgets, pricing products, and making sound financial decisions. Creative entrepreneurs need to navigate revenue streams, understand cash flow, and ensure financial sustainability (Scarborough & Cornwall, 2015).

5. The necessity of marketing skills.

Marketing is integral for promoting creative products or services. Entrepreneurs must understand target audiences, develop compelling brand narratives, and employ innovative marketing strategies to distinguish themselves in competitive markets (Kotler et al., 2016).

6. The necessity of project management skills

Given the project-based nature of many creative endeavors, project management skills are vital. Entrepreneurs need to plan, execute, and monitor projects efficiently to meet deadlines and deliver high-quality results (Schwalbe, 2018).

7. The necessity of basic management skills.

Creative entrepreneurs need strong management skills to organize resources, lead teams, and make strategic decisions (Hisrich, Peters, & Shepherd, 2017). Effective management ensures the efficient execution of creative projects, contributing to overall business success.

8. The necessity of basic accounting skills.

Accounting skills are essential for maintaining accurate financial records, preparing budgets, and complying with financial regulations. A solid grasp of accounting principles enables entrepreneurs to monitor their business's financial health (Gibson, 2011).

9. Adherence to copyright regulations.

Copyrights are instrumental in protecting original works of authorship, such as artistic creations, literature, and music. Entrepreneurs in creative industries rely on copyright protection to prevent unauthorized use or reproduction of their creative outputs, ensuring they retain control over their intellectual assets (Goldstein, 2003). In industries where innovation is central, such as technology or product design within the creative sector, patents play a crucial role. Entrepreneurs can secure exclusive rights to their inventions, fostering a conducive environment for investment and ensuring

a competitive edge in the market (Merges & Nelson, 1990). IP rights open avenues for commercialization, enabling entrepreneurs to monetize their creations through licensing or partnerships. These rights empower creative entrepreneurs to negotiate favorable terms and capitalize on the economic potential of their intellectual assets (Maskus, 2000).

10. The impact of digitization.

Digitalization has revolutionized the distribution of classical music. Entrepreneurs can leverage digital platforms to reach global audiences without the constraints of physical distribution. Online streaming services and digital downloads have expanded access, allowing classical music entrepreneurs to connect with diverse listeners (Peitz & Waelbroeck, 2006). Digital platforms provide classical music entrepreneurs with innovative ways to market their performances and engage with audiences. Social media, streaming platforms, and personalized content recommendations enable entrepreneurs to build and nurture a global fan base, enhancing visibility and community engagement.

Our interviewed experts assigned individual significance to each factor, and based on the interview results, the weight and prominence of each factor in Kazakhstan were determined. The results were validated using dispersion and concordance coefficients. The utilization of dispersion indices is paramount in gaining insights into the variability present within a dataset. Dispersion, often measured through statistics like the range, variance, or standard deviation, provides a quantitative assessment of how individual data points deviate from the central tendency. A low dispersion suggests close clustering around the central value, while high dispersion indicates a wider spread. The understanding of dispersion is fundamental in various domains, including finance for risk assessment, quality control for manufacturing consistency, and educational assessment for evaluating student score variability.

Concordance indices, also known as concordance coefficients, play a pivotal role in evaluating the agreement or similarity between two sets of rankings or observations. This statistical measure is particularly valuable in scenarios where assessing the consistency or reliability of models, predictions, or different raters is essential. The concordance index quantifies how well the order of observations in one set aligns with the order in another set, providing a quantitative measure of agreement.

The concordance coefficient was determined using the formula:

$$W = \frac{S}{\frac{1}{12}m^2(n^2 - n) - m \sum_{j=1}^m T_j} \quad (1)$$

Where, $T_i = \frac{1}{12} \sum_{j=1}^{L_i} (t_j^3 - t_j)$ L_i – the number of ties (types of repeated elements) in the assessments of the i -th expert.,

t_l – The number of elements in the l -th tie for the i -th expert (the count of repeated elements). If there are no tied ranks, then T_i is equal to zero.

Findings and Discussions

Subsequently, our experts were stratified into two groups, consisting of 11 individuals each, based on participants' age. The threshold minimum was established in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan: under 35 years and 35 years and above. The obtained results in terms of scores allow us to discern which of the specified factors

are primary for young conservatory graduates and which hold significance for the older demographic.

As depicted in Table 1, the experts accorded substantial weight to each criterion, emphasizing the significance of copyright and the influence of digitization. The concordance coefficient, consistently approaching unity, signifies a high level of consensus among the experts. Notably, the criterion with the least weight, scoring 3, pertains to skills in accounting. Experts express a preference for entrusting these skills to seasoned and qualified professionals who can be employed for the task.

According to the data in Table 2, the prominence of each criterion in Kazakhstan appears to be an ambiguous indicator, as evidenced by the dispersion index.

Table 1 – Weight score, dispersion index and concordance coefficient

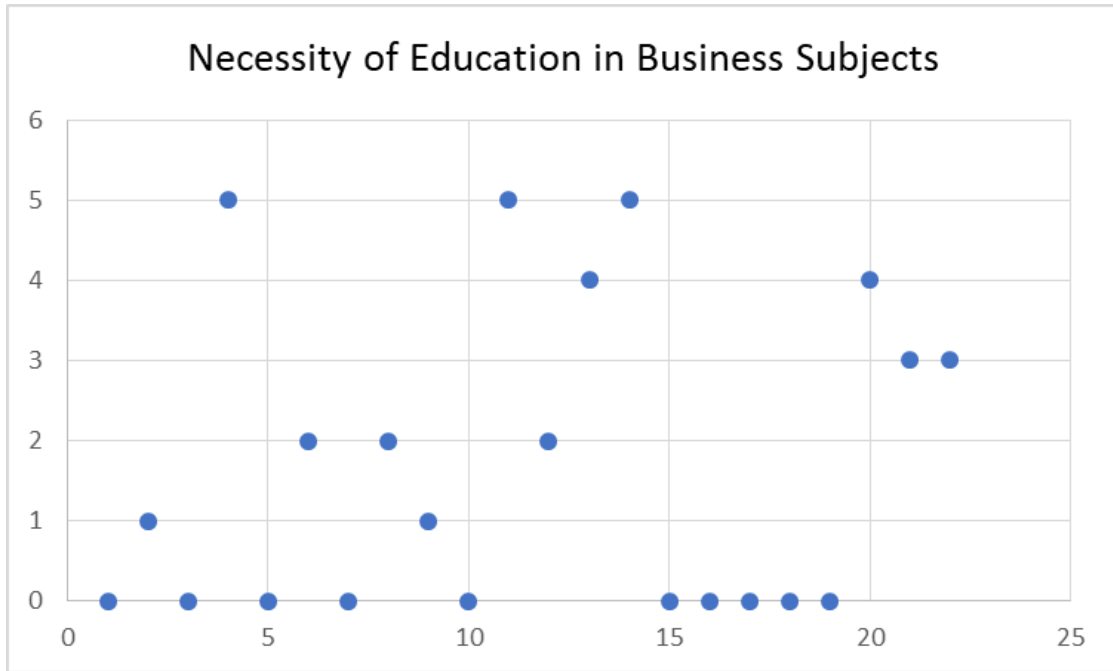
#	The Factor	Weight	Dispersion Index	Concordance Coefficient
1	Government regulation	4	0,92	0,99
2	Business education at the university	4	1,56	0,98
3	The necessity of business skills	4	1,19	0,99
4	Financial literacy skills	4	1,26	0,99
5	Marketing skills	4	1,55	0,98
6	Project management skills	4	1,08	0,99
7	Basic management skills	4	1,52	0,98
8	Accounting skills	3	2,43	0,97
9	IP rights	5	0,92	0,99
10	The impact of digitization	5	0,32	1,00

Table 2 – Significance score, dispersion index and concordance coefficient

#	The Factor	Weight	Dispersion Index	Concordance Coefficient
1	Government regulation	3	2,89	0,96
2	Business education at the university	1	3,66	0,95
3	The necessity of business skills	3	2,62	0,96
4	Financial literacy skills	2	3,64	0,95
5	Marketing skills	2	4,15	0,94
6	Project management skills	2	4,35	0,93
7	Basic management skills	2	4,60	0,93
8	Accounting skills	1	4,50	0,93
9	IP rights	2	4,21	0,94
10	The impact of digitization	3	1,77	0,97

As illustrated in Table 2, government regulation and the imperative need for business skills emerge as highly pronounced factors in Kazakhstan. This suggests a substantial influence of the state, with their professional domains tightly tethered to government regulations. Furthermore, the country offers measures and pathways for acquiring informal

business education. Conversely, accounting skills and business education at the university level received the lowest scores. This is chiefly attributed to the expert consensus that there is currently no university-based educational program that adequately addresses business skills within the realm of classical music.

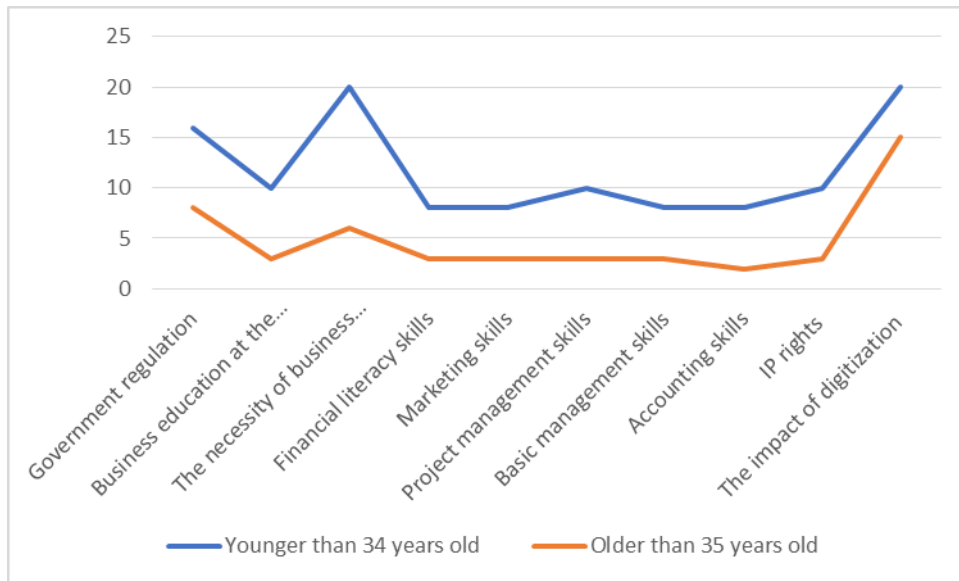
Figure 1 – Distribution of Expert Opinions on the Prominence of the Criterion: Necessity of Education in Business Subjects in Kazakhstan.

The notable variations in expert opinions, reflected in high levels of dispersion, can be attributed to the diverse perspectives on the prominence of each criterion in the market (figure 1). One focal aspect under consideration is the extent to which business-related knowledge can be acquired beyond the traditional university setting. This encompasses avenues such as participation in specialized courses, self-directed learning, mentorship, and guidance.

Examining Figure 2, it becomes evident that experts in the younger age category consistently assigned elevated importance and significance scores to each criterion. Of particular note are the maximum scores of 20 points for the criteria of

digitization and the imperative need for business skills among the younger cohort. In contrast, the older age category displayed a distinctive ranking, assigning the highest score to digitization (15 points), followed by the influence of the government (16 points), with the necessity of business skills securing the third position.

Interestingly, while the trends in the perception of criteria align between the two age categories, subtle yet cumulative differences emerge. This implies that the younger group places a heightened significance on these criteria and views the entrepreneurial landscape in the Republic of Kazakhstan more positively.

Figure 2 – Distribution of Responses Across Age Groups for All Criteria.

These findings illuminate a nuanced understanding of the priorities and perspectives of different age groups within the creative entrepreneurial sector in Kazakhstan. Moreover, they underscore the importance of considering age-related dynamics in formulating strategies and policies to foster entrepreneurial development in the creative domain.

Conclusion

The insights gleaned from the responses lead to the conclusion that the evolution of creative entrepreneurship among conservatory graduates and staff should be approached in a progressive manner, employing diverse strategies tailored to each group, particularly with consideration for age dynamics. The positive alignment in the shared vision and assessment of the situation across both age groups is noteworthy. However, the older demographic appears to perceive a greater array of challenges, particularly regarding the inadequacy of essential skills, including the integration of digitization.

A crucial recommendation is the mandatory inclusion of business skills training within the university curriculum, coupled with a strong endorsement for supplementary forms of education such as online courses, mentorship, and guidance. This multifaceted approach not only addresses the unique needs of individuals but also reflects the dynamic nature of the creative entrepreneurship landscape in the realm of classical music.

The findings underscore the importance of crafting nuanced strategies that cater to the distinctive requirements of various age groups within the conservatory community. By recognizing and addressing the challenges and aspirations of both younger and older participants, stakeholders can better facilitate a conducive environment for the growth of creative entrepreneurship. Furthermore, the positive reception of alternative forms of education signals an openness to innovative approaches, emphasizing the need for a forward-thinking and adaptable framework in fostering entrepreneurial development within the creative domain.

References

1. Anjum, T., Farrukh, M., Heidler, P., & Diaz Tautiva, J. A. (2020). Entrepreneurial intention: Creativity, entrepreneurship, and university support. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(1), 11. <https://doi.org/10.3390/joitmc7010011>
2. Daniel, R., Fleischmann, K., & Welters, R. (2017). Professional development in the creative industries: Methods and insights from regional practitioners. *Australian Journal of Career Development*, 26(3), 113-123. <https://doi.org/10.1177/1038416217720780>

3. Davies, R. Sigthorsson, G (2013). Introducing the creative industries: From theory to practice. <https://doi.org/10.15213/redes.n9.p453>
4. Fleming, T. (2007). Investment and funding for creative enterprises in the UK. *Entrepreneurship in the Creative Industries: An International Perspective*, Edward Elgar, 107-125. <https://doi.org/10.4337/9781848440128.00016>
5. Gibson, C. H. (2012). *Financial reporting and analysis*. Cengage Learning.
6. Goldstein, P. (2003). *Copyright's highway: From Gutenberg to the celestial jukebox*. Stanford University Press. <https://doi.org/10.5860/choice.41-3050>
7. Henry, C. (Ed.). (2007). *Entrepreneurship in the creative industries: An international perspective*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781848440128>
8. Hisrich, R. D., Peters, M. P., & Shepherd, D. A. (2017). *Entrepreneurship*. McGraw-Hill Education.
9. Johansson, K. (2012). Experts, entrepreneurs and competence nomads: the skills paradox in higher music education. *Music Education Research*, 14(1), 45-62.
10. Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2016). *Marketing 4.0: moving from Traditional to Digital*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.4038/sljms.v2i2.44>
11. Kuuskoski, J. (2010). THE COMPLETE PIANIST: LEVERAGING ENTREPRENEURIAL MENTORSHIP TO FOSTER A RENEWED VISION OF PIANO PEDAGOGY (i). In *United States Association for Small Business and Entrepreneurship. Conference Proceedings* (p. 1231). United States Association for Small Business and Entrepreneurship.
12. Küttim, M., Arvola, K., Teder, J., & Venesaar, U. (2011). Factors Influencing Development of Creative Enterprises and their Support Needs. *University-Business Cooperation-Tallinn 2011*, 5, 84.
13. Martinaitytė, E., & Kregždaitė, R. (2015). The factors of creative industries development in nowadays stage. *Economics and Sociology*, 56-71. <https://doi.org/10.14254/2071-789x.2015/8-1/5>
14. Maskus, K. E. (2000). *Intellectual property rights in the global economy*. Peterson Institute. <https://doi.org/10.1086/344039>
15. McKelvey, M., & Lassen, A. H. (2018). Knowledge, meaning and identity: Key characteristics of entrepreneurship in cultural and creative industries. *Creativity and Innovation Management*, 27(3), 281-283. <https://doi.org/10.1111/caim.12293>
16. Merges, R. P., & Nelson, R. R. (1990). On the complex economics of patent scope. *Columbia law review*, 90(4), 839-916. <https://doi.org/10.2307/1122920>
17. Mok, K. H. (2005). Fostering entrepreneurship: Changing role of government and higher education governance in Hong Kong. *Research Policy*, 34(4), 537-554. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2005.03.003>
18. Park, J., & Bernstein, J. (2020). Arts Entrepreneurship through Strategic Collaboration in Korean Classical Music. <https://doi.org/10.18533/journal.v9i8.1964>
19. Patten, T. (2016). "Creative?"..."Entrepreneur?" – Understanding the Creative Industries Entrepreneur. *Artivate*, 5(2), 23-42. <https://doi.org/10.1353/artv.2016.0006>
20. Peitz, M., & Waelbroeck, P. (2003). Piracy of digital products: A critical review of the economics literature. Available at SSRN 466063. <https://doi.org/10.2139/ssrn.466063>
21. Rothwell, A., & Arnold, J. (2007). Self-perceived employability: Development and validation of a scale. *Personnel review*, 36(1), 23-41. <https://doi.org/10.1108/00483480710716704>
22. Scarborough, N. M., & Cornwall, J. R. (2015). *Entrepreneurship and effective small business management*. (No Title).
23. Schwalbe, K. (2018). *Information Technology Project Management*, Loose-leaf Version.
24. Werthes, D., Mauer, R., & Brettel, M. (2017). Cultural and creative entrepreneurs: understanding the role of entrepreneurial identity. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 24(1), 290-314.

Авторлар туралы мәлімет:

Жұмәсейітова Әсел К. – экономика ғылымдарының кандидаты, PhD менеджмент, профессор, Бизнес Мектеп, Қазақстан-Британ техникалық университеті (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: a.dzhumaseitova@kbtu.kz)

Исахова Дана Орынбасаровна – (корреспондент автор) DBA кандидат, Қазақстан-Британ техникалық университеті (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: danaissakhova@gmail.com)

Information about authors:

Jumasseitova Assel – candidate of economic sciences, PhD in Management, Professor, Business School, Kazakh British technical university (Almaty Kazakhstan e-mail: a.dzhumaseitova@kbtu.kz)

Issakhova Dana – (corresponding author) DBA candidate Kazakh-British Technical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: danaissakhova@gmail.com)

Поступило 18 февраля 2024 г.

Принято 20 февраля 2024 г.

Авторларға арналған ақпарат

Авторлар болуы мүмкін: докторанттар, жетекшісімен соавторлықта; ғылыми дәрежесі бар тұлғалар; ғылыми-педагогикалық қызметпен айналысатын тұлғалар.

Магистранттармен бірлескен авторлықтағы мақалалар жариялауға жіберілмейді.

ҚазҰУ Хабаршысы. Экономика сериясында материалдарды жариялау Open Journal System, онлайн жіберу және рецензиялау жүйесі арқылы жүзеге асырылады.

Корреспонденция авторы журналға жариялау үшін ілеспе хат ұсынуға міндетті.

Авторларға қойылатын талаптар:

Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы ғана (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.

Шрифт кеглі – 12 (аңдатпа, түйін сөздер, әдебиеттер тізімі – 10, кесте мәтіні – 9-11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы – бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.

Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді (мысалы, 1-сурет – Сурет атауы) және және ескерту түрінде дереккөз көрсетіледі (мысалы, Ескерту – ... дереккөзі негізінде автормен құрастырылған). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.

Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, аңдатпа, түйін сөздер, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем емес, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.

Мақаланы жариялау үшін ақы төлеу тәртібі мен құнын «Қазақ университеті» баспасы белгілейді және оны рецензенттер мен ғылыми редактор мақұлдағаннан кейін автор жасайды.

Мақала құрылымы:

Бірінші бет:

Бірінші жол – FTAXP нөмірі, мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.

Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, e-mail, ORCID ID – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.

Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.

Аңдатпа көлемі – 150 сөзден кем емес, 300 сөзден артық емес орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады. Аңдатпа құрылымында келесі ақпарат міндетті түрде болуы керек: Зерттеу тақырыбы бойынша кіріспе сөз; Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары; Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы бойынша қысқа ақпарат; Зерттеу әдістемесі бойынша қысқа ақпарат; Ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелері, талдау және тұжырымдама; Жүргізілген зерттеу жұмысының маңыздылығы (аталған жұмыстың ғылымның сәйкес саласына енгізген үлесі); Жұмыс қорытындысының практикалық маңыздылығы.

Түйін сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3-5 сөз аралығында.

Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:

Таңдалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Таңдалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.) бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерттеу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.

Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.

Әдебиеттерге шолу бөлімінде – зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс), оларды ғылыми үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда толықтырылған зерттеу кемшіліктері беріледі.

Әдістеме – материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек.

Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

Қорытынды – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қо-

---

рытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім жаратылыстану және техникалық бағыттарға кем дегенде 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50%-дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған алфавитте (транслитерация – translit-online.ru).

Әлеуметтік және гуманитарлы бағыттағы мәтіндерде дәйексөз келтірілген сілтемелер жұмыстың бірінші авторы, шыққан жылы: бет нөмір(лер)і жақша ішінде көрсетіліп беріледі. Мысалы, (Залесский, 1991: 25). Әдебиеттер тізімінде бір автордың бір жылда жарық көрген бірнеше жұмысы келтірілген жағдайда, шыққан жылдың тұсына «а», «б» және т.б. әріптерді қосып жазу керек. Мысалы, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22).

Мақала жариялау құны – 2000 теңге / бет

Информация для авторов

Авторами могут быть: докторанты, совместно с руководителем; лица, имеющие ученую степень; лица, занимающиеся научно-педагогической деятельностью. Статьи в соавторстве с магистрантами к публикации не допускаются.

Публикация материалов в журнал осуществляется с использованием Open Journal System, системы онлайн-подачи и рецензирования. Регистрация и авторизация доступны в разделе "Отправка материалов". Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо на публикацию в журнале.

Требование для авторов:

Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System); Кегль шрифта – 12 (аннотация, ключевые слова, литература – 10, текст таблиц – 10), шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзацный отступ – 0,8 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см; Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации, заглавия (Например, Рис. 1 – Название рисунка) и источника в виде примечания (Например, Примечание – составлено автором на основе источника ...). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%); Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять не менее 3 000 слов и не превышать 7 000 слов.

Порядок оплаты и стоимость за публикацию статьи устанавливается издательским домом «Қазақ университеті» и производится автором после одобрения рецензентами и научным редактором.

Структура статьи

Первая страница:

Первая строка – номер МРНТИ, выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный;

Автор(ы) статьи – Инициалы и фамилия, ученая степень, звание, место работы (аффилиация), город, страна, e-mail, ORCID ID – на русском, казахском и английском языках. Сведения об авторах представляются обычным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру;

Название статьи (Заголовок) должно отражать суть и содержание статьи и привлекать внимание читателя. Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатур. Оптимальная длина заголовка – 5-7 слов (в некоторых случаях 10-12 слов). Название статьи должно быть представлено на русском, казахском и английском языках. Название статьи представляется полужирным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру;

Аннотация объемом не менее 150 и не более 300 слов на русском, казахском и английском языках. Структура аннотации включает в себя следующие обязательные пункты: Вступительное слово о теме исследования; Цель, основные направления и идеи научного исследования; Краткое описание научной и практической значимости работы; Краткое описание методологии исследования; Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.

Ключевые слова/словосочетания – количеством 3-5 на русском, казахском и английском языках;

Введение состоит из следующих основных элементов: Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. В обосновании выбора темы на основе описания опыта предшественников сообщается о наличии проблемной ситуации (отсутствие каких-либо исследований, появление нового объекта и т.д.). Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

Определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения вашей В секции обзор литературы – должны быть охвачены фундаментальные и новые труды по исследуемой тематике зарубежных авторов на английском языке, анализ данных трудов с точки зрения их научного вклада, а также пробелы в исследовании, которые Вы дополняете в своей статье.

Методология – должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

В разделе Результаты и Обсуждение – приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

Заключение – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

Список используемой литературы, или Библиографический список состоит из не менее 15 наименований, и из общего числа наименований на английском языке должно быть не менее 50%. В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация – translit-online.ru).

Ссылки на цитируемые работы в тексте даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания: номер страниц(-ы). Например, (Залесский, 1991: 25).

Стоимость публикации – 2000 тенге/страница

Information For Authors

The authors can be: doctoral students, together with the supervisor; persons with an academic degree; persons engaged in scientific and pedagogical activities. Articles co-authored with undergraduates are not allowed for publication.

Submissions to the journal are made using Open Journal System, the online submission and peer review system. Registration and access is available at Submissions

The author for correspondence is obliged to provide a cover letter for publication in the journal.

The requirement for authors:

The editorial board accepts previously unpublished articles on the scientific directions of the journal. The article is submitted in electronic format (in the formats .doc, .docx, .rtf) ONLY by downloading it through the functionality of the journal's website (Open Journal System);

Font size – 12 (abstract, key words, literature – 10, text of tables – 9-11), font – Times New Roman, alignment – width of text, interval – single, indented margin – 0,8 cm, margins: upper and the bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.

Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text indicating the numbering, title (For example, Fig. 1 – Name of the figure) and the source as a note (For example, Note – compiled by the author based on the source ...). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of the total volume of the article (in some cases up to 30%);

The volume of the article (excluding the title, information about authors, abstract, keywords, references) must be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words;

Authors in a mandatory order should indicate in a covering letter in the Open Journal System or the Editorial Manager that the article / manuscript has never been published anywhere, and that the article does not contain borrowed text fragments from other works without reference to them.

Structure of the article:

First page:

First line – IRSTI number (international rubricator of scientific and technical information), alignment – left, font – bold.

Author(s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, e-mail, ORCID ID. Information about authors is represented in ordinary type in lowercase letters, alignment in the center.

The title of the article should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The title should be short, informative and not contain jargons or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article is shown in bold in lowercase letters, alignment – in the center.

Abstract – at least 150-300 words. The structure of the annotation includes the following obligatory items: Opening remarks about the research topic, purpose, main directions and ideas of scientific research, brief description of the scientific and practical significance of the work, brief description of the research methodology, main results and analysis, conclusions of research work, the value of the research carried out (contribution of this work to the relevant field of knowledge). Keywords – 3-5 words.

Introduction consists of the following main elements: Justification of the choice of topic; relevance of the topic or problem. In substantiation of the choice of topic based on the description of the experience of predecessors, the presence of a problem situation (the absence of any research, the emergence of a new object, etc.) is reported. The relevance of the topic is determined by the general interest in the knowledge of this object, but the lack of comprehensive answers to the questions, it is proved by the theoretical or practical significance of the topic.

In the literature review section, fundamental and new works on the subject matter of foreign authors in English should be covered (at least 15 works), analysis of the given works in terms of their scientific contribution, as well as research gaps that you supplement in your article.

Methodology should consist of a description of the materials and the progress of the work, as well as a complete description of the methods used.

In the Results and Discussion section an analysis and discussion of the research results you received is provided. The conclusions on the results obtained during the study are given, the main essence is revealed. And this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze the results of their work and discuss the relevant results in comparison with previous works, analyzes and conclusions.

Conclusion – synthesis and summarizing the work at this stage; confirmation of the truth of the statement put forward by the author, and the author's conclusion on the change of scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular scientific field, with a description of the proposals or opportunities for further work.

References consists of at least 15 titles, and from the total number of titles in English must be at least 50%. style of the list of references – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>). The list of references is presented in alphabetical order, and ONLY those works that are cited in the text.

References to cited works in the text are given in brackets, indicating the first author of the work, year of publication: the number of pages. For example, (Zalessky, 1991: 25).

Publication cost – 2000 tenge/page

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

<i>A.B. Muxamedieva, C.B. Zhamanbaev, B.M. Muxamediev</i> Влияние Независимости Центральных Банков на макроэкономические показатели	3
<i>I.V. Mishchenko, M.G. Krayushkin, S.I. Mezhev, I.S. Bianchi</i> Improvement of migration balance forecasting within the framework of management of socio-economic development of single-industry towns on the basis of artificial intelligence (on the materials of the Republic of Kazakhstan).....	13
<i>A.A. Kireyeva, A.A. Kredina, G.S. Nygymetov, K. Nurgaliyeva</i> Bibliometric study: the impact of education on economic progress.....	30
<i>F.E. Kerimbek, K.B. Satymbekova, K.K. Mamutova, G.B. Esengaraeva</i> Қазақстан Республикасының салық жүйесі: өзекті мәселелері және дамудың негізгі басымдықтары.....	44
<i>Imam Kamaludin, Agung Lia Handayani, Eka Risana Putri</i> Analysis of Maqoshid syariah on Cash On Delivery (COD) system at shopee Indonesia marketplace	59
<i>Ж.Ш. Ишүова, М.Ж. Дарибаева, Ш.А. Болуспаев</i> Финансовая стабильность казахстанцев: шок занятости и коррекция потребления.....	68
<i>P.B. Mайданов, A.C. Асилова, A.C. Нуртазинова, Ж. Ранов</i> Халық табысын мемлекеттік реттеудің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлі.....	81
<i>K.U. Koshkarbayev, Z.K. Yessymkhanova, T.B. Birmagambetov, D.O. Khazin, A.A. Meldebekova</i> Estimation of Kazakhstan's external debt and its growth forecast	94
<i>K.A. Kurbanova, S.V. Romanenko, G.K. Mukhanova</i> The digital future of financial instruments in advancing the green economy of the Republic of Kazakhstan	104
<i>Fidel A. Charukula, Hamisi K. Sama</i> Effects of negotiation practices on public procurement performance in Tanzania: a case of national health insurance fund (nhif)-head office, Dodoma region	118
<i>A.O. Сыздықова, А.Т. Абубакирова, Л.А. Кудабаяева, А.И. Омарова</i> Қазақстандағы мемлекеттік шығындар мен экономикалық өсу арасындағы байланысты эмпирикалық талдау	134
<i>Д.М. Кангалакова, А.Б. Айдарова, С.Ж. Ибраимова, Г.Т. Ансенбетова</i> Қазақстан өңірлерінде кедейшілік деңгейін талдау	145
<i>Oladejo Titilayo Moromoke, Lateef Babatunde Illias, Ademola Abimbola Oluwaseyi</i> Ownership structure, dividend policy and shareholders wealth among listed non-financial firms in Nigeria	157
<i>Ш. Юсафзай, Е.М. Тұрғанбаев, Н.К. Альджанова</i> Көлеңкедегі кәсіпкерлік: Қазақстандағы мүгедектік пен кәсіпкерліктің қабысуы.....	168
<i>N.T. Tulebayeva, T. Dirsehan</i> Integration of sales channels on the way to omnichannel distribution of goods	182
<i>A.K. Jumasseitova, D. Issakhova</i> Strategic criteria assessment for entrepreneurial progression in the creative sector	194
Авторларға арналған ақпарат.....	204